

2002 OKT 1 6.

2002/5

HONISMERET

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXX. évfolyam • 5. szám
2002. október

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Megjelenik
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 1056 Ft,
fél évre 528 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alabán Péter egyetemi hallgató, Ózd
Balogh Lajos ny. tudományos kutató, Budapest
Bencsik János dr. muzeológus, Tokaj
Bényei Miklós megyei könyvtárigazgató-helyettes,
Debrecen
Bujdosó Zoltán egyetemi tanársegéd, Debrecen
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Dániel Erzsébet kulturális szakelőadó, Nána
Faragó József akadémikus, Kolozsvár
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bácska
Földvári Sándor egyháztörténész, Pécel
Gaucsik István történész, Ipolyság
Gazdag István dr. főlevéltáros, Debrecen
Góg Imre vízügyi munkatárs, Gyula
Gomola Lászlóné óvónő, Budapest
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Harangozó Imre tanár-néprajzkutató, Újkígyós
Hegyi Klára dr. történész, Budapest
Juhász Dezső dr. egyetemi docens, Budapest
Kanyar József dr. ny. levéltár-igazgató, Budapest
Karacs Zsigmond történész, Budapest
Károlyi Judit muzeológus, Budapest
Kerékyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kerényi Attila dr. tanszékvez. egyetemi tanár,
Debrecen
Keszeg Vilmos dr. egyetemi tanár, Torda
Krisztián Béla dr. egyetemi docens, Pécs
Kolozs Barnabásné könyvtáros-tanár, Veszprém
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Körmendi Tamás doktorandusz, Budapest
Lanczendorfer Zsuzsanna dr. néprajzkutató, főisk.
adjunktus, Győr
Lele József ifj. néprajzkutató, Tápa
Mátyók Sándorné óvónő, Budapest
Mezősi Kamilla történész, Budapest
Miklós Péter egyetemi hallgató, Újszentiván
Németh László egyetemi hallgató, Tök
Petersák Tivadar dr. megyei múzeumigazgató, Eger
Romhányi András osztályvezető, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Szöllősy Tibor dr. orvos, Nyírmada
Tóth Dezső ny. könyvtáros, helytörténész, Veszprém
Tóth Kálmán muzeológus, Szombathely
Varga Gábor dr. ny. ref. főiskolai tanár,
Hajdúbószörmény
Zala Simon Tibor főszerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón
Székely Bertalan Egri Képtárban levő, az *Egri nők* című
festményéhez készült vázlata látható.

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Az 1552. évi török hadjárat (<i>Hegyi Klára</i>)	3
Az egri vár kultusza (<i>Petercsák Tivadar</i>)	7
Képek a Széchényi Könyvtár alapításának kétszázadik évfordulójához (<i>Karacs Zsigmond</i>)	14
A Kossuth-kultusz kezdetei Debrecenben, 1848–1861 (<i>Bényei Miklós</i>)	16
125 éve született Gombocz Zoltán (<i>Juhász Dezső</i>)	22
Száz éve hunyt el Péch József, a magyar vízrajzi szolgálat megalapítója (<i>Góg Imre</i>).....	24

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Morvay Péter</i> : A néprajzi gyűjtés kisiskolája.....	26
A hagyományörzés szerepe Az óvodai munkában (<i>Gomola Lászlóné-Mátyók Sándorné</i>)	32

EMLÉKEZZÜNK

Sortűz Tiszakécskén, '56 október 26. Lovas Lászlóval, a tiszakécskei Honismereti Kör vezetőjével beszélget <i>Zala Simon Tibor</i>	38
Életutak Bács-Kiskun megyében (<i>Fehér Zoltán</i>)	40

HAGYOMÁNY

Három színiévad a Kolozsvári Nemzeti Színháznál. Páka Jolán budapesti operaénekesnővel beszélget <i>Sebestyén Kálmán</i>	44
Tápaiak a berlini VII-en (<i>iff. Lele József</i>)	49

EMLÉKHELYEK

Lelesz (<i>Romhányi András</i>)	51

TERMÉS

Moldvai csángómagyar folklórkutatásaim (<i>Faragó József</i>)	53
„Zengd magyar nemzetünk, Szent László szentségét...” Megújult Gelence ősi temploma (<i>Harangozó Imre</i>)	56
A szüret mítosza: aranyosszéki szüreti felvételek (<i>Keszeg Vilmos</i>).....	61
Gazdálkodás és társadalom Domaházán a XIX. század második felétől az első világháborúig (<i>Alabán Péter</i>).....	65

KRÓNIKA

Tanulmányút Kossuth zempléni emlékhelyein (<i>Dr. Varga Gábor</i>)	70
A XXII. Ózdi Honismereti Pályázat eredménye (<i>Kerekgyártó Mihály</i>)	71
Komáromy András emlékkonferencia Tiszapéterfalván (<i>Dr. Szöllősy Tibor</i>)	72
Dr. Rédey Pál (1923–2002) (<i>Kanyar József</i>).....	73
Gémes Balázs (Budapest, 1939–Szekszárd, 2002) (<i>Bencsik János</i>)	74
Búcsú Nagy Gézától (<i>Kováts Dániel</i>)	76
Elment a Garam-menti krónikás (<i>Dániel Erzsébet</i>)	77

KÖNYVESPOLC

G. Tóth Ilona: Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban (Miklós Péter)	79
Dobos Gyula: A Perczelek története (Dr. Krisztián Béla).....	79
Kormány Gyula: A Rétköz földrajza – a kistáj gazdaságának természeti- és társadalomföldrajzi alapjai (Kerényi Attila – Bujdosó Zoltán).....	80
Veszprém Megyei Lexikonok (Tóth Dezső)	81
Katona István: A Kalocsai érseki egyház története I. (Körmendi Tamás).....	82
Doctrina et Pietas. Tanulmányok a 70 éves Barcza József tiszteletére (Gazdag István).....	83
Fejér László (szerk.): Vizeink krónikája (Károlyi Judit)	84
Gyurácz Ferenc: Bük (Balogh Lajos)	85
Őcsöd nagyközség oklevelei és fontosabb iratai (1297–1738) (Csorba Csaba)	87
A Hajdúdorogi Főesperesi Levéltár iratainak lejtroma és mutatója (Földvári Sándor).....	87
Kalocsai Péter – Molnár József: „Balra tarts, jobbra előzz!” Magyarország városi közlekedése régi képeslapokon (Tóth Kálmán)	89
Szénássy Árpád: A népi élelmiszerelőállítástól az ipari feldolgozásig Komárom megyében 1945-ig (Gaucsik István).....	89
Veszprémi Szemle: várostörténeti folyóirat. (Kolozs Barnabásné)	90
Barsi Ernő: Daloló Bükkalja (Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna)	92
Sisa Béla: A Kárpát-medence fatornyai (Mezősi Kamilla).....	94
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	96
HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2003.	98

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál során könnyebbé teszi a munkát, ha a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (floppy) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12.)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1–3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest, V. Magyar u. 40.

ÉVFORDULÓK

Az 1552. évi török hadjárat

A XVI. században megsűrűsödtek az Oszmán Birodalom hadi vállalkozásai. Nem mintha a török hadsereg az előző évszázadot semmittevéssel töltötte volna, hiszen már akkor is szokatlan harcban állt három hadszíntéren, a Balkán-félszigeten, Kis-Ázsiában és a Fekete-tenger medencéjében. Csakhogy miután északnyugaton elérte a Száva–Al-Duna vonalat, északon a Krím-félszigetet, keleten pedig az Eufráteszt, olyan földrajzi távolságokba tévedt, ahol egyetlen, tavasztól ősziig tartó hadviselési időnyben nehéz volt egész országokat bekebelezni. S ami ennél is fontosabb: nagy tengerekbe és óceánokba ütközött, amelyeket hatalma alá kellett gyűrnie.

Beköszöntött az a korszak, amikor a birodalom már négy – két szárazföldi és két tengeri – hadszíntéren harcolt. Az északnyugati szárazföldi front a XVI. század első felében elérte Magyarországot. Az európai háborúk másik helyszíne a Földközi-tenger volt. A század elején a harc még csak a görög félszigetet övező vizekért és szigetekért folyt, majd az 1510-es évek, a közel-keleti parti államok és Egyiptom megszerzése után a tenger keleti medencéjéért. Miután az oszmánok ezt gyakorlatilag beltengerré tették, a front a nyugati medencébe tolódott. A cél Algír, Tunisz, Tripolisz megszerzése lett, és a kalózkodást is buzgón űző török flotta a dél-nyugat-európai kikötőket és a kereskedők hajóit háborgatta.

A keleti front szárazföldi háborúinak a Közel-Kelet teljes leigázása, északabbra a kaukázusi államok és mindenek előtt a legnagyobb politikai és ideológiai ellenfél, Perzsia legyűrése volt a célja. Az utóbbit mindig csak Tebrizig sikerült megszállni, és ezt a területet is mindegyre elvesztették, ezért a 16. században a perzsa hadjáratok állandó elfoglaltságot adtak a hadseregnek. Egyiptom, a Vörös-tenger, Jemen és Áden megszállása után a keleti hadszíntér tengeri frontja az Indiai-óceánra került, ahol – a magyarországi háborúkkal egyidőben – törökök a portugálokkal viaskodtak a Perzsa-öböl, az Arábia és India közötti és körüli vizeken való távol-keleti kereskedelem fölötti uralomért.

Ezek a háborúk már nem meggyengült, szétforgácsolt balkáni fejedelmek, harchoz nem szokott kereskedőkolóniák és kisebb-nagyobb anatóliai emirátusok, hanem többnyire nagyhatalmak ellen folytak, csak óriási erőfeszítéssel leküzdhető, távoli hadszíntereken, ráadásul egyszerre több helyen. A hadjáratok általában két évig vagy annál is tovább elhúzódtak. A minket érdeklő években, a XVI. század közepén négy éven át, 1548–1549-ben és 1553–1554-ben a birodalmi hadsereg I. Szulejmán szultánnal az élen Kelet-Anatóliában, Perzsiában és a Kaukázusban háborúzott. 1547-től a keleti flotta Áden visszaszerzéséért és a Perzsa-öböl délen lezáró Hormuzért hadakozott, és egészen 1554-ig elhúzódott, amíg az utolsó szálig minden hajóját elvesztette. 1551-ben a földközi-tengeri török flotta Máltáért sikertelenül, Tripoliszért sikerrel harcolt, a következő évben pedig a francia király kérésére Szicília partjait pusztította, és a Nápoly és Róma előtti vizeken megverte a keresztény hajóhadat.

Az Oszmán Birodalom a XV. század második és a XVI. század első felében jutott hatalma zenitjére. Ritkán elszenvedett vereségei sem kérdőjelezik meg azt, hogy a Német Birodalomtól Perzsiáig terjedő térség katonailag és gazdaságilag legerősebb hatalma volt, azt csinált, amit akart. Mindegyre eltűnődünk azon, menthető volt-e vele szemben a középkori Magyar Királyság, nem egyedül vezetőinek önzése és dőlyfe kárhoztatható-e azért, hogy elbukott. Magyarország esélyei néhány beszédes tényrel felmérhetők. 1525-ben Tomori Pál kalocsai érsek és délvidéki főkapitány „a török háború kellős közepén nem tudott mást tenni, mint sőt és késeket bocsátott áruba ellenségeinek, a törököknek, s ezzel mintegy hozzájárult a török hadak egy részének ellátásához és felfegyverzéséhez, csak hogy azonnal pénzhez juthasson, és katonáit fizetni tudja” (idézet Szakály Ferencről). Ugyanezt az évet a szultáni kincstár durván

másfél millió aranydukát többlettel zárta. A birodalom sem pénzben, sem anyagban, sem emberben nem szenvedett hiányt, és mind a valóság, mind a körülötte kelt rettegés szinte mindenhatóvá tette. Az 1550 körüli, végtelenül megsűrűsödött háborús helyzet azonban neki is sok volt: két szárazföldi hadsereget és két nagy flottát kellett úgy fegyverben tartania és ellátania, hogy belső biztonsága se csorbuljon. Az erőn kívül az a szulejmáni korra jellemző nagyhatalmi mánia is kellett ehhez, amely szentül hitt abban, hogy a római birodalom késői utódaként az Oszmán-dinasztia három kontinens és három tenger minden ellenfelénél erősebb urává válhatik.

Mindenesetre Szulejmán azért bölcsen kikapcsolt egy hadszínteret: 1547-ben öt évre békét kötött a Habsburgokkal Magyarországon, s ezzel néhány évre egy terhet ledobott magáról. A béke azonban még a lejárta előtt összeomlott. 1551-ben Fráter György – János Zsigmond és Izabella királyné helyett a kialakulóban lévő önálló erdélyi állam ügyeinek valóságos intézője – kitessékelte a gyermek uralkodót, valamint anyját, és a fejedelemséget átadta Habsburg Ferdinánd magyar királynak és Erdélybe vonuló zsoldosainak abban a reményben, hogy az ország megmaradt két részét egyesítve, a Habsburgok erejére támaszkodva nagyobb eséllyel sikerül ellenállni a török nyomásnak. Ebbe a fordulatba a szultán nem nyugodhatott bele. Elődei immár másfél évszázada építették-alakították a Magyarországtól keletre fekvő és az Oszmán Birodalomnak engedelmes államok szorosan záró tömbjét, amely ez ideig a két román fejedelemségből, Havasalföldből és Moldvából, tőlük keletre pedig a krími tatárok kánságából állt, s amelybe negyedikként Szulejmán Erdélyt szánta. E vazallus államoknak az volt a feladata, hogy a Magyarországon át Nyugat-Európába igyekvő török hadsereg hátában békét és nyugalmat tartsanak. Ennek a remek stratégiának a végét jelentette, és ezért tűrhetetlen volt, hogy Erdély most az ádáz ellenség, a Habsburgok kezébe került. Szulejmánnak nem állt érdekében itt is háborúzni, de azonnal lecsapott. Szokollu Mehmed nagyvezírt küldte Magyarországra, aki seregével 1551 szeptemberének elején átkelt a Dunán, megszállta a Tiszát őrző Becsét és Becskereket, majd a Maros mentére fordult, és októberben bevette Lippát. Temesvár ostromát viszont abba kellett hagynia, mert a bosszúhadjárat későn, ősszel indult, hosszadalmas várívásra nem maradt idő. A nagyvezír és katonái hazamentek, az erdélyi sereg és a királyi zsoldosok visszafoglalták Lippát (Fráter György nem tudta megakadályozni, hogy a kivonuló törököket a zsoldosok levágják). Nem volt kétséges, hogy a hadjárat a következő évben folytatódik, hiszen kiváltó oka, Erdély átállása nem szűnt meg.

Az 1552. év olyan eseménnyel kezdődött, amelynek mindehhez semmi köze nem volt. Február 20-án éjjel magyar hajdúk és Erdélyből érkezett királyi zsoldosok rajtaütéssel visszafoglalták a tíz éve török kézen lévő Szeged városát. A várat azonban hiába ostromolták, az a török őrségé maradt. Az akció jókora bravúr volt, maga Hádím Ali budai pasa volt kénytelen táborba szállni, odavonulni, visszavenni a várost és felmenteni a várat.

A „szegedi veszedelem” közjátéka után a hadjárat késő tavasszal kezdődött el, és két irányból, két sereggel folyt. A birodalmi had április végén kerekedett fel Edirnéből Kara Ahmed másodvezír parancsnoksága alatt, és másfél hónap múlva ért magyar földre. A hódoltság helyi erői helyben állomásoztak, ők az árvizek elvonulása és az utak felszáradása után mindig hamarabb akcióba kezdhettek, mint a Balkánt hosszú meneteléssel átszelő főszereg. Most is ez történt. Hádím („a herélt”) Ali budai pasa június 1-jén bevette Veszprémet, ezzel jelentősen megerősítette a kelet-dunántúli hódoltság határvédelmét. Ezután északnak fordult, és hozzálátott a nógrádi várak módszeres elfoglalásának. Eddig Budát, a hódoltság fővárosát csak néhány közelfekvő vár, Visegrád, Vác, a kis Szandavár, Nógrád és Hatvan védte észak-északkelet felé. Júliusban a pasa megszerezte Drégelyt, Ságot, Gyarmatot, Szécsényt, Hollókot, Bujákot és Salgot: Buda északi védelme megerősödött.

Szívszorító élmény megállni a drégelyi várrom tenyérnyi udvarán, látni a vékony falak és a kicsinyke kapubástya maradványait. Elképzelni annak a másfélszáz férfinak az utolsó napjait, akik a biztos halál tudatában magukra zárták a várkaput, és négy napig védekeztek. Miért tettek? A romló haza maradványának mentése és a harci vitézség kettős kötelességét a kor sok ismert és ismeretlen hőse mélyen átérezte, tetteit, életét és halálát ennek rendelte alá. De mi értelmű a haza maradványát egy teljesen elavult, az ágyútűzzel szemben védhetetlen várban menteni? A cél reménytelen. Nem lett volna jobb, ha ez a százötven ember a további harc számára magát megőrizve odahagyja Drégelyt, és olyan várnak megy segíteni, amelynek jobbak a kilátásai? Ebben is van józan értelem, de a maradásban is. A magukat halálra ítéltők, a reménytele-

nül ellenállók tisztán látták, hiszen „szakemberek”, katonák voltak, hogy nemcsak ágyúkkal és rohamozó janicsárokkal harcolnak, hanem az idővel is. Morzsolniuk, apasztaniuk kellett azt a négy nyári hónapot, amelyet a törökök magyarországi harcaikra fordíthattak, minél kevesebb vár elvesztésével kihúzniuk október közepéig, a támadók szokásos hazavonulásáig. A nagy vár egy hónapig, a kicsi négy napig állt ellen, ez együtt már harmincnégy súlyos nap. A Szondy Györgyök és embereik élete kis áldozatnak számított az idő siettetésében.

Mialatt Ali pasa Veszprémet és a nógrádi várakat vette be – majd augusztus 9–10-én Palástnál megverte és elfogta Erasmus Teuffel királyi főkapitányt, aki csapatával megpróbálta útját állni –, Kara („a fekete”) Ahmed másodvezír serege is a hadszíntérre ért. Ellenállás nélkül vonult Temesvárig, amelyet június 28-ára körülzárt.

„Temesvár nagy katonai és politikai jelentőségével egyáltalán nem állt arányban az erődtettsége. Védművei a XV. században épültek: az egy védelmi rendszerbe tartozó belső vár, vár és város egy közös torony (a rajta átvezető kapu) megtartásáig volt védhető. (...) A legkomo-lyabb akadályt voltaképpen a Béga és a Temes folyók közös, Temesvárt körülölelő tava jelentette. Leküzdése sok időt, nagy műszaki felkészültséget kívánt.” (Idézet Marosi Ernőtől.) Kara Ahmed a vizek helyére magas földsáncokat emeltetett, és állandó tűzzel három oldalról rommá lövette a bástyákat és a falakat. Losonczy István temesi ispán, Temesvár kapitánya mintegy 2300 magyar, spanyol, német, cseh és szerb katonájával sokáig, harminckét napon át állta az ostromot, és csak akkor adta fel a várat, amikor a védelem összes lehetőségét kimerítette. A védők ezúttal a halál és a maguk átmentése közül az utóbbit választották, Forgách Ferenc történetíró szerint ezzel a megfontolással: „immár elközlelő halálukkal hazájuknak semmit sem használnának, míg ha életben maradnak, bajlódó és szükségét szenvedő hazájuknak szolgálhatnak”. Csakhogy a kivonuló katonák és lakosok többségét a támadók – bosszúként lippai társaikért – lekaszbolták, kisebb részüket fogságra vetették.

Temesvár eleste kaput nyitott a Temes és a Maros menti várak elfoglalásához. Ferdinánd király lippai kapitánya, a spanyol Aldana kiűrtette a várat, Lugost és Karánsebest is elhagyták védői. Kara Ahmed a Maros hosszában bevette Solymost, Aradot, Fellakot, Nagylakot és Csanádot, és visszaért a Tiszához. Ezután északra, Szolnok felé fordult.

A Zagyva tiszai torkolatát mind a magyarok, mind a törökök már korábban kinézték arra, hogy ezen a kiváló stratégiai ponton várat emeljenek. 1549-ben a törökök érkeztek elsőnek, de Losonczy István és Nicolaus Salm csapatai elkergették őket, és az erősség Ferdinánd király váraként épült fel. Amikor szeptember első napján Kara Ahmed Szolnok alá érkezett, Ali budai pasa serege már egy jó hete az ostrommal foglalatostkodott, miután a nógrádi váraktól ide kanyarodott. A két folyó találkozásában létrehozott szigetre épített erődítés nem volt a várak vára, de egy-két heti ostromot kiállhatott volna. Idegen, zsoldos katonái azonban a szeptember 3-ára virradó éjjelen kiszöktek a várból. Nyáry Lőrinc kapitány és vagy ötven magyar hajdúja ezek után csak két napig tudott kitartani. Kara Ahmed kilencszáz főt meghaladó szuperőrséget rendelt Szolnokba; más kérdés, hogy a katonáknak alig a fele vállalta az itteni szolgálatot, a többi felszívódott, nyilván többre becsülte a részvételt a hadjáratban, mint a várkatonáskodást.

Ahmed és Ali egyesített serege Eger alá vonult, és szeptember 9-én megkezdte a vár ostromát. Iszonyatosan hosszú idő, jó másfél hónap volt még hátra a törökök által Kászim napnak nevezett Szent Demeter napig, október 26-áig, a török sereg téli szállásra vonulásának legkésőbbi terminusáig. Dobó István és harcostársai azonban csodálatos erővel, végtelen leleménnyel és szigorú fegyelemmel október 18-áig kitartottak. Ekkor a veszekedő, zúgolódó, fáradt török sereg felhagyott az ostrommal, és hazaindult. Az 1552. évi nagy hadjárat véget ért.

Gárdonyi Géza regényénél szebb emléket ember nem állíthat Eger védőinek. Helytállásuk valóban páratlan volt. 1521 óta, amikor Szulejmán szultán Nándorfehérvárnál áttörte a déli védelmi vonalat, Magyarország kiszolgáltatottan hevert előtte, Buda 1541. évi elvesztése óta pedig csak vereség érte. Eger megtartása nemcsak katonai, hanem felmérhetetlen erkölcsi győzelem is volt: példa, kapaszkodó, remény a reménytelenségben.

Ha a vár megtartását szigorúan katonai szempontokból nézzük, felemás eredményre jutunk. Egy nagy határvárnak – nem csak Egernek, mindnek – több feladatot kellett ellátnia. Mindenekelőtt védte magát és magával együtt a határ rá eső szakaszát az ellenség támadásával szemben. Ha ez sikerült, igyekeznie kellett megakadályozni, hogy az ellenfél katonái őt

megkerülve portyákat vezessenek a háta mögött fekvő területre, rabolják, pusztítsák és ami a legfontosabb: adófizetésre szorítsák az ott fekvő városokat és falvakat. Ugyanakkor azt is előírta neki a darabokra hullott országban kialakuló, mindkét félre jellemző, sajátos hadviselési mód, hogy az ő katonái viszont állandó portyákkal zaklassák a török országrészt, raboljanak, pusztítsanak, adóztassanak benne.

Eger e három feladatból csak kettőt tudott teljesíteni. Az elsőt kiálta: megvédte magát, a rábízott határszakaszt és annak néhány kis várát a szörnyű erejű török támadással szemben. A hátszárát azonban nem tudta oltalmazni, nem is tudhatta, mert túlságosan délen, gyakorlatilag a hódoltságban feküdt. Közvetlen környéke már az 1552-es ostrom előtt török adófizetésre kényszerült, és az 1550-es évek végéig keleten a Tiszáig, északon a bányavárosokig – néhányat közülük is beleértve – mindent legyűrt a török adóztatás. Harmadik feladatát viszont fényesen teljesítette: 1596-ig, amíg magyar kézen volt, katonái állandó fenyegetettségben tartották a török országrész úton járó katonáit, hivatalnokait, futárait. 1566-ig, váraik eleséig társaik voltak ebben a szigetvári és a gyulai végváriak. E három fővár katonái messze délen, a Bácskában is portyáztak, támadtak mindent, ami támadható volt – persze nem a katonasággal megrakott török várakat –, és érvényesítették a távolba tűnt magyar állam, vármegye, egyház és földbirtokos adóztató jogait.

A támadó oszmán hadsereg – ha Eger alatt kudarcot vallott is – egyik legeredményesebb hadjáratát vezette Magyarországra. Erdélybe ugyan a lábát sem tette be, a Ferdinánd uralmát biztosító zsoldosok közül csak néhányal találkozott Temesvár ostromakor, mégis a birodalom érdekeinek megfelelő rendet állította helyre a fejedelemségben. Pontosabban: olyan helyzetet teremtett, amelytől a rend helyreállt. A többi vazallus államban már jól bevált módszert követte itt is: megszállta az engedelmességre kárhóztatott országnak a birodalommal határos várait, ezzel katonailag kiszolgáltatottá tette. Igaz, hogy a Temes- és Maros-vidék erősségeit nem Erdély, hanem Ferdinánd katonáitól ragadta el, de ez a végeredményen mit sem változtat: a fejedelemségnek ajánlatos volt nem engedetlenkednie, mert a Temes-vidék felől sebezhető lett, onnan bármikor rendelkezésére álló török seregek támadhattak rá. A királyság és a fejedelemség rosszul végrehajtott egyesítése 1556-ban összeomlott, János Zsigmond a rendek hívására visszatért az erdélyi trónra.

Az 1552. évi hadjárat hasonló horderejű eredménye a török országrész kikerekítése lett. Az 1547-es békekötéskor a hódoltság még messze állt attól a háromszög alakú török tartománytól, amelyet a térképekről ismerünk. A hódítók igazgatása és adóztatása ugyan már nagyjából ekkora területet mondott magáénak, az elfoglalt váraktól határolt, katonailag ténylegesen megszállt zóna azonban még igencsak féloldalas volt. Észak felé keskenyedve a Dunántúl keleti sávját foglalta magába, egy kis területet Budától északra, délen pedig a Duna-Tisza közének a Kalocsa–Szeged vonalig tartó alsó harmadát. A megszállók a Duna mentét, a Budára tartó mindennemű utánpótlás útvonalát szilárdan kézben tartották, a Tiszának viszont csak az alsó folyását ellenőrizték. A féloldalasság legnagyobb hátránya abban állt, hogy a hódoltság még nem volt egységként védhető terület: várai még inkább csak egyenként álltak helyt magukért, nem alkottak összefüggő hálózatot, ahogy a határt sem védte erősségek egymást támogató láncolata, kelet felé pedig nem őrizte semmi. Igaz, hogy ez nem okozott gondot, hiszen a hódoltságnak nem kellett semmilyen ellentámadást visszavernie, de a katonai érdek megkövetelte, hogy végre kialakuljon az egybefüggő, egész területében védhető, a határokon várakkal karéjozott tartomány. Kara Ahmed és Hádím Ali katonái ezt teljesítették be az 1552-es hadjáratral.

Magyarország előtt 1552-ben és még sokáig nem nyílt menekvés. A háborúkkal túlterhelt Oszmán Birodalom egyelőre – és sajnos még sokáig – arra is képes volt, hogy egy terven kívüli, rákényszerített hadjáratból az elérhető legjobb eredményt csiholja ki.

Hegyí Klára

Az egri vár kultusza

„Itt nem hirdetni, itt csak tanulni lehet a hazafiságot” – mondta a 200 évvel ezelőtt született Kossuth Lajos ezeket a szavakat Egerben 1849. március 30-án. Ezzel utalt az 1552 őszen Egerben lezajlott hősiesség várvédelemre, amikor a magyar katonák Dobó István vezetésével egy fél évszázadra megállították a többszörös túlerőben lévő török csapatokat. A 450 évvel ezelőtti győzelem történelmünk kiemelkedő eseménye, és ennek nyomán a magyar nemzet tudatában Eger neve egyet jelent a hazafisággal és a hősiesség helytárával.

Tanulmányomban azt a folyamatot szeretném bemutatni, amely során kialakult az egri várnak ma ismert kultusza, s ennek eredményeként hosszú évek óta az ország leglátogatottabb történelmi emlékhelye. Évenként a magyar diákok és felnőttek százezrei, a külföldi turisták tízezrei keresik fel az évszázados erődítményt, és látogatnak el városunkba. Mi az oka ennek a vitathatatlan népszerűségnek, mit keresnek a vár falai között a hazai és külföldi érdeklődők?

A válasz kapcsán először a vár történetéhez kell visszatérnünk. Az egri vár léte és kiépítése szorosan összefügg a püspökséggel, hiszen a Szent István király által a XI. század elején alapított egri püspökség központja a várdombon volt. Itt épült fel a román és gótikus stílusú székesegyház, a ma is álló püspöki palota, de itt voltak a kanonokok és a szolgálatnokok háza is. A tatárjárás után megerősített kővár a XVI. század közepéig védte a püspökséget.

A XVI. század közepén azonban megváltozott az egri vár szerepe, és az Oszmán-török Birodalom Nyugat-Európa felé terjeszkedésének időszakában a püspöki várból a felvidéki bánvárosokat védő erődítmény, végvár lett. Az 1526-os mohácsi csatavesztés és Buda 1541. évi elfoglalása után a királyi Magyarország és Erdély között az ország középső része már török fennhatóság alatt volt. A török uralom megerősítését és kiterjesztését célzó újabb török hadjárat 1552 nyarán indult meg és Temesvár, valamint a nógrádi, honti végvárok elfoglalása után a három török hadvezér csapatai Szolnok alatt egyesültek. A szolnoki vár elfoglalását követően a mintegy 80 000 főből álló török hadsereg Eger alá vonult. A Dobó István vezetésével megerősített várat 2058 ember védte, akik közül 1799 fő volt a fegyveres katonaság.

A várat szeptember 11-én vették ostromzár alá a törökök. Tizenkét napon át tartott a tüzeréségi előkészítés, amelyet több gyalogsági roham követett. Két héten át folyt az elkeseredett küzdelem a sokszoros túlerőben lévő támadókkal szemben. A törökök erejét a súlyos embervesztések, az elhúzódó ostrom miatt egyre fokozódó ellátási nehézségek, valamint a táborban fellépő járványok fokozatosan felőrölték. Az egyre hűvösebb időjárás csak tovább rontotta helyzetüket, s ennek következtében október 17–18-án, 38 napi küzdelem után a megtépázott török had az ostromot feladva téli szálláshelyére vonult. A várvédők közül több mint háromezren estek el, a sebesültek száma pedig meghaladta a kétszázat.

Az egri diadal nagy fontosságú esemény volt, hiszen a XVI. században első ízben sikerült a török főerők ellen megvédeni egy magyar várat. A siker egyik forrása a védők egysége és a győzelembe vetett feltétlen hite volt. Hat idegen tüzer kivételével mindnyájan magyarok voltak, akik szűkebb pátriájukat és hazájukat védelmezték. Az egri vitézek helytállását a keresztény hit is erősítette, ami egyúttal az ország függetlenségének és integritásának a megvédését is jelentette.

A várbeli katonaság hadászatiilag korszerű összetétele mellett Bornemissza Gergely tüzes szerszámai is hozzájárultak a sikerhez. Már az egykorú német krónikaíró, Ortelius is megemlíti az egri nők hősiességét: „Az asszonyok is kövekkel, forró vízzel, szurokkal rohantak a falakra, az ellenségben nagy kárt tesznek és nem is emberek, hanem dühös oroszlanok módjára viselkednek”.

Természetesen meghatározó szerepe volt a vár kapitányának, Dobó Istvánnak. Amellett, hogy 1548 óta tudatosan erősítette a vár védelmi rendszerét, személyes bátorsága, előrelátása, következetessége, a korszerű hadászatban való jártassága az ellenséggel szemben, meg nem alkuvása valamint a katonái iránt tanúsított méltányossága egyaránt hozzájárult a győzelemhez.

Tinódi Lantos Sebestyén (Lónyai Nagy Éva felvételei)

Az egri diadal jelentőségét csak fokozta, hogy azt Dobó Istvánék külső segítség nélkül érték el. A keresztény világ csodálatát váltotta ki az egriek hősiessége, és Dobó Istvánt a „kereszténység Herkulese”-ként emlegették Európában.

Az egri események páratlan nyilvánosságot kaptak. A kor jeles énekmondója, *Tinódi Lantos Sebestyén* már néhány hónappal az ostrom után verses krónikába foglalta az eseményeket. Az osztrák és német nyomtatott röplapok hadibeszámolóí nyomán pedig egész Európában elterjedt az egriek hősi helytállásának híre.

1552-től számíthatjuk az egri vár kultuszának kialakulását, amelyhez hozzájárultak az azt követő évszázadok történetíróinak, költőinek, íróinak, festőinek, szobrászainak, zeneszerzőinek az alkotásai. Ezek közös ihlető forrása az egri várvédők hősiessége és a várkapitány, Dobó István személyisége.

A már említett Tinódi Lantos Sebestyén 1553 májusában személyesen látogatott el Egerbe, hogy maguktól a küzdelem résztvevőitől tudja meg a harc igazi történetét. „Eger vár viadaljáról való ének”-ében maradéktalan hűséggel számol be az ostrom legapróbb részleteiről, s ezeket a régészeti ásatások és a levéltári kutatások egyaránt igazolták. Valamivel később egy rövidebb változatát is megírta az egri diadalnak, ez az „Egri históriának summája” címen vált ismertté. Ezt fordíttatta le latinra Ferdinánd király Zsámboki Jánossal, hogy bővebben megismerhesse az egri eseményeket. Ugyancsak latin nyelven jelent meg 1556-ban *Csabai Mátyás* műve Németországban „Az egri vár dicsőítő éneke” címmel. Művének jóformán egyetlen hőse van: Dobó István.

Értékes alkotás *Christian Schaeus* erdélyi protestáns lelkész 1581-ben megjelent költeménye, „Az egri haditettek 1552-ben”. A szerző azt hirdette, hogy az egriek győzelmének alapja a vitézek egyetértése volt. Schaeus jól látta, hogy Dobó Istvánnak meghatározó és sorsdöntő jelentősége volt a vár megtartásában, a győzelemben. Dobó alakjában találta meg azt a hőst, akire egy sikeres eposz megírásához szüksége volt.

A XVI. század második felében – 1579-től 1584-ig – hadnagyként az egri várban szolgált a nagy magyar költő, *Balassi Bálint*. Verseiben méltán nevezte Egert a „vitézek ékes oskolájá”-nak, a „jó katonaság nevelő dajkájá”-nak.

Baróti Szabó Dávid az 1786-ban megjelent *Vers-Koszorú* című kötetben az „egy Egri Asszony Vitéz Tselekedetei” című hexameterben írt költeményében egy Orteliusztól átvett harci epizódot dolgozott fel. A török már kitézte zászlaját a vár fokára, a férfiak már-már meghátráltak, de az asszony nép megújítva a küzdelmet, visszaverte a támadókat. Egy asszony a viadal során hősi halált halt férje fegyverzetével küzdött tovább, és hat törököt küldött a másvilágra.

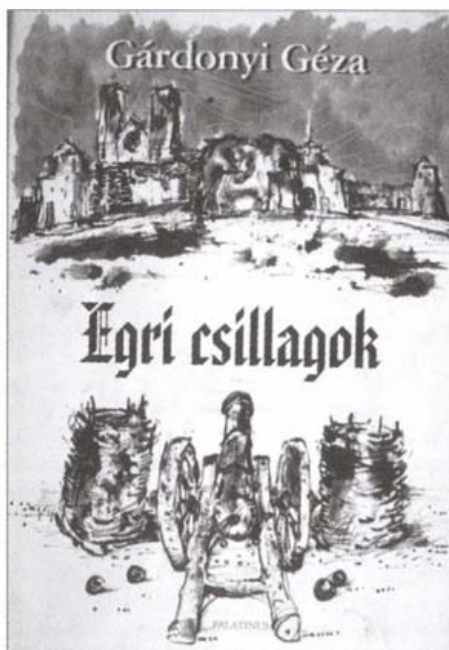
A sort *Vörösmarty Mihály* 1827–1828-ban írt „Eger” című romantikus eposza folytatta, amelyen Homérosz Iliászának és Zrínyi eposzának a hatása érződik. Két szerelem romantikus meseje az ostrom folyamatába ágyazva, s a reformkor nemzeti függetlenségi törekvéseinek a hatása alatt íródott. Vörösmarty legkedvesebb epigrammái közül való az 1830-ban megjelent „Dobó” című, amely a török hódoltság alatt visszasírja a hajdani várkapitány hősiességét. *Zalár József* „Az egri vár” című költeményében Dobó alakja már mint legendahős tűnik az olvasó elé.

Az ún. „nemes ponyva” költészet két darabja is foglalkozott az egri várvédelemmel. *Tatár Péter* álnév alatt *Medve Péter* „A hős Dobó, vagy Eger vár ostroma 1552-ben” hazafias szelvényben minden művészi és irodalmi érték nélkül 1857-ben népszerűsítette a viadal történetét. E ponyvák sorában, 1899-ben bukkan fel „Dobó Katica, az elszánt, bátor, hős egri honleány tanulságos története”.

A vár kultuszának igazi megteremtője és serkentője *Gárdonyi Géza*, aki 1899. december 25-én a Pesti Hírlapban kezdte közölni az „Egri csillagok” című regényét, amely könyv alakban 1901-ben került az olvasókhoz. Gárdonyi regénye a téma máig legszebb irodalmi feldolgozása, és minden idők egyik legnépszerűbb magyar regénye lett. Az Egri csillagok utolérhetetlen sikerének titka, hogy a XVI. századot szinte tapintható közelségbe hozza, és úgy ábrázolja, mintha a kor alakjai közöttünk élnének. A regény egykor létező szereplői – *Bornemissza Gergely*, *Dobó István*, *Török Bálint* – hitelesen jelennek meg a könyv lapjain. A mű erénye, hogy benne az ostrom történetje nemesen ötvöződik hazaszeretettel, romantikus kalandokkal és szerelmi történettel, anélkül, hogy az egyik is elnyomná a másikat.

Gárdonyi Géza

Az Egri Csillagok legújabb kiadásának címlapja

Gárdonyi regényének még életében több kiadása jelent meg. Népszerűségét jelzi, hogy pl. 1961 és 1966 között 287 ezer példány került belőle forgalomba. Győrfi András rajzaival illusztrált legutóbbi kiadását 2000-ben vehettük kézbe. Az Egri csillagokat sok nyelvre lefordították, az angol és német nyelvű kiadások ma is kaphatók a könyvesboltokban.

A vár fölötti városrészben, a Sáncriban élt író számára az egyik legnagyobb elismerést jelentette, hogy Eger város még életében, 1913-ban, róla nevezte el az addigi Takács utcát. Meghatalomzott közzönte meg a képviselő-testülethez írt levélben e nemes gesztust: „Mert másutt az író leteszik előbb a föld színe alá és csak azután ajándékozzák meg virággal. Itt az író még fenn jár s már is odaadják neki a legritkább és legszebb virágot: a századok nefelejcsét”.

A nagy magyar regényíró, Jókai Mór 1902-ben A magyar nemzet története II. kötetében adózott egy elbeszélés erejéig az egrieknek. Ez a „Dobó István és az egri nők”, amely a következő évben már forrásul szolgált az ismert népszerű ifjúsági írónak, Donátsy Ferencnek, aki „Szigetvár és Eger hősei” című ifjúsági regényének második részében írta meg az egri harcokat. A kalandos történettel átszőtt regény központjában Dobó és egyik tisztjára, Zolthay áll.

Az egri várvédelem a drámák, színművek szerzőit is meghihlette. Először a XVIII. század eleji jezsuita iskoladrámák dolgozták fel a témát, amelyek látványossággal, zenével és tánccal tették vonzóbbá az előadásokat. 1700-ban Telekesi István püspök kérésére adták elő az egri jezsuita gimnázium növendékei a Dobó drámát iskolájuk udvarán. A szabadtéri előadásban jól felhasználták várfalként az ott húzódó ősi városfalat. Sőt, a nagyobb hatás elérésére még a közelben felállított ágyúkból is durrogattak. Az Egerben bemutatott Dobó darab hagyományt teremtett. 1729-ben a pozsonyi jezsuiták gimnáziumában vitték színre „A keresztény Herkules avagy Dobó István” című, latin nyelvű, tánccal és zenével látványosabbá tett iskoladrámát. 1755-ben Sopronban és 1766-ban Kassán került színre egy-egy Dobó Istvánról szóló dráma.

Szigligeti Ede színművét, „Az egri nő”-t 1851-ben mutatták be a fővárosban, de a kritika súlyosan elmarasztalta. Tóth Kálmán „Dobó Katicza” című népszínműve révén 1862-ben került be a köztudatba a várkapitány nem létező lányának a neve, aki a magyar nők bátorságának a

példaképévé vált. A hagyomány szívósságát jelzi, hogy ma is működik Egerben egy amatőr népdalkör, amely Dobó Katica nevét viseli.

Érdekes alkotás *Gárdonyi Géza* 1904-ben írt „Dobó István szelleme” című verses előjátéka, amellyel az első egri állandó színház megnyitotta kapuját. A jelenet szerint az egri várba látogató színészek előtt megelevenedik Dobó síremlékén a hős, és a haza lángoló szeretetére lelkesíti Thália papjait és papnőit.

Gárdonyi hallhatatlan regényének három színpadi feldolgozása is készült a második világháború után. *Szinetár György* három felvonásos színművét 1952-ben a budapesti Ifjúsági Színház mutatta be olyan sikerrel, hogy 185 alkalommal került a közönség elé. *Kárpáthy Gyula* „Egri csillagok” darabját két változatban is megírta. Az elsőt – amely a regény legfontosabb várbeli eseményeit vitte színpadra – 1962-ben a budapesti Déryné Színház tűzte műsorára. 1965-ben pedig az új egri Gárdonyi Géza Színház megnyitóján adták elő a marxista történelem-szemlélet szerint átfért történetet. Dobó rendkívüli egyénisége áll a központban, akinek nemcsak a törökkel kell megküzdenie, hanem a bécsi udvarral és az önző magyar urakkal is.

Az „Egri csillagok” varázsa a filmrendezőket is megragadta. Elsőnek 1923-ban a később világhírűvé vált filmrendező, *Fejős Pál* vitte celluloidszalagra, de a film súlyos kudarcot vallott. Igazi sikert hozott viszont a *Nemeskürty István* forgatókönyve alapján *Várkonyi Zoltán* rendezésében 1968-ban készült Egri csillagok. A filmen a legkiválóbb magyar színészek, magas fokú technikai felkészültség, pirotechnikai bravúr keltette életre az egri vitézek viadalát a törökkel. A hazai és külföldi mozibemutatók után a film a televízióban is gyakran látható. Nincs olyan év, hogy valamelyik közszolgálati televízióban az újabb generációk is ne tekinthetnek meg Gárdonyi hallhatatlan művének feldolgozását.

Az egri dicsőség első zeneki kompozíciója is *Timódi* munkája. A kinyomtatott dallamok nyomán adta elő maga a lantos, és énekelték szerte a magyar végvárakban és udvarházakban. Az egri viadal 400. évfordulójára, 1952-ben *Farkas Ferenc* Kossuth-díjas zeneszerző áldozott a hősöknek. A „Timódi Históriaja Eger Vár Viadaljáról” című kantáta fődallama a történelmi ének melódiaja, amely rondószerűen, mindig más feldolgozásban tér vissza. A „summáját írom Egör várának” jólismert dallamát hallhatják néhány éve az egri városi közgyűlés résztvevői a szavazás idején, és ugyancsak ezt a dallamot játssza el a Minorita-templom harangjátéka naponta többször is. A XX. század végén a musicalírókat is megihlette a Gárdonyi regény témája. *Várkonyi Mátyás–Béres Attila* rockoperáját először 1997-ben a Margit-szigeti szabadtéri színpadon mutatták be nagy sikerrel. Az egri Gárdonyi Színház művészei a Líceum udvarán 1998-ban adták elő a darabot, 2002. június elején pedig az egri vár gótikus palotája előtt mutatták be a rockopera ünnepi változatát. 2001 és 2002-ben a Dobó téren láthatta a közönség *Zalán Tibor–Huzella Péter* „Eger kis csillagai” című zenés történelmi játékát. A Gárdonyi regényhez kapcsolódó produkciókat hetven kisdíák és négy színész kelti életre.

Gazdag az egri témát feldolgozó képzőművészeti alkotások sora. Egy 1632-ben megjelent német krónika metszete a várfalakon harcoló katonák mellett a törököket legyőző egri nők hősiességét emeli ki. Dobó Istvánról készült tipikus ideálképmás *Kovács Mihály* litográfiája 1854-ből. A legismertebb történelmi festmény *Székely Bertalan* „Egri nők” című alkotása, amely 1867-ben készült és a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításán látható. A végleges képet több ceruzarajz és olajvázlat előzte meg, s ezekből az egyiket a Dobó István Vármúzeum képtárában tekinthetik meg a látogatók.

A XIX. század közepén *Kiss Bálint* festménye, majd az ez alapján készült litográfia örökítette meg Eger ostromát. Ennek zenélő órás naiv változata is ismert. *Vizkelety Béla* könyvomata is ugyanezt a témát dolgozza fel.

Kőrösfői-Kriesch Aladár, a magyar szecesszió jellegzetes festője „Dobó István megvédi Eger várát a törökök ellen” című képét a honfoglalás milleniumára készítette 1896-ban. A várfalon dúló harci jelenetet ábrázoló festmény az egri megyeházán található.

Kovács Ágoston után ismeretlen XX. századi művész készítette „Az egri nők 1552.” című elemi iskolai szemléltető faliképet (1913), amely Székely Bertalan kompozícióját idézi színes litográfiában.

XX. századi egri és más magyar festők is gyakran ábrázolták Eger ostromát. A Dobó István Vármúzeum idén kapta ajándékba *Ruzicskay György* 1938-ban festett expresszív hatású és az ostromot sajátos nézőpontokból bemutató festményét. Egri művészek kollektív alkotása az

1552-es ostrom 400. évfordulójára festett hatalmas olajkép, amely az egri városháza tanácstermét díszíti. *Id. Kátay Mihály* egri festőművész 1956-os képe az ostromló ellenségen rajtaütő lovascsapatot örökíti meg, és az Eszterházy Károly Főiskola B. épületében látható. *Bodó Sándor* festőművész triptichonon ábrázolja a híres várvédelmet.

Az egri hősöknek emléket állító első köztéri szobrot a mai Dobó téren helyezték el 1907-ben. A „Dobó szobor”-nak nevezett alkotás *Stróbl Alajos* műve, és Dobó István mellett *Mekcseyt*, valamint egy harcoló nőt ábrázol. A szobor költségeit országos gyűjtés útján teremtették elő, hogy ezzel is szimbolizálják az 1552-ben kivívott diadalnak az egész országra kiható jelentőségét. Háttérben a várral a szoborcsoport egy évszázad alatt annyira összenőtt a várossal, hogy annak szinte jelképévé is vált. Az egri várkapitány nevét viselő gimnázium ballagó diákjai egy-egy szál virággal a szobornál búcsúznak a várostól, és az Egri Fertálymesteri Testület évek óta itt tartja fáklyás megemlékezését az egri győzelemről.

A város főterének másik hangsúlyos szoborcsoportja, a „Végvári vitéz” *Kisfaludi Stróbl Zsigmond* alkotása 1967-ből. A rendkívül mozgalmas kompozíció egy végvári lovas vitéznek a törökkel vívott küzdelmét jeleníti meg.

A várvédelem 400. évfordulóján, 1952-ben helyezték el a vár főkapujától jobbra lévő falon *Tar István* és *Illés Gyula* nagyméretű bronz domborművét az ostromjelenettel. A Vármúzeum központi épületének kapualjába ugyancsak 1952-ben került *Zala György* bronz domborműve a várvédelemről, amely eredetileg a budapesti Millenniumi Emlékműhöz készült 1920 körül.

Az emléklapettek közül *Király Róbert* egri szobrászművész 1962-ben készült munkája egyik oldalán Dobó portréját, a másikon pedig a vár és a város archaikus távlati képét mutatja. A Dobó István emlékérem *Asszonyi Tamás* alkotása, amely a várkapitány portréja mellett a gótkus püspöki palotát jeleníti meg. Ezt az érmet azok kapják meg, akik sokat tettek az egri várért, hagyományainak ápolásáért. Így kapta meg *dr. Bakó Ferenc* és *dr. Bodó Sándor* múzeumigazgató, valamint *Sugár István* egri történész.

Mint láttuk, az 1552-es várvédelemtől eredeztethető kultusz során vissza-visszatérő motívum a kitartás, hősiesség ábrázolása és ennek gyakori megtestesítője, Dobó István, az egykori várkapitány. Nevét utca és tér viseli, de róla neveztek el az egri főreáliskolát 1921-ben, ez ma a *Dobó István Gimnázium*. És talán természetes, hogy a különböző múzeumi kezdeményezésekből 1950-ben létrejött Heves-Egri Múzeum 1951-ben felvette a *Dobó István Múzeum* nevet, majd az 1957-es várba költözés után, 1958-ban kapta a *Dobó István Vármúzeum* elnevezést.

Dobó István nevét sportrendezvények is viselik Egerben, így a bűvárspport, kézilabda, kosárlabda, ökölvívás, sportlövészet és tájékoztatósi futás alkalmából, de Dobó István Íjász Klub is működik a városban.

A rendszerváltás előtt *Dobó István Termelőszövetkezet*, úttörőcsapat, szocialista brigád viselte a várkapitány nevét, de ma is van Dobó István Nyugdíjas Klub a városban. Az *Egri Csillagok Szövetkezet* és az *Egri Csillagok Népdalkör* mellett a *Várvédő* nevet viselő vörösbőr is az egri vár kultuszának része.

Az egri „csoda” halhatatlan krónikásáról, Gárdonyi Gézáról már életében utcát neveztek el, sírja pedig a vár egyik bástyáján található, ahol mindig van friss virágcsokor és koszorú a látogató csoportok ajándékaiként. A sírkeresztjén olvasható felirathoz – „csak a teste” – idézhetem *Juhász Gyula* versrészletét, melyet az író halálára írt: „A lelke ott él millió magyarban, Ki a szívébe zárta Gárdonyit!” Halálának napján, október 30-án rendszeresen a megemlékezések, amelyekről nem hiányozhatnak hálás olvasói, az egri diákok, köztük a róla elnevezett Gárdonyi Géza Gimnázium tanulói. Az író nevét viseli a Gárdonyi Géza Színház, előcsarnokában mellszobrával.

Természetesen nem szólhatok az egri vár kultuszáról a vármúzeum, illetve a vár sorsát szívéken viselő polgárok, főpapok és tudósok nélkül. *Pyrker János László* egri érsek lépett fel elsőnek a nemzeti érték megmentése és megbecsülése érdekében. Az ő idejében, az 1830-as években kezdődött az első ásatás a várban. Restauráltatta a Setét kaput, és a boltívei alatt kialakított úgynevezett „Dobó kápolnában” helyezte el Dobó István vörös márvány síremlékének a dobóruszkai templomból származó domborművű fedőlapját.

A XIX. század második felében folytatott ásatások után Gárdonyi regénye irányította a figyelmet az egri vár múltjára és a történeti értékek bemutatására. A két világháború között *dr.*

Pataki Vidor János, dr. Pálosi Ervin és dr. Lénárt János egri tanárok vezetésével tarták fel a föld alatti kaszárnyatermeket, ágyútermeket és aknafigyelő folyosókat. Az Egri Vármúzeum első kiállítását, a lapidáriumot 1928-tól tekinthették meg a látogatók. 1931-től pedig már az emeleti kaszárnyatermekben is volt kiállítás.

1952-ben, a 400. évforduló alkalmából még a Butler-házban rendezték meg a Heves megye és Eger történetét bemutató állandó kiállítást, ahol a várvédelemhez kapcsolódó tárgyi emlékek is hangsúlyozottan szerepeltek. Az évfordulós ünnepek ismét felkeltették az érdeklődést a vár iránt, ami ekkor laktanya volt. A kazamaták a látogatók tömegeit vonzották és látható volt a közeli Gárdonyi-ház is. Az egri múzeumi fejlesztés és a vár népszerűsítése, megismertetése számára az igazi lehetőség 1957-ben nyílt meg, amikor a honvédség kivonult a várból. Az akkori igazgató, *Bakó Ferenc* elszántságának, kapcsolatainak is köszönhetően sikerült meggyőzni a helyi és országos szerveket, hogy a történelmi falak között múzeumnak kell működni.

A múzeum várba költözése alapvetően meghatározta az objektum további sorsát. Az Országos Műemléki Felügyelőség mellett a múzeum is érdekeltté vált a régészeti feltárások és a műemléki helyreállítás folytatásában. A vármúzeum az utóbbi 40 évben kiállításaival, a vár különleges föld alatti erőrendszerének, a kazamatáknak a bemutatásával igyekezett kielégíteni azt a hatalmas érdeklődést, amely a látogatók részéről megnyilvánult e sajátos történelmi emlékhely iránt. Három alkalommal rendeztük meg a vár történetét bemutató állandó tárlatunkat a gótikus püspöki palota emeleti termeiben (1965, 1980, 2001). Több időszaki kiállítás járult hozzá a vár kultuszának elmélyítéséhez: emlékkiállítás készült Gárdonyi Gézaról, az Egri csillagokról, az egri várfeltárások 30 évéről, a végváriak költészetéről. Vártörténeti vetélkedők, gyermekrajz pályázat, a speciális múzeumi órák és foglalkozások a tanulók tízezrei számára hozták közelebb a várbeliek egykori életét és hősiek küzdelmét. Az állandó kiállítások vezetői és a várról megjelent népszerűsítő kiadványok hozzájárultak az erődítmény múltjának reális megismeréséhez. A várhoz közel található az író egykori lakóháza, amely ma emlékmúzeum, kertjében *Somogyi Árpád* Gárdonyi szobrával.

A vár iránt érdeklődő egriek és más városokban, falvakban élők hozták létre 1957-ben az *Eger Vára Barátainak Köre* egyesületet. Ennek máig az a célja, hogy megismertesse tagjait a vár hagyományaival, és segítse a történelmi értékek megőrzését.

A várkultusz ébren tartásának sajátos és egyedi lehetősége a várban a *Hősök terme*. Ez az a kegyeleti hely, ahol a látogatók emlékezhetnek, és fejet hajthatnak az egri várvédők előtt. 1965-ben itt helyezték el Dobó István síremlékének fedlapját, amely a páncélba öltöztetett hőst ábrázolja, és minden valószínűség szerint az egykori várkapitány eredeti arcvonásait tükrözi. A lábánál külön tömbön kapott helyet a síremlékhez tartozó faragott csúcsos sisak. A múzeum a 450. évforduló alkalmából tervezi Dobó István ruszkai (ma szlovákiai település) síremlékének teljes egri rekonstrukcióját az oldallapok másolatainak a felhasználásával. Ily módon – és a Hősök terme elé állítandó – ünnepi díszörséggel válhat a terem valódi kegyeleti helyé. A síremléket két oldalt hat nagyméretű szobor veszi körül. Kiss István szobrászművész alkotásai az 1552-es várvédelem szereplőit szimbolizálják: végvári katonákat, tiszteket, kovácsot és egy egri nőt ábrázolnak. A teremben lévő kőszarkofágok a várbeli székesegyház körül eltemetettek csontjait őrzik, köztük a nevezetes ostrom áldozatait is. A bejáratnál szemközt falon annak a 315 személynek a neve olvasható, akik az ostrom idején a várban tartózkodtak, s nevük fennmaradt.

A múzeum mint tudományos intézmény mindig fontosnak tartotta, hogy munkatársai kutasassák a vár és az erődítménnyel kapcsolatos személyek, így Dobó István és Gárdonyi Géza szerepét, munkásságát. Évkönyvünkben és *Studia Agriensia* sorozatunkban publikáljuk a legújabb kutatási eredményeket.

Az 1982-ben megkezdődött végvári konferencia sorozat előadásai folyamatosan megjelentek nyomtatásban is. Az idei tizedik tudományos tanácskozást a 450. évforduló jegyében szerveztük. Évek óta a Dobó István Vármúzeum koordinálja a hazai Gárdonyi-kutatásokat.

Az 1990-es évek elejétől a hagyományos múzeumi kiállítások és közművelődési formák mellett új lehetőségek nyíltak a nagyközönség számára vonzó, és a helyi történelmi hagyományaihoz kapcsolódó programok szervezésére. Így rendezzük meg minden év július végén a „Végvári vigasságok”-nak nevezett várjátékokat, de több héten át Vártáborot is szervezünk az

általános iskolásoknak. A látogatók számára sajátos időutazást jelenthet az „Egri csillagok Pa-
noptikum” megtekintése a Föld-bástyában, ahol Gárdonyi élethű figurája mellett a regényből
készült film szereplői fogadják az oda betérőket.

Az idei 450. évforduló különösen jó alkalom arra, hogy még inkább ráirányítsuk a figyel-
met a magyar történelem kiemelkedő eseményére és az egri hősök példájára. Az év során tu-
dományos tanácskozások, országos vártörténeti vetélkedő, általános iskolások várjátéka, az
egri vár kultuszát bemutató kiállítás várja az érdeklődőket. A vitézi hagyományokat ápoló
haditorna klub, az Egri Vitézlő Oskola ostromjátéka során élő történelmi filmként elevened-
nek meg a 450 évvel ezelőtti események. Lesz hálaadó szentmise is a várban, ahol Eger lakos-
sága emlékezhet elődeire.

Bízom abban, hogy sikerült rámutatnom arra, hogy egy város és egy nemzet kollektív em-
lékezete, egy világgraszáló hőstett ébrentartása hogyan motiválja az adott műemléki objektum
iránt megnyilvánuló érdeklődést. Az egri győzelem színhelyére nagy számban látogatók a fa-
lak és bástyák néma kövei mögött is a várvédőket, helytállásukat, a Gárdonyi Géza és más
művészek által ábrázolt hazafias tettek helyszínét keresik.

Befejezésül idézem a XIX. századi magyar költő, Vörösmarty Mihály verssorait:

*„Óh Eger! A sziklák nem tesznek téged erőssé.
Minden erőd a bátorság, mely hős fiaidban
Mint örök gyémánt ragyog és nem retteg időtől”.*

Petercsák Tivadar

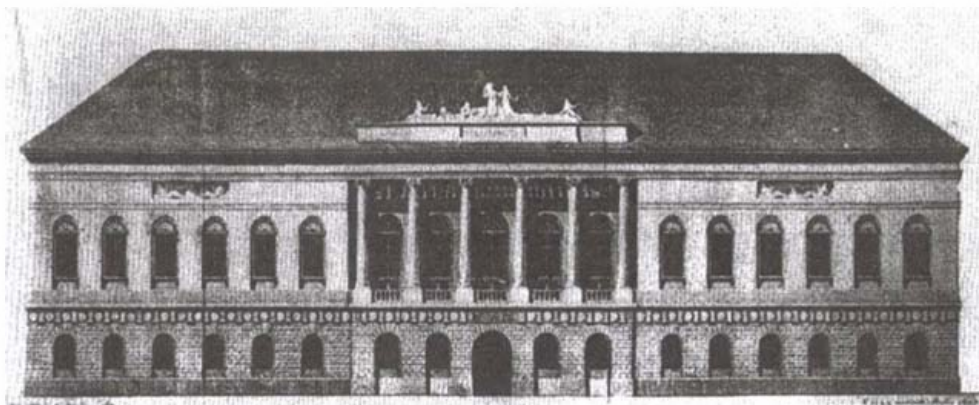
Irodalom: *Bodala Gyula:* Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908.; *Hóvári János:* A hűtlen
Dobó. Bp., 1987.; *Sugár István:* Az egri vár és viadala. Bp., 1991.; *Sugár István:* Az egri vár története. Bp.,
1991.; *Sugár István:* Dobó István síremléke. Eger.

Képek a Széchényi Könyvtár alapításának kétszázadik évfordulójához

Ki hinné, hogy minden összefügg mindennel, csak a véletlen vezessen rá a néha igen mé-
lyen rejtőző kapcsolódási pontokra. Az utóbbi időkben a szokásosnál szélesebb kitekintéssel
foglalkoztam szülőhelyem családjainak történetével. Az irattárak különböző mértékben fenn-
maradt anyagából, az adott pillanatban nem mindig tudtam eldönteni szükségem lesz-e ké-
sőbb egy-egy feljegyzésre, de igyekeztem minden valamirevalónak látszó adatot lemásolni.
Ezek közé tartoztak a napóleoni háborúk utolsó nemesi felkelését idéző Quietantiák, magya-
rul Nyugtató Levelek. A nevek és időpontok lejegyzése után rácsodálkoztam, hogy nemes
eleim egyszerre rótták le a subsidiumra és a múzeumra adományait.

Gróf Széchényi Ferenc 1802. november 25-én kelt alapítólevelét, melyben a köznek felaján-
lotta könyvtárát, 1802. november 26-án Ferenc király jóváhagyóan közokiratba foglalva aláír-
ta és kiadta. Hamarosan megindult a könyvtárat is magában foglaló múzeum szervezése, hi-
szen Széchényi Ferenc könyvei mellett az érem-, kép- és szoborgyűjteményét is a nemzetnek
adományozta. Az országgyűlés az 1807. évi XXIV. törvénycikkben iktatta törvénybe a múze-
um létesítését és ajánlotta meg támogatását, melyet kivetettek a törvényhatóságokra. Ez az or-
szág számára felbecsülhetetlen áldozat volt, amit háborús viszonyok ellenére az ország, a ne-
messég magára vállalt. Már 1808-ban több mint 230 ezer forint gyűlt össze, melyet József ná-
dor irányításával használtak fel. „Szabadon rendelkezni jobbára csak a vármegyei és városi
ún. garasos segélyösszegekkel lehetett.” Voltak bizonyos célokra felajánlott adományok.

Családi emlékeim felidézésére az évfordulós emlékezések adnak alkalmat, amellyel meg-
próbálok élni. Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története (Bp. 1981.) című kötet-
ben a könyvtár anyagát gyarapítók között Karacs Ferenc rézmetszőt is megtaláljuk. Az ő neve
a Széchényi Könyvtár hatalmas, de kissé elfeledett térképgyűjteményéhez kötődik. Az
1795-től Pesten működő térképmetsző leánya, Karacs Terézia így írt apjáról: „A Pesten lakó
főurak is bemutatatták maguknál, s legalább szép szóval, derült jövőt ígértek a művészeknek.

A Nemzeti Múzeum első terve Hild Jánostól.
A Hútványi-utca-ra tervezett homlokzat képe.
Le premier plan de la façade de la bâtisse du Musée National.

A Nemzeti Múzeum első, meg nem valósult terve Hild János építésztől

Különösebb pártfogói voltak gr. Széchényi Ferenc, István apja, ki nem ritkán asztalvendégei közé méltatá, továbbá gr. Teleki László, az öreg." Karacs Ferenc metszette rézbe 1807-ben Széchényi Ferenc éremgyűjteménye katalógusának belső címlapját: *Catalogus nummorum Hungariae et Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani I–III. Pest, 1807.* Karacs Ferenc első-sorban az általa készített térképekkel gyarapította a Nemzeti Könyvtár gyűjteményét. Biztoskezü íráskészsége miatt rábízták nyelvemlékeink rézbemetszését, sőt különlegességként egy 1 cm-es körbe bevészte a Miatyánk szövegét. Házukban szinte minden magyarul megjelenő könyvet megtalálhattak az odajáró érdeklődő diákok, mint például Katona József. Később a Széchényi István által alapított Magyar Tudós Társaság (a mai Magyar Tudományos Akadémia) évkönyveinek címlapjait és a tagsági jegyeit is Karacs Ferenc metszette. Feleségét Takáts Évát, az első magyar újságírónőt pedig Széchényi István a „Honunk szebb lelkű asszonyainak” ajánlott Hittel-lel ajándékozta meg.

József nádor a könyvtár védnöke nyitotta meg 1803. december 10-én az egykori Pálos-kolostorban, a Kúriával társbérletben elhelyezett gyűjteményt. Az 1805-ös őszi francia támadás, fél évre Temesvárra kényszerítette a könyvtár nagyobb részét. 1806-ban már javaslat született, az alapító levélben is említett múzeum létrehozásáról, benne mint alapvető tárával, a könyvtárral. 1807-ben a könyvek újból költöztek a Pálos-templom melletti egyetemi épületbe. Decemberben pedig az országgyűlés az önkormányzatokat felszólította, hogy „a hadiadóul megajánlott összeg minden forintja után legalább 1 garast (vagyis 3 krajcárt) szavazzanak meg a Nemzeti Múzeum pénzalapjának a megteremtésére”. Ez bizonyára végbement a legtöbb megyében, mert Bihar vármegye már a nemességére kivetett 1807. évi hadiadóval a múzeumra szánt adományokat is beszedte, mégpedig az ajánlott mértékben.

A Dancsházán és Földesen élő Gaál familia az összeírás tanúsága szerint a következőket fizette, egy forintot 60 krajcárba számolva. (Az utódok közül dr. Gaál Mihály nyírbátori orvos és honismereti kutató, kinek az ükapja az itt szereplő dancsházi Mihály.)

Gál Ferenc	dancsházi 1807. hadi seg. 2 ft.	múzeum 6 kr.
Gál István	dancsházi 1807. hadi seg. 7 ft. 40 kr.	múzeum 23 kr.
Gál András	földesi 1807. hadi seg. 4 ft.	múzeum 12 kr.
Gál Mihály	dancsházi 1807. hasi seg. 3 ft. 54 kr.	múzeum 12 kr.
özv. Gál Péterné	földesi 1807. hadi seg. 6 ft. 55 kr.	múzeum 21 kr.

Az 1807-re még valószínűen nem kötelező, de 1808-ban mégis beadott hozzájárulást, mint kitűnik, vagyoni állapota szerint fizette a bihari nemesség.

Az országgyűlés 1808. október 18-án a VIII. törvénycikkkel elfogadta a múzeumi törvényt, és ismételten adakozásra hívták fel a vármegyéket. 1809 tavaszán újból a francia háború fenyegetett, sőt begyűrűzött Magyarországra és Győr mellett Szabadhegyen, június 14-én az Eugén olasz alkirály vezérelte franciák legyőzték a részben József nádor vezette, jórészt magyar nemesi felkelőkből álló csapatokat. Ennek következtében Bihar megyébe, Nagyváradra menekítették a könyvtár, illetve múzeum legértékesebb anyagait, és azok csak 1810 márciusában tértek vissza Pestre.

Ezekből a háborús évekből mutatok be néhány családi iratot, hogy érzékeljük milyen teher nehezedett egy-egy famíliára, s ehhez képest a kultúrára fordított krajcárokból országosan milyen jelentős összeg gyűlhetett össze.

„Tekintetes Nemes Szabolts Vármegyében Curialis Földes Helységében az 1797-dik esztendőben Pütköst havában a Földesi Nemes Ifjak Insurgáltak Felsőleg Királyunk Parantsolattyára 70 legény Paripájával Monderjaival es maga élelmével a Karatsok közzül Karats Pál Fija Karats György volt oda és kiszította az attya Karats Pál és fijai harman Sándor Pál Mihály, Karats János es Jakab Mihály is került mind öszve 200 Renes Forintokban fent írt Karats Sándor fizetet bele 35 Renes forintokat

Sagottzki volt akkor a kapitányok

Ismét másodsor 1800-ban idest ezer nyoltzszázban Földesről Insurgáltak 30 Legények akkor is fizettünk minden személy 10 R. forintokat

Ismet harmadikszor Insurgáltak 1805-dik esztendőben Karats Ferentz volt a Katona Karats Gergely fija és akkor is adtunk mindenőnk 10 Renes Forintokat.”

Amint a leszármazási táblában látom az először nemesi felkelők közé állt György a nagyapám nagyapjának a nagyapja volt, az ő múzeumhoz való hozzájárulásának elismervényét itt eredetiben láthatjuk. Az ezt aláíró földesi notárius feljegyzéseire többször hivatkozik a sárréti népeletet könyveiben bemutató Szűcs Sándor néprajzkutató, akinek nagyanyja Kemecei Zsuzsanna, Kemecei Péter jegyző unokája. Ugyancsak 1809-ben kelt még az előző földesi jegyző Ujfalusi Szervácziusz Gábor szignójával a magyarosabb kiállítású „Nyugtató Levél” Rittók Dániel befizetéséről. Az ő unokájának unokája Ritoók Zsigmond Széchenyi-díjas egyetemi tanár. Dánielnek a fia Zsigmond volt az Ady Endre nagyváradai káptalani perében eljáró Tiszántúli Kerületi Tábla elnöke. Ott látjuk még a Ritoók család iratai között a Nemzeti Színházra 1842-ben 6 Rft 47 kr befizetéséről szóló igazolást.

A sokszor elmarasztalt nemesség bizony szívén viselte a nemzeti kultúra sorsát.

Karacs Zsigmond

A Kossuth-kultusz kezdetei Debrecenben¹ (1848–1861)

Kossuth Lajos már a polgári forradalom és szabadságharc idején legendák, népdalok, ponyvakiadványok és anekdoták hősvé, a nemzeti önrendelkezés és a polgári szabadság élő szimbólumává vált, és az maradt mindmáig. A hazai Kossuth-kultusz törtérijának számos eleme ismert, de átfogó áttekintés a kellő mélységű részletkutatások hiányában még nem készíthetett. A formálódó történeti képet árnyalhatja, teljesebbé teheti a debreceni vonatkozások feltárása is: egyrészt a lokális fejlemények általánosítható tanulságaival, másrészt a sajátos vonások felmutatásával. Különös jelentőséget adhat ennek a szándéknak az a tény, hogy a nagy államférfi és a város neve több mint másfél évszázada elválaszthatatlanul összefonódik a történelmi köztudatban. E hosszú időszak helyi kultikus megnyilvánulásainak számbavételét azonban a rendelkezésre álló időkeret ezúttal nem engedi meg, csupán a kezdeti szakasz, nevezetesen az 1848 és 1861 közötti évek fontosabb mozzanatainak felvillantására tehető kísérlet – az eredeti kútfők, leginkább a levéltári iratok és a korabeli újsággözlemények alapján.

¹ Elhangzott 2002. július 2-án, a XXX. Honismereti Akadémián, Sátoraljaújhelyen. (Szerk.)

Kossuth Lajos és Debrecen kapcsolatának kezdete az 1830-as évek közepére datálható. A civisváros érdeklődő polgárai a kéziratot Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósítások lapjairól ismerték meg a pályakezdő politikus nevét. Később számosan olvasták a Pesti Hírlap példányait, néhányan beléptek a Védegyeletbe. Mindazonáltal az egykorú források arról tanúskodnak, hogy Kossuth csak az utolsó rendi országgyűlés hónapjaiban került igazán a helybeliek figyelmének középpontjába.

A pozsonyi vitákról, Kossuth felszólalásairól a hírlapi közlemények viszonylag gyorsan és részletesen beszámoltak; a város követei szintén rendszeresen, tíz-tizennégy naponként küldték hivatalos jelentéseiket a magisztrátusnak, és ezekben feltűnően gyakran emlegették az alsótáblai ellenzék elismert vezéralakjának beszédeit, reformindítványait. Majd amikor a márciusi fordulat hírei eljutottak Debrecenbe, 1848. március 19-én a városi közgyűlés elfogadta a diéta és a pesti népgyűlés határozatait, „Kossuth Lajos, Pest megyének érdemes követe pedig, mint a békés reformok vezetésében mások felett kitűnő hazafi, közakarattal és szűnni nem akaró örömrivalgások között polgárrá választott.”

Az újságok akkori tudósításaiból kikövetkeztethető, hogy a forradalmi napokban elsőként Debrecen fogadta – mai kifejezéssel élve – díszpolgárává a jeles liberális politikust. Vagyis egy olyan város, amelyet a kortársak a változtatások elől elzárkózó, meglehetősen maradi közönségnek tartottak. E kétségtelen ellentmondás mindenképpen magyarázatra szorul és talán fel is oldható.

A királyi hatalom, közelebről a helytartótanács és a kamara szigorú felügyelete, erős szorítása alatt élő szabad királyi városokban általában nehezen törtek utat a reformeszmék. Debrecen hangadó, a vezető pozíciókat elfoglaló civisei felemásan viszonyultak a polgárosodás törekvéseihez és ez is konzervatív színezetet adott az itteni politikai életnek. A polgárok tömegei pedig a városigazgatás feudális, antidemokratikus szerkezete miatt eleve ki voltak rekesztve a közéletből. Mindennek ellenére a reformkorban, különösen a negyvenes években itt is kialakult egy kisebb, ám folyton bővülő csoport a helybeli értelmiségiek, főleg az ügyvédek és a kollégiumi professzorok, továbbá a műveltebb kereskedők köréből, akik rokonszenveztek az ellenzék követeléseivel, a nemzeti önrendelkezés eszméjével, és főleg a liberálisok mérsékeltbb irányzatait támogatták. A Református Kollégium akadémiai tagozatának hallgatói közül szintén sokan váltak a polgárosodás és a nemzeti gondolat híveivé, tehát a szűkebb politizáló csoport egy szélesebb, fiatal koránál fogva dinamikus rétegre is támaszkodhatott. A városiakok jelentékeny hányada már várta a március közepén bekövetkezett változásokat, hiszen a városi reform évek óta foglalkoztatta a helyi közvéleményt és az ország sorsa is érdekelte az ittenieket. Ezért március 19-én reggel több ezer ember tolongott a városháza előtt és pusztá jelenlétével is ösztönözte a szó szoros értelmében vett „korszerű” állásfoglalást. Majd, először a magisztrátus történetében, a városiakok, illetve azoknak az ülésterembe befért képviselői közvetlenül beavatkoztak a tanácskozás menetébe, bizonyos értelemben csaknem rákényszerítették akaratukat a döntéshozókra. A főbíró, az idős Poroszlay Frigyes egyetértett a reformtörekvések egy részével, tehát meggyőződésétől vezérelve hirdette meg és vezette le a közgyűlést. A konzervatív szenátorokat és esküdteket viszont a népgyűlés megfélemlítette, illetve a bécsi udvar válsága és a pesti események bizonytalanná tették őket. Nem lebecsülendő tény az sem, hogy a változások legbefolyásosabb kerékkötője, az aulikus polgármester, Reviczky Menyhért éppen Pozsonyban tartózkodott, mint Bihar vármegye követe.

Három nap múlva, március 22-én a közgyűlés újabb végzést hozott, mely szerint Batthyány Lajos gróf kijelölt miniszterelnökhöz örvendő felirat, „Kossuth Lajoshoz pedig mint a felelős minisztérium megnyerése körül rendíthetlenségénél fogva újabban kitűnt hazafinak köszönő irat küldettni rendeltetik.” A testület egyúttal elhatározta, hogy Barabás Miklós festőművésszel elkészítteti István nádor, Batthyány és Kossuth életnagyságú arcképét. Noha mindhárman beleegyeztek, a terv a felgyorsult események sodrában elenyészett.

Véletlen egybeesés, hogy Révész Bálint professzor éppen március 22-én tájékoztatta a Kollégium főiskolai tanulóit az európai és hazai változásokról, a nemzeti önrendelkezés kivívásáról, a polgári reformokról, a törvényesség diadaláról. A remekbe szabott szónoklatban hosszan és ékes, sőt túlzó szavakkal méltatta Kossuth szerepét. Egyebek között ezeket mondta: „hazánk nemtője s nagy fija (...) te, ki nemcsak az igazságnak apostola, de a szép, már jelenné vált jövőnek is jóslója voltál – te, ki az igazság küzdőteréről, hol letiltatál, hol börtönbe

hurcoltatál, – te, az igazság láncot emelt s mégis tántoríthatatlan bajnoka – te, kinek lelked gyűlpontja az igazságnak, fogyatkozást nem szenvedő napja a bölcsességnek, szíved élőforrása a nemes érzelmeknek, nyelved leghatalmasabb fegyvere az ékesszólásnak, te, kinek kezeidbe tevéd le Isten a műzési csudatevő vesszőt nemzetünk vezérlésében (...) Legyen nagy neved örök betűkkel írva nemzetünk történetének könyvébe, legyen dicsőítve legkésőbb unokáink által, a nemzet véglehetőleg – legyen élted ideálja a nemzet nagyjai szent törekvéseinek...” Noha mondataiban a márciusi napok eufórikus hangulata és Kossuth bátor, céltudatos kiállásának varázsa kétségkívül érződik, fellépését nem a pillanatnyi fellángolás szülte, sokkal inkább a reformkori eszmék formálta belső hit.

Néhány nappal később a nemzetőrségbe önkéntesen jelentkezett kollégiumi diákok előtt Péczely József rektor-professzor, aki korábban is a liberalizmus és a polgárosodás eszméinek egyik elharcosa, következetes hirdetője volt, szintén igen nagy elismeréssel nyilatkozott Kossuth Lajosról, neki tulajdonítva az átalakulás békés formáját: „Egy az értelem a rendi tábla vezérszónoka, lelke, Pest megye egyik rendületlen lelkű követe kebelzáró, minden pártviszályt, elvek régi harcait egyszerre megszüntető szónoklatára: hogy csak célirányos, a velünk közös kapoccsal összefüggő többi örökös tartományokra is kiterjesztendő, haladéktalan reformok által elfordítható a minden órán kitöréssel fenyegető fergeteg.”

Gáborjáni Szabó Botond mutatott rá, hogy a debreceni professorok beszédei és a református lelkészek most nem idézett prédikációi a több évszázados magyar református világnézeti hagyományra és annak teológiai alapelveire épültek. Ezzel függ össze, hogy a bibliai zsidók és a jelenkori magyarság szabadságát kiharcoló vezérek között párhuzamot vontak, Kossuthot Mózeshez hasonlították. Találóaan állapította meg azt is, hogy ezekben az egyházi beszédekben Kossuth magasztalásának „hevesége szinte a blaszfémiahoz közelít”. Különösen igaz ez az ugyancsak általa nemrég reprintben újra közzétett, annak idején kéziratban terjesztett, a Kollégiumi Nagykönyvtár Szabadságharci Gyűjteményében őrzött dokumentumra. Ez a közismert imádság, a Hiszekegy aktualizált átirata és így hangzik: „Hiszek egy Istenben, hiszek egyetlen egy hon fiában, a mi hazafiúink, Kossuth Lajosban, született Zemplénben, megfeszítettett a budai várban, harmad évre sötét börtönéből feltámadta; felméne Pozsonyba, ott üle az országgyűlési trónra, és onnét elítélendő a bécsi eleven holtakat. Amen.”

Kossuth népszerűségének növekedéséhez jelentékeny mértékben hozzájárultak a Telegdi Kovács Lajos debreceni könyvkereskedő által 1848 tavaszán és nyarán kiadott olcsó, zömmel vásárokon árusított ponyvafüzetek. Ezek esztétikai színvonala általában elmarad ugyan az igazi irodalom sférájától, ám nagy mennyiségük, magas példányszámuk, azaz tömeges voltuk folytán talán még a viszonylag drága újságoknál is hatékonyabb szerepet játszottak a történészek megismertetésében, elsősorban a mezővárosi és falusi parasztság, továbbá a nagyobb városok plebejus és földművelő népsége körében. Tetemes részt vállaltak Kossuth Lajos kezdődő kultuszának terjesztésében, formálásában is.

Indulásától fogva megkülönböztetett figyelmet fordított Kossuth politikai tevékenységének, kezdeményezéseinek bemutatására, beszédeinek közlésére az 1848. július 2-án napvilágot látott első debreceni (és egyben vidéki) politikai újság, az Alföldi Hírlap. Kiadója a már említett Telegdi Kovács Lajos. Szerkesztője, szellemiségének meghatározója a ő testvérbátyja, Telegdi Kovács László, a debreceni polgárosodás egyik tevékeny, szinte polihisztor alakja, ügyvéd, publicista, író, a reformkori irodalmi folyóiratok munkatársa, egy jeles útikönyv szerzője, a polgári bankrendszer kialakításának egyik előharcosa. Társszerkesztője a tőle pár évvel fiatalabb Szanka József ügyvéd, a kollégium egykori diákja, szintén a polgári eszmék és átalakulás elkötelezett híve. A lap hetente kétszer, 500 példányban jelent meg és szinte mindig egyik számában előfordult Kossuth neve. Nézeteit „fenntartás nélkül” elfogadták, propagálták. Gyakran emlegették miniszteri intézkedéseit, de egyre inkább az ország irányításában, közelebből a nemzetgyűlés vitáiban vállalt kimagasló szerepét állították előtérbe. Noha a híreket és a képviselőházi felszólalásokat a pesti lapokból vették át, egy-egy megjegyzéssel, jelzővel ügyesen kiegészítették azokat. Ily módon is formálták, finomították az olvasóik körében élő Kossuth-képet. Különösen sokra becsülték a nemzeti önrendelkezés védelmére és az önálló nemzeti hadsereg megteremtésére irányuló erőfeszítéseit, továbbá a radikális szélsőségek visszaszorítását célzó törekvéseit.

Egyéb forrásaink is bizonyítják, hogy a Honvédelmi Bizottmány elnökét a debreceni lakosság tisztelte és szerette, és a ragaszkodás érzése tovább mélyült, amikor személyesen is megismerték. Nagymértékben hozzájárult ehhez Kossuth meggyerő egyénisége, a puritán cívisek számára vonzó, egyszerű magatartása, hihetetlen munkabírása és lenyűgöző szónoki ereje.

Kossuth Lajos 1849. január 1-jén tudatta Debrecen előljáróival, hogy az országgyűlés és a kormány előző nap úgy határozott: az osztrák seregtől fenyegetett Pestről ide teszi át székhelyét. A város felbolydult, az emberek izgatottan várták a vendégeket, mindenekelőtt a kormány fejét. Rá mindenki kíváncsi volt. A rendkívüli télben meghűlt az úton, ezért némi késéssel érkezett meg. Előre küldte „A Nemzet Kormánya nevében!” című kiáltványát, amelyben „a szabadság őrvárosa”-nak nevezte Debrecen. Az Alföldi Hírlap közölte, majd tízezer példányban kinyomtatták. A ragyogó, megejtő stílusban fogalmazott szöveget már sokan olvasták, amikor január 7-én, vasárnap déli egy óraker a szolgálatot teljesítő kapuőr az imént jelzett Mózes-toposz konkrét megnyilvánulásaként a hivatott népvezérnek kijáró reménykedő áhítattal jegyezte be naplókönyvébe: „Kossuth, Magyarok Mózese.” A Szabadság, vagyis a városházától a Nagytemplomig nyúló téren pedig – az Alföldi Hírlap közleménye szerint – „dacára a dermesztő hidegnek s a többször meghiúsult várakozásnak – roppant néptömeg örömeljenzése között fogadtatott”. Harmadnap január 9-én heti vásár lévén, a környékről is nagyon sokan jöttek a városba. Kossuth voltaképpen ekkor mutatkozott be a népnek. A városházával szemben álló, ún. Szilágyi-ház erkélyéről szólt a tömeghez. „Szavai a szabadság s az örök igazság lángbeszéde” – lelkesedett a helyi lap tudósítója.

A legnagyobb magyar város igazolta Kossuth reményeit: támasza volt s harcban és később támasza a függetlenség kikiáltásában. Debrecen vállalta a szabadságharc anyagi terheit, a nép pedig – Kemény Zsigmond szavaival – a „bálványozásig imádta” és feltétlenül kész volt „Kossuth akaratját úgyis, mint a kormány vezetőjét, úgyis, mint individuumát, teljesíteni”. Kemény úgy vélte és ebben aligha tévedett, hogy Kossuth egyebek között azért vállalkozott a trónfosztás kimondására, mert maga mögött érezte a debreceni, sőt az egész tiszavidéki nép támogatását.

Április 14-én valóban zsúfolásig megtelt a Nagytemplom, ahol a népgyűlés hangulatában folyó ülésén a nemzetgyűlés kinyilvánította az ország függetlenségét. Másnap a városi közgyűlés és a Tiszántúli Református Egyházkerület vezetése hódoló nyilatkozatot intézett a kormányzóelnökhöz. Este Debrecen lakossága fáklyászenével köszöntötte, amikor a Kossuth mellett erősen elkötelezett, egyébként is a polgári átalakulás odaadó propagátoraként ismert, közkedvelt református prédikátor, Könyves Tóth Mihály rövid beszédben üdvözölte: elmondta, „hogy a kormányelnök és a haza egy testté lettek, hogy e nemzetnek bizodalma, reménye, hite egy férfiában összpontosul s ez a férfi Kossuth Lajos...”

A városvezetés pedig újból és újból kijelentette, hogy méltó akar lenni „a nemzet szabadsága őrvárosának magasztos nevezetére”, majd a kormány, illetve Kossuth eltávozásakor, június 6-án a képviselő-testület ismételt megerősítette „az ország kormányzója iránt” érzett „rendületlen” bizalmát és leszögezte: „e férfiú egész pályája, kit isteni gondviselés szólított a magyar kormány élére, kezeséget nyújt, hogy e város virágzásának további jövőndője jelené varázsoltatik át...”

„Egy fényes meteor pályája a magyar közelet láthatárán. Letűnte után sem szűnt meg a varázs, mely alatt állottak szemléli” – írta Kossuth Lajosról egy évvel a szabadságharc leverését követően az egykori kollégiumi diák, a fiatal Csengery Antal. Megállapítása igaz Debrecenre is, hiszen amikor a császári önkény rátelepedett a cívisvárosra, a dicső napok, hónapok és az immár számkivetett politikus emléke tovább élt.

A hatóságok tiltó rendelkezései sem tudták ezt megakadályozni, sőt a gyors egymásutánban érkező utasítások még elő is segítették a volt kormányzó tiszteletének ébrentartását. Jól érzékeltetik ezt az 1848–1849-es kiadványok és a forradalmi eseményekről frissen megjelent külföldi és hazai könyvek, füzetek elkobzására irányuló, meg-megújuló, ám teljes sikert egyszer sem eredményező kísérletek. Jellemző epizód a Telegdi Kovács Lajos ellen indított eljárás. 1850 elején forradalmi tartalmú ponyvafüzetei árusításával vádolták, ám ezt nem tudták rábizonyítani. Áprilisban a pesti Heckenast Gusztáv kiadványainak terjesztése miatt vonták felelősségre. A könyvkereskedő fennmaradt üzleti naplóiban valóban olvasható, hogy nála vásárolták a *Menekvés Debreczenbe, A magyar forradalom napjai 1849. július elsője után, A magyar*

forradalom története 1848- és 49-ben, A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből című könyveket – az utóbbi három szerzője a majdani neves történész, az ifjú Szilágyi Sándor –, továbbá Heinrich Levitschnigg osztrák hírlapíró *Kossuth und seine Bannerschaft* című írásának és a *Kossuth parlamenti élete* című összeállításnak a két-két kötetét. Ugyancsak forgalmazta a *Magyar forradalmi adattár* című sorozat első darabjaként közzétett *Kossuth a forradalom végnapjairól* című röpiratot; ez tartalmazta Kossuth híres vidini proklamációját, amelyben kifejtette távozásának okait és először vádolta meg Görgey Artúrt az árulással, ugyanítt kemény szavakkal ostromozta a jogtörő osztrák császárt. A hadsereg-parancsnokság utasítására a kerületi főispán által elrendelt házkutatás alkalmával Telegdi Kovács elismerte, hogy az utóbbi füzetből rendelt húsz darabot és mindet eladta, „de minthogy többnyire vidékre ismeretlenek vitték el – neveiket meg nem tudja mondani...” Komoly kockázatot vállalt ezzel a kijelentésével, mert egyik pénztárkönyvének tanúsága szerint két vásárló (a tetétleni református lelkész és a Református Kollégium könyvtára) nevét pontosan feljegyezte, de a helybeli rendőrök szerencsére nem érdeklődtek az üzleti dokumentumok felől. A karakán Telegdi Kovács a második kihallgatáson sem hátrált meg, sőt hogy szavai még nagyobb nyomatékot nyerjenek és a debreceni vezetést is mentesítse a további zaklatás alól, írásban is visszautasította a vádakát: „mivel azon könyvecske a hírlapokban csaknem naponként hirdetve volt, s íránta semmi eltöltő parancs hozzámm nem érkezett, míg nem tökéletesen betiltatott – nem voltam figyelemmel az eladásban, teljességgel nem tudom, kiknek adtam el; annyival is inkább, mivel éppen egy hétfőn délután érkezvén a könyvek, másnap a keddi heti vásár alkalmával többnyire idegenek által vétettek meg. – A vásárlók neve, lakása felől egyáltalában nem tudakozódtam, nem lévén az szokásban semmiféle kereskedésben.” Végül is az öntudatos és okos érvelés meggyőzte a főispánt, beletörődött az újabb kudarcba. A magánházaknál és a kollégiumi könyvtárban tartott helyszíni vizsgálatokat szintén nem szorgalmazták a városban.

Eleinte még a helyi lapok is le-leírták Kossuth nevét. A *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő* című hirdetési újság a bécsi és a pesti kormánylapokból átvett híreket közölte a volt kormányzóról és családjáról, a Sumlában (Sumenben) történekről, majd a menekültek Kis-Ázsiába, Kiutahiába való száműzetéséről. Az 1850. július elejétől mintegy három hónapon át megjelent szépirodalmi orgánium, a *Csokonai Lapok* pedig hol nyíltan, hol a sorok közé rejtve emlékezett meg Kossuthról. A cikkek és a versek egyértelműen tükrözik, hogy ekkor még valami titkos remény is ott bujkált az emberek lelkében: hátha mégis újrakezdhető, ami veszni látszik; hátha „Kossuth apánk” sem örökre távozott. A csodavárás nemegyszer különféle mendemondákat és misztikumba hajló híreszteléseket szült. 1851-ben a hirdetési lap Kossuthot érintő közleményeinek túlnyomó többsége az angliai és amerikai utazás előkészületeiről szólt, de magáról e fontos eseményről már nem számolhatott be. Az osztrák sajtóigazgatás rendjének átalakításával újabb korlátozásokat léptettek életbe, így megtiltották az emigrációval és Kossuthtal kapcsolatos információk közreadását is. A polgári forradalomra és a fegyveres szabadságharcra, különösen Kossuth Lajosra emlékeztető pesti és külföldi nyomtatványok kiadását, beáramlását, forgalmazását szintén megszorították, ezért 1852-től Telegdi Kovács Lajos pénztári naplójából is eltűntek az ilyen tartalmú bejegyzések.

Ezután hosszú-hosszú évek teltek el és Kossuth Lajos nevét a debreceniek sem a helybeli hirdetési lapban nem olvashatták, sem más nyilvános fórumokon nem hallhatták. Az egykori kormányzó, a többször megcsodált ragyogó szónok emléke a családi és baráti összejövetelekre szorult vissza. Bár ezeken is óvatosan emlegették, mert tartani kellett a titkosrendőrség csaknem mindenütt jelenlévő besúgóitól. Miután a hatalom a magánleveleket is ellenőriztette, a kései kutató csak abban bízhat, hogy egy-két lappangó napló szolgáltatathat adatokat a rejtett Kossuth-kultusz jeleiről. Egyelőre azonban ilyen forrást nem ismerünk.

Miután az önkényuralom szorítása valamelyest lazult, elemi erővel tört felszínre az egyszerű már megízlelt politikai önrendelkezés igénye, ismét fel-felbukkantak a Kossuth Lajost és tábornokait, politikus társait visszaváró megnyilatkozások. Erősítették ezt a hitet az olasz-osztrák háborúról, továbbá a franciáknak az olaszok számára nyújtott katonai segítségről és a magyar sereg szerveződéséről érkező hírek.

Debrecenben 1859. május 1-jén reggel a városháza falán egy vakmerő császárelenes, „Huncut a császár. Hirdetés” című plakátra bukkantak, másnap hajnalban pedig a csendőrség a kistemplom oldalán „Magyarok” címmel a Kossuth Lajos hazajövetelének reményét ébresztgető verses röplapot fedezett fel. A helyi katonai állomásparancsnokság illetékes tiszt-

je úgy vélte, a két falragasz ugyanazon kéz műve, a gyatra helyesírásból pedig arra következtetett, hogy szerzőjük a kevésbé iskolázott néprétegekhez tartozik. Szerinte a vers alatt olvasható Debreczeni Tanuló Társaság megnevezés félrevezető, az igazi tettesről (vagy tettesekről) akarja elterelni a hatóságok figyelmét. Természetesen elképzelhető a fordítottja is: valóban a Református Kollégium főiskolás diákjainak illegális csoportja szerkesztette mindkét irományt és a „hirdetés” mondatait célzatosan torzították el.

Egy évvel később, az olasz szabadságküzdelem sikerei és a magyarok ottani hősiek helytállása nyomán még nagyobb méreteket öltött a nemzeti mozgalom. 1860. augusztus 23-án virradatkor Debrecenben is találtak négy, kézzel írt plakátot, amelyek Kossuth és Klapka, vagyis a magyar sereg közeli hazatértét jósolta. Bő három hónap múltán már az utcán is éltették Garibaldi és Kossuthot, akiknek neve ekkor fonódott egybe a magyar köztudatban.

Az októberi diploma kibocsátását követő enyhülési szakaszban újjászerveződtek a 48-as közigazgatási testületek. Több megyében és néhány városban a bizottmányokba, illetve képviselő-testületekbe beválasztottak emigránsokat, így egy-két helyen Kossuth Lajost is. Alighanem ezek a példák lebegtek a debreceni városi közgyűlés tagjainak szeme előtt, amikor első ülésükön, 1861. február 6-án hasonlóan cselekedtek. Némi vita után, többségi szavazással 28 tiszteletbeli képviselőt választottak, köztük Kossuth Lajost. Jórészt liberális politikuskok és 48-as tábornokok szerepeltek a listán, de ott állt néhány császárhű főhivatalnok és két katolikus főpap neve is. A látványos és nemes gesztus, amely részben az őszinte, mélyen gyökerező, sokáig elfojtott hazafias lelkesedés, részben a kordivat szülötte, csupán múló közjáték volt. (A levéltári iratokban annak sincs nyoma, hogy az itthon élő személyeknek elküldték az értesítést a határozatról. Kossuthnak és számkivetett társainak nem is igen küldhették volna.)

Élénken foglalkoztak Kossuth Lajos és az itáliai emigránsok sorsával, politikai erőfeszítéseivel, a magyar országgyűléshez fűződő viszonyával az átmeneti sajtószabadság áldásait élvező, egyre-másra megjelenő debreceni újságok és ún. röpivek. Közös jellemzőjük, hogy a cívisvárosban is felerősödött Kossuth-váro hangulat visszahangzott hasábjaikon. Leginkább a népies vagy népieskedő hangvétellel – prózában vagy versben – találkozunk, de igényesebb eszmefuttatások is napvilágot láttak.

A helyi néplapok talán legszínvonalasabb terméke, *A Nép Barátja* közölte 1861 tavaszán az első debreceni Kossuth-biográfiát. Szerzője minden bizonnyal a szerkesztő, egy fiatal váltótörvényszéki jegyző, a jogvégzett Báthory Sándor volt. Az életrajz laudációval kezdődik: „Századunk egyik legnagyobb férfiáról szólók kedves polgártársaimnak, oly férfiúról, kinek neve a széles világon közösen ismert, szeretett és tisztelt.” Majd felidézte az egykori debreceni napokat, aztán másfél oldalon keresztül vázolta Kossuth pályáját, tényszerűen, tárgyilagosan. (A cím alatt egy fametszetes, csekély esztétikai értéket képviselő portré látható. Névalírás nincs, de feltételezhető, hogy a már csaknem teljesen elfeledett pesti Huszka Lajos rajzolta, aki ez idő tájt gyakran dolgozott a lap kiadójának, Telegdi Kovács Lajosnak. Nem zárható ki az sem, hogy az egyik helyi üzlet kirakatába hozott két Kossuth-arckép valamelyikének a másolata.) Báthory Sándor lapjában tűnt fel először Debrecenben Kossuth nevének szinonimájaként az „ünnepelt hazánkfia”, illetve a később országszerte állandó, elmaradhatatlan epitheton ornansként használt „nagy hazánkfia” szókapcsolat.

Augusztus elején egy verses poéma jelent meg a szabadságharc egykori vezérééről. Mészáros Károly írta és adta ki. Ő a debreceni Református Kollégiumban jogot tanult, 1848–1849-ben tűzérőhadnagyként szolgált, majd a cívisvárosban telepedett le, 1861-ben az élclap és a politikai közlöny tulajdonságait ötvöző néplapot szerkesztett. Versezeteivel a debreceni diákköltészet hagyományait kívánta folytatni. A *Kossuth Lajos búcsúja a magyar néphez* címet viselő, huszonkét oldalas költeménye azt a szituációt eleveníti fel, amikor hőse 1849 nyarán elhagyta az országot. A sok-sok közhelyes szót, kifejezést („véres harcok”, „sötét gyász”, „vérpatak”, „rengő bölcső” stb.) használó költő elsíratja az elesett harcosokat, szomorúan emlegeti a bujdosásra kényszerült bátor vitézeket, ámulásnak minősíti a nemzet bukását. Kossuth könnyezve búcsúzik szeretett szülei emléktől és gyermekeivétől; felidézi ifjúkorát, fogságát, a nemzet jobb jövőjéért és a zsarnokság ellen vívott küzdelmeit. Büszke örömmel tölti el a vereség után is „a szabadság / Tündöklő napja”, amely a „szegény pór” és a „gazdag nemes” kölcsönös bizalmának köszönhető. Az Istenhez fohászodik, hogy haragjának tüze sújtjon le a vétkekre, az ország megrontóira, zúzza össze az önkény bilincseit. S e remény

hímnikus látomásával zárul a költői elbeszélés: „Porba hull majd ekkor / A zsarnoknak trónja, / Mert nem lesz Istene, / Ki többé megóvjá. / S a népjog, szabadság / Védő Istenének / Milliók szájából / Hangzik hálaének.”

Mészáros Károly poémája nem jelentős irodalmi alkotás, ám néhány részlete, lendülete, izzó érzelemvilága felül emeli a hasonló ponyvafüzetek átlagán. Fontosabb ennél, hogy a köznép és a politikai vezetőréteg egy részének érzéseit, gondolatait verselte meg, nem riadva vissza a költői túlzásoktól sem. Dankó Imre találó szavaival: „túlmutat a debreceni Kossuth-kultuszon, és az egész magyarság Kossuth-szeretetét fejezi ki.” Hatására nincs közvetlen forrásunk, de feltételezhető, hogy a vásárok népe a hatezer példányban kinyomtatott, olcsó füzetből sokat megvásárolt és lelkesedett, elmerengett, esetleg csendesen siránkozott a sorain. S még erősebben hitte: jöhet, jön még a magyarra szebb jövő.

A debreceni lapokban 1861. október végén jelentek meg az utolsó közlemények, amelyek Kossuth Lajosról szót ejtettek. November 5-én az uralkodó leiratban rendelte el a kormányzás új rendszerének, a „provizórium”-nak a bevezetését, vagyis az önkényuralom visszaállítását.

A debreceni Kossuth-kultusz kibontakozása egyelőre félbeszakadt.

Bényei Miklós

125 éve született Gombocz Zoltán

1887. június 18-án született Gombocz Zoltán, a XX. század egyik legsokoldalúbb, legnagyobb hatású nyelvtudósa, a budapesti egyetem legendás professzora, az MTA nemzetközileg is ismert és elismert tagja. A középiskolát szülővárosában, Sopronban, az evangélikus líceumban végezte. Már a szűkebb és tágabb családi környezet is elmélyült tanulásra, széles körű művelődésre sarkallta. Apja, Gombocz Miklós evangélikus pap és tanár, majd középiskolai igazgató; öccse, Gombocz Endre botanikus, 1939-től szintén akadémikus. Unokatestvére Tolnai Vilmos, anyai nagybátyja Lehr Albert, mindketten ismert nyelvészek.

A fiatal Gombocz Zoltán korán kezdett érdeklődni a nyelvek és az irodalom iránt, s későbbi magas szintű nyelvismeretét nemcsak a tudomány, hanem a kulturális diplomácia terén is kamatoztatta. Kedvenc idegen nyelve a francia volt: a középiskola elvégzése után a budapesti egyetem magyar–francia szakán folytatta tanulmányait.

Az egyetemi tanulmányok mellett pályája alakulására döntő befolyást gyakorolt az, hogy felvételt nyert az akkor induló Eötvös Collegiumba, amely rövid idő alatt a magyar oktatásügy és tudósképzés kulcsfontosságú intézményévé vált. A kiváló tanári kar, a gazdag könyvtár, a tudományos kutatást életformaként közvetítő szellemiség új típusú, modern értelmiség kifejlődését szolgálta. A századforduló Magyarországa – örökölt nehézségei ellenére – Európa élvonalát célozta meg, nemcsak dinamikusan fejlődő gazdaságával, hanem pezsgő kulturális és tudományos életével is. A kor tudománypolitikusai, kulturális vezetői felismerték: a leggyorsabban megtérülő befektetés az emberi tudás. Fialatok százait küldték Európa híres egyetemeire, mindenekelőtt Németországba és Franciaországba. Gombocz Zoltán is hamar elkezdte a külföldi tapasztalatszerzést: Párizs, Lipcse, Uppsala, Helsinkit jelezték továbbképzésének állomásait.

Tudományos karrierje szépen ívelt fölfelé: 1900-ban bölcsészdoktor, az Eötvös Collegium tanára, 1906-ban egyetemi magántanári képesítést szerez, 1914-ben a kolozsvári egyetem professzora, az ural-altáji tanszék vezetője. Időközben, 1905-ben – 28 évesen! – az MTA levelező tagjai közé választja. A rendes tagságot 1922-ben nyeri el, 1933-tól haláláig a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály elnöke. Széles körű érdeklődése már pályája elején megmutatkozik: foglalkozik kísérleti fonetikával, jelentéstörténettel, összehasonlító nyelvészettel, obi-ugor tanulmányokkal (főleg a vogul nyelv kérdéseivel), jövevényszó-kutatással és kontaktológiával. Az utóbbi téren legnevezetesebbek azok az összefoglalásai, amelyek a magyar nyelv honfoglalás előtti török kapcsolatait, jövevényszavait tekintik át.

A trianoni békeszerződés után Gombocz ismét Budapesten folytatja munkásságát: 1921-től a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékének professzorává nevezik ki. A nyelvtudomány nemzetközi és magyar szakirodalmának naprakész ismeretével, briliánsan elegáns, sziporkázó előadásaival elbűvölte hallgatóságát. A gondolat világossága, a stílus eleganciája írásait is áthatja, máig érvényes példát mutatva a tudóst és tanárt egyesítő személyiségre. Tankönyvei a kor gyakorlatának megfelelően egyben tudományos kézikönyvek is voltak, átfogták a magyar és általános nyelvészet legfontosabb területeit (*Nyelvtörténeti módszertan* 1922; *Magyar történeti nyelvtan II. rész: Hangtan, Hangtörténet; III. rész: Alaktan* 1925; *Jelentéstan* 1926; *Syntaxis* 1951 [posztomusz kiadás]).

A másik nagyszabású vállalkozása a Melich Jánossal írt *Magyar etymologiai szótár* (I–XII. füzet, 1914–1936), amelyet Gombocz halála után Melich egyedül folytatott, de sajnos befejezni nem tudott. A két nemzetközi hírű nyelvész kora színvonalát meghaladó teljesítményt nyújtott, mesterfokra emelve az etimológiát, szó- és művelődéstörténetet. Olyan átfogó anyaggyűjtésbe kezdtek, hogy a feldolgozás nagyon lelassult, és végül a mű torzóban maradt. (Melich 1944-ig a g kezdőbetűs szavak elejéig jutott el.)

A két kiváló tudóst számos vonás kapcsolta össze: többek között a széles körű magyar és nemzetközi szakirodalmi tájékozottság, a magyar történelem, nyelv és kultúra tüzetes ismerete, az azonos nyelvészeti és filológiai iskolázottság, továbbá a magas fokú nemzeti elkötelezettség. A vesztes világháború, a történelmi Magyarország széthullása után minden komoly társadalomtudós kötelességének tartotta, hogy a maga eszközeivel, szakmai tudásával hozzájáruljon a múlt tényeinek, folyamatainak minél részletesebb feltáráshoz, a helyes nemzeti önismeret formálásához. Különösen az adathiánnyal küszködő korai történelem, az őstörténetírás terén tudott a nyelvtudomány sokat mondani. Melich például *A honfoglaláskori Magyarország* (1925–1929) című monográfiájával egy egész korszak tudományos történelem-szemléletét meghatározta. Gombocz a magyar–török tanulmányain, etimológiai és szótörténeti cikkein kívül például *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány* (1920–1927) című nagyívű tanulmányával szolgálta az őstörténet-kutatást.

Gombocz – kortársaihoz hasonlóan – mindenekelőtt nyelvtörténész volt. Az Európában ekkor virágkorát élő újgrammatikus iskola elveit, tudomány módszertanát követte és közvetítette, sikerrel alkalmazva a magyar nyelvi vizsgálatokra. Pályája második felében megismerkedett a korai strukturalizmus műveivel, pl. Ferdinand de Saussure paradigmaváltó könyvével (*Cours de linguistique générale*, 1916), és eredményeit igyekezett munkáiba beépíteni. Korai halála azonban megakadályozta abban, hogy ezen az úton továbbhaladjon.

Gombocz sokoldalúságát jelzi az is, hogy társszerkesztője volt a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek (1905–1914), 1922–1935), továbbá néhány évig szerkesztője a Nyelvtudományi Közleményeknek (1931–1934). Számos egyéb tisztsége mellett elnöke volt a magyar szellemtörténet legjelentősebb egyesületének, a Minerva Társaságnak. Otthona az Eötvös Collegium volt, melynek talán leghíresebb igazgatójaként tartják számon. Tanári és igazgatói munkálkodásáról számos szépirodalmi műrészlet, visszaemlékezés tanúskodik. Mindig szívén viselte az ifjúság, a jövő nemzedék sorsát: természetes közvetlenséggel szólított meg mindenkit, óriási tekintélye volt a diákság körében. Életének utolsó éveiben a budapesti egyetem bölcsészkarának dékáni teendőit is ellátta. A hirtelen halál egy kari ülésen érte, 1935-ben.

Korai eltávozásával nagy veszteség érte a magyar tudományt: mindössze 58 éves, pályája csúcán, alkotóereje teljében levő tudós volt. Szellemisége azonban ma is tovább él, napjainkban is az egyik leggyakrabban idézett és értékelt tudománytörténeti személyiségek közé tartozik. Jelenválóságának bizonyítéka az is, hogy az idén tanítványai, akadémiaink mai nagyjai mellszobrot avattak tiszteletére az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában. Szép és méltó megemlékezésüket egykori folyóirata, a Magyar Nyelv 2002/2. száma tette közzé.

Juhász Dezső

Száz éve hunyt el Péch József, a magyar vízrajzi szolgálat megalapítója

Hazánkban 1867 után az ipar, a mezőgazdasági termelés, a szállítás és a kereskedelem stb. jelentős fejlődésnek indult. A társadalmi-gazdasági tevékenységet alapvetően megvalósító létesítmények rendszerének (lakás, közművelődés, közlekedés, közművek, hírközlés, kereskedelem, egészségügy stb.) kiterjedő igényei kikényszerítették a vízrajzi tevékenység országos szintű megszervezését.

Péch József Várad-Olasziban (Nagyvárad városrésze, olasz-vallon telepések népesítették be, innen a neve) született 1829. január 4-én. Iskolai tanulmányait szülővárosában, majd Selmechányán és Pozsonyban végezte. Amikor Pesten, 1848 tavaszán megkezdtek a nemzetőrség toborzását, 19 évesen mint a József Ipartanoda hallgatója belépett közlegénynek a Hunyadi zászlóaljba. Perczel Mór honvédtábornok zászlóaljában részt vett a dinnyési, ozorai, letenyei, varasdi és móri csatákban. 1849 márciusában megalakították az 50. honvéd zászlóaljat, s Péch ennek lett tiszthelyettese. Csatlakoztak Erdélyben, az 1831. évi lengyel felkelés tábornoka, Bem József tábornok hadtestéhez. Részt vett a Brassó előtti csatában, majd az osztrákok és oroszok üldözésében. Átirányították Déva ostromához. A város elfoglalása után a lázadó románok ellen vetették be. Részt vett az Abrudbánya körüli hadműveletekben, Gyulafehérvár ostromában, Nagyszében bevételében és a szászsebesi csatában, majd a betörő oroszok ellen harcolt. Állandóan harcolva vonultak vissza a Maros bal partján. A visszavonulás során Szászváros mellett, Kenyérmezőnél augusztus 12-én bekerítették az oroszok. Péch a karján súlyosan megsebesült és fogságba került. Kórházba szállították, és sebesülése mentette meg attól, hogy besorozzák az osztrák hadseregbe. Felgyógyulása után szabadon bocsátották és visszatérhetett családjához Budára. Folytathatta tanulmányait.

1849-től a pesti tudományegyetem bölcsészeti szakán a mérnöki és csillagászati tudományokat hallgatta. 1853. január 21-én kapta meg mérnöki oklevelét, mely a legutolsó magyar nyelven kiállított oklevél volt, az alkotmány helyreállításáig.

Mint magán vízmérnök, először a Tarna és Zagyva folyók szabályozásának munkálataiban, a Tisza szabályozásánál, a Tiszai Vasút, majd a Budapest–bajai dunai ártér fejlesztésénél, a Temes-begavölgyi társulatnál dolgozott. 1870-ben tanulmányúton járt Belgiumban és Hollandiában. Temesvári működése alatt megalakította a Temesvidéki Magyar Mérnöki Egyesületet, melynek ezután több évig titkára volt. 1873. július 12-én állami szolgálatba lépett, mint I. osztályú királyi mérnök, a begacsatornai mérnöki hivatal vezetője lett. 1877. november 7-én királyi főmérnöki előléptetést kapott. Eredményes munkát végzett a délvidéki vízhasznosítások fellendítése terén. Itt 1878-ban elkészítette az ó-teleki és péklapusztai kincstári minta öntözőtelepek terveit. 1879. június 14-én Budapestre, a Közmunka- és Közlekedési Minisztériumba helyezték, a vízépítési szakosztály vezetője lett, miniszteri főmérnöki rangban. 1881. január 30-án középítészeti felügyelőnek nevezték ki. 1883-ban a győri dunai nagy árvíznél a védekezési munkálatokat példamutatóan vezette. Az itt szerzett átfázásból eredően később, jobb lábát térden felül amputálni kellett. Buzgó és eredményes szolgálatának elismeréséül, királyi tanácsosi címet kapott.

Az 1881. évi II. törvénycikk a Vízrajzi Osztály megalakulását rendelte el. A szervezés elhúzóda miatt azonban csak 1886. május 1-jén kezdhetett meg működését a Magyar Királyi Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium Vízrajzi Osztálya. Baross Gábor miniszter rendeletére, a korábbi években már, az országos jellegű hidrológiai adatgyűjtés megszervezésének gondolatával foglalkozó Péch Józsefet bízta meg a hivatal vezetésével. Péch József az ország földrajzi fekvésének és gazdasági helyzetének megfelelően már korábban felismerte a hidrológiai megfigyelés és adatszolgáltatás jelentőségét, az árvízjelző szolgálat fontosságát. A Vízrajzi Osztály létrehozása az ő érdeme volt. Péch József sántán-bénán, műlábbal is megteremtette a magyar vízrajzi szolgálatot, és eredményes munkájával rövid idő alatt felszámolta a magyar hidrológiai kutatás több évtizedes lemaradását.

Feladata lett ennek a hivatalnak a folyamszabályozás, ármentesítés, vízhasznosítás és hajózás érdekében szükséges adatok összegyűjtése, feldolgozása és közreadása. A Vízrajzi Osztály feladatává tette Péch József a tudomány szükségleteit és követelményeit is, szem előtt

tartva az összefüggéseket is, hogy a tanulmányozásokból teljesen megismerhető legyen a folyóvizek természete, életműködése és ezeknek törvényei.

Péchy József és munkatársai megteremtették az egységes hazai vízmérce hálózatot. Alapvető jelentőségű vízhozam méréseket végeztek. Vízhozam görbéket határoztak meg, a vízjárási adatokat az osztály végzett munkája és a tanulmányok a mai Vízrajzi Évkönyvek formájában adták ki. Az első könyv kiadására – a Vízrajzi Osztály létrehozása utáni évben – 1887-ben került sor. Feltérképezték főbb folyóinkat, elsősorban a Tiszát. Biztató kísérleteket tettek az árvízi előrejelzésekre. Műszereket terveztek, vagy a meglévőket módosították. 1895-től rendszeresítette a naponta megjelenő Vízjárasi Térkép kiadását. Megtették a kezdő lépéseket folyóink hordalékviszonyainak megismeréséhez. A Bodrog medrének felvétele mellett különösen jelentős volt Péchynek a Balaton vízrajzi felvétele. A Magyar Földrajzi Társaság kutatásával összhangban irányította a Balaton szintvonalas térképének felvételét és megszerkesztését.

A Vízrajzi Osztály tudományos munkáinak irányításán kívül egyénileg is tevékenykedett. Legfőbb műve a francia és a német nyelven is kiadott két kötetes „Vízjelzés” című tanulmánya, a várható vízállások előrejelzéséről, 1895-ben és 1897-ben. Figyelmet érdemel „Gátvédelem” című gyakorlati kézikönyve (1892), mely az első összefoglaló mű volt ebben a témakörben és régi hiányt pótolta maga idejében. A párizsi 1900. évi nemzetközi kiállításra: az „A lecsapó és vízhasználati társulatok” című leírása magyar és francia nyelven jelent meg.

„A magyarországi földöntözések vízszükségletének méréséről” írt tanulmányában a mezőhegyesi, a mindsenti és a péklapuztai rétóntözéseknél végzett kísérletek módszeréről és eredményeiről számolt be (1900). Számos kisebb terjedelmű tanulmány is tükrözi érdeklődésének széles skáláját, az időszerű vízügyi feladatok helyes felismerését. Egyenes jelleme, feltétlen becsületessége és páratlan jó szíve, életében is a jó barátok légióját szerezte meg Péchy József számára. Kiváló szorgalma, példakép marad nem csak kortársai előtt.

Péchy József 1902. november 17-én halt Budapesten. A Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Góg Imre

MEGJELENT

Halász Péter:

Bokrétába kötögetem vala...

A moldvai magyarok néprajzához

Szakmai körökben és a magyarság sorskérdései iránt érdeklődők között egyaránt ismert, hogy a moldvai magyarok a hagyományos népi műveltség igen régies állapotát, archaikus rétegeit őrzik, s ezek a magyar művelődés szempontjából megkülönböztetett jelentőségű értékek. A moldvai magyarok – földrajzi, politikai, nyelvi és vallási elszigeteltségük következtében nagyobb mértékben őrizték meg hagyományos műveltségünk történelmi rétegeit, azokat, amiket a Kárpát-medencén belül élő magyarság, részben különböző európai hatások, részben pedig belső változások következtében jórészt már felhagyott. A néprajzkutatásnak fontos feladata tehát, hogy népi kultúráknak ezt a viszonylag egységes, ebben a formájában és teljességben már sehol máshol fel nem lelhető területét minél tökéletesebben feltárja, a tudomány és a nemzeti művelődés számára hozzáférhetővé tegye. E kötet lapjain többségükben más megjelent csángó tárgyú tanulmányait gyűjtötte össze a szerző. Halász Péter írásai részletező megfigyelésen, alapos terepmunkán nyugszanak. Általában nem elégszik meg az archaikus jegyek leírásával, hanem változásukban követi őket. Egész szemléletét áthatja az együtt élő népek közös múltjának, műveltségi kapcsolatainak elemzése, így a tanulmányok alapvetően interetnikus vonatkozásúak. A történelem, társadalom, gazdálkodás, mestersége, népszokások, nyelv című fejezetekbe sorolt tanulmányokon át a személyes elkötelezettség, leírásai nemcsak a néprajzkutatók, hanem az érdeklődő olvasó számára is élvezetesebbek és tanulságosak.

Az Európai Folklor Intézetnél megjelent könyv ára 2290 Ft.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Morvay Péter:

A néprajzi gyűjtés kisiskolája¹

1. *Mi a néprajztudomány célja és mi a néprajzi gyűjtés?*

A néprajztudomány szakadatlanul gyűjt, kutat, hogy a nép életére vonatkozó levéltári feljegyzésekből, a nép életének az elmúlt századokból fennmaradt tárgyi emlékeiből, a népi alkotó- és előadóművészek, valamint jó emlékezetű elbeszélők közléseiből, s a mai élet közvetlen megfigyelése révén népünk életét és alkotásait, a bennük megmutatkozó nemzeti sajátosságokkal együtt, minél jobban megismerje és megismertesse.

Ha néprajzi gyűjtésről beszélünk, elsősorban nem a néprajzi múzeumokat érdeklő tárgyak gyűjtésére gondolunk (ezt múzeumi tárgy-gyűjtésnek nevezzük), hanem a népi élet jelenségeinek (tárgyainak, eljárásainak, szokásainak, alkotásainak) „gyűjtés”-ére (kutatására, leírására). Ez a gyűjtés a néprajzi jelenségek közvetlen megfigyeléséből és leírásából (leírásából, lefényképezéséből, hangfelvételéről stb.), valamint az ezekre vonatkozó, kérdező módszerrel gyűjtött adatok feljegyzéséből áll. A valóság hű és teljes megörökítéséhez mindkét eljárás alkalmazására szükség van.

2. *Mi biztosítja gyűjtésünk hitelességét?*

Gyűjtéseinknél mindig fel kell jegyeznünk:

- a) a gyűjtés helyét (helység, megye; ezt gyűjtésünk jobb felső sarkába szoktuk írni),
- b) a gyűjtés időpontját,
- c) adatközlőink (akiktől gyűjtöttünk) nevét, életkorát, foglalkozását és esetleges korábbi lakhelyét. (Ez utóbbi telepeseknél, máshonnan beköltözötteknél igen fontos.)
- d) Saját nevünk, foglalkozásunk és lakcímünk feltüntetéséről se feledkezzünk meg.

Itt említjük meg mindjárt, hogy a hitelesség követelménye az is, hogy a gyűjtésnél ne bízzunk semmit emlékezetünkre, hanem azonnal a helyszínen jegyezzünk fel mindent. Még kevésbé rajzoljunk emlékezetből, s lehetőleg mindent szószertint, az adatközlő szavaival írjunk le.

3. *Hogyan jegyezzük és milyen formában másoljuk le gyűjtésünket?*

Jó, ha az egy tárgykörre vonatkozó részeket már gyűjtőfüzetünkben is külön címszóval látjuk el. (Olyanképpen, ahogy jelen kötetünk több gyűjtésében is láthatjuk.) A könnyebb áttekintést szolgálja az is, ha gyűjtésünkben az adatközlők nevét, a helységneveket, valamint a tájszókat, népi szakkifejezéseket és tárgyneveket aláhúzással kiemeljük.

Ha nagyobb gyűjtésünk van, gyűjtőfüzetünk lapjait számozzuk meg, s ilyenformán füzetünk végén tárgymutatót is készíthetünk gyűjtésünkhöz, a tárgyak (címszók) és a lapszám feltüntetésével.

4. *Mit gyűjtünk?*

Sokan azt hiszik, hogy csak egészen különleges, máshonnan nem ismert, a környező helységektől különböző néprajzi jelenségeket (pl. eddig még sehol sem közölt népdalokat, eddig

¹ Népünk hagyományából. Bp. 1956. 167–175. old.

még meg nem örökített néprajzi tárgyakat, le nem írt népszokásokat, munkamódokat stb.) érdemes gyűjteni, megörökíteni. Ez tévedés. A tudomány számára az is fontos, hogy pl. egy-egy néprajzi tárgy hol használnak, vagy egy bizonyos népmesét vagy népi táncot hol ismernek. A jelenségek elterjedéséből fontos támpontokat lehet kapni egy-egy etnikai csoport (pl. palócság, vagy a Sárköz) határainak megállapításához, valamint a néprajzi jelenségek terjedése (átvételek, kölcsönhatások) törvényszerűségeinek megismeréséhez.

A variánsok összegyűjtése igen fontos. Ezek vizsgálata révén lehet nyomon követni, pl. egy-egy népballada alakulását, sikerül esetleg megállapítani keletkezési idejét, s lehet támpontokat találni a kiemelkedő alkotó egyéniségek és a közösség alakító szerepének megismeréséhez a népköltészeti alkotások létrejöttében, alakulásában.

A néprajzi tárgyak gyűjtésénél (azok leírásánál, megörökítésénél) – amint arról később még részletesebben is lesz szó – sem csak a különlegesnek látszó, máshol nem található díszes tárgyak leírására, lerajzolására gondoljunk. Egy egyszerű gazdasági eszköz sokszor többet mond egy helység népének életéről, múltjáról, mint sok díszes tárgy.

A néphagyomány változandóságából, az egy-egy helységre jellemző vonások kialakulásának nyomon követéséből az is következik, hogy nemcsak a régit kell gyűjtenünk, hanem a kisebb múlttűt, az elterjedni kezdőt, a születő újat is. Ami ma új, az is régi lesz valamikor, s ami ma régi, valaha szintén új volt.

A fentiek értelmében tehát gyűjtsük mindazt, ami része a nép életének és kultúrájának, ami arra jellemzőnek látszik.

5. Hol gyűjtsünk?

A néprajzi gyűjtésnek a legtöbb helyen sokkal nagyobb lehetősége van, mint általában gondolni szokták. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy mindenütt lehet gyűjteni. Nem szabad készpénznek vennünk az olyanféle kijelentéseket, hogy „nálunk nincs semmiféle népszokás vagy népi tánc”. Lehet, hogy több helyt már nem kerülnek elő a régi népi táncok, azonban igen valószínű, hogy egyesek még ezeken a helyeken is el tudják járni a valaha széles körben elterjedt táncokat, s részletesen el tudják beszélni a szokás menetét, amelyben annak idején maguk is részt vettek.

Legeredményesebben mindenestre saját lakóhelyünkön vagy olyan helységeinkben gyűjthetünk, ahol ismerősök vagyunk. De a kínálózó alkalmat másutt is érdemes megragadnunk. Pl. jól lehet gyűjteni vonaton, ha szívesen beszélő adatközlőkkel akadunk össze. (Itt néha kérdeznünk sem kell, csak fel kell jegyeznünk, amit a beszélgetésekből erre érdemesnek ítélünk.) Városban is gyűjthetünk.

6. Mikor gyűjtsünk?

Bármikor gyűjthetünk. Ha azonban alaposabb, behatóbb gyűjtés a célunk, az egyes munkafolyamatokat, szokásokat a maguk idejében, természetes környezetükben megfigyelve is fel kell gyűjtenünk.

A gyűjtésnél alkalmazkodjunk a falusi élet rendjéhez. Nem célszerű pl. aratás idején táncgyűjtő útra indulnunk. Viszont mikor nyár végén az egész Szamosháton terjeng a száradó kender szaga, s a falu hangos a kendentörő „tiló” csattogásától, a legeredményesebben tanulmányozhatjuk a kendermunka és a szövés-fonás munkamenetét és szokásait. Az ünnepek (pl. egy-egy vasárnap délután, mikor a ház előtt ülve csoportosan beszélgetnek a falusiak), a vidék hangulatú társasmunkák (kukoricafosztás, lekvárfőzés stb.) kedveznek a gyűjtésnek. Ugyanúgy az egyhangú téli időszak is, amikor a néprajzi gyűjtő megjelenése is változatosságot hoz a falu csendjébe –, bár télen nehezebb az ismerkedés, mint nyáron, amikor úton-útfélen, kiskapuban, kerítésen keresztül könnyű szóbaelegyedni a falusiakkal.

Több néprajzi tárgykör megismerése megkívánja, hogy más-más időszakban ismételtelen felkeressük ugyanazt a gyűjtőhelyet.

7. Kitől gyűjtsünk?

Néprajztudományunk elsősorban a parasztság hagyományos kultúrájának vizsgálatára fordítja figyelmét. Azonban nemcsak a parasztság, hanem a vele együtt élő, jórészt vele azo-

nos életformájú falusi kézműves-iparosság (a többnyire céhes hagyományokat őrző szűcsök, szűrszabók, takácsok, bodnárok, mézeskalácsosok stb.), s a néphagyománnyal még kapcsolatot tartó ipari és bányamunkásság hagyományait (szakkifejezéssel munkásfolklor) is gyűjtenünk kell.

A gyűjtéshez jó kiindulópontot szolgáltatnak a kiválasztott helység közismerten jó emlékezetű, mindenkit ismerő, szíves beszédű idősebb adatközlői, vagy a lakodalom menetének irányítói és tisztségviselői, a vőfélyek, násznagyok, szakácsasszonyok; vagy a böllérek, barkácsolók, „íróasszonyok”, egykori legénybírók, fonógazdák, farsangi és szüreti mulatságrendezők, zenészek, mulatságkedvelő „világi emberek”; a törzsökös pásztorok, a helyi háziiparosok, a jellemző foglalkozási ágak hangadói és legjobb képviselői, mint summásgazdák, aratógazdák, dohányosok, dinnyések stb.

A máshonnan beköltözött, de hosszabb idő óta a helységben lakó adatközlők – éppen, mert figyelmüket felkeltik a számukra idegen helyi szokások – szintén jó segítséget nyújtanak a gyűjtőknek.

Nemcsak a helység törzslakosságától, hanem az újabban beköltözött telepeseiktől, jövevényektől, s nemcsak a magyarságtól, hanem a helységben élő más nemzetiségektől is kívánatos gyűjtenünk. Az utóbbi egyaránt fontos az illető nemzetiség kulturális érdekeinek szolgálatát tekintve, valamint az együttélésekből fakadó kölcsönhatások tudományos vizsgálata szempontjából.

A városokban is találhatunk alkalmas adatközlőket. Minden városnak van őstermelő lakossága (sokszor a „Hóstyák” stb. néven nevezett külön városrészekben s a tanyavilágban) és sajátos hagyományokat őrző kisiparossága. A fővárosban is és környékén is igen sok, értékes néphagyományú telepessel (pl. székely telepések), alkalmi munkással találkozhatunk.

Ne elégedjünk meg egyetlen személy kikérdezésével. Igyekezzünk az egyes nemzedékek, idősebb és fiatalabb korosztályok, társadalmi rétegek mindkét nembeli tagjaitól adatokat gyűjteni. Ha több adatközlőt kikérdeztünk, gyűjtésünk részletesebb, megbízhatóbb, életszerűbb lesz.

Mindig első kézből gyűjtünk. A helyi értelmiségiektől gyűjtött adatokat csak mint további kutatásunk kiindulópontját tekintjük. Ezeket továbbnyomozva minden esetben ellenőrizzük.

8. Hogyan kutassuk fel a néprajzi tárgyakat?

A néprajz legtöbb tárgyköréhez kapcsolódnak tárgyak. Nemcsak az anyagi kultúra megismerésével foglalkozó tárgykörökhöz, hanem a szellemi néphagyomány témaköréhez is, mint pl. a népszokásoknál és babonás eljárásoknál alkalmazott tárgyak, a népi zenészek által használt hangszerek, vagy a népköltési alkotásokat megőrkítő népi kéziratok stb.

Ezeket a régi tárgyakat leginkább a padlások zugaiban, a kamrákban, csűrökben, pajtákban, fészerekben, ólakban, szőlőbeli préházakban, kunyhókban kereshetjük. Ezek a falusi házak „múzeum”-ai. A tanyákban, préházakban sokszor még használatban is vannak a falusi házakból már kiszorult régi bútordarabok, eszközök és tűzhelyfélék.

Nemcsak a díszes népművészeti tárgyakat kell gyűjtenünk, hanem mindenféle gazdasági és más használati eszközt és tárgyat is. Gyűjtőmunkánk akkor lesz a legeredményesebb, ha arra törekszünk, hogy egy-egy kisebb-nagyobb tárgykör (pl. halászat, baromfitartás, szántás, dohánytermesztés, kenyérsütés, szövés-fonás stb.) minél több tárgyát, eszközét felgyűjtsük, megőrkítsük.

9. Hogyan örökítsük meg a néprajzi tárgyakat?

A felkutatott tárgyakat – akár tulajdonosaiknál maradnak, akár kiállításra kerülnek – ugyanúgy le kell írni, meg kell örökíteni, mint bármely más néprajzi jelenséget.

A néprajzi tárgyak leírásával, kiállításával az a célunk, hogy segítségükkel bemutassuk, megelevenítsük az egykori és a mai népeletet. Éppen ezért igyekeznünk kell minél több adatot feljegyezni a tárgyak használatáról, múltjáról, az étellel való kapcsolatáról stb.

10. Hogyan történjék a néprajzi tárgyak leltározása?

Akár kiállítást rendezünk a gyűjtött tárgyakból, akár valamelyik múzeumban vagy helybeli muzeális jellegű gyűjteményben helyezük el azokat, szükséges, hogy a tárgyra vonatkozó adatokat feljegyezzük, hogy a tárgyakat leltározzuk. Egyformán fontos ez múzeumi elhelyezés esetén, mert hiszen ezek ismerete nélkül nem sikerültek a tárgyak szemléltető, oktató jellegű kiállítása; s még inkább fontos akkor, ha a valamely alkalmi kiállításon bemutatott tárgyak később visszakerülnek tulajdonosaikhoz. Ez esetben ugyanis ezek az adatok biztosítják e tárgyak számontartását és a rájuk vonatkozó ismeretanyag tudományos felhasználását.

A leltározás a következőképpen történjék: a tárgyakat lássuk el leltári számmal, s a rájuk vonatkozó adatokat vezessük be a kiállítás vagy gyűjtemény leltárkönyvébe.

Leltárkönyvként lehetőleg keményfedelű könyvet használjunk, amelybe az alábbi rovatok szerint leltározzuk be a tárgyakat:

1. Ltsz. 2. A tárgy irodalmi neve és rendeltetése. 3. A tárgy népi neve. 4. Anyaga, méretei és készítési módja. 5. Díszítményei. 6. Ki készítette, hol és mikor? 7. Mettől meddig használták? 8. Kitől vettük, kaptuk, mikor? 9. Vételár. 10. A gyűjtő adatai.

Ha több tárgy kerül be egyszerre kiállítási anyagként vagy gyűjteményünkbe, és nem tudjuk őket azonnal leltározni, kössünk rájuk kis kartonlapokat, melyek a leltárkönyv rovatainak megfelelő adatokat tartalmazzák.

A kölcsönzött kiállítási tárgyaknál ideiglenes jellegű leltári számot alkalmazhatunk. A gyűjteményben őrzött tárgyakat azonban lássuk el állandó jellegű leltárszámmal, a lehetőség szerint törekedve az alább ismertetett korszerű leltározási mód alkalmazására.

A leltári szám helyét a tárgyon belakkozzuk (fatárgynál előzőleg csiszolópapírral megtisztítjuk). A lakk megszáradása után elütő színű tussal felírjuk a belakkozott helyre a leltári számot. A tus megszáradása után az írás helyét ismét lakkréteggel vonjuk be. Cseréptárgyak fenekére lakkozás nélkül írhatjuk a leltári számot. A tus így letörölhetetlenül beivódik a cseréptárgyba. Ruhafélékre kis szalagot varrunk, melyre előzőleg vegytintával írjuk fel a leltári számot. Ha módunk van rá, olyan tárgyakra, melyekre nem lehet írni (gyékény, vessző), kis, kb. 1x2 cm-es réz- vagy ólomlemezbe ütött leltári számot erősítünk vékony dróttal, de ezeknél is alkalmazhatjuk a vászonszalagot.

11. Hogyan rajzoljuk le a néprajzi tárgyakat?

A rajzolás sokszor elengedhetetlen segédeszköze a gyűjtésnek, a néprajzi tárgyak szakszerű lerajzolása önmagában is érték a néprajztudomány számára.

Bármely néprajzi tárgyat érdemes lerajzolni. Így pl. lerajzolhatunk régi házakat és melléképületeket, kutakat, lerajzolhatjuk a parasztporták telekbeosztását, a régi házak alaprajzát és berendezését, a jellemző bútordarabokat, gazdasági eszközöket és használati tárgyakat stb.

A rajzok készítéséhez használt papír nagyságát a lerajzolandó tárgy díszítettsége, részletgazdagsága szabja meg. Rajzolhatunk külön lapokra, vagy füzetbe, az a fontos, hogy a rajzok eredeti néprajzi tárgyakról, természet után készüljenek.

A néprajzi tárgyak rajzolásánál a valósághoz hű, szépítés és torzítás nélküli, arányos ábrázolásra kell törekedni. (Tehát pl. egy időtől megrokkant ház tetővonalának görbületét ne egyenesítsük ki rajzunkon, vagy egy hirtelen vágott fából készített szerszámnyelet nem rajzoljunk olyanak, mintha esztergályozott volna.) A legfontosabb, hogy a lerajzolt tárgy körvonalait tisztán és hűen megörökítsük. A szerkezetek és díszített részek megörökítésére szükség szerint külön részletrajzok készíthetünk.

A vésett és karcolt díszítmények, valamint kidomborodó hímzés- és szőttesminták megörökítésének egyszerű bevált módja a ceruzavéggel vagy úgynevezett suszterviasszal készített *dörzsölés* vagy *suszterolás*. Az e módszerrel készített rajzot még rögzíteni (fixálni) kell, hogy el ne kenődjék, s szükség szerint ki is kell igazítani, egészíteni. (E módszer részletesebb leírása „A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője” 1954. 1-4. sz. 90. oldalán közölt „Díszítmények megörökítése dörzsöléssel” című cikkben olvasható.)

Emberalakok ábrázolására olyan esetekben, amikor nem az ábrázolandó személyek öltözte, hanem csoportosulásuk, mozgásuk bemutatása a cél, jól felhasználhatjuk az úgynevezett

borjancsikat. Ezeken csak a fejet, nyakat, törzset (gerincet) és a végtagokat jelöljük, egyszerű vonalakkal. A szemben álló alakokat a váll és a csípő vonalának jelölésével ábrázoljuk, az oldalt állóknál az orrot is jelöljük, s a lábfej állását is megfelelően módosíthatjuk. A távlatot a hátrább álló alakok kicsinyítésével érzékeltetjük.

Rajzainkat minden esetben el kell látnunk magyarázó szöveggel. Legyen rajtuk a lerajzolt tárgyak népi neve, s ahol szükséges külön fel kell tüntetnünk az egyes részek elnevezését is. Legyen rajtuk továbbá a tárgy rendeltetése (amire használták, illetve használják), valamint kora és származása (ki, mikor, hol készítette, illetve hol, kitől szerezték). Fel kell tüntetnünk továbbá a lerajzolt tárgyak méreteit, valamint azt is, hogy milyen anyagból készültek. Szükség esetén a lerajzolt tárgy vagy díszitmény színezését is a magyarázó szövegben adhatjuk meg.

Kívánatos, hogy a lerajzolt tárgyak használatáról és működéséről a fentiekben kívül bővebb adatokat is gyűjtsünk. Ezt külön papírra is jegyezhetjük. Itt is fel kell jegyeznünk, hogy a tárgyra vonatkozó közlések kitől (név, életkor, foglalkozás) származnak, valamint azt is, hogy a lerajzolt tárgy kinek a tulajdona. Rajzos gyűjtőmunkánk is akkor lesz a legeredményesebb, ha egy-egy összefüggő tárgykör vagy egy-egy háztáj minél teljesebb tárgyanyagát mutatjuk be.

12. A néprajzi gyűjtés fő szempontjai

A néprajzi gyűjtő szemléletének egyik alapvető vonása a *történetiség*. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a néprajzi jelenségek nem öröktől fogva vannak, és nem is változatlanok. Egy-egy tárgy vagy szokás is keletkezett, divatba jött valamikor, s létezése folyamán különféle tényezők hatására anyagában, rendeltetésében vagy megítélésében módosult, vagy esetleg el is tűnt. A tárgyak, jelenségek létrejöttének, meghonosodásának, alakulásának emellett természetesen megvan a *földrajzi* színtere is, sőt életük alakulását sok tekintetben a földrajzi tényezők (pl. egymás mellett élés vagy elszigeteltség) befolyásolják. A színvonalas gyűjtőmunkában, e történeti-földrajzi szempontoknak megfelelően, állandóan érvényesülnie kell a néprajzi jelenségek korára, származására, alakulására, a változás menetére, okaira és közvetítőire vonatkozó vizsgálódásnak.

A néprajz azonban nemcsak történeti, hanem egyúttal *társadalmi* jellegű tudomány is. Ezért a gyűjtőnek tisztában kell lennie azzal, hogy a népi társadalom, s vele együtt a kultúra, minden közös vonása ellenére sem egynemű. Éppen ezért alapvető szempontja a néprajzi gyűjtésnek a nemzedékek közti különbségek, az osztályviszonyok, a gazdasági-társadalmi rétegződés állandó figyelembe vétele is.

A néprajzi jelenségeket emellett a népi kultúra egészében, az egész élettel való összefüggéseiben óhajtjuk megismerni. Ezért a tárgyak, folyamatok egyszerű leírása mellett arra is törekednünk kell, hogy azok használatára, szerepére (szaknyelven *funkciójára*), kapcsolataira is minél több adatot szerezzünk. Így pl. a népszokások, hiedelmek gyűjtésénél, az esetleg hozzájuk kapcsolódó babonás eljárások leírása mellett, a szokás vagy hiedelem elevenségének, elterjedésének, a benne való hit erősségének megállapítására is törekednünk kell.

A néprajzi szemléletnek ezek az alapvető szempontjai állandóan, s az élet követelményeinek megfelelően összefonódva kell hogy érvényesüljenek a gyűjtőmunkában. Így pl. meg kell állapítanunk, hogy – mondjuk – egy mezőgazdasági eszköz vagy eljárás alkalmazását erről vagy ettől a szomszédos helységről vagy vidék lakóitól vették át ekkor és ekkor. (Történeti-földrajzi szempont.) Ennek az eszköznek vagy eljárásnak alkalmazása más-más lehet társadalmi rétegek (pl. nemzetiségek, szegényebbek, gazdagabbak) szerint, s használatához esetleg bizonyos szokások, hiedelmek is kapcsolódhatnak. A használat (funkció) kérdését mármost ennek megfelelően vizsgálunk kell történetileg is (mióta van, hogy változott). Ugyanígy a történeti-földrajzi elterjedés kutatásánál is figyelemmel kell lennünk a társadalmi szempontokra, azaz arra, hogy pl. a vizsgált jelenség először csak a módos rétegeknél terjedt el, s csak később jutott el a szegényebbekhez.

Figyelmet kell fordítanunk a *nyelvi anyag* megőrkítésére is. A népi kultúra egyes jelenségei (pl. a népköltészeti alkotások) nyelvi jellegűek, szavak köntösében jelennek meg. Emellett a tárgyaknak, eljárásoknak is megvan a maguk népi nyelve, s többnyire más nyelvi anyag (szólások, mondókák stb.) is kapcsolódnak hozzájuk.

13. Milyen módszert alkalmazunk a különböző jellegű néprajzi témakörök gyűjtésénél?

A népi kultúra eltérő jellegű területeinek megismerése más-más gyűjtőmódszer alkalmazását kívánja. Tárgyak, munkaeszközök, építmények, munkafolyamatok, nyelvi megnyilatkozások, szöveges, zenei és képzőművészeti jellegű népművészeti alkotások, játékok, táncok, népszokások és hiedelmek, társadalmi viszonyok és intézmények leírására sok tekintetben különböző megőrkítési technikák kell alkalmaznunk.

A tárgyak megőrkítésénél módjával fentebb már részletesen foglalkoztunk.

A bonyolultabb technikai berendezések (pl. egy malom) és általában a népi építkezés kutatása már bizonyos műszaki felkészültséget és fejlett rajzkészséget kíván. Itt építési eljárások, technikák részletes leírása mellett gondot kell fordítanunk az egyes épületek, épület- és telek-részek (pl. tornác, pitvar, padlás, kiskert stb.) rendeltetésének és használatának vizsgálatára, s az építmények változásának, alakulásának nyomon követésére.

A munkafolyamatokat az előkészítő munkálatoktól (pl. anyagbeszerzés) a befejező mozzanatokig (pl. értékesítés) alaposan és részletesen le kell írni. Eközben ki kell térni az összes lényeges körülményekre, mint pl. a színhely, a munkaeszközök, a munkaszervezet stb. leírására.

A dallamok megőrkítése sajátos felkészültséget igényel. A dallamok szöveges vagy szövegtelen voltára, a szöveggel való állandó vagy változó kapcsolatára, származására, alkalmazási körülményeire, elterjedtségére és kedveltségére nézve azonban a nem kottaismerő gyűjtő is hasznos adatokat kuthathat fel.

A verses szövegek megőrkítése nem nehéz feladat. Fontos azonban, hogy az énekelt szövegeket daloltatás közben örökítsük meg, mert ellenkező esetben könnyen hibás szóragszámú vagy hiányos szövegeket kapunk.

Könnyűnek látszó, de valójában egyáltalán nem könnyű feladat a prózai népköltészeti szövegek szakszerű megőrkítése. Itt ugyanis az eredeti tempóban előadott népi szöveg szó szerinti (sőt hang szerinti) rögzítésére van szükség. Az eredeti népi szövegen és népi kiejtésen tehát semmit sem szabad változtatnunk. Amiben azonban a köznyelvi kiejtés megegyezik a népivel, azt nyugodtan írhatjuk köznyelvi helyesírással. (A mondja szót pl. felesleges *mongyának* írni, mivel ezt az élő beszédben is mindenki így ejti.) Ha mindehhez hozzátesszük még, hogy a néprajztudományt a meseszövegen kívül a mesélő egyénisége, valamint a mese közönsége is érdekli, nyilvánvaló, hogy a mesegyűjtés sok gyakorlattal elsajátítható, komoly felkészültséget kíván.

A zenéhez hasonlóan külön felkészültséget kíván a táncmozdulatok megőrkítése is. A táncélet, a táncalkalmak, táncal kapcsolatos szokások ismerete nélkül azonban a megoly pontosan leírt tánc sem ad megfelelő képet a népi tánc kultúráról. A népszokások iránt érdeklődő gyűjtők ezért a táncélet helyi sajátosságainak megismertetésével is értékes munkát végezhetnek. Fontos azonban, hogy legalább a legfontosabb adatokat a felbukkant táncokról is megőrkítsük.

A legfontosabb adatok: 1. A tánc népi neve. 2. Milyen társadalmi vagy korcsoport járja vagy járta. 3. Hogyan (lehető részletességgel)? 4. Milyen alkalommal? 5. Kitől tanulták? 6. Mektől meddig volt divatban? 7. Van-e állandó – szöveges vagy szövegnélküli dallama? 8. Kik tudják eljáráni? (Név, életkor, foglalkozás.)

A népszokások, hiedelmek gyűjtésénél fontos a részletes, forgatókönyvszerű leírás és a hozzájuk tartozó szöveges részek (pl. babonás történetek stb.) szó szerinti megőrkítése, valamint az esetleg velük kapcsolatos babonás eljárások részletes leírása. (Ki, mikor, hol, milyen esz-közzel, milyen mozdulatok, szavak kíséretében végzi ezeket?)

A különnemű elemekből ötvöződőtt néphagyomány-anyag (pl. énekelt népköltészeti szövegek, szöveggel, dallal, táncal, cselekménnyel összekapcsolt gyermekjátékok, színjátékszerű népszokások) leírásánál lehetőleg a szöveg és a dallam, illetve a szöveg, dallam és játékmenet egyidejű megőrkítése, a dramatikus népszokás minden részletének színpadi szerepkönyvszerű megrögzítése kívánatos. (A szereplők öltözete, kellékei, helyváltoztatása, szövegmondásai, mozdulatai, arcjátéka stb.) Nemcsak a szokást, hanem a szokás fogadtatását is le kell írni. Ilyen értelemben a szokás közönségét is a színjátékszerű népszokás „szereplői”-nek kell tekintetnünk. Emellett – akárcsak a munkafolyamatok leírásánál – itt is az előzményektől az utómozzanatokig (pl. egy betlehemes játék begyakorlásától az ajándékba kapott ételek elfogyasztásáig) mindent meg kell örökítenünk.

14. Lássuk meg az embert a néprajzi jelenségek mögött

A néprajz közösségek (a mi esetünkben a magyar nép) hagyományos kultúrájának vizsgálatával foglalkozik. Azonban minden emberi közösség, minden társadalom egyénekből áll: egyéni alkotások, sorsok és megnyilatkozások mozaikjaiból lehet összerakni a közösség kultúrájának jellemző képét. Ezen kívül vannak esetek, amikor az egyén és a közösség viszonyát külön is vizsgálandónak tartja a néprajz. Különösen a művészi alkotások esetében (pl. egy-egy kiváló mesélőnél, „íróasszony”-nál vagy táncosnál) vetődnek fel tanulságos kérdések az alkotó egyén szerepéről a hagyományos közösségi kultúra alakításában; de a népi gazdasági élet egy-egy úttörőjének újító tevékenysége is figyelmet érdemel ebből a szempontból.

Más területei is vannak a népi kultúrának, amelyekről csak a személyes vonatkozások feltárásával kaphatunk életszerű, teljes képet. Egy-egy népi kismesterség vizsgálatánál pl. a mesterség eltanulásának, a családi munkamegosztásnak, a termékek értékesítésének részletkérdései feltétlenül fontos kutatási mozzanatok.

Közvetlen népi véleményeket, nyilatkozatokat is kívánatos gyűjtenünk, hogy ezáltal egyes néprajzi jelenségeknek a népeletben elfoglalt szerepét, jelentőségét jobban megismerhessük. (Pl. kiváló táncosoktól arról, mit jelent számukra a táncolás, mely táncok tetszenek nekik a legjobban stb.)

Általában hasznos, ha fontosabb adatközlőink életútját (honnan származik, hol fordult meg élete során stb.) részletesebben is megismerjük. Ez adataink földrajzi és társadalmi értékelésénél is jó szolgálatot tesz.

Igyekezzünk összefoglalni a néprajzi gyűjtés alapvető módszertani szempontjait. A kötetünkben közölt gyűjtésekhez fűzött bevezető megjegyzéseink, s maguk a közölt gyűjtések, valamint a gyűjtési útmutatók kötetünk végén olvasható jegyzékében felsorolt szakirodalom a továbbiakban is eligazítja a részletkérdések iránt behatóbban érdeklődő gyűjtőt. A „Mit gyűjtünk” közlésben a már említett „Útmutató lakóhelyismereti gyűjtéshez” tárgyörök szerint csoportosított címszavai szolgálnak vezérfonalul.

A hagyományörzés szerepe az óvodai munkában

*„Elveszett – mert veszni hagytuk – az a szókincs és az a hozzátartozó mozdulatkincs,
ami közelebb vihetne szülőt a gyerekhez, embert az emberhez.
Talán még nem késő utánakapni.”*
(Gábnai Katalin)

1. Az egy évtizeden át együtt végzett hagyományörző munka vezetett ahhoz az elhatározáshoz, hogy ezt a dolgot közösen írjuk meg. Közös munkánk indulásakor megfogalmazódott bennünk, hogy a gyermekkorunkban átélt élményeket (természetközelség, az emberekkel való kapcsolat, szókincs, tárgyi környezet) át kell örökítenünk. Születésünk és felnevelődésünk a vidékhez és a paraszti élethez kötődött Békés, illetve Pest megyében. Az ösztönös törekvést követte a tudatosság; továbbképzésünket ebben az irányban folytattuk. Elhivatottságunkat látva kaptunk bizalmat jelenlegi munkahelyünkön (I. ker. Iskola utcai óvoda) a hagyományörző munka vezetésére és összefogására.¹

Mit foglal ez magába? A helyi óvodai nevelési program hagyományörző részének kidolgozását, a hagyományörző munkaközösség irányítását, a gyermekcsoportunkban végzett nép-

¹ Az általunk felhasznált irodalomból különösen a következő közleményeket ajánljuk az érdeklődők figyelmébe: Bucherna Nándorné – Faust Dezsőné Zadravecz Teréz: Néphagyományörzés az óvodában. Bp., 1998.; Kósa László – Szemerkényi Ágnes: Apáról fiúra. Bp., 1973.; Tarján Gábor: Fölnevelő néphagyomány. Magyar Médiapedagógia. Bp., 1995.; Tátrai Zsuzsanna – Karácsony Molnár Erika: Jeles napok, ünnepi szokások. Bp., 1997.; Gerencsér Ágnes: Magyar népzenei alapismeretek. Bp., 1994.; Barsi Ernő: Népi hagyományaink iskolai és amatőr színpadon. Győr, 1995.

hagyományörző nevelőtevékenységet. E terület közül az elsők és a harmadiknak a tartalmából emelünk ki most néhány közérdekűnek vélt elemet.

2. A népi kultúra egészében kínálja a műveltség alapelemeit, a megelőző időszakok eredményeit, tapasztalatait. A néprajz által kínált műveltséganyag segítségével új pedagógiai rendszer születhet, amelynek első láncszemét az óvodában kezdhethetjük el. Az óvodai nevelés folyamatában a hétköznapi népszokásörző tevékenységei közül a földhöz, a természetes anyagokhoz, a természethez való kötődést, a felnőttek és a gyermektársak megbecsülését lehet előtérbe állítani. A tapasztalatszerzésnek azokat a feltételeit és lehetőségeit kell megteremteni, amelyek által a gyermekek mindezt egyénileg és együttesen is átélhetik, önmaguk számára újrateregethetik.

Elképzelésünk az, hogy úgy alakítjuk, formáljuk a ránk bízott gyermekeket és olyannak mutatjuk számukra, amilyen. Meg kellett keresni és találni ehhez azt a nevelési módot, amelyben az óvodáskorú gyermek minden kényszer nélkül, saját magához viszonyítva, optimálisan fejlődhet. Példát erre a régi családok élete adott, ahol az együttélés során megvalósult a nevelés komplex formája. A hagyományos családi nevelésben a gyermeket érő hatások alakították, formálták viselkedésüket, magatartásukat, szinte észrevétlenül gyarapodtak ismereteik, fejlődtek képességeik, készségeik. A mindennapi étellel a mindennapi életre nevelték őket. Hiszünk abban, hogy a 3-7 éves életkor érzelmileg és értelmileg fogékony időszak a néphagyományok befogadására, újjáélesztésére. A népszokásokkal való ismerkedés bővíti a gyermek művelődéstörténeti ismereteit, elősegíti olyan gyermeki magatartás kialakulását, amelynek lényeges eleme – majd a felnőtté válásban is – a hagyományörzés, a népi kultúra, a nemzeti értékek megbecsülése, a természet szeretete.

Célunk az, hogy az óvodánkban folyó nevelést olyan szemléletmód szabályozza, amely tekintettel van a helyi adottságokra, a gyermekek egyéni fejlettségére, életkorára, valamint arra, hogy kialakítsa az együttéléshez szükséges szokásokat. Az a gyermek, aki az óvodában olyan, külsőségeiben és tartalmában visszatérő élményeket élhet át, amelyek a szülőföldjéhez, az otthonához kötik, egy életre szóló örökséget kap: a természet, a népi közösség örökségét.

Tapasztalataink szerint az óvodai nevelésbe a népköltészeti alkotásokon túl a hagyományápolás azon területei, tevékenységei illeszthetők be leginkább, amelyek nem zavarják meg, hanem szebbé és gazdagabbá teszik a gyermekek életét. Tehát azok az elemek, amelyek a gyermekekből a tevékenység örömét váltják ki, érzelmi többletet jelentenek a társaikkal és a felnőttekkel való együttélésben.

A játékidőben a természetes anyagok közelsége motiválja a gyermekeket. A gyermek kíváncsiságából fakadóan nyúl a természetes anyagokhoz: agyaghoz, gyapjúhoz, fonalhoz, fához. Az anyagok jelenléte cselekvésre készíti őket, amely által fejlődik alkotóképességük, mennyiségfogalmuk, formaérzékelésük. Az anyagok megmunkálása (népi játékeszközök, hangszerek, használati tárgyak), a fonással, szövással, kötözéssel, mintázással, fűzéssel, varrással a gyermekek finom-motorikus észlelését, szem-kéz koordinációját, közösségi érzésüket, kreativitásukat fejleszti. Ezek a technikák a népi kismesterségek alapjainak lerakását jelentik az óvodában. Az elkészült tárgyak, népi gyermekjátékszerek tovább motiválják tevékenységét, gazdagítják játékát, alkotásra képes emberré teszik.

Az óvónők segítségnyújtása közben jó alkalom nyílik a beszélgetésre, népmesék, mondókák, dalok felidézésére. A népszokásokhoz fűzött, az óvónő által elmesélt történetek hatást gyakorolnak erkölcsi ítéleteik alakulására, magatartáskultúrájukra, viselkedésmódjukra. Az udvari játékok is kibővíthetnek a hagyományápoló tevékenységekkel; a dalos-játékok a zenei fejlesztésben és az érzelmi nevelésben, a sportjátékok az állóképesség, az egészséges küzdőszellem alakításában kaphatnak fontos szerepet. Fejlődik szabálytudatuk, kitartásuk.

Az óvoda udvara, környéke, a séták, a tájmegismerő kirándulások, a természetbeli gyűjtőmunka jó lehetőséget ad a természet, a környezet megszerettetésére. Fejlődik térérzékelésük, mozgásuk, észlelésük, érzékelésük. A gyermekeket a közösen átélt élmények környezetükhöz kötik, amelynek védelmezőivé válhatnak. A szülőföld szépségének meglátatása, a környezet alakítása, amelyben a gyermek közvetlenül is részt vehet, alakítja vizuális látásmódját. Ez az alap, amelyre a gyermekek művészetre való nevelését is építeni lehet.

A népi kultúra tárgyai, a népköltészet alkotásai a gyermek érzelmein áthatva épülnek be az ízlésvilágába, alapozzák meg magyarságát, „kulturális anyanyelvét”. Zenei és irodalmi nevelése is e gyökerekből táplálkozik, amelynek anyagát a népköltészet értékes és szép alkotásai képezik. Mondókák, népdalok, népi gyermekjátékok, rigmusok játssza közben formálódik, gazdagodik ritmusviláguk, ritmusképük, mozgáskultúrájuk. Megízlelik a népzene, a néptánc alapjait és improvizatív lehetőségeit.

Az ünnepkörökhöz tartozó *jeles napok* eseményei maradandó közös élményt adnak, és a gyermekek számára az ünnepek tartalma is megváltozik. Hagyományörző ünnepeinken érzelmi úton juttatjuk el a népi értékeket, az élmények, az együttjátszás útján. Itt rakjuk le a népi színjátszás alapjait. Megismerik és használják a népi kifejezéseket, szójátékokat. Az ünnepre való készülődés nagy közösségformáló hatással bír (viselkedésformák, értékrendszerek, szokások, szokásokhoz való alkalmazkodás, nemi hovatartozás, fiúk-lányok szerepe). Szeretnénk évről évre jobban kinyitni a gyermekek számára a népszokások gazdag tárházát, hiszen újraélednek minden évszakban.

3. A hagyományörzés a nevelés folyamatában lehetőséget nyújt az *irodalmi nevelésre*. A gyermek kezdetben a befogadó, az óvónő az előadó. Az irodalom közege a nyelv, ezért lényeges, hogy nyelviileg tiszta, esztétikailag értékes mesét, verset halljanak a gyermekek. A népi mondókák, amelyeknek nagy része mozgással is lejátszható, nagy lehetőséget nyithat a mozgáskoordináció, az egyensúlyérzék fejlesztéséhez, az egymásra figyeléshez, a térérzékeléshez, testünk, érzékszerveink megismeréséhez, a ritmusérzék alakításához. Fontos szerepük van az érintésben az óvónő és a gyermek, gyermek és a gyermek közötti érzelmi kötődés megszilárdításában. A mese vagy a népszokás élménye, amely játsszásra ösztönöz, a későbbiekben dramatikus játékot hoz ki a gyermekekből. Óvodánkban a környezethez és a néphagyományhoz kapcsolódva választjuk ki az alkalomhoz, a gyermekek érdeklődéséhez, az ismeretnyújtás szintjéhez legjobban illő anyagot: ős – szüret; tél – karácsony – kántálás, adománygyűjtések; farsang – állatalakoskodás; tavasz – húsvétolás, pünkösödölés. Irodalmi nevelésünk akkor éri el célját, ha a gyermek befogadóból előadóvá válik. Mindennapi életében fölismeri azokat a helyzeteket, amelyekre ráillenek az irodalmi alkotásokban megismert fordulatok, fölfedezik környezetükben a szépet, a jót, és egységben élnek önmagukkal és a világgal.

Szüreti szőlőszemegetők

A gyermek vizuális fejlődésére hatást gyakorol a társadalmi környezet, a tömegkommunikáció, napjainknak és a régmúltnak a tárgyi világa, a külső táj (udvar, kert, épületek), a belső tér bútorai, eszközei, díszítőművei, műalkotások, valamint a társak és az őt körülvevő felnőttek. A gyermekek a hagyományos óvodai ábrázolás eszközei és technikái mellett megismerik és használják a régi idők gyermekeinek játékkészítő, a népi kismesterségeket őrző technikáit, eszközeit. Fontos a környező valóság megfigyelésének, a természeti szépségek észrevételének képességét kialakítani. Tapasztalatokat szerezhetnek az anyagok tulajdonságairól (festhető, téphető, lágy, kemény, törhető, gyúrható, gyűrhető, építhető stb.), mégpedig több érzékszervükön keresztül (tapintás-látás; hallás-látás). Erre alapozva sokféle természetes anyagot biztosítunk számukra: agyagot, csuhét, gyapjút, textilt, papírt, gyöngyöt, fát. Fokozatosan vezetünk be egy-egy új anyagot, technikát. Először a könnyen megmunkálható, a gyermekek által nap mint nap használt papírral, agyaggal (sárral), növényekkel játszadozunk. Próbálunk a gyermekekkel együtt elkészíteni dolgokat (elsősorban az ő képeletükre támaszkodva). Később a nehezebben megmunkálható anyagokkal – fonalszövés, textílfestés, gyöngyfűzés, famunkák – ismertetjük meg őket. Az anyagok megismerésével párhuzamosan találkoznak a népi kismesterségekkel (fazekassággal, szövással, mézeskalács készítéssel, gyertyamártással). Élménnyé válhat a mesteremberekkel való találkozás, a látogatás a műhelyükben. A megtanulnivaló fogásokat igyekszünk mai gyakorlatunkba beépíteni. Hangsúlyos szerepet adunk közvetlen környezetünk nemzeti jellegű alkotásainak, az anyagban, szín- és formavilágban, technikában otthon idéző, nyugalmat és harmóniát árasztó tárgyaknak. Ezeket gyűjtjük, védjük, mert formálja ízlésünket, otthonossá teszi óvodánkat.

A zenei nevelés egységes alapelveit (az elvek összességét) Kodály Zoltán dolgozta ki. Ő mondta: „Legyen a zene mindenkié!” A Zene az óvodában című cikkében megfogalmazta az alapelveket: 1. A zenei nevelés sokoldalúan fejleszti a gyermek képességeit... (koncentráció, beidegződés, érzésvilág) és szolgálja a testi nevelést is. 2. Ne a gyermekek maguk rögtönözék az óvodai mondókákat vagy dalokat, hanem kapjon helyet a magyar nyelv gyakorlása mellett a magyar zene gyakorlása is, méghozzá a gyermek életkorának megfelelően, kis hangterjedelmű és neki való szövegű népi gyermekdalokban. 3. A népi játékokban az éneket és a mozgást kapcsoljuk össze. 4. Minden gyermeknek már az óvodában meg kell kapnia a rossz zene elleni védőoltást, mert ha felnő, akkor nincs már a méreg ellen orvosság. A zenei nevelés fontos színtere a nemzeti identitás kialakításának, hiszen a népi játékokban határozottan elkülönülnek a fiú és lány szerepek, s ez régen a külsőségekben is jól megmutatkozott (pl. kalap, koszorú, kendő, szalagok, bot stb.). A gyermekeket arra kell ösztönözni, hogy a fiú lányt, a lány fiút válasszon. Az óvodónő a játékoknak a kiválasztásánál vegye figyelembe mindkét nem igényét (fiús, lányos játékok). Mondókák, népdalok, népi gyermekjátékok, rigmusok játssza közben formálódik, gazdagodik a gyermekek ritmusvilága, ritmusképe, mozgáskultúrája. (szüreti mulatságon, farsangkor élő népzenere történő mulatás). Megízlelik a népzene és a néptánc alapjait és improvizatív lehetőségeit is. Megismerhetik a népi hangszereket, amelyeket meg is szólaltathatnak. A mozgást, a táncot, a néptánc-elemeket néptáncos mutatja be és vezeti ezeken az alkalmakon.

A matematikai nevelés anyagát nem elvont ismeretek alkotják, hanem a megélt élmények, tapasztalatok, a sokoldalú érzékelés, a problémahelyzet. Ezek során jut el a gyermek az ismeretekhez. Az ismeretek akkor lesznek igazán tartósak, ha azokat változatos tevékenységekben újra és újra feldolgozzuk, más és más helyzeteket teremtünk az összefüggések megértésére. Tájégszemeltető sémák, kirándulások alkalmával tapasztalatokat gyűjthetnek játékos feladatokkal. A problémamegoldásra mód nyílik a hagyományaink és a jeles napok keretében 1) a távolság becslésében, mérésében (pl. fától-bokorig hány lépés?), 2) az időrelációk, összefüggések felismerésében (pl. távolabb eső hely hosszabb utazást igényel), 3) a súly, térfogat, úrmértékek megalapozásában (pl. különböző súlyú farönkök megemelése; almaszedéskor kinek nehezebb a kosara; kavicsból vagy homokból fér több a tarisznyánkba; karácsonyi készülődéskor dióból vagy mákból fér-e több a bögrénkbe; kinek fogyott el több vagy kevesebb víz a kulacsából), 4) a térbeli tájékozásban (a patak túlsajára érkezünk meg), 5) a számosság fogalmának bemutatásában (pl. szüretkor fűrtök szemezése), 6) a halmazok szétválogatására (pl. mustnak való, illetve ennivaló, nagy szemű vagy apró szemű szőlő), 7) a szélesebb keskenyebb összehasonlításában (pl. fonószalagok, szövéshez használt rongyok, csíkok szétváloga-

tásával), 8) a hosszabb és rövidebb táv érzékelésében (pl. húsvétkor a tojásgurító versenyben kinek gurul messzebbre a tojása).

A *testi nevelés* során mozgás közben igen sok lehetőség nyílik a környezet tapasztalati úton való megismerésére. Ezért előtérbe helyezzük a szervezett sétákat, a terepgyakorlatokat, tájismerő kirándulásokat, a határjárást a tavaszi ünnepkörhöz kapcsolódva. Nagyobb gyermekekkel a nyári néhány napos üdültetés alkalmával tudjuk leginkább megvalósítani a természetben végezhető népi mozgásos játékokat (kanászos, tyúkütő, tücsköt ringatok, kakasviadal stb.). A természet adta lehetőségek jól kihasználhatók (pl. fáramászás, gyümölcszedés, dombra, hegyre le és fölmászás, dombról legurulás stb.) A hagyományápoláshoz kötődő másik fő területünk a jeles napokhoz kapcsolódó versenyjátékok, ügyességi játékok szervezése (pl. szüreti játékok: bíró-tolvaj versengése; farsang: mozgással kísért állatalakoskodások; húsvét: tojásgurító verseny; fonó: játékos versengések a legények között; botátugrás, boci pajtás; pünkösdölés: a királyválasztás erőpróbái). A testtartás elődeink életében az egyén meghatározó jellemzője volt, éppen ezért szorgalmazzuk a néptánc fakultatív délutáni tanítását.

A *környezettel való ismerkedés* az óvodai élet egészére komplexen ható folyamat. A folyamat-jelleg biztosítja a rendszeres tapasztalatszerzéseket, megfigyeléseket, a tapasztalatokat rendszerező, kiegészítő, irányított játékhelyzeteket, a tájékozódó beszélgetéseket. A gyermek kíváncsian, elemi megismerési vágygal születik. Igénye, hogy maga fedezze föl természeti és társadalmi környezete jelenségeit, tárgyait. Feladatunk, hogy segítsünk a gyermekeknek mind a spontán, mind az irányítottan szerzett tapasztalatok feldolgozásában, rendszerezésében. Ezek fejlesztik értelmi képességüket, erősítik a közösségi érzést, segítik a kapcsolatteremtést, megalapozzák a szülőföld szeretetét, más népek elfogadását.

Mindezek megvalósításához *eszköz*, de egyúttal *feladat* is a *hagyományápolás*. A néphagyománnyal való megismerkedés során elsajátítják a szűkebb, majd a tágabb környezet értékeinek, tárgyi emlékeinek, a népi jegyeinek ismeretét, a jeles napok tartalmát, szokásait. Egy-egy kiemelt ünnepen cselekvő részesei lehetnek hagyományainknak (pl. szüreti mulatság, farsang). Ezek megvalósításához figyelembe vesszük az otthonról hozott tapasztalatokat, számítnak a szülők segítségére, közreműködésére. Hagyományápoló munkánkban évszakonként

A legények tánca szüretkor

számba vesszük a természet változásaihoz kapcsolódó hagyományokat, s ha lehet, ezeket a gyakorlatban is alkalmazzuk (pl. tavasszal húsvéti locsolkodás, pünkösdőlés, időjárással kapcsolatos szokások, hagyományok, szólások, jóslások; állatokhoz, növényekhez kapcsolódó szokások, hagyományok).

Arra törekszünk, hogy olyan pozitív magatartást, olyan szokásokat, viselkedésformákat alakítsunk ki a gyermekekben, amelyek a további életükben is meghatározzák az ember és a természet együttélését. A szülőföldhöz, a nemzeti kultúra hagyományaihoz fűződő pozitív érzelmi viszonyuk alakuljon a népszokások felelevenítése útján, beleértve más népek szokásainak megismerését is.

4. Megadatott számunkra, hogy a ránk bízott gyermekeket végigkísérhettük, nevelhettük három éven keresztül. Már a családlátogatások alkalmával tájékozódhattunk a család gyermekeiről és az őket körülvevő környezetről. Ez segítséget adott a csoportban folyó munka megtervezéséhez. Sok esetben a szülők úgy jelentkeztek az óvodába, hogy már hallottak munkánkról, és szerették volna, ha gyermekük ebbe a környezetbe járhatna. Ezek a gyermekek alkotják a csoport magját, akikre építeni tudunk.

Minden évben, amikor megkezdődik az őszi, akkor a naptári rendben éljük át az évszakonkénti *ünnepköröket*, jeles napokat. Az ünnepkörök közötti időszakot is kitöltjük, hogy a folyamatosság meglegyen. A hét egy napját, pontosabban a nap egy részét népzenehallgatással, ritmikus mozgással, ritmushangszerek megszólaltatásával, beöltözködéssel (kalap, szoknya, kendő, bot) töltjük. Ehhez a „Játék és tánc az óvodában” című hangkazettát használjuk föl. Minden ünnepkör előtt megbeszéljük az életkori sajátosságnak megfelelő szokásanyagot. Ezt követi a természeti és tárgyi környezetben a hallott dolgok újraélése, a gyermekek ráhangolódása az ünnepre. *Hitvallásunk*: csak tiszta forrásból szabad meríteni!

A legnagyobb ünnep számunkra az, amikor karácsonykor és a foglalkozási év végén bemutatjuk a szülőknek önfeledt együttjátszásunkat, az alkalomra készített teremdekorációt, ruháinkat, tárgyi dolgainkat. Az elmúlt időszakban az emberi életutat kísérő szokások közül feldolgoztuk a lakodalmat; a közös munkaalkalmakhoz kapcsolódó szokások közül a szüretet; a jeles napok sokaságából a tavaszközöntőt, a kántálást, a lucázást, a betlehemezést, a farsangi állatalakoskodást. Ezekon kívül a fonó, a pünkösdőlés, a gyermekjátékos, a vásár került még a repertoárunkba.

Néhány konkrét példán keresztül röviden bemutatjuk, milyen tartalommal, értékkel töltjük meg ezeket a szokásokat:

Lakodalmas (érsi, kisalföldi gyűjtés alapján): Párválasztó dalok, csujogatók, versek, egyszerű tánclépések, anya-gyermek kapcsolat, díszlet és kosztüm, lakodalmas tárgyak, népi fazekas edények, láda, tükör, étkek, koszorúk, csokrok kötése, festhető népi motívumok gyűjtése.

Sályi szüret (népi dramatikus játék földolgozása): Szőlőhegy, présház kialakítása. Népi használati tárgyak (kereplő, prés) megismerése. Mustkészítés. Szüreti bál helyiségének berendezése, feldíszítése korabeli fénykép alapján. Szüreti bál a Kolompos együttessel, ismerkedés népi hangszerekkel, a néptánc alapjaival.

Karácsonyi ünnepkör – kántálás (kalotaszegi gyűjtés alapján): Karácsonyi dalok, rigmusok, jókívánások összegyűjtése. Szerepek megformálása. Szülők gyűjtőmunkájának segítségével kosztümmök beszerzése (erdélyi szoknyák, mellények, kucsmák, kendők, kalapok, bekecsek). Falusi parasztház berendezése, díszítése, festése népi motívumokkal.

Farsangi állatalakoskodás (a Napról-napra c. könyv forrásanyagából): Eszközeit (medve-, kecske-, gólya-, lóalak) magunk gyűjtötte természetes anyagokból (zsák, szalma, papír, természetes színező anyagok) készítettük. Az elkészült állatalakok meglevenítése mozgással, hangutánzással, a főbb jellegzetességeik kiemelésével történt, dallal, rigmussal kísérve. A népi tréfálkozásal, a szófordulatokkal is megismertettük a gyermekeket.

Ezekkel a gyermekeknek is megtanítható szokásokkal több tartalmat ad számunkra az ünnep. Fontosnak tartjuk, hogy vidéken leélt életünk tapasztalatait, a régi és még élő néphagyományok, használati tárgyak, népdalok, néptáncok, a nyelvezet (szólások, hasonlatok) szeretetét az ünnepkörökbe építve átadjuk a gyermekeknek.

Gomola Lászlóné – Mátyók Sándorné

EMLÉKEZZÜNK

Sortűz Tiszakécskén, '56. október 26.

Lovas Lászlóval, a tiszakécskei Honismereti Kör vezetőjével beszélget *Zala Simon Tibor*

Zala Simon Tibor: Itt van előttünk a *Sortűz Tiszakécskén 1956-ban* című könyv. Fontos, hogy a helybéli lakosokat emlékeztessük a múltjukra?

Lovas László: Ez már a második kiadás, az első nagyon gyorsan elfogyott. Azóta is nagyon sokan vásárolták ezt a könyvet. Bizony a mai fiatalok közül sokan nem is tudják, hogy mi volt, hogy volt, mert erről beszélni sem volt szabad. Én szerkesztettem a könyvet. Talán ezért is esett rám a választás, mert én is a sortűz elszennvedője voltam elejétől végéig, ugyanúgy mint a plébánosunk, Gémes Mihály.

Zala Simon Tibor: Ha kinézünk itt az ablakon a Polgármesteri Hivatalból, látjuk a teret, ahol a sortűz történt.

Lovas László: Igen, igen. Ahol most a párház áll, ott volt az országzászló, mert az 1930-as években minden településen ez volt a nemzet oltára. Persze a kommunista időkben azt is szétrombolták, helyébe párházat építettek. Itt gyűlt össze az a bizonyos csoport, ami a permetező gyártól indult, meg az ipartestülettől, aztán a két csoport egyesült. Én ott laktam velük szemben és öröm volt nézni, ahogy dagadtak a sorok, ahogy gyarapodtak. Ahogy kiértünk a vasútállomásig, hatalmas sorok kígyóztak, és „Ruszkik haza” jelszóval, Kossuth Lajos dalokat énekeltek, meg a „Le a vörös rémuralommal”, különböző ilyen beszólások voltak. Óriási öröm volt, mondhatom életem egyik legszebb napjai voltak ezek. A kécskei malomnál, a Körösi utcán érkeztünk vissza ide a templom és az országzászló közé. Véleményem szerint itt 800–1000-es tömeg lehetett, de hát azt nehéz már megállapítani, de inkább több mint kevesebb. Elkezdődött az ünnepség. Az akkori tanácselnök mondta el a beszédét. Végeredményben békés fölvonulás volt. Kécskére is kihatót az október 23-i budapesti fölvonulás és az együttérzésünket akartuk kifejezni. Senkinél semmiféle fegyver nem volt.

A tanácselnök elmondta beszédét, s akkor volt egy-két közbeszólás, ugyanis három végrehajtó zsigerelte a falu lakosságát, az utolsó párnát is elvitték a fejünk alól. Nálunk is voltak háromszor is a végrehajtók, pedig mi tényleg nem voltunk gazdagok. Apám szobafestő kisiparos volt és háromszor is jöttek a végrehajtók, mert mindenünnen ugye összeszedték, ahol csak találtak valamit.

Zala Simon Tibor: Ez volt a padláslesöprések időszaka is. A gazdálkodók is nagyon sokat szenvedtek.

Lovas László: Igen, elkeseredett volt a nép. Orosz megszállás alatt voltunk, és ezt mindenki tudta és benne volt, hogy szabadnak kellene lennie ennek az országnak, és éreztük, hogy most elérkezett a nap, és szabadok leszünk.

A tanácselnök elmondta a beszédét, a Talpra magyart is elszavalta egy Matúz Dezső nevű férfi, aztán óriási nagy éljenzés és örömjongás volt. Akkor páran beszóltak, hogy adja ki a tanácselnök a Burkust, mert Burkus János volt a legvérengzőbb végrehajtó.

Akkor ebből nem lett semmi, hanem elkezdtek énekelni a himnuszt. Belekezdtek a himnuszba, és a himnusz éneklése közben megjelent fölöttünk Szolnok felől jövet egy repülőgép. Fölnéztünk és valahogy félrebillent a repülőgép, azt hittük, hogy fényképez. Még jó magasan járt, MIG-15-ös gép volt és déli irányba ment. Én az országzászlótól 3-4 méterre voltam körülbelül és toronymagasságban jött déli irányból északi iránynak haladva a repülőgép. Fölnéztünk egy pár barátommal együtt, s abban a pillanatban óriási kattogás hallatszott. Nagy lángcsóva keletkezett a repülőgép felől, ahogy a robbanótöltetű lövedéket lőtte. Akkor még mi azt

hittük, hogy ez biztos nem robbanótöltetű, hanem csak nagy hangja van. De attól függetlenül mi lehasaltunk és nagyon sokan hasra dobták magukat, de egy pillanat alatt elhaladt a repülőgép, akkor fölálltunk és láttuk, hogy többen akkor már nem keltek föl.

Óriási ijedelem volt, mindenki szaladt mint a csirkék, ha közéjük dobnak valamit, mindenki szaladt amerre csak tudott a kerékpárokon keresztül. Volt itt egy sziréna oszlop is az országzászló előtt kb. 3-4 méterre. Én odáig bírtam szaladni, mikor visszajött a gép és újra egy sorozatot lőtt. Engem az sem talált el, de még többen maradtak a földön. A következőnél újra ilyen távolságot tettem meg. Volt ott egy órásüzlet addig mentem el, akkor jött a következő sorozat, úgyhogy három sorozat volt, a harmadik sorozatnál végigszaladtam az úgynevezett Podolák ház üzletei előtt. Később, mikor onnan kijöttem akkor már kötötték az egyik asszonyt, comblövést kapott és a robbanótöltetű lövedéknek az egyik szilánkjá széthasította a combját. A függőnyt letépték, azzal kötötték be. Később aztán mentek az orvosok, három igen jó orvosa volt akkor a községnek és különböző helyeken ellátták a sérülteket. Ahogy kijöttem, mert nekem a bátyám is kint volt, az öcsém is kint volt, tehát hárman voltunk, sőt a bátyámnak a felesége is, és akkor néztem, hogy nincsenek-e a halottak között. Kerestem őket, mert nem egy helyen álltunk, talán ez volt a szerencsénk.

Zala Simon Tibor: Sokan voltak, akik fekke maradtak?

Lovas László: Itt az útkereszteződésben például volt egy testvérpár – Parádi János és Parádi Pál – az egyik megsebesült és a következő sorozattól a másik is rábukott, így haltak meg. Borzalmas volt, hogy folyik a vér, aztán az a vérszag. Borzalmas látvány volt, azelőtt én még nem láttam, hogy fejezi be egy ember az életét. Aztán sorba néztem nagyjából azokat, akik feküdtek. Akkor már különböző emberek, orvosok látták el őket, meg egymást is. Itt a templom háta mögött, az egyik barátom kötötte el a másiknak a combját, mert elvérzett volna. Mikor mentem hazafelé, hogy a testvéreim otthon vannak-e, szegény édesanyám akkor már fekete kendőben jött szétnézni, mert azt mondták, hogy nagyon sokan meghaltak. És kerestem őt is minket.

Zala Simon Tibor: Mennyire gyógyultak be ezek a sebek? Hiszen évtizedekig jóformán beszélni sem lehetett erről, meg ahogy említette, az újságok is elferdítették a tényeket.

Lovas László: Ezek a sebek – szerintem – soha nem fognak begyógyulni. Erről a borzalmas mézslálásról meg kell, hogy emlékezzenek még a fiaink, unokáink is, ezek az emberek nem gyógyulnak meg soha. Persze az idő az gyógyít, mert akik nem voltak részesei, azok könnyebben meg tudnak róla feledkezni. De azért akarjuk ezt ébren tartani, az emléket, hogy ne következzen be, hogy magyar ölje a magyart. Itt volt ugye ez a gyilkos Gyurkó vezérőrnagy, aki elindította a repülőgépeket. Állítólag innen betelefonált valaki, hogy frissen ácsolt akasztófák vannak a piactéren és a kécskeiek akasztják a kommunistákat. Gyurkó vezérőrnagy erre fölküldte a repülőket. Hogy aztán ezt ők találták-e ki, vagy más, nem tudom. De mondom ennek a Magyar Ifjúságnak, most is megvannak a példányai.

Zala Simon Tibor: Akasztófák nem voltak?

Lovas László: Itt senki nem akart senkit fölakasztani, egy pofon el nem csattant. Senki nem kapott ütlegelést. Ez egy óriási hazugság, ami aztán folytatódott 1989-ig.

Zala Simon Tibor: De most már megjelent ez a könyv és benne vannak a visszaemlékezések.

Lovas László: Ezért tartottuk fontosnak, hogy ebben a könyvben benne legyenek az elbeszélések. Olyanoknak, aki talán nem úgy érzett, ahogy köllött volna, mert olyan történet is van benne, hogy én éppen arra jártam kerékpárral, mert a boltban voltam, és akkor őrajta is ez ugyanúgy megtörtént. Ilyenek is voltak ott, de azért a nagyobbik része az, aki akarta, hogy ez a rendszer megváltozzon és szabad legyen az ország. A könyvnek ez volt a célja, hogy fölrazunk mindenkit, hogy tudják meg az én gyerekeim is, tudják meg az én unokáim is.

Aztán történt a sortűz-per, annak tanúja voltam én is, meg a bátyám Szegeden, a Katonai Bíróságon. De sajnós, ez nagyon rossz időben történet, mert 1994–1998 közötti időszak volt és akkor még nem volt időszerű ezt napvilágra hozni. A Katonai Bíróság, véleményem szerint befolyás alatt volt, mert ha így veszik, ha úgy veszik, akkor ez nem gyilkosság, meg már el kell törölni. Én például azt is tanácsoltam a bírónak, hogy nem a tizedrendű vádlottakat kell előhozni, hanem élnek még akik, a pártbizottságon voltak, azokat kellett volna odavinni a Katonai Bíróságra. Erre az volt a válasz, hogy én ne oktassam őt. Azt mondtam, hogy én bizony szembenéztem a tűzokádó géppel, ezt soha nem lehet elfelejteni és nagyon szomorú, hogy nem találtak bűnöst. Aztán perújrafelvétel volt, s annyi lett belőle, hogy azok az emberek, akik megsebesültek, kaptak 50 ezer forint nyugdíjat. Hát ezt is azért csak el kell mondani. Én, akire akkor lőttek, 41 év után kaptam 17 ezer forintot, és ez nagyon szomorú.

Életutak Bács-Kiskun megyében*

Megjelenésre váró kézirataim között van egy kb. háromszáz gépelt oldalnyi szöveget tartalmazó dossziém, amelynek ezt a címet adtam: *Bátyai sorsok és életképek a XX. században*. Ez a tekintélyes anyag mintegy negyven év alatt szinte észrevétlenül állt össze.

A népköltészet újabb, írásos műfajának tekinthetjük ezeket a munkákat. Legjobbjaikban a tiszta magyar nyelvet, az élő beszéd melegét, a népmese szerkesztésmódját, a magyar stílus képszerűségét találjuk. Az anyag későbbi korok történészei, szociográfusai, néprajzosa és nyelvészei, de talán még irodalomtörténészei számára is gazdag forrásgyűjteményt jelent. Mi adta a tollat íróik kezébe? A tanúságtétel kényszere? Az öngazolásé? Valószínű. Legtöbb munkában azonban azt érzem, hogy egy régi sérelemre ad választ a tollat fogó parasztember. Most panasolja el a tizenegyed részért való aratás vérlázító igazságtalanságát, most felel az 1945-ben erőszakoskodó szovjet katonának, most mondja meg véleményét a téesz agitátornak, a hatalmaskodó párttitkárnak vagy tanácselnöknek. Most kiáltja világgá elszenvedett sérelmeit, a vele történt igazságtalanságokat.

A bátyai paraszti írásműveken kívül birtokomba került egy sükösdői tanító, *Jászfői János* tartalékos főhadnagynak az 1940-es erdélyi bevonulásról és az 1941. évi Észak-Bácska visszacsatolásáról szóló naplója. A napló első részét a *Honismeretben* megjelentettem.¹ Igen megörültem, amikor egy év múlva egy hajdani szombathelyi csendőrtiszt visszaemlékezésében hivatkozott publikációmra, megerősítve az ott közöltek.²

Ezek mellett a rendszerváltás után én is tagja lehettem a Lakitelek Alapítvány által meghirdetett paraszti önéletrási pályázat legjobb munkáit bíráló zsűrinek. E munkák közül azóta több könyv alakban is megjelent. Hasonlóképpen lektorálhattam éveken át a keceli önkormányzat *Erre is emlékszem* című pályázatára beküldött munkákat. Közülük is kiemelkedtek Németh Mihály írásai. Az önéletrajzi ihletésű, irodalmi igényvel megírt elbeszélései, sőt egy kisregénye, nemcsak azáltal hitelesek, hogy a keceli nyelvjárásban íródtak, hanem a keceli paraszti környezet, a szereplők jellemzése, a párbeszédék frissessége révén is. A korra jellemzőek hősei életének eseménysorai, amelyekből kibomlik a cselekmény. A homoki szőlő és a tanyavilág paraszti élete költészetté válik, s bámulatos gazdagsággal árad regényében. Egy nemzedékkel korábban bizonyára kiváló mesemondó lett volna belőle. Németh Mihály munkái közül mindössze egyet sikerült megjelentetnem a kecskeméti Forrásban.³ Az elbeszélés egy kitlepítés elől Kecelre menekülő császártöltési sváb család történetét mondja el. Németh Mihálynak és földijének írásai hallatlanul érdekesek, ha nem is érik el a Sinka István-i, Kádár Lajos-i szintet. (A népi írók szinte elfelejtett írója szintén Bács-Kiskun megyei, alpári születésű. Élményanyaga a Tisza mentéről származik.) Az anyag nyilván azóta is szaporodik a keceli önkormányzat irattárában. Talán néhány darabjuk megjelent az Iván László szerkesztette *Keceli Morzsák* című helyi kiadású füzetsorozatban.

De térjünk vissza a bátyai dossziéhoz. Ebből már több részlet is megjelent nyomtatásban. Néhány népi szöveget beillesztettem a *Bátya életrajza* című néprajzi szemléletű helytörténeti munkámban, mert úgy éreztem, hogy ennél hitelesebben nem lehet érzékeltetni az akkori idők hangulatát, vagy egy-egy munkafolyamat részleteit, összefüggéseit.⁴ Vannak olyan szövegeim, amelyek terjedelmesebb formában is napvilágot láttak a *Forrásban*.⁵ Az *Ördögnek adott lányok* című népmesekeletében igaz történetként közöltem egy életrajzi epizódot.⁶

* Elhangzott 2002. május 4-én Velemben, a Honismereti Kiadványszerkesztők X. Konferenciáján (Szerk.)

¹ *Fehér Zoltán*: „Biharpüspökinél átléptük a magyar határt” *Honismeret* 2000. 1. 29–35. old.

² *Kovács Jenő*: Erdély 1940. szeptember, október. *Honismeret* 2001. 4. 75–79. old.

³ *Fehér Zoltán–Németh Mihály*: „Jó helre hoztad őket” (Egy keceli paraszti önéletrajzíró a németek kitlepítéséről). *Forrás* 1995. 8. 66–73. old.

⁴ *Fehér Zoltán*: *Bátya életrajza*. Bács-Kiskun, 1996.

⁵ *Fehér Zoltán*: *Mesélő vén bakák* (Első világháborús emlékezések Bács-Kiskun megyéről). *Forrás* 1988. 3. 30–39. old.

⁶ *Fehér Zoltán*: *Az ördögnek adott lányok* (Bátyai mesék és mondák). *Népek meséi*. Szerk.: *Karig Sára*. Európa Könyvkiadó. Bp., 1987.

Azt hiszem, érdemes röviden áttekinteni az anyag összegyűjtésének történetét. Az 1960-as évek elején néphit, népzene és népmese gyűjtésekkel párhuzamosan kölcsönként magnóval kezdtem gyűjteni népi életrajz-részleteket. Az a megfontolás késztetett erre, hogy szerettem volna jobban megismerni annak a falusi közösségnek a tagjait, akik akkor még gazdag folklór kincset őriztek tudatukban. Elsőként legénykori házigazdám, Szarvas G. Jánost kértem meg, hogy mondja szalagra első világháborús kalandjait. János bácsitl ugyanis már többször hallottam ezekből a történetekből. Mindig disznótorok alkalmával szórakoztatta velük vendégeit. Mondhatni, hogy a sokszori ismétlés stílusosan kicsiszolta ezeket az igaz történeteket, a cselekmény szerkezete és a szöveg nyelvi megformálása alapján szinte *nyomdakésszé* váltak. Ennek a ténynek a fontosságát más népi epikai műfajok előadásáiban is tapasztaltam. Felcségre, Harangozó Margit néni meg azt az élményét mondta el, amikor tizennégy éves korában a baranyai nagyaratás kezdetén hírt vették a háború kitéréséről.

Nagyon tanulságos volt Szabó József első világháborús emlékeit rögzítenem. Máig bánom, hogy a szalaggal való takarékoság miatt órákig tartó életrajzi áradásának néhány részletét nem vettem föl. Mert Jóska bácsi is kiváló elbeszélő volt. Ha mesélni kezdett a társaságban, mindenki figyelemmel hallgatta. Ő egyébként az 1960-as években akár ünnepelelt hős, újságokban, rádióban, televízióban mutogatott sztár lehetett volna, de nem volt az, mert nem akart az lenni. Pedig az Omszokban készült gimnasztyorkás, orosz katonaruhás fényképét a Horthy-korszakban is a stelázsiján tartotta, hogy a vele együtt lefényképezett katonacimborájára emlékezzen. Szabó József nemcsak a fénykép, de elbeszélése szerint is az orosz forradalom, illetve a polgárháború idején internacionalista katona volt, a fehérek ellen harcolt, s a batri parancsnokságig vitte. Fogságba esése után neki is, mint legtöbb sorstársának az volt a legfőbb célja, hogy mielőbb hazatérhessen. Úgy látta, ennek legjobb módja, ha a vörösök oldalára áll. Nem volt soha kommunista. 1945 után sem lépett be a pártjukba. Riasztotta annak magántulajdon- és vallásellenessége. Életrajzában pedig megdöbbentő eseteket mondott el az orosz forradalmi tengerészek terrorcselekményeiről.

Nemcsak első, de második világháborús emlékezeseket is gyűjtöttem. Kiss András, aki fél-szeműsége ellenére is bevált katonának, elmesélte 1944 őszének alföldi csatáit, amelyekben golyószórós irányzóként vett részt. Tüzelőállásából hallotta például, az elfoglalt tanyak asszonynépének sikoltozását, amikor a románok erőszakoskodtak velük. Egy odaeresztett sorozaton kívül mégsem tehetett értük semmit. Jól látta a háború kilátástalanságát, s legfőbb gondja az volt, hogy azt túlélje. Éppen ezért hónapokon keresztül többször is kísérletezett a szökéssel, amely végül a főváros alatt sikerrel járt.

Marokity József már túl volt a negyvenen, amikor 1944 tavaszán bevonult. Mint hadtápost a Kárpátok előterébe vezényelték a megszálló, rendfenntartó csapatokhoz. Parancsnokai utasítására kapcsolatban állottak az úgynevezett UPA-partizánokkal, akiket fegyverrel, lőszerrel, orvossággal láttak el. Ezek a partizánok az önálló Ukrajnáért folytattak akkor reménytelen kétfrontos harcot a németekkel és az oroszokkal szemben. Marokity József beszélt a kárpátaljai visszavonulásáról, s neki is legfőbb gondja az volt, hogy élve fejezze be a háborút.

A háborús életrajz-részletekben vissza-visszatérő motívum a földiekkel való találkozás. Micsoda öröm, amikor valaki Szibériában, Romániában vagy akár csak Szatmárnémetiben bátyai emberekké botlik. Mintha a szülőföld küldene üzenetet világljáró fiának, hogy ne felejtse, visszavárja.

Az ismertett életrajzi részletek megegyeznek abban, hogy férfiak háborús-katonai élményeiről szólnak, s valamennyit élőszóban mondtak el, s a szövegeket én jegyeztem le. Teljes életrajzok is vannak azonban birtokomban, ám ezek még abban is különböznek az előzőektől, hogy szerzőik egy kivételével nők, s nem élőszóban születtek, hanem mindjárt írásban rögzültek. Ahogy szokták mondani: a paraszti írásbeliség dokumentumai.

Vida Istvánné Farkas Margit 1994-ben unokája kérésére fogott tollat. s vetette papírra sorának alakulását. Apátlan, anyátlan árvaként nőtt fel három, más-más nevelőszülőkhöz adott testvérehez hasonlóan. Ő egy olyan gyermektelen családhoz került, ahol a férj az első világháborúból itt maradt szerb hadifogoly volt, s egy bátyai özvegyet vett el. Az árvát ridegen, szeretet nélkül nevelték, s már kicsiny korától dolgoztatták, iskolába emiatt jóformán alig járt. Felnőtt korában iskolás kislíval együtt tanulta meg az írás-olvasás tudományát. Később a nevelőapa feleségével együtt Jugoszláviába optált, de fogadott gyermeküket nem vihették magukkal. Ezért a cseperedő kislányt pesztonknak fogadták föl, nem sokkal később egy kocsmároshoz szegődötték el, s hogy még több hasznát vegyék, nagyaratást végző bandába vetet-

ték föl, ahol ő volt a legfiatalabb, de hét hétig végezte kora hajnaltól késő estig nap mint nap az embertelenül nehéz marokszedést. Ezután öreg nagybácsijához került cselédnek, s megint elmehegett nagyaratásba hónaposnak. Pár év múlva, 1931-ben gazdája házasította ki, s férje szüleihez került menyecskének, ahol a hat tagú család mindenese lett. Még akkor is nyomorogtak, amikor fia megszületett. *Paprikát, kukoricát harmadosban kapáltunk* – írja. Aratást pedig tizenegyed részért vállaltak. Férje cseplőgépnél dolgozott az aratás után, télen pedig az erdőben. Idővel külön házba költöztek. 1944-ben férje bevonult. A háborús állapotok ellenére még meg merte látogatni Munkácson. Aztán a férje, Balogh Gábor eltűnt a háborúban. Farkas Margit meg bérelt házban lakott fiával. Így érte meg az oroszokat. A földosztáskor két holdat kapott, majd 1950-ben újból férjhez ment. Vidáné önéletrajzában jóformán csak a pusztá tényeket írja egyfolytában, de egy-egy kísérő epizód színessé teszi az elbeszélést. Ilyen például apja halála a vízimalomnál, a farkascorda karácsonyi megjelenése, a gulyáslány élete, a gömbvilág pusztítása, a nagyaratás bemutatása. Párbeszédet ritkán alkalmaz, de az mindig életszerű.

Az 1990-es évek második felében a bátyai önkormányzat kéresemre önéletrajzi pályázatot hirdetett. A pályázatra ugyan, csak három munka érkezett, de az önkormányzatnak elfogyott a pénze, s a díjazás elmaradt. A pályamunkákat szerzőik így is rábízta, s én meg kiadásra előkészítve őket, fejezetekre, bekezdésekre tagoltam, párbeszédes formát alakítottam ki, ahol kellett, s némi helyesírási igazítást végeztem rajtuk, s valamennyit legépeltem. Ezeket most röviden bemutatom.

Bencze Jánosné Hegedűs Erzsébet a falu úgynevezett első famíliából származott. A jómódúság Bátyán, ahol az egy főre jutó földmennyiség a két világháború között 0,6 hold volt, 10–15 holdas birtokot jelentett. A százados kertgazdálkodás következtében azonban főképpen a fűszerpaprikatermelés, feldolgozás és értékesítés folytán ez is viszonylagos jólétet nyújtott. Hegedűs Erzsébet édesapja is paprika-nagykereskedő volt, akinek egész irattárát megőrizte. Írásának is legfőbb szereplője az édesapa Hegedűs P. József. Az ő édesanyja a falu földbirtokosának Vigyázó Ferencnek a nevelt lánya, egy abonyi árva nemes kisasszony, Bogáthy Franciska volt. Hegedűs P. József az iskolában kitűnt jó eszével és közéleti életről való elkötelezettséggel. Ennek ellenére szülei nem engedték középiskolába. Apja tanácsai egy életre meghatározták a fiú sorsát. Az imádkozás, a templomba járás, a tisztességes beszéd, a törvénytisztelet vérévé vált. Megházasodván szakszerűen kezdett gazdálkodni. Kiváló fajta lovakat és teheneket tartott, jól trágyázott földeken termelte a káposztát, majd a paprikát és a majoránna. Terményeit maga árulta, végigszekerezve velük a Kiskunságot. Az erdélyi, majd az olasz frontszolgálat alatt megtanult németül, s ennek jó hasznát vette, amikor paprikakereskedőként Németországba is exportált bátyai paprikát. Újságokat olvasott, politizált, telefonált, adminisztrált. Családjával részt vett az Eucharisztikus Kongresszuson. A visszakapott Észak-Erdélybe, egykori csatate-reire is ellátogatott. Lányait gazdagon kiházasította, fia azonban a háborúban eltűnt. A háború után kulákként internálták, ahonnan egykori üzlettársa, egy zsidó ügyvéd szabadította ki. A dolgozatíró Benczéné férje tévesz elnök volt, s így Moszkvába is ellátogathatott jutalomból. A vendéglátók kelletlenül lehetővé tették, hogy találkozhasson egy 1919-ben elmenekült bátyai asszonnyal, akinek a férje egy politikai per áldozata lett, s erről akkor alig mert mondani valamit.

Herner Jánosné Maros Anna Bátya társadalmának középső rétegét képviselte. Munkája csak az 1945 utáni eseményeket mondja el, amelyeket családjában megélt. Erről az augusztusi Honismeretben jelent meg írásom, s egy részletet is közlök írásából.⁷ Ezért csak néhány mondatot idézek írásának egy nem közölt fejezetéből: „1960 decemberében megszállták a falut az átszervezők, akik házról házra jártak. Először hízelgő szép szavakkal akarták rávenni a gazdákat, aztán meg fenyegetéssel. Nem gondoltak arra, hogy a falusi nép szívét tépik ki, ha aláíratják a belépési nyilatkozatot, amellyel lemondanak mindenről, amiért küszködtek, dolgoztak, fáradtak. Hogy lemondjanak a földről.”

Guzsván Mihály családja Benczénéhez hasonlóan bátyai viszonylatban gazdagnak számított, apja is anyja is igen jómódú volt. A nagy létszámú családban még az 1920-as években is patriarchális rend uralkodott. A nagyapa a család minden tagjának tudott munkát adni. Esténként mindenkinek kiadta a másnapi feladatokat, amiket zúgolódás nélkül el kellett fogad-

⁷ *Fehér Zoltán*: Kutya világ, szűk esztendő (Egy bátyai paraszti önéletrajz részlete). Honismeret 2002. 4. 32–33. old.

ni. Édesanyjának megszámlálhatatlanul sok baromfija szaladgált a ház körül. Legalább 150-200 tojó tyúk, 30-40 liba, 50-60 kacsa. A sok tejet lefölözte. Vajat és sajtot készített. A kitűnően tanuló gyerek a kalocsai polgáriba iratkozott. Gyermekkora szinte idilli volt: őzgidát nevelt, vörös vércsét szelídített. Kiváló levente és KALOT tag volt, aranykalászos gazdatanfolyamot is végzett, majd a községházán helyezkedett el írónak. Ezután nem sokkal megnősült. 1944-ben ő közölte a falu népével, hogy a hivatalos felszólítás ellenére se ürítsék ki a közösséget. A visszafoglalt Bácskába az elsők között jelent meg élelmes batus paprikakereskedőként. Nagy előnyét élvezte a rác nyelvtudásának, sokszoros haszonra tett szert. Egy amerikai légitombázás aztán elvette a kedvét a bácskai utazásoktól. A zsidóüldözés alatt megmentett egy kalocsai zsidócsaládot. A háború után a megmentett család feje Kalocsa városparancsnoka lett, s Guzsván Mihályt rá akarta venni hálából, hogy lépjen be a kommunista pártba, mert *nem fogja megbánni. De én sem akkor, sem pedig később párttag nem voltam sosem* – írja. Ennek ellenére szép karriert futott be a helyi, a járási, sőt a megyei közigazgatásban dolgozott, levelező úton elvégezte a középiskolát, majd különféle nagyvállalatok adminisztrátora lett. Így belülről látta a szocialista társadalom káder rétegének romlottságát. A tanácsi és pártapparátus megyei vezetői, sőt minisztériumi elvtársak is tőle szereztek be az őrlött paprikát, s ezért nem egyszer rendőri autóval szállíthatta azt. Ismeretsége révén megúsza a házkutatást is, mivel előzőleg kézigránátos orvhalászat közben egy rendőre is rálőtt. Szeme előtt játszódtak le a vállalatvezetői lopások, sikkasztások. Írása ennek a kornak, és személy szerint sok vezetőnek vádirata is lehetne.

Milyen tanulságot vonhatunk le végül is az efféle munkákból. A paraszti életrajzok a történelmi alulnézetet tükrözik. Végighúzódik rajtuk, de soha általánosítva, elméletileg meg nem fogalmazva, bennük van az az időtlen üzenet, hogy a legnehezebb korokat, a *kutya világ* – *szűk esztendőket* is túl kell élnünk, nem szabad feladnunk a reményt. S ezt nekünk, értelmiségieknek nem kell értenünk. A magyarságnak címzett üzenet, látszólag önző, etnocentrikus. Igazából a Teremtő akaratának sokszínűségét megőrizni akaró parancsa pedig csak ennyi: megmaradni. A megmaradás technikája is magától értetődő: ahogy lehet. Akár úgy is, miként Veres Péter mondotta: *Kapaszkodj meg ebben a földben erősen, magyarom, / Ha nem lehetnél szálfá, legyél hát cserje, vagy legyél csak gyom.*

Fehér Zoltán

Bányai utca az 1950-es évek elején (Fehér Zoltán felvétele)

Három színiévad a Kolozsvári Nemzeti Színháznál

Páka Jolán budapesti operaénekesnővel beszélget *Sebestyén Kálmán*

A kolozsvári színjátszás régi hagyományokra tekint vissza: a kincses város „játszó társasága” – 210 évvel ezelőtt – 1792. november 11-én kezdte meg előadásait. 1821-ben a Farkas utcában épült fel az első magyar kőszínház, mely a korabeli Közép-Európa egyik legszebb színháza volt. Ezen a színpadon olyan művészeknek tapsolhatott a közönség, mint: Kósti Patkó János, Egressy Gábor, Déryné, Jókainé Laborfalvi Róza, Jászai Mari, E. Kovács Gyula, Szentgyörgyi István, Poór Lili és mások. A színház létét pedig olyan mecénások biztosították mint idősebb báró Wesselényi Miklós, gróf Mikó Imre, báró Kemény János.

1940–1944 között Észak-Erdély visszatért az anyaországhoz, ezekben az években a Kolozsvári Nemzeti Színház egyik kiemelkedő időszakát élte. A magyar kultuskormányzat mindent elkövetett, hogy Erdély szellemi fővárosában a nagy hagyományokhoz méltó színház működjön. *Hóman Bálint* miniszter kiváló művészeket nevezett ki a színház élére: *báró Kemény János* író főigazgató, *Táray Ferenc* volt kolozsvári színész, a budapesti Nemzeti Színház művésze prózai igazgató, *Vaszy Viktor* karmester az operaegyüttes igazgatója lett.

Ezekről az évekről beszélgetünk *Páka Jolán* budapesti operaénekesnővel, a kitűnő koloratúrszopránnal, a kolozsvári társulat egykori vezető művészeivel. Kezdjük a beszélgetést egy személyes vonatkozású kérdéssel.

- *Mikor kezdődött a művésznő pályája és hogyan szerződött Kolozsvárra?*

1941-ben a budapesti Zeneművészeti Főiskola elsőéves operaszakos hallgatója voltam, Farkas Ferenc, Molnár Imre és Jászó Györgyné tanítványa. Korán érő típus voltam, a pályámat is korán kezdtém, tizenhét éves koromban már a Nagyvigadó zenekari hangversenyein énekeltem. 1941 nyarán Vaszy Viktor zeneigazgató, Vitéz Tibor főrendező és Endre Béla karmester szervezte az operaegyüttest, főleg fővárosi, fiatal énekeseket szerződtettek, így kerültem én is Kolozsvárra.

A prózai társulatot Kemény János főigazgató és Táray Ferenc művészeti igazgató szervezte, elsősorban a kisebbségi időszak idején működő kolozsvári Thália Színház művészeit szerződtették, köztük *Krémer Mancit*, *Réthely Ödönt*, *Tóth Eleket*.¹ Visszatért a városba a népszerű *Tompa Sándor*, és több fiatal tehetséges budapesti színész is a kincses városba szerződött, mint *Görbe János*, *Kamarás Gyula*, *Versényi Ida*. Néhányan vidékről érkeztek, mint *Andrási Márton*, *Sebestyén Kálmán* és a dramaturg *Szabédi László*.

- *Hogyan fogadta a kincses város az új társulatot?*

Kolozsvár nagy szeretettel fogadta az új társulatot, a régi és az új színészeket, a város magyarsága akkor nagyon boldog volt. Bátran kijelenthetem, hogy az országban alig volt még egy város, amelynek közönsége lelkesebb, odaadóbb híve lett volna a színháznak, mint a kolozsvári. Engem például „tiszteletbeli erdélyivé” fogadtak és én erre a címre nagyon büszke voltam, úgy éreztem, mintha valamilyen nagy kitüntetést kaptam volna.

1941-ben a színház állami kezelésbe került, s a művelődési kormányzat nagy gonddal és áldozatkészséggel korszerűsítette az épületet. Amikor a felújítással elkészültek a szakemberek, azt mondták, hogy pillanatnyilag ez Európa legmodernebb színháza, forgószínpada, sülylesztője, világító berendezése valóságos technikai bravúrnak számított. Persze akkor még

¹ Kemény János hagyatékából. A Hét Évkönyve. Bukarest, 1981. 189–190. old.

volt pénz, anyag és ötlet és természetesen az is sokat jelentett, hogy Hóman Bálint miniszter szívfügyének tekintette a kolozsvári színházat.

• *Milyen volt a színház műsorpolitikája, az előadások színvonala?*

Kemény János kitűnő főigazgató volt, a következetes műsorpolitika, a színvonalas előadások híve. Mint ember mindenkivel közvetlenül és udvariasan viselkedett, ezt a társulat magas színvonalú művészi munkával igyekezett viszonzni. Kemény nagyon kellemes ember volt, könnyen szót lehetett vele érteni, én nagyon szerettem.

A színház vezetői gyakran hangsúlyozták: ennek az új színészgenerációnak meg kell értenie, hogy a korszak színészetét nagy felelősség terheli, és csak akkor van helye a színház színpadán, ha lelke legjavát, igaz tehetségét viszi oda.

A színház kitűnő rendezőkkel dolgozott: *Szabó Lajos* és *Tompa Miklós* a budapesti Nemzeti Színháznál Németh Antal mellett tanulták a rendezés mesterségét.² Tompa Miklós a színpadon stilizált látványvilágot teremtett, *Kőműves Nagy Lajos* a szövegértelmező rendezői szemlélet meghonosítására törekedett. A megújulásra kész színházzemléletnek hívei és hordozói a színészek között Táray Ferenc, Görbe János, Tompa Sándor stb. voltak.³

Az opera vezetői *Vaszy Viktor* igazgató, *Vitéz Tibor* főrendező, *Endre Béla*, *Stefánidesz József* karmesterek, *Farkas Ferenc* karigazgató, mind nagyon igényes, kitűnő muzikusok voltak, akiktől sokat lehetett tanulni. Az előadások gördülékenyen mentek, igen sokat próbáltunk, egyik bemutató a másikat érte. Az opera magánénekesei nagyon jók voltak, különösen a női hangok és a férfi baritonok remekeltek, azonban a tenorral gyakran adódtak nehézségek, első sorban ott, ahol magas c-t kellett énekelni.

Külön megemlítem, hogy *Varga Mátyás* csodálatos díszleteket tervezett. Az ő idejében a díszlettervezés elnyerte méltó helyét a színházban: gazdag fantáziáján és festői látásmódján túl, felhasználta az építészeti elemeket is és ezáltal a modern színpadtervezés egyik megteremtője lett.

A Kolozsvári Nemzeti Színházat a színésztársadalom az ország második legjelentősebb és legnagyobb színházaként tartotta számon, tagsága ugyanannyi volt, mint a budapesti Operaházé.

• *Hogyan emlékszik művésznő a megnyitó előadásra?*

Hát az csodálatos, nagyon ünnepi volt, szinte lebegett az ember a gyönyörűségtől, amikor látta a fényárban úszó színházat, a díszmagyarban pompázó előkelőségeket. A csillogó, aranyozott nézőtér alig tudott versenyezni a közönség gazdag ragyogásával.

Az ország társadalmi, egyházi, művészi, tudományos élet vezetői mind képviseltették magukat. Jelen volt: Hóman Bálint kultuszminiszter, báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter, az Erdélyi Párt személyiségei, gróf Bánffy Miklós a Felsőház és gróf Teleki Béla a Képviselőház részéről. Inczedy-Joksmann Ödön Kolozs megye főispánja, Keledy Tibor a város polgármestere, dr. Szentpétery Zsigmond az egyetem rektora. A budapesti Nemzeti Színházat Tasnádi Nagy Ilona, Berki Lili, Uray Tivadar és mások képviselték.⁴

A díszelőadáson a Himnusz eléneklése és Táray Ferenc igazgató ünnepi beszéde után *Shakespeare*: Hamletjének részlete következett: a „Lenni vagy nem lenni” monológ hangzott el először a színpadon, az előadás ott folytatódott, ahol 1919-ben a hatalom félbeszakította.

A kolozsvári színészet hőskorát idézte *Szentjóni Szabó László*: Mátyás királyról szóló játék bemutatása, amely az egykori Farkas utcai színház első társulatának első előadása volt. Az operaegyüttes *Erkel Ferenc*: Hunyadi László című dalművéből adott elő részleteket.⁵

• *Mi jellemezte az első évadot, melyek opera volt a művésznő első premiere?*

A színház vezetése a műsor összeállításánál különös gondot fordított arra, hogy a kisebbségi időszak alatt elő nem adhatott magyar szerzők darabjaival megismertesse a közönséget. Az anyaországi szerzők közül bemutatták *Herczeg Ferenc*: Bizáncát, amellyel a mű kolozsvári hagyománya folytatódott és *Németh László*: Villámfénynél című színjátékát. Nagy sikert ara-

² Beszélgetés Tompa Miklóssal és Szabó Lajossal. A Hét Évkönyve. Bukarest, 1981. 200–203. old.

³ *Kántor Lajos–Kötő József*: Magyar Színház Erdélyben 1919–1992. Bukarest, 1994. 53–54. old.

⁴ *Szabó Lajos* (összeállította): A Kolozsvári Nemzeti Színház Évkönyve. 1941–1942, 1942–1943 színiévad. Kolozsvár, 59–60. old.

⁵ Uo. 65–66. old.

tott *Remsey György*: György barát című történelmi drámájának ősbemutatója, amelynek címszerepét Táray Ferenc játszotta.

Az erélyi írók műveinek színrevitelét is egyik legfontosabb feladatának tekintette a színház. Ebben az évadban az erdélyi repertoárt *Tamási Aron*: Énekes madara, *Nyíró József*: Jézusfaragó embere, *Bánffy Miklós*: A Nagyúra és *Kós Károly*: Budai Nagy Antala képviselte. Kivételes művészi élményt nyújtott *Shakespeare*: Minden jó, ha jó a vége című vígjátékának első kolozsvári bemutatója.

A kisebbségi korszakban Kolozsvárnak operaegyüttese nem volt, most a kormányzat bőkezűsége operatársulatot is adott a kincses városnak. Az opera első bemutatója *Erkel Ferenc*: Bánk bánja, az első premierem a Traviata volt, amelyben a címszerepet, Valery Violetát énekeltem. Ez számomra igen nagy megtiszteltetést jelentett, hiszen 21 éves voltam és akkoriban még nagyon ritkán adták a Traviatát ilyen fiatal énekesnőnek. A feladatot – a kritikák szerint – nagyon jól megoldottam, nagy sikerem volt és aztán egymás után jöttek a szebbnél-szebb szerepek. Különböző ez az időszak volt pályámon a legszebb, persze egy fiatal, tehetséges énekesnőnek minden jó, mosolyognak reá, szeretik, tapsolnak neki, elismerik. Ez csodálatos érzés, ami csak egyszerű van az életben, a pálya kezdetén.

A repertoár gerincét *Verdi* (Aida, Traviata) és *Puccini* (Bohémélet, Pillangósiszszony, Tosca) operák adták. A klasszikus operettek közül *Lehár Ferenc*: A mosoly országa, A víg özvegy, és *Strauss*: Denevére jelentettek nagy sikert. A sajtó különleges táncművészeti eseményként méltatta *Delibes*: Coppelia című balettjének bemutatását.

Az új, fiatal együttes rendkívüli teljesítmény nyújtott tíz operának egy évadban való színpadra állításával.

A következő színiévadban a bemutatott darabok száma csökkent ugyan, de az előadások és a nézők száma ugrásszerűen növekedett. Erről a rendkívüli teljesítményről meggyőző statisztikai adatokat olvashatunk a színház évkönyvében. Íme:⁶

Előadások száma				Nézők száma a Nemzetiben		
	Nemzeti	Színkör	Vidék	Összesen	Összesen	Egy előadás átlaga, néző
1941–1942	282	10	–	292	180 000	638
1942–1943	258	85	25	368	256 642	717

Bemutatott színdarabok száma				
	Összesen	Próza	Opera	Operett, balett
1941–1942	42	20	10	12
1942–1943	29	17	6	6

- Milyen emlékezetes előadásokat, eseményeket hozott a második évad?

A második színiévad nyitóelőadása *Madách Imre*: Az ember tragédiájának bemutatója volt, a főszerepeket Kamarás Gyula (Ádám), Versényi Ida (Éva) és Táray Ferenc (Lucifer) játszották.

1942. november 15-én ünnepelte a kincses város a kolozsvári színjátszás 150 éves évfordulóját. Az ünnepségek egész nap folytak: a Rhédey-házon a kolozsvári magyar színjátszás első hajlékán elhelyezett emléktáblát megkoszorúzták, a Kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagjává nevezték ki *Beness Ilonát*, *Laczkó Arankát*, *Réthely Ödönt*, és *Tóth Eleket*. Elhatározták az *Országos Színművészeti Múzeum* felállítását a magyar színjátszás emlékeinek összegyűjtése, megőrzése és bemutatása céljából. (E szép terv megvalósulását a háború és az azt követő események megakadályozták!)

Este a színház díszelőadáson mutatta be *Katona József* Bánk bánját parádés szereposztásban: Táray Ferenc Bánk bánt, Kormos Márta Melindát, Tóth Elek Tiborcot játszotta. Ebben a színiévadban a színház vezetése neves budapesti színészeket hívott meg vendégszerepelni. A vezetés célul tűzte ki a nagy magyar színészek játékaának bemutatását a kolozsvári közönségnek, valamint a színház fiatal művészeinek lehetőséget kívánt nyújtani, hogy európai híru művészekkel játszassanak együtt.

⁶ Uo. 85, 40.

A vendégszínészek valóban rendkívüli művészi élményt nyújtottak: *Bajor Gizi*, *Harsányi Zsolt*: A bolond Ásvayné című színjátékában és *Zilahy Lajos*: Szépanyám című színművében volt felejthetetlen – ez utóbbiban *Tímár József* partnereként aratott nagy sikert. *Kodolányi János* Földindulásában *Páger Antal*nak, *Rostand* Sasfőkjében *Kiss Ferenc*nek tapsolhatott a közönség.

A budapesti Operaházból gyakran érkezett Kolozsvárra *Pataky Kálmán*, a kitűnő énekes, aki a Lakméban *Gerald*ot, a Sevillai borbélyban gróf *Almavivát* és a Szóktetés a szerájából című operában *Belmontét* játszotta. Külföldi vendégművészként szerepelt *Katona Gyula* (Hamburgi Operaház) és *Tatjana Menotti* (Milánói Scala).

- *Melyik volt a művész nő kedvenc és legsikeresebb szerepe?*

Legkedvesebb szerepem talán a Lakmé volt, nagyon szerettem, hangilag rendkívül igényes szerep, és művészileg is bonyolult feladatokat rótt a színészre, de amellet lehetőséget nyújtott, hogy egyéni képességeit kibontakoztassa. Boldog voltam, amikor elénekelhettem, és amikor másnap idegen emberek megállítottak az utcán, hogy gratuláljanak, ez végtelenül jól esett.

Másik kedves szerepem a János Vitéz francia királykisasszonya, mely szintén igényes és nagyon mutatós szerep volt, sokszor énekeltem, szinte pályámon elkísért. Kolozsváron még énekeltem Adélt (Denevér), Constanzát (Szóktetés a szerájából), Musette-t (Bohémélet), Máriaát (Hunyadi László), Rosinát (Sevillai borbély) stb.

- *Külföldi szerződést ajánlottak-e a művész nőnek?*

Igen, 1943-ban Berlinben énekeltem *Mozart*: A Varázsfuvola című operájának Éj királynőjét. Szerződést is ajánlottak, de nem maradtam, alig vártam, hogy hazajöjjenek. Berlinben már látszottak a háború nyomai a lerombolt és palánkokkal elkerített városrészek, a bombatölcsérek, ezek megrémítettek.

- *Milyen bemutatók voltak az utolsó évadban?*

Az 1943–1944-es utolsó színiévad nagyon gyorsan eltelt. A bemutatók egymást követték: *Sophokles* Antigonéjának címszerepét a kitűnő drámai hősnő *Versényi Ida* játszotta. Ebben a darabban mutatkozott be a kolozsvári közönségnek *Gaborjáni Szabó Klára* színésznő (Szabó Lőrinc leánya). Rendkívüli művészi élményt nyújtott *Dario Niccodemi*: Az árnyék című színműve *Tasnády Fekete Mária* vendégszereplésével. Bemutatták *Ibsen*: Solness építőmesterét, *Vörösmarty Mihály*: Csongor és Tündéjét, *Zilahy Lajos*: Fatornyok című színművét. Az évad legnagyobb sikere, művészileg legszebb előadása – a színkritikák egyöntetű véleménye szerint – *Shakespeare*: Makrancos hölgye, *Sallay Kornélia* és *Görbe János* felejthetetlen alakításával.

Az operaegyüttes is kitűnő előadásokkal tette emlékezetessé az utolsó évadot, ekkor mutatták be: *Gounod*: Faustját, *Verdi*: Rigolettóját és *Wagner*: Bolygó hollandiját. A Verdi opera címszerepét *Szabadi István* énekelte, aki valóságos őstehetség volt és egy ős-Rigolettót alakított, *Gildát* én játszottam.

1944. szeptember 11-én a színház az új évadot is megkezdte *Kerecsendi Kiss Márton*: Elsők című színjátékának bemutatójával. A darabot *Páger Antal* rendezte, nagy siker volt. Néhány nap múlva azonban – a háborús események miatt – az előadásokat felfüggesztették. Az utolsó szomorú előadásra a szerző így emlékezett vissza: „A színpad és a nézőtér egyaránt nyomott hangulatú (...) A kolozsvári Nemzeti Színház nézőterén zsebkendők fehérlenek. A darab végén fel-felcsuklik a sírás. A tapsnak is más hangja van, mikor kihívják a művészeket a függöny elé. Én is közöttük állok (...) Váratlanul felhangzik a Himnusz. Mi is könnyezünk már, fent a színpadon egymás kezét fogva. Átérezzük a legmélyebb drámát.”⁷

- *Mi történt az utolsó hetekben?*

Az 1944–1945-ös évadra a kolozsvári szerződést én már nem akartam aláírni, úgy gondoltam, hogy otthon Budapesten a szüleim mellett nyugodtabban várhatom a bizonytalan jövőt és a szörnyű háború végét, de *Farkas Ferenc* új operaigazgató, egykori tanárom unszolására végül mégis aláírtam.

1944 szeptemberének első hetében Budapestről visszautaztam Kolozsvárra. A háborús események miatt – légiriadók, bombázások, robbantások – az út nyolc napig tartott. Kolozsváron a barátaim riadtan fogadtak és azt tanácsolták, hogy sürgősen utazzam vissza Budapestre, mert az oroszok már a Feleki-tetőn vannak.

⁷ *Kerecsendi Kiss Márton*: Emlékkönyv. Cleveland, 1972. 303. old.

Közben a színház vezetősége bejelentette, hogy az előadásokat felfüggesztik, néhány nap múlva pedig azt, hogy a színházat áttelepítik Budapestre. 1944. szeptember 15-én a társulat egy része – velem együtt – vonatra ült és elindult a főváros felé.

A vezetőség a háborús helyzetre való tekintettel úgy látta jónak, ha mindenki egyénileg utazik. A színház ingóságait – irattárát, díszleteit, kellékeit stb. – is elszállították. Az utolsó vonatszerelvény október 10-én indult, az egyik lezárt vagonban a ruhatárat vitték, a jelmezek közé rejtőzött el a társulat utolsó kis csoportja. A szerelvény áthaladása után a hidakat azonnal felrobbantották.⁸

• *Budapesten milyen előadásokat tartott az együttes?*

A Kolozsváron megkezdett színiévadot Budapestén 1944. október végétől a Magyar Művelődési Házban (ma: Erkel Színház) folytattuk. Bemutattuk az egész repertoárt, illetve azokat a darabokat, amelyeknek a tárgyi kellékei megérkeztek. A fővárosi közönséget nagyon érdekelte az, hogy milyen is az a híres kolozsvári társulat, mindig zsúfolt házak előtt játszottunk.

A prózai együttes *Vörösmarty*: Csongor és Tündéjével lépett a közönség elé, az operatársulat első előadása *Kacsóh*: János Vitéze volt, az első operett pedig *Lehár*: Mosoly országa. Játszottuk a Makrancos hölgyet az emlékezetes kolozsvári szereposztásban, *Tamási*: Énekes madarát, *Niccodemi*: Tacskóját. Az operatársulat bemutatta a Carment, a Rigolettót, a Pillangókisasszonyt, a Traviatát stb.⁹ Fergeteges sikerű előadások voltak, nagyon jó sajtónk volt, sok dicséretet kaptunk.

1944 karácsonyán azonban megkezdődött Budapest ostroma, az előadások sora ekkor végleg megszakadt, a Kolozsvári Nemzeti Színház egyik nagy korszaka véget ért.

• *Mi történt a kolozsvári színészekkel?*

A világháború szétszórta a társulatot, többen visszatértek Erdélybe és újra vállalták a kisebbségi színjátszás megpróbáltatásait. Sokan Budapestén maradtak, néhányan a magyar színházművészet meghatározó személyiségei lettek, mint Görbe János, Takács Paula, Tompa Sándor színészek, Farkas Ferenc zeneszerző, Varga Mátyás díszlettervező. Vaszy Viktor karmester biztatására többen Szegedet választották, Marosvásárhelyre ment Kemény János főigazgató, Tompa Miklós rendező.

1945–1953 között én az Operaház énekesnője lettem, de ez már teljesen új korszakot jelentett az életemben.

A Kolozsvári Nemzeti Színház művészeinek egy csoportja (1942)

⁸ E vagonban utazott szüleivel e sorok írója is.

⁹ *Enyedi Sándor: Öt év a kétszázból.* Bp., 1991. 12–15. old.

Tápaiak a berlini VIT-en

Tapé gazdag folklórhagyományainak gyöngyszemeit az 1934-ben alakult Gyöngyös bokréta mutatta föl, amikor első ízben vett részt a dalos-táncos-muzsikás gárda a budapesti Szent István-napi ünnepségsorozaton. Megkapó volt hagyományos viseletük, amelyet szüleiktől, nagyszüleiktől kaptak kölcsön a fellépések idejére, mint ahogyan csodálatosak voltak régi daik, s táncaik – közöttük a legtápaiabb: a darudübögős.

A Bokréta-mozgalmat 1947-ben Tápén is betiltották, mint ahogyan az országban akkor megszüntették a többi, hagyományokat mentő és tovább örökítő csoportot is, mert az uralomra került rendszer „reakciónak” tekintette őket. A Bokréta Szövetség helyében azonban azonnal létrehozták a Magyar Néptáncszövetséget, s annak égisze alatt voltaképpen folytatódhatott a munka – Tápén is.

A tápéi népiegyüttes tagsága részben kicserélődött ugyan, de megmaradt vezetőnek Török József és Waldmann József helyi tanító, akik korábbi bokrétás műsoraikat újabb számokkal bővítették. Helyben, Szegeden, Szentesen, Vásárhelyen, Szabadkán és Pesten nyílt lehetőség Tápe hagyományainak bemutatására, mígnem 1948-ban meghirdették az első magyar országos kulturális seregszemlét. Ezen a rangos – versenyként is értelmezhető – programon második helyezést nyertek a tápaiak, de előbb megnyerték a járási és a megyei versenyeket.

A berlini „Világ Ifjúsági Találkozóra (VIT) több magyar együttes is pályázott, ám az országos verseny győzteseitől a kijutás lehetőségét senki el nem vehette. Hamarosan folklór-szakemberek szállták meg Tápét, hadd tapasztalhassák meg az együttes műsorainak tiszta gyökereit, azaz a színpadra állított dalok, zenék, táncok hitelességét. Molnár István, országos hírví tánckoreográfus a gyékényfeldolgozásból Sodró-fonó címmel táncszámot készített a tápaiaknak, de szerepelt a gazdag repertoárban leánytánc, több párostánc, a legények pálcátánc, a sipkatánc, a kisszéktánc. A legények táncai között legnagyobb sikere a pálcátáncnak, a leányokéból az abronyicás táncnak volt. Mivel egyik szám csodálatosabb volt mint a másik, s főként a hagyományos tápai viseletben mutattak remekül, a szakemberek úgy döntöttek, hogy minden számot visznek Berlinbe.

A szigorú „politikai szűrést” követően Berlinbe készült a tápéi népiegyüttes, mégpedig tizenkét párral, közülük Török Pál és Tari Rozika még kisiskolás korúak voltak. A próbákat az úgynevezett öreg iskolában tartották, ahogy közeledett az indulás ideje, egyre sűrűbben. Mivel az 1951. július 10-től augusztus 10-ig tartó VIT fiatalok számára szerveződött, Tápén is nagy gondot jelentett, hogy Ács György és felesége, Tápe későbbi népművészei, illetve a zenészek nem utazhattak, s ebből sértődések lettek. Am a harag hamar elszállt, hiszen megértették, hogy nem személyük miatt történt az itthonmarasztalás. Vigaszuk volt, hogy a több mint egy hónapos berlini út éppen az aratást követő hordás és cséplés, sőt kicsit már a gyékényszedés idejére esett, mely munkákat nem is tudták volna kire hagyni. Más volt a helyzet a fiatalokkal, hiszen a család itthon helyettük is helyállt, s örültek, hogy gyermekeik világot látnak.

Nemrég Bodó Istvánnal emlékeztünk a berlini VIT-re.

„Óriási dolognak számított akkor, hogy mink tápai fiatalok, akik addig csak a falunkon kívüli dűlőkre jutottunk el gazdasági munkák idején, most Berlinbe, mégpedig a VIT-re mehetünk. A kiutazás előtt két héttel már Pesten voltunk. Ott készültek a VIT ruháink. Egy öltöny hétköznapra, ami sötétkék nadrág és világoskék ing volt, a lányokban meg hasonló színű blúz és szoknya. A felvonuláskor ünneplőt vettünk föl, ez drapp nadrágból és kék ingből, a lányoknál megintcsak hasonló színű szoknyából és blúzból állott. Ezeket a ruhákat Pesten méret után varrták ránk és ugyancsak Pesten kaptunk a sajátunkhoz hasonló új táncos ruhát, csizmát, a lányok papucsot és csíkos harisnyát. Sőt, Diósgyőrben már elkészült az a különvont, amivel Pestről Berlinbe utaztunk, és annak vagonjain szállították azokat magyar farmotors Ikarus buszokat is, amikkel odakint utazgattunk a fellépések színhelyeire.

Hatalmas élmény volt a sok nemzet fiait, közöttük sárgákat, barnákat és feketéket látni: ott tényleg összeforrt minden szív. Emlékszem, amikor bementék, hogy következik Tápe, óriási vastapsra vonultunk be a színpadra, természetesen a Kistápe két úton kell bemenni nóta ütemére.

Mivel a tápai zenészek nem mehettek, kik muzsikáltak?

Az Állami Népiegyüttes zenekara, akikkel Pesten naponta öt-hat órás próbákat tartottunk, hogy összeszokjunk.

Szinte látom, mily nagy szeretettel vették körül ott a tápaiakat, akikről természetesen tudták, hogy magyarok, hiszen felvonuláskor ott lengett a magyar zászló és egy tábla is hirdette: Hungária.

Nem lehet elzékenyülés nélkül elmondani azt a nagy élményt, amiben résztünk volt a VIT-en. Főként a két kis táncost: Tari Rozikát és Török Palit ölelgették, már féltünk, hogy ellopják őket.

Hol léptetek föl?

Az Elba partján a nagyerdőben és mellette voltak a színpadok. Egymástól olyan távol voltak a szabadtéri színpadok, hogy az egyikken szóló zene, nőta és a sok taps nem zavarta a másikon folyó műsort. Biztosan nagy volt a sikere a többi föllépő együttesnek is, de amikor mi szerepeltünk, alig akartak leengedni bennünket a színpadról, de ismétlést nem engedélyeztek.

Mely számokkal szerepeltetek?

Legsikereesebb volt a Sodró-fonó, a tápéi életkép a gyékényezéssel. Hatalmas sikere volt a kisszéktanácnak és a lányok abrónyicás táncának is, de nagy tapsot kapott a sipkatánc, a pálcátánc és a többi párostánc is.

Hat évvel a világháború után, melynek egyik fő harctere Berlin volt, vajon annak nyomait láttátok-e még?

Igen, olyan üszkös házakat, amelyeknek csak a falai voltak meg. Rettentő látvány volt. Talán fölkiáltó jelekként figyelmeztették is a VIT fiatal résztvevőit, hogy soha ne legyen háború.

A nagy élményeken túl miket hoztatok magatokkal?

Hát elsősorban az életre szóló élményt, az biztos. Hoztunk ruhaanyag félét, órákat, kisebb ékszereket, vagyis elköltöttük a márkáinkat. S amikor hazaértünk, itthon az egész falu várt bennünket. Hol itt, hol ott, de legtöbbit a családjainkban heteken át csak a berlini VIT-ről meséltünk, amire – bár megfogyatkoztunk már – ma sem tudok könnyek nélkül visszaemlékezni.

iff. Lele József

HELYREIGAZÍTÁS

Félreértés következtében Csongrád megye irodalmi hagyományai című dolgozatom korrektúrájában, sok hibával jelent meg a Honismeret 4. számában. A fontosabbakat legalább hadd igazítsam ki.

Juhász Gyula első versében a 2. szakasz 2. sorában benne helyett bennem a helyes; az utolsó sorból pedig hiányzik a névelő: a diadal. Az írást záró versének 4. sorában természetesen a helyesírás szerinti gögös olvasandó. A Juhász Gyula városai és a Makó topográfia című fejezetekben emlegetett Espersesi~Eperjesi János neve helyesen: Espersit János. A Vásárhely öröksége utolsó mondata törlendő, mert Kárász József írásom első papírra vetése óta, 1996-ban elhunyt. A Szentesi hagyományok második mondatát így helyesbítettem volna: 1849 júliusában az ő [Kis Bálint] vendége volt Vörösmarty és sógora, Bajza József. A harmadik mondat pedig törlendő: Világos után ugyanis nem Szentesen húzódtak meg.

Péter László

EMLÉKHELYEK

Lelesz

Van a magyar történelemnek egy – talán nem is túlságosan jelentős – időszaka, melynek eseményeit szinte minden magyar „ismeri”. A *történet* II. András (Endre) „jó” királyunkról, a pazarló Gertrudis királynéről és az igazi hazafi Bánk bánról szól. Kevesen veszik a fáradságot azonban, hogy szétválasszák Katona József *történelmi drámájának* eseményeit a *valóban* megtörténtektől.

II. András ugyanis *nem volt igazán jó király*. A körülötte lévő sok zavarnak, bajnak hirtelenkedő, erőszakos természete volt az oka. Nem volt képes rendet teremteni az országban; s ha távol volt – márpedig ez gyakorta előfordult –, a hatalomhoz közel állók azt csináltak, amit akartak, kifosztották, lezüllesztették az országot.

A király boldog volt német felesége oldalán, aki közel hat esztendő alatt öt gyermekkel ajándékozta meg őt. A másodszülött pedig különösen örülhetett, mert az – tudjuk, hogy a feudalizmusban ennek nagy jelentősége volt – fiú lett, s Bélának nevezeték. (De erről majd később!) II. András családi boldogsága azonban nem volt javára az országnak. Mert *Gertrudis* – a szinte állandóan úton lévő király távollétében – valóban főként saját rokonságának juttatott a vagyonból és a hatalomból. Igaz viszont, hogy ugyanakkor *gazdálkodni is tudott*, s az a kevés rend, ami akkor az országban volt, az elsősorban az ő érdeme.

A *magyar főurak* mindenestre *elégedetlenek* voltak és *összeesküvést* szöttek, hogy a királynét, de magát a királyt is(!) eltegyék láb alól. Végül is azt a lehetőséget használták ki, amikor II. András Halicsba (Galícia, ma Ukrajna) indult seregével. Valahol a pilisi erdők közelében végeztek a „kígyóval” és kíséretének egy részével 1213. szeptember 28-án. (A halálos csapást egyébként nem Bánk, hanem Péter ispán – Petúr – és Simon (Bánk veje) mérték rá.)

Lelesz (szlovákul Leles) kicsi falu, ma Kelet-Szlovákiában. Itt érte II. Andrást felesége halálának híre. Egyes források szerint Gertrudis testének egy részét is elhozták ide – bizonyítandó a gyilkosságot. A király ide, a *templom főoltára alá temettette* el a királynő szívét. Kedves tartózkodási helye volt ez II. Andrásnak. Még apja, III. Béla (az ő jegyzője volt Anonymus) alapította a rendházat. Hosszú időn keresztül csak erre volt található írástudó ember a gyéren lakott környéken. Lelesz *hiteles hely* is volt, azaz afféle közjegyzőséget jelentett; a papok itt hitelesítették az okiratokat.

„Nem tudjuk pontosan, hogy mikor; de igen valószínű, hogy már 1180 körül Bolezlaus váci püspök Lelez birtokot és összes javait a szabad jobbágyokkal és szolgákkal együtt a Szent Kereszt egyházának és abban a premontrei rend címe alatt ... a kanonokoknak adományozza és a tényét III. Béla király megerősíté. ... nem egészen egy évvel felesége megölése után II. András 1214-ben megerősítő alapítólevelet ad ki, melyben jelentékenyen kibővíti a rendház jogkörét és gyarapítja vagyonát, szélesíti birtokait. Az alapítólevél utal Bolezlaus (Boleszló) alapítására, s felsorolja a birtokhatárokat. ... Ezek után, csaknem a legújabb időkig, lehetetlen elkülöníteni Lelesz falu sorsát a rendháztól...”

Bogoly János: Betűkbe szedett régmúlt 57. oldal (Mécses könyvek Királyhalmec 1994.)

A történelem viharos időket hozott Lelesznek. Az egyház gazdagsága és a nagyurak csillapíthatatlan birtokéhsége miatt többször is marakodások tárgya volt. A falu – alkalmi visszasesésekkel bár, de – lassanként mégis fejlődött. Ma mintegy 2000 lakosa van. Szép, takaros *magyar település*. Sátoraljaújhelyről vagy Kassáról kelet felé kell utaznunk mintegy 40 kilométert, míg elérjük Királyhalmecet. Innen az északra vivő országútra kell rátérnünk és néhány kilo-

méter megtétele után jobbra már messziről látszik a templom és az – erődítményszerű – rendház épülete.

„Lelesz Községi Hivatala. Töketerbesi járás. Lakosság száma: 1910 fő. Nemzetiségi arány: 93% magyar – 7% cseh. Területe a hozzá tartozó Lelesz-Kaponya településsel együtt 3800 ha. A Felső-Bodroγκöz egyik legnagyobb települése. Az első írásos emlékek a községről 1132-ből származnak. Nevezetessége a premontrei rend konventje, amely hitelles helyként működött. A hagyomány szerint a templom kápolnájában van eltemetve II. Endre király felesége.”

*Magyarország Kézíkönyvtára. Magyarok a világban. Kárpát-medence 157. oldal
(Főszerkesztő: Bihari Zoltán. CEBA Kiadó Budapest 2000)*

A rendház alapítását némely források 1180-ra, mások 1190-re teszik. Mai formáját 1533-ban nyeri el. Nagy vadgesztenyefák állnak az udvaron. Az épületben mostanáig kisegítő iskola működött. Az egyháznak nemrég sikerült visszaperelni a birtokot. Bizony, nem ma éli fénykorát! Az elmúlt évtizedek nemtörődömsége nagy pusztítást végzett itt. A belső terek elhanyagoltak, a kápolna teljesen kifosztva, vakolat-leverve szégyenkezik. Itt van tehát valahol eltemetve a férfilelkű királynő szíve! A rendházhoz újabb-kori történet is kötődik. Az épület falán tábla jelzi szlovák és magyar nyelven, hogy

EBBEN AZ ÉPÜLETBEN ALAPÍTOTTÁK
1846-BAN A BODROγκÖZI
TISZASZABÁLYOZÓ TÁRSULATOT
LELEPLEZVE A 150. ÉVF. ALKALMÁBÓL
1996 SZEPTEMBER 25.-ÉN

Kjövőe a rendházból nem szabad elmulasztani az impozáns gótikus római katolikus templom megtekintését, mely a legnagyobb a Bodroγκözben. Barokkos oltára a XVIII. században épült. A falu határában még egy érdekesség ötlük szemünkbe. A Ticec patak egykori medré fölé épült egy, a középkorban épített – a híres Hortobágyi Kilencllyukú Hídhöz hasonló – kőhíd, a *Gotthárd híd* vezet át. Ennek az építménynek azonban csak négy íve van. Ma már csak a híd van meg, az út másfelé vezet. A figyelmetlen ember észre sem veszi, hiszen ma a réten áll, a gaz benőtte. A tábla is kidőlt, amely hirdeti: „Gótikus kőhíd, műemlék”.

„Lelesz, kisközség Zemplén vármegye bodroγκözi járásában, (1895) 1981 magyar lakos, postahivatallal és postatakarékpénztárral. A zempléni várhoz tartozó Lelesz község II. Béla király keresztyájának Boleszló váci püspöknek, ez meg a premontrei kanonokrendnek ajándékozta. Katapán egri püspök ottan a rend részére már a XII. században templomot és kolostort építtetett. III. Endre, minthogy meggyilkolt neje Gertrud testének egy része a leleszi kolostor templomában temettetett el, a kolostornak jelentékeny birtokot adott.”

Pallas nagy lexikona XI. kötet 381. oldal (Pallas, Budapest 1893–1897)

Petőfi 1847-ben járt ezen a vidéken. A vékonypénzű költő a „roppant barátklasztrom”-ot tréfásan „nagyyszerű disznó-hízaló hely”-nek nevezi, célozván arra, hogy milyen jót lehetett enni a paplakban...

De adósak maradtunk egy kérdés megválaszolásával. Mi lett Gertrudis Béla fiával? Nos, nem akármilyen sors lett az övé. II. András már 8 éves korában királlyá koronáztatta. Majd 21 évre rá, 1235-ben – apja halála után – végre igazán király lesz. Megbünteti anyja – még élő – gyilkosait. Uralkodása azonban nem erről híres. Ő lett IV. Béla király, a második honalapító.

Romhányi András

Moldvai csángómagyar folklórkutatásaim¹

Moldvai csángómagyar kutatásaim kétségtelenül tudományos pályám egyik legfontosabb vonulatát jelentik, ez a vonulat azonban nem máról holnapra alakult ki.

Négy olyan személyesen ismert nagynevű csángó kutatóra emlékszem, akiknek munkássága hozzájárult érdeklődésem megerősödéséhez. Egyikük *Mikecs László* volt, magyarságtudományunk nálam mindössze öt évvel idősebb, kiváló és nagyreményű művelője, *Csángók* című, 1941-ben megjelent magisztrális mű fiatal szerzője. Személyes ismeretségünkre is mindig megilletődve gondolok: éppen művének megjelenésekor kezdtem meg kolozsvári egyetemi tanulmányaimat. Közben a Király utca 14. szám alatti Toldalaghy–Korda palotában töltöttem mindennapjaimat, hiszen itt székeltek a Ferenc József Tudományegyetemnek pályakezdésem számára oly fontos és kedves magyar irodalomtörténeti, nyelvészeti, néprajzi és finnugor nyelvészeti intézetei, és ugyanebben az épületben bérelt lakást Mikecs László is. Ekkor szövődött a kegyetlen sorstól rövidre szabott igaz barátságunk, ugyanis 1944 novemberében, az Erdély elfoglalása utáni napokban orosz katonák házról házra járva, több ezernyi magyar férfival együtt a Király utca 14. alatt minket is összefogdostak, hogy a Szovjetunióba kényszermunkára hurcoljanak. Nekem és Kiss Jenő költő barátomnak a Szovjetunió küszöbéről, a moldvai Foksányból életünk kockáztatásával sikerült megszöknünk, és tél kezdetén a Kárpátokon át sok veszély közepette bujdosva visszavergődnünk. Mikecs azonban gyöngye testalkatával és érzékeny lelkével alig három hét múlva, december 4-én pusztult el a Szovjetunióban. Kétségtelenül magyarságtudományunk egyik jövőendő óriását veszítettük el benne.

A másik személyiség *Domokos Pál Péter* volt, a moldvai csángómagyar kutatások romániai klasszikusa. Szintén 1941-ben jelent meg *A moldvai magyarság* című, utóbb több kiadást megért monográfiája. Nem sokkal később vele is találkoztam, ismeretségünk azonban nem lehetett tartós, mert őt a háború Magyarországra sodorta, engem pedig a román külügyi szervek huszonhét éven át nem engedtek külföldre menni, így közvetlen kapcsolataink megszakadtak. Egy romániai útja alkalmával felsőbb engedélyt kapott a velem való „hivatalos” találkozásra, azonban a Folklór Intézetben hiába vártam késő estig látogatását; közben az engedélyt bizonyára visszavonták. Halála után, 2001-ben róttam le íranta érzett késői tiszteletemet *Száz éve született Domokos Pál Péter* című megemlékezésemben.²

Lükő Gábort, *A moldvai csángók* című, 1936-ban megjelent kiváló disszertáció szerzőjét is sikerült személyesen megismernem. Valamikor, talán az 1950-es években, egy romániai útja alkalmával keresett fel az Intézetben. Másodszor és utoljára egy jó emberöltővel később, 1999-ben találkoztunk, amidőn a 90. életévének tiszteletére kiadott *Tűzsiholó* című emlékkönyvét Budapesten útjára bocsátottuk, s a könyv egyik szerzőjeként magam is jelen voltam. Nem sokkal később, két évvel halála előtt jelent meg róla *Lükő Gábor 90 éves* című méltatósom.³

Csángó kutatásaim a bukaresti Folklór Intézet Kolozsvári Osztályának megalakulása után indultak meg. Az Osztály egyik alapító tagjaként először a kevésbé feltárt romániai magyar

¹ Elhangzott a magyar könyvhéten Budapesten, 2002. június 10-én a Magyarok Házában, a *Csángómagyar népballadák* című válogatás bemutatása alkalmával. Bevezetőt mondott *Rázmány Csaba* unitárius püspök. Felszólaló szakemberek *Halász Péter* és *Kríza Ilkó*. Közreműködött a Szeret Együttes: *Horváth Gyula* kobzos, *Ladányi Ferenc* furulyás és *Petrás Mária* népdalénekes, valamint a Guzsalyos Csángó Hagyományörző Néptáncgyűttes.

² *Faragó József*: Száz éve született Domokos Pál Péter. Tiszatáj 2001. 7. sz. 73–75. old.

³ *Faragó József*: Lükő Gábor 90 éves. Helikon 2000. 2. sz. 6. old. és Magyar Égtájak 2000. 6. sz. 6. old.

területek folklórájának gyűjtését tűztük ki célul, és így került sor, mindjárt kezdetben, a moldvai csángó gyűjtésekre.

Az Intézet kínált keretet a csángó gyűjtések negyedik ismert személyiségével, a *Balla Péterrel* való tényleges együttműködésemre. A bukaresti központi Intézet budapesti vendégeként kísértem el 1956. július 1–9. között moldvai gyűjtőújtára a következő helységekre (betűrendben): Bákó, Bogdánfalva, Forrófalva, Iazu Porcului, Jugán, Klézse, Lészped, Mărgineni, Mîrcești, Nagypatak, Nicolae Bălcescu (volt Újfalva), Pusztina és Rácsila. Balla Péterrel soha többé nem volt alkalmam gyűjtésünkről tanácskozni. (Zárójelben szólva: Domokos Pál Pétert és Lükő Gábort is ide számítva, így nézett ki a két országba szakadt magyar szakemberek „együttműködése”.)

Nekem természetesen nem ez volt az első, sem az utolsó moldvai gyűjtésem. 1952 és 1958 között, egymagamban vagy több-kevesebb munkatársammal tizenegy gyűjtőúton 133 napot töltöttem terepen, a felsoroltakon kívül még az alábbi helységeken: Frumósza, Gajdár, Gyoszény, Kelgyest, Ketris, Külsőrekesin, Ploskucén, Szabófalva és Trunk.

Legutóbbi kiszállással Intézetünk moldvai csángó gyűjtései megszakadtak, mert 1958 után – az 1956-os magyar forradalom hatására – központi politikai fórumok megtöltötték annak folytatását. 1989 végéig, a román kommunista rendszer bukásáig csak „lopakodva, bujkálva” lehetett gyűjteni, és akadtak is bátor gyűjtők, ezt a kockázatot azonban egy állami Folklór Intézet nem vállalhatta, s így nekem is be kellett bejezennem csángó gyűjtéseimet.

Moldvába tehát többé nem mehettem, de a sajtóban több mint húsz tanulmányban és cikkben igyekeztem ébren tartani a csángó folklór iránti érdeklődést és ismertetni az elért kutatási eredményeket. Tematikai csoportosításban sorolom fel a címek egy részét:

A gyűjtésről: *A mai csángómagyar folklórgyűjtés*;⁴ *A magyar folklórgyűjtés Moldvában*;⁵ *Veress Sándor moldvai gyűjtése*;⁶ *Moldvai csángómagyar folklórgyűjtés – egykor és ma*⁷ és *Folklórtörténeti áttekintés*.⁸

A mesékről és mondákról: *Két kis moldvai csángó mese*;⁹ *Ștefan cel Mare a moldvai csángó néphagyományokban*;¹⁰ *Creangă egyik meséje a moldvai csángó népköltészetben*;¹¹ *Egy moldvai csángó Lúdas Matyi mese*;¹² *Eminescu Bolond Kalinjának szabófalvi magyar változata*;¹³ *Baka András tréfáiból*;¹⁴ és *Baka András legendameséiből*.¹⁵

A balladáról: *Farkas István balladája*¹⁶ és *Az öngyilkos legény temetésének balladája*.¹⁷

A lírai költészetéről: *A moldvai csángómagyar verses népköltészet vízrajza*.¹⁸

A később híressé vált Lakatos Demeter felfedezése: *Egy szabófalvi csángó költő*.¹⁹

⁴ Faragó József: *A mai moldvai csángómagyar folklórgyűjtés*. Igaz Szó 1972. 1. sz. 109–114. old.

⁵ Faragó József: *A magyar folklórgyűjtés Moldvában*. Művelődés 1979. 11. sz. 29–31. old.

⁶ Faragó József: *Veress Sándor moldvai gyűjtése*. Helikon 1991. 12. sz. 10–11. old.

⁷ Faragó József: *Moldvai csángómagyar folklórgyűjtés – egykor és ma*. Forrás 1992. 1. sz. 56–60. old.

⁸ Faragó József: *Folklórtörténeti áttekintés*. In: „Moldvának szíp tájaind születtem.” Magyarországi csángó fesztivál és konferencia. Szerk. és a bibliográfiát összeállította: *Péterbencke Anikó*. Jászberény, 1993. 38–42. old.

⁹ Faragó József: *Két kis moldvai csángó mese*. Utunk 1956. 46. sz. 6. old.

¹⁰ Faragó József: *Ștefan cel Mare a moldvai csángó néphagyományokban*. Ugyanott 1957. 26. sz. 5. old.

¹¹ Faragó József: *Creangă egyik meséje a moldvai csángó népköltészetben*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1960. 83–103. old.

¹² Faragó József: *Egy moldvai csángó Lúdas Matyi mese*. Ugyanott 255–268. old.

¹³ Faragó József: *Eminescu Bolond Kalinjának szabófalvi magyar változata*. Igaz Szó 1964. 5. sz. 836–841. old.

¹⁴ Faragó József: *Baka András tréfáiból*. In: *Bölcsőringató*. Az Igaz Szó Évkönyve 1984. 90–92. old.

¹⁵ Faragó József: *Baka András legendameséiből*. In: *Vallásos népelet a Kárpát-medencében*. Népismereti tanulmányok és közlések. *Bárdos István és Tisovszki Zsuzsanna* közreműködésével szerk.: *Barna Gábor*. Bp., 1995. 44–63. old.

¹⁶ Faragó József: *Farkas István balladája*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1958. 19–44. old.

¹⁷ Faragó József: *Az öngyilkos legény temetésének balladája*. Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Szerk.: *Pozsgai Péter*. Bp., 1999. 391–396. old.

¹⁸ Faragó József: *A moldvai csángómagyar verses népköltészet vízrajza*. Hitel 1996. 9. sz. 57–65. old.

¹⁹ Faragó József: *Egy szabófalvi csángó költő*. Utunk 1956. 46. sz. 6. old.

És végül a népszokásokról: *Udvarlás Lészpeden*;²⁰ *A szabófalvi hejgetés emlékei*;²¹ és *A hejgetéstől az urálásig*.²²

A tanulmányokon és cikkeken kívül az első önálló csángómagyar gyűjteményt a háború után Romániában mi adtuk ki *Jagamas Jánossal Moldvai csángó népdalok és népballadák* címmel.²³ A zenei anyag összeállításában részt vett *Szegő Júlia*. A bevezető tanulmányt kettejük közreműködésével én írtam a csángók történetéről, múltbeli és akkori művelődési helyzetükről, népköltészetük és népzenejük főbb sajátosságairól. Kétszáz verses alkotást: 54 balladát és 146 dalt tartalmazott, mind kiadatlan archívumi anyagot 20 helységből, javarészt dallammal. Valamennyit Intézetünk fiatal külső munkatársai, a kolozsvári Zeneművészeti Főiskolán Jagamas tanítványai gyűjtötték, akik közül utóbb többen a romániai magyar zenefolklór jeles szakembereivé nőttek, mint *Kallós Zoltán*, *Sebestyén Dobó Klára* és *Szenik Ilona*.

Most, 2002-ben nevemmel megjelent a második önálló kötet, a *Csángómagyar népballadák*.²⁴ E vállalkozással régi adósságot igyekeztem törleszteni és régi hiányt pótolni, hiszen a beavattott szakemberek fölöttébb szűk körén kívül a szélesebb olvasóközönségnek mostanáig nem volt lehetősége a balladák áttekintésére. Miként tudjuk, a XIX. század közepétől százával láttak nyomdafestéket különböző cikkek, tanulmányok és könyvek a csángó népköltészetéről, sőt az 1930-as évektől kezdve valamennyi magyar néprajzi táj közül bizonyonnyal Moldvából jelent meg a legtöbb népköltészeti-zenei gyűjtés.

Mindezek azonban hozzáférhetetlenül szét vannak szórva és el vannak rejtve a könyvtárak betűóceánjában. Még a legújabb gyűjtemények sincsenek mindenkinek a keze ügyében, de nem is felelnek meg most kítűzött célunknak, mert tudományosan minél gazdagabb anyagközlésre törekedtek, a gyengébb, vagy az értékes, de töredékes változatokig – a nyelvtudományi elvárások miatt pedig a csángó nyelvjárások sajátosságait érzékeltetni szándékozó, gyakran nehézkes, korántsem egységes, sőt némelykor hibás hangjelölések miatt nem tudós olvasóikat megfosztják a folyékony, könnyed olvasás élvezetétől. És egyikük sem összesítő jellegű: mindenik csak szerzőik több-kevesebb, gazdagabb vagy szegényebb gyűjtéseit tartalmazza.

Ne feledjük, a csángó balladaköltészet szebbjeit eddig is olvashatták az érdeklődők. Gondoljunk azokra a szép kivitelű, szépirodalmi jellegű általános magyar balladaválogatásokra, antológiákra, amelyek az utóbbi évtizedekben közöltek néhány csángó balladát is, ezek azonban szintén szétszórva, kellő hangsúly nélkül, némelykor szinte észrevétlenül rejtőzködtek a többi magyar néprajzi táj balladáinak között. Így az egységes áttekintésre nem adtak lehetőséget. Ezek az antológiák különben sem vállalhatták az összes csángó balladatípus bemutatását.

Ilyen előzmények után fogtam hozzá, nagy munkabefektetéssel, ehhez az összesítő változatához. Átnéztem a kezdetektől minden nyomtatott gyűjteményt, valamint mindazokban a folyóiratokban, hírlapokban megjelent tanulmányokat, cikkeket és adatközléseket, amelyek csángó népballadákkal kecsegtettek, s amelyekről sikerült tudomást szereznem. Arra törekedtem, hogy valamennyi olyan balladatípus, amelynek teljes és szép változatát sikerült összegyűjteni, ebben a kötetben képviselve legyen. Akadnak olyan típusok is, amelyeknek a gyűjtések kezdeteitől máig sajnálatos módon csak egy-egy hibátlan változatára sikerült rábukkanni, mert valószínű, hogy az élő folklórnál már feledésbe merültek; ezeknek természetesen itt a helyük. Nehezebb viszont a válogatás, ha a változatok sokasága miatt a bőség zavarával kell küzdeni, hiszen vannak olyan balladák is, amelyeknek változatai csak több tucatban, sőt százban számolhatók. Ilyenkor a „legjellemzőbb”, a „legszebb”, a „legértékesebb” példányok kiválasztása már-már lehetetlen. Egy-egy típuson belül természetesen a minőségi válogatást érvényesítettem, vagyis a változatok kijelölését a kötelező eszmei és művészi színvonal fölött egymás közti viszonyuk: közös alapvonásaikon túl különbségük, sajátos egyéni-

²⁰ Faragó József: *Udvarlás Lészpeden*. Művelődés 1990. 6–7. sz. 32–33. old.

²¹ Faragó József: *A szabófalvi hejgetés emlékei*. Erdélyi Múzeum 1996. 94–103. old.

²² Faragó József: *A hejgetéstől az urálásig*. Egy archaikus moldvai csángó népszokás elrománosodása és eltűnése. Honismeret 1996. 6. sz. 52–64. old.

²³ Moldvai csángó népdalok és népballadák. Szerk.: Faragó József és Jagamas János. A zenei anyag összeállításában részt vett *Szegő Júlia*. A fejléceket és a záródásokat *Bene József* és *Tenkei R. Livia* rajzolta. Bukarest, 1954.

²⁴ Csángómagyar népballadák. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel. Kolozsvár, 2002.

ségük határozta meg. Más szóval olyan változatokat igyekeztem felsorakoztatni, amelyek érdemleges eltérést mutatnak: cselekményük bonyolultabb vagy egyszerűbb, motívumkészletük tehát gazdagabb vagy szerényebb; ábrázolásmódjuk epikusan részletező vagy drámaian tömör, sorszámra tehát hosszabbak vagy rövidebbek; nyelvezetük hol archaikusabb, hol modernebb; mi több, ugyanazon típus változatai néha még versformailag (szótagszámban vagy versszakszerkezetben) is különböznek egymástól.

Gyönyörűséges gyötrelem volt számomra a szebbnél szebb balladák százait vagy talán ezreit felkutatni, újra meg újra elolvasni, minőségüket latolgatni és folytonosan tovább meg tovább rostálni, míg nem e kötet mostani formájában, vagyis 56 balladatípusban és 216 változatban kikristályosodott. A balladák törzsanyagát jó 100 lapnyi bevezető tanulmány előzi meg; ebben ismertetem az északi, a déli, a székelyes és a gyimesi csángók lakóhelyét, kezdetektől máig folklóruk gyűjtésének történetét, a népballadák tipológiáját, éneklésük módját, valamint a csángó folklór emelkedését a népi kultúra mélyéből a nemzeti kultúra magassága felé. A törzsanyag után a kötetet forrásjegyzék, mindenik balladatípusra és változatra vonatkozó bő jegyzetanyag, tájszójegyzék, valamint cím- és szövegmutató zárja.

Hinni szeretném, hogy válogatásom a moldvai csángómagyar balladaköltészet minden értékét és szépségét összesíti; ami ezen kívül maradt, az vagy csak ismétlése, vagy gyengébb fogalmazása ugyanazoknak a balladáknak. Másfélszáz évi gyűjtő- és kutatómunka lényege egyetlen kötetben? Vajon sikerült-e, vagy egyáltalán sikerülhet-e egy ilyen elképzelést megvalósítani? Erre a kérdésre nem én, hanem a szakemberek, de még inkább az olvasók hivatottak válaszolni.

Egy bizonyos: ezzel a kötettel a moldvai csángómagyar népballadáknak a magyar kultúra történetében új fejezetük kezdődik. Mindenik korábbi gyűjtemény kivétel nélkül tudományos mű volt, a magyar tudományt képviselte és gyarapította. Most kezünkben ez az első összesítő irodalmi válogatás, nemcsak szakemberek, hanem valamennyi balladakedvelő számára. Először összesíti, mai ismereteink színvonalán mindenik csángó balladatípust a legkifűnőbb változatokkal.

Végre elfoglalhatja méltán megillető helyét a magyar irodalom, a magyar költészet klasszikus műveinek ama ragyogó sorozatában, amely többek közt Balassi Bálinttal kezdődik, Petőfi Sándorral és Arany Jánossal folytatódik, és nem szakad meg addig, amíg magyarok leszünk és magyar nyelvet, magyar kultúrát teremtünk a magunk meg az ezerarcú, ezernyelvű emberiség számára.

Faragó József

„Zengd magyar nemzetünk, Szent László szentségét...”

Megújult Gelence ősi temploma

*„Zengd magyar nemzetünk, Szent László szentségét
Kiben áldja lelkünk Isten ő Felségét,
Áldjuk e nagy királyt, ki bár tőlünk elvált:
Az égből néz reánk, ha hozzá kiált hazánk...”*
(Szíber Nándor énekgyűjteményéből 1886.)

Erdély dél-keleti szegletében, Háromszék vármegye Gelence nevű községében összesen 4654 lélek él. A község lakosságának 98,7 %-a, 4592 fő magyar anyanyelvű. Ezek az adatok a 274 lelket számláló, közigazgatásilag Gelencéhez tartozó Haraly nevű falucskával együtt értendők. A falu népe tehát – egy-két más felekezethez tartozó beházasodott személyen kívül – tisztán római katolikus vallású. A céhek városaként is ismert Kézdivásárhely közelében található ősi település Szent Imre herceg tiszteletére szentelt, fallal kerített temploma az Árpádok ideje óta folyamatosan szolgálja a Jóisten és a benne hívő és Törvényét tisztelő közösség közös ügyét. A megszentelt falakat a XV. században tovább bővítették. Belsejét ma is a XIV. század

(Halász Péter felvétele)

eleji freskók borítják. Beomlott vagy megrongálódott csúcsíves mennyezetét 1628-ban festett kazettákkal cserélték le. Ugyancsak XV. századi a védőfallal és a fatornáccal magasított harangtornya is. A Moldva felé vezető, Ojtozi-szoros irányába tartó főúttól kissé távolabb, a Gelence-patak szűk völgyében húzódtak meg a Gelencét alapító székelyek. Nem messze a templomtól, a hegyoldalban állnak a néhai nemes és nemzetses Basa család kastélyának romjai. A falak őrzik még a Cserei nemzetség emlékét is, akik a Basák kihalása után uralták e hajlékot. A falu népessége 1567 körül 61 portából állt, lakói néhány jobbágycsaládtól eltekintve mindnyájan szabad székelyek voltak.

A középkori templom ma már ismét épségben áll. A várfallal körülvett kisméretű, hajó-szentély teremtemplom, a kora gótikus erdélyi műemlékek jelentős képviselője. Román kori épületének maradványa a 13,5 méter hosszú és 8,20 méter széles templomhajó, valamint a szentélyének félköríves záródása az 1932. évi restaurálás során került felszínre. Számos kőfaragvány is található itt: a hajó déli és nyugati bejáratainál álló kőből faragott, leszelt lóhereíves gótikus ajtókeretek. Gótikus ablakai ma már csak a szentélyben állnak, melyek osztó-sudárral felezett részeinek csúcsíveit halhólyag és kör alakú rozetták töltik ki. A boltozat boltcikkelyekre osztott, melyeknek kettősen hornyolt bordáit a falba beépített gyámkövek gyűjtik össze. Ezen gyámkövek faragványai emberfő és geometrikus formák, szintén a XV. század végére utalnak. Reneszánsz indás levélsorral keretették a leszelt lóhereíves gótikus sekrestyeajtó nyílásának oldalrészét, valószínűen a XVI–XVII. században. Ugyancsak az 1932-es feltárás során a freskó vakolatába karcolva rövid rovásírásos feliratot találtak, melynek jobbról balra való olvasata „Pál pap”. Ez a rövid felirat is bizonyítja, hogy egykor igen gyakran használták népünk régi írásmódját, a rovásírást. Sajnos mára nagyon kevés, de tegyük hozzá, örömdetesen gyarapodó számú emléket ismerünk ezekből.

A templom külön értéke a belső falfelületeket kitöltő freskósorozat, melyeket az újkorban a nagy tekintélyű művész-tanár, Huszka József fedezett fel, még 1882-ben, s amelyek a hajó mindhárom: északi, déli és nyugati oldalán széles sávokban sorakoznak. Történt ugyanis, hogy a XVII. század második felében a templomot a kor divatja szerint barokk stílusúvá alakították. A hajó ablakait megnövelték, a karzatot orgonaszekrényvel és északi oldalrészével bővítették, majd átfestették. A falfestményeket lemeszelték, új oltárokat helyeztek el. 1802 októberében egy földrengés nagyon megrongálta az épületet, a falu közössége új templom építése

mellett döntött. Ugyanebben az időben szabálytalan kör alakú, többszintes várfallal vették körül a középkori templomot. Az első szintet 1967 előtt fából épített egyszerű toronyrészsel bővítették, majd ezt is lecsérélve, helyére alacsonyabb, nyitott galériájú faépítményt emeltek. Bizonyára a pusztulás, vagy a lebontás lett volna a templom sorsa, ha Huszka a mérszreteg alatt meg nem találja a rendkívül értékes falképeket. Ám így a kis templom egyszerűben híressé lett.

A templom megmentése érdekében több-kevesebb haszonnal járó javítások, restaurálások már korábban is történtek. Azonban minden próbálkozás ellenére a templom 1996 és 1999 között szerepelt a World Monuments Fund – a világ 100 legveszélyeztetettebb műemlékét tartalmazó – listáján. A közelmúltbeli restaurálási munkákat romániai és magyarországi szakemberek végezték. A felújítási munkálatokat nem is lehetett volna kivitelezni a román művelődési tárca és műemlékvédelmi hatóság, valamint a magyar kulturális kormányzat, az Illyés Közalapítvány, az amerikai Kressz Alapítvány támogatása, valamint a romániai és magyarországi szakemberek közös munkája nélkül. A kommunista diktatúra éveiben lebontásra ítélt műemléktemplom a román és magyar kulturális kormányzat példaértékű együttműködése nyomán immár teljes egészében megújult. Mi több, gazdagodott is, hiszen a már említett New York-i székhelyű alapítvány finanszírozta műemléki feltárások során, a külső vakolat javításakor az északi falon is előkerült, egy eddig ismeretlen külső falkép-töredék.

A belső festmények gazdag színskálája: a szürke, barna, fehér és barnáspiros, valamint a fekete kontúrvonalak, a mandulaszerű nyílt szempárok vetekednek az egykorú olasz festőműhelyek technikájával. Igen, vetekednek, pedig bizonyosan magyar mester keze-munkájának nyomát őrzik. A freskók keltezési idejét leginkább a XIV. század elejére, talán az 1330–1340 körüli évekre tehetjük. Teljes pompájával áll itt előttünk a szegények Bibliája, vagyis a latin betűs írást nem ismerő nép számára e képi program közvetítésével váltak napi valósággá Jézus Krisztus életének eseményei, szenvedései, valamint a szentek, szent ösök és királyok hőstettei. A Székelyföldön is Szent László király legendája volt a legkedveltebb, hiszen harcaikban, nehézségeikben a székelyek mindig Szent Lászlót hívták segítségül, mint arról már Kálti Márk krónikájából is értesülhettünk. A legenda legteljesebb, legrégebb és legértékesebb ábrázolását éppen a gelencei templom freskói őrzik. Az északi falon nyugatról keletre a jelenetek így követik egymást: 1) Szent László fogadalma. 2) Indulás a harcba. A két képpel indul a cselekmény. Huszka szerint a király megáldozását és fogadalomtételét, valamint a váradi püspök áldásával útnak induló magyar sereget ábrázolja. Ezek a jelenetek más Szent László legenda freskóin csak ritkán vannak jelen. 3) Az ütközet. 4) A kun üldözése. 5) A párviadal. 6) A kun lefejezése.

Itt kell megemlítenünk, hogy a falkép-sorozat, a témával foglalkozó kutatók egybehangzó véleménye szerint népünk ősvallásának elemeit is magában hordozza. Például a hősök küzdelme, vagy a fejbe nézés motívuma, ami itt Gelencén éppen hiányzik, keleti ábrázolásokkal hozható analógiás kapcsolatba. Erre korábban már László Gyula is felhívta a figyelmet. Népvándorlás kori leleteken, perzsa miniatúrákon, belső-ázsiai edényeken, vereteken is látható a két mitikus hős (sámánok és segítők) egymásnak feszülése, küzdelme. Hogy is ír erről a Képes Krónika leírása: „Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök leánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagyhamar üldözöbe vette lova hátán, akit Szögnek nevezett. Midőn aztán lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lova már nem iramodott gyorsabban, amannak lova sem maradt vissza semennyit sem; így mintegy kartávolság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a lányra és mondta: »Szép hugám! Fogd meg a kunt az övénel, és vedd magad a földre!« Az meg is tette. Mikor a földön hevert, Szent László herceg közelről át akarta szúrni a lándzsával; a leány ekkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. (...) A szent herceg azután sokáig mérközött a férfiúval, majd elvágta inát és megölte.” Ha már itt tartunk, szólnunk kell a fejbe nézés, fejben keresés, ölben fekvés motívumáról is, amelyről egyetlen írott forrásunk sem tesz említést, de a falképeinken rendre megtaláljuk őket. Az eddig leírtak alapján, joggal feltételezhetjük, hogy mitikus hősünk, a fáradt, sebesült László, nem egy közönséges fa alá fekszik le, hogy a megmentett lány ölébe hajtván fejét pihenjen, hanem az eget a földdel összekötő világfa alá. A hagyomány szerint pedig épp itt, a világfa tövében szokott megtörténni a döntő fordulat: a veszedelemből való végső szabadulás mozzanata. Így van ez az Altaj-Szaján vidéki hősénekekben is, ahol a világfa meglepő rokonságot mutat, mi több meg-

egyezik a mi őseink világgépének meghatározó jelentőségű világtengelyével, az égig érő fával is. A fa égbe nyúló részét aranylő jegenyefának hitték, míg az alvilági részét vas vörösfenyőként emlegették. A földön, a világfa koronája alatt, a középső világban folyik a mindent eldöntő küzdelem.

Vargyas Lajos nyomán, a témát elemző László Gyula is úgy vélte, hogy a Szent László-legenda bizonyos részletei, például a most főlemlegetett fejbe nézés is, megtalálhatók élő népköltészeti hagyományunkban is, elsősorban a balladákban és az archaikus népi imádságokban. Molnár Anna, az elcsalt feleség balladája is megéneklie a fejbe nézést. Idézzünk most a ballada egyik változatát, amelyet Albert Ernő 1971-ben, a szintén Háromszék megyei Kálnokon gyűjtött:

„Addig mentek, mendégéltek,
Míg borus erdőbe értek,
Borus erdő közepébe,
Borus fának közelébe,
– Ülj le ide, Molnár Anna,
Borus fának a tövébe.

Nézz egy kicsit a fejembe,
De föl ne nézz borus fára,
Borus fának tetejére,
Molnár Anna, hogy leüle,
Vitéz feje az ölébe...”

A fejbe nézés alatt döbrent rá Molnár Anna, miközben csábítója mély álomba merül, hogy halálra szánták. Ez az életmentő, mindenképpen lelkiismeretvizsgálaton alapuló felismerés épp itt a „borus”, más változatokban „burkus” vagy „burkos” fa alatt születik meg. Ugyanúgy, mint ahogyan korábban is utaltunk rá, az analóg napkeleti változatokban is itt, a világfa „közelébe” történik a veszedelemből való szabadulás, a sötétség erőivel való végleges szakítás. Molnár Anna saját rosszra hajló enjéit és csábítóját is a „jó katona” kardjával metszi ketté és visszatér az anya nélküli életképtelen gyermekéhez. Különösen fontos párhuzam az idézett ballada és Szent László királyunk legendája között Molnár Anna és a kun által elrabolt lány közös tulajdonsága, a lelki ingatagság. Emlékezzünk csak: „Mikor a földön hevert, Szent László herceg közelről át akarta szúrni a lándzsával; a leány ekkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el.”

A Szent László freskó alatti falmezőn Jézus Krisztus szenvedéstörténetét szemlélhetjük, vagy épp a keresztutat imádkozva élhetjük végig, a következő jelenetek szerint: Bevonulás Jeruzsálembe, Az utolsó vacsora, lábmosás, Krisztus Pilátus előtt, Ostorozás, Kálvária. Szembeötlő az egymás alatt elhelyezkedő freskósorok analógiás kapcsolata. Mindkét képsorozat a jó és a rossz, a sötét és a világos heroikus küzdelmet állítja elénk. Míg Szent László legendasora, a Szent Ós küzdelmeit bemutatva egy kisebb közösségre, a nemzetre érvényes módon fogalmaz, addig Krisztus szenvedéstörténete egyetemes, üdvtörténeti jelentőségű távlatokba enged bepillanttanunk. Bizony nem más ez, mint a II. Vatikáni Zsinat által megfogalmazott inkulturációs gyakorlat alkalmazása, jó hat évszázaddal a II. Vatikáni Zsinat megnyitása előtt. Mindez tehát nem vallási szinkretizmus, ahogyan sokan eddig gondolták, hanem a legmagasabb fokú hitbéli érettség biztos jele. A hitre jutás keleti örökségünkől táplálkozó, sajátosan magyar útvonalterve, amely arra a felismerésre alapozza a stratégiáját, hogy mindenkinek – akár egyénről, akár népről essék szó – a maga módján kell megtalálnia, az örök élet felé vezető utat, amelyen egyik út nem helyettesíthető a másikkal, éppen ezért egyik a másikra semmilyen ürüggyel sem vezethető vissza. Ha valaki történetesen zsidónak született, az magától értetődő módon, a zsidó hagyományon, az Ószövetség tanításrendszerén át jut el a hitbéli tökéletesség magasabb fokára, ha viszont nem zsidó, akkor ugyanilyen magától értetődő biztonsággal használhatja útravalónak a saját szakrális örökségét.

Az imént bemutatott képeknél sokkal töredékesebb állapotban maradt fenn a nyugati fal freskósorozata, ahol a Szent Jakab és Kálmán legenda töredékei láthatók, eredetileg: a lakoma, az akasztott fiú, a nőalak, Kálmán a ravatalon, S. Jacob Oloman feliratokkal. E jelenetekből csupán néhány alak, fej, egy kakas figurája és kisebb töredékek maradtak meg – technikáját illetően rajzszerűségével tűnik ki.

A déli bejárat ajtaja felett az Utolsó ítélet töredéke, keleti irányban a Paradicsom és a Feltámadás töredékei láthatók. A fal képsora Alexandriai Szent Katalin legendáját örökíti meg a következő jelenetek szerint: 1) Szent Katalinnak a kis Jézus gyűrűt nyújt. 2) Szent Katalin vitája Maxentinus császárral. 3) Szent Katalin a börtönben. 4) Szent Katalin kerékbetörése. 5) Szent Katalin mennybemenetele. E falkép-sor is a XV. században készült. Ma már tudjuk, hogy a külső falfelületeket is gazdagon borították a freskók, ennek azonban csak a déli oldalon, és a bejárat kapu timpanonjában maradtak fenn nyomai.

A hajó gótikus gerendás mennyezetét deszkával fedték be és 12 sorban 103 kazettára osztották fel. Nagyságuk: 85x77 cm. Az egyszerű fenyődeszkából ácsolt, szépen kifestett mennyezet Bibliás gondolatokat idéz: „Áldjátok az Urat, egek, dicsérjétek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké! Áldjátok az Urat, vizek mind az ég felett, dicsérjétek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké! Áldjátok az Urat, az Úr erői mindnyájan, dicsérjétek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké! Áldjátok az Urat, Nap és Hold, dicsérjétek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké! Áldjátok az Urat, ég csillagai, dicsérjétek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké! Áldjátok az Urat, Isten szelei mindnyájan, dicsérjétek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké! Áldjátok az Urat, tűz és forróság, dicsérjétek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké.” (Dán 3,59-66). S a gelencei templom kazettás mennyezetén folsorakoznak a felső világ Urat áldó erői. A kazetták alapfestése fehér, fekete kerettel. A zöld koszorúban virágmintát idéző középpel, ötágú csillagokkal tárulnak eléink az ég feletti vizek, piros, zöld, fekete és fehér színben pompázva. A kazetták festett jelei között több címert is fölismerhetünk: látható itt a Napos, Holdas székely címer, a brassai Hyschereké, valamint a Csoma és Tholdalaghi családoké is. A mennyezet a királykazetta felirata szerint 1628-ban készült.

A szakirodalom úgy tudja, hogy 1766-ban az északi és nyugati falszakaszra karzatot emeltek, mely nagy kárt tett a falfestményekben. A karzat 20 tábláján élénk színekkel festett, a képmzőt kítőltő, nagy alakok láthatók, egy-egy szentet, a donátorok neveit felsoroló feliratokkal. (Szent Miklós, Szent György lovag, Szent Anna, Dávid király, Cecília, Szent Klára, Szent Antal, Szent Erzsébet, Szent Ferenc, fészület, angyalok.) Két táblán a zene patrónusai láthatók. Mint említettük, a táblaképek elkészültének időpontját egybehangzóan a XVII. század második felére teszi a vonatkozó szakirodalom, hozzátéve azt is, hogy készítőjük ismeretlen, ám valószínűen helyi mesterek munkája.

E sorok írója jeles műemlékünkkel immár több mint másfél évtizede, az 1980-as évek második felében ismerkedett meg személyesen. Ebben az időben, a gelencei egyházközség lelkipásztora Gergely Géza volt, a moldvai magyarok lelki gondozásában is jeleskedő pap, 1990-óta Csikszentmiklós plébánosa. Az ő jóvoltából tüzetesebben is személyre tudtuk venni a templomot s a szemlélődésben elidőzhettünk egy-egy apró részleten is. Így figyeltünk föl a karzat egyik meglazult térelválasztó léccére, melyet elmozdítva bepillanthattunk az 1766-ban fölkerült festékréteg alá. Megdöbbenésünkre jól kivehetően a vastag festékréteg pereme alól a kazettás mennyezet festésével azonos festékanyagú és színű növényi ornamentika pereme tűnt elő. Minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy a karzat anyagául szolgáló deszkák már 1766 előtt is szolgáltak valamilyen funkcióban, és hogy az élénk színű barokk festékréteg elföldi a korábbi festést. Azt, hogy maga a kórus készült jóval korábban a föltételezett időpontnál, vagy a készítéskor használt faanyag szolgált korábban valamilyen célt, nem tudhatjuk. Mindez tüzetes művészettörténeti kutatást, alapos elemzést érdemel.

Végezetül térjünk vissza templomunk legnagyobb kincsére, az épségben fönmaradt freskók képi világára. Bátran elmondhatjuk, hogy ez a képi program ősi mitológiai rendszerünk szerves részének tekinthető. Eseménysora a történeti epikus hagyomány rendkívüli hőseinek egész sorával hozható analógiás kapcsolatba. Olyan hősökkel, akikről sok esetben azt sem lehet egészen pontosan tudni, hogy valóban éltek-e, s hogy valóban velük történtek-e meg ezek a csodás és alig hihető események, de ennek kutatása végső soron nem is igazán fontos. Ilyen mitikus elemekkel átszőtt hagyomány kapcsolódik például a nagy erejű Botond vitézhez, Lelhel vezérhez, Toldi Miklóshoz, vagy akár Mátyás király alakjához is. Az itt is látható Szent László freskósor is a király küzdelméhez kötődik, amely bizony kapcsolatba hozható a fent említett hősök történetével, hiszen az mindnyájukra jellemző, hogy a szájhagyományban nemzetségalapító ősökké, mitikus hősökké lesznek, akik az idők folyamán beépülnek a nép tudatába, annak is a legmélyebb rétegébe. Ez a mítosz a történelem kezdeteiről mesél, amelyben a történelmi hősök lassan mitikus alakokká lesznek, időtlen vagy inkább időn kívüliek a múlt időben. A közösség számára az a fontos ebben a folyamatban, hogy azonosítani tudja magát a mitikus történelem, vagy a történelmi mítosz hőseivel. Identitás erősítő funkciója van tehát minden rekonstruált vagy igaznak vélt, vagy még pontosabban fogalmazva, valóságon túli valóságot megfogalmazó mitológiai rendszernek.

Ez a gelencei templom hihetetlen erejének és fontosságának a titka! Örüljünk hát a hideg falak és élettelen építőanyagok megújulásának! Örüljünk, hiszen ezek a falak egyben népünk és műveltségünk megmaradásának alapkövei és letéteményesei is.

Harangozó Imre

A szüret mítosza: aranyosszéki szüreti felvételek

A fényképezés természetesen sosem volt a szüret legfontosabb rítusa. Aranyosszéki családi fényképgyűjteményeket pörgetve viszont úgy tűnik, az 1930-as években beépült és az utóbbi évekig szívósan megmaradt a szertartás keretében. A műtermi fényképfelvételek az egyénre és legszűkebb környezetére irányították a lensét, az egyént az életkor karakterisztikus tárgyaival, öltözetdarabjaival, kimerevített testtartásával és arcvonásaival örökítették meg. Egy-egy műhely vonzáskörében a fényképre rákerülő műtermi környezet olyan közismert sztereotípiá volt, amely fölött a fényképet szemlélő figyelme átsiklott, s az egyéneken állapodott meg. A műteremből kilépő fényképészmesterek munkái, a „plein air” felvételek az egyént tágabb környezetében örökítették meg. Miközben az arcvonás és testtartás sokat veszített jelentőségéből, kidolgozottságából, esetlegessé vált, a környezeti elemek, az identitás tárgyi kellékei (a családi életter, a település építészeti darabjai, a munkaeszközök, a természeti és a kultivált természeti milió), valamint az egyén szűk társadalma nagyobb szerephez jutott. A lakodalmi és temetési felállások és vonulások az egyént egy esemény cselekvés-, tér- és társadalomszerkezetében ábrázolták. A tordai iparosok ünnepi öltözetben, tisztára söpört környezetben és tisztára sikált munkaeszközökkel készített „munka”-felvételei a mestert kollegái: segédei és napszamosai, a frissen felszabadult inast pedig mestere és kirazó inastársai körében örökítették meg. Miközben a majálisok, a csoportos kirándulások fotóin az egyén szinte felismerhetetlenné zsugorodik, e felvételek kitűnően alkalmasak a megszokottól elütő, a kitérő, megnyílt szabadidős környezetbe projektálására. S bár szórványosan aratási, disznóvágási felvételek is előbukkannak a gyűjteményekben, a munkaalkalmak közül a fényképész masinája a szüreten volt a legigényelt. A fényképész, akárcsak a magányos hegedűs, vagy a zenészbanda, a szüret vándorszereplője volt.¹ Feltűnése megbontotta a munka rendjét, átszervezte a munkateret, az eszközhasználatot. Az 1960–1970-es évektől a készülék a családból került ki.

A fényképezés mint beszédmód a családban bekövetkezett változások elmondása, a család megőrzött integritásának újrafogalmazása. A fényképezés gesztusának motiválója feltételezhetően a hagyományok hirtelen megtapasztalt változékonysága, megszűnése, a család, a rokonság tagjainak bármikor bekövetkezhető hirtelen eltűnése, a család, a rokonság mobilitás miatti széthullása. A termőföldek kollektivizálása után az udvar, a háztáji mellett a szőlő maradt meg az intim, családi együttlét, a magángazdálkodás nosztalgikus színterének. Szüret idején a félholdnyi területre több nemzedék képviselői torlódtak össze. Itt, az előző generációk által is használt földterületen találkoznak a városra költözött rokonok, itt történik meg az újszülöttek, a serdülővé, nagylánnyá cserperedt gyermekek, a vő- és menyjelölt ifjak bemutatása, a családi munkamegosztás látható szerkezetébe való jelképes betagozása. Ugyanez a talpalatnyi föld nyújt alkalmat a hagyományos munkaeszközök alkalmi szétosztására, a velük való érzelmi azonosulásra. A családfő, a gazda, a rokonság a kép elkészültéig megélheti az időközben szétfutott rend harmóniáját, a szétszéledt család összetartását, békéjét, a betakarítás, a bőség kellemes illúzióját.² Azt, hogy az utódok, a vők, a menyek, az unokák integrálódtak életvitelébe, mentalitásába. A valóság a kép keretein kívül marad: a verejtékes munka, a föld zsebkendőnyi mérete, a zaklatások, a szétfutott család, a gépek zakatolásában dolgozó gyermekek, idegen személyek idegen tanításán nevelődő unokák. A kép egy váratlanul bekövetkezett cezúrát hivatott áthidalni, egy trauma érzékelhető következményeit elfedni, a család időbeli folytonosságát ábrázolni.³ Az esemény idején, s a kép elkészülte után még hosszú

¹ Bár feltételezhetően általános népszerűségnek örvendett, a szüretre készített leírások nem tesznek említést a fényképezésről. *Csoma Zsigmond: Tanulmányok és közlemények a Kárpát-medence peremterületeinek szőlő- és borkultúrájáról. Néprajzi Látóhatár. 1993. 3. old.*

² E jelentések a szüret *privát mitológiájának* részei, mely mitológia létrejöttéhez a szüreti fényképezés, a szüret fényképen való reprezentálása is jelentősen hozzájárul. A fényképezés mitológia-teremtő hatásáról *Kunt Ernő: Nép-rajz és foto-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről. Ethnographia. 1987. 5. old.*

³ Értelmezésünk *Gráfik Imre* recens tanulmánya is alátámasztja, aki a képet komplex vizuális információként definiálja: Az etnoszemiotikai kutatások lehetőségeiről. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9. Kolozsvár, 2001. 246. old.

ideig egyidőben tudja felszínen tartani és fogalmazni a *nemzettség, a munka, a magántulajdon, az önellátás, a bőség mítoszát*.⁴ A képek és képsorok narratívái hivalkodó tömörítéssel, a népszínművek bájosan közérthető, túlbeszélt állóképpé bontják az eseményt. Az állóképek lehetővé teszik a szűk társadalom hierarchiájának újrafogalmazását, az egyének többször megtörtéző metamorfózisának, valamint egy-egy jellegzetes szerepkör láthatóvá tételét.

Az első állókép a „*munkára készen*”. Valójában e képtípus beszél a nemzetiség egységéről, összetartásáról, expanziójáról, az új családtagok feltűnéséről, befogadásáról. A képre rákerül az esemény minden résztvevője. A kép olykor hihetetlenül nagy tömeg befogadására is alkalmas. A „beöltözés” már e reggeli kép számára megtörténik. Lehetőleg mindenki a munkaeszközök valamelyikét tartja kézben. Ami gazdátlanul marad, az az előtérbe halmozva kerül rá a

Mészki, 1958. A hegyből közös fényképre összegyűlt szüretelők.

képre. A jelmezek két csoportból kerülnek ki. A helyszíntől elűtő polgári öltözet érzékeltetni tudja, hogy a szüretelők egy része csupán az esemény kedvéért és erejéig van jelen a földművesek világában, illetve a résztvevők által felöltött, túladagolt vagy csupán jelképes megoldású munkaruhák egyszerre jelzik az integrálódás szándékát és az eseménytől való távolságtartást.

Sorban a második epizód a „*munka közben*”. E képek azokat a munkálatokat választják ki (szőlőszedés, préselés), amelyek lehetővé teszik a jelenlévők nagy részének új szereposztásban való jelenlétét. E „pillanattfelvételek” szereplőinek sűrűsége, a szereplők mozdulatainak merevsége a szüretet ismételtelen kiemeli természetes menetéből.

Külön epizódot kap az *étkezés*. A teríték bősége, a kellékek választékosága és gazdagsága a szüret családi kirándulás és ünneplés jellegét hangsúlyozza.

A záró epizód a „*munka vége*”. A kép a színhelytől és az egymástól

⁴ A tulajdonlás új formája, a modernizáció, az urbanizáció erősen visszahatott a paraszti tradícióra. Viga Gyula–Viszóczy Ilona: Néhány szempont a paraszti kultúra vizsgálatához (Bodrogközi példák alapján) Széphalom 10. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. 1999. 431–450. old. Jelen írásunk is e hatást kívánja dokumentálni.

Aranyosrákos, kb. 1957. Három generációs szüretelő csoport. A nők kezében óriási szőlőfűrtők. Az előtérben a szüret tárgyi kellékei. Jobb oldalt jegyespár. A felvétel a szőlős szélén készült.

Várfalva, 1978. Még egyszer együtt az öregekkel. A család idős tagjai felügyelnek a hagyományok betartására, igyekeznek hasznossá tenni magukat. A szüret alkalom a velük való együttlétre, állapotuk számbevételére.

való búcsút, illetve a zenész szerepeltetésével a szüret mulatozásba való áthajlását mondja el. A képeken nem történik utalás arra, hogy a gazdára a must hosszas, kemény munkával járó gondozása, a szőlőtőkék őszi és tavaszi karbantartása, gondozása vár.

A szüret itt véget ért. Jelentései azonban csak ezután, a fénykép előhívásával keltek életre. A felvételek szétosztásával kezdődik meg a jelentések, az élmények, az emlékek képként való forgalmazása, hozzárendelése a szürethez, a fényképek által ábrázolt eseményhez, az esemény résztvevőjéhez. A fényképek az emléktárgyak csoportjába kerülve, emlékv verses füzetekkel, levélhagyatékokkal, kéziratos feljegyzésekkel, személyi tárgyakkal, gyászjelentőkkel együtt életben tartják hajdani személyek és események emlékét, termelik az utódok identitását. Rámába téve, falra akasztva részt vesznek az életvilág tárgyi kereteinek megalkotásában.

Keszeg Vilmos

Várfalva, 1978. Az év gazdag termésére utalnak a szekerekre halmozott, immár tele edények. A hazavonulás parádéjának az 1980-as évekig része volt a termés szekérral való közszemlére tétele. A szekér helyét a termést láthatatlanná tevő, kisebb szállítmányokra aprózó kiskocsi vette át. (Jobbra vincellér számára állított állvány, ahonnan a tolvajokat és a garázdálkodó madarakat figyelte és riasztotta.)

Gazdálkodás és társadalom Domaházán a XIX. század második felétől az első világháborúig

A falusi, paraszti társadalom címben is megjelölt korszaka az 1848-as jobbágyfelszabadítást követő úrbéri rendezések és tagosítások – lokális szinteken vizsgálódó publikációkban meglehetősen szegényes – periódusát öleli fel, melynek vizsgálata szorosan összefügg a gazdálkodás kérdéseivel. Különösen igaz ez a dualizmus időszakára, melyben – Orosz István szerint – „a kialakuló társadalmi különbségek leginkább a birtokmegosztás és a gazdálkodás különbségeire vezethetők vissza.”¹ E tanulmány a Borsod megyei Domaházán foglalkozik a földtulajdonlás kérdésével, a tagosítások eredményeivel, illetve a helyi közösség által folytatott gazdálkodás viszonyaival, miközben vázlatosan kitér a hasznosítható forrásanyag ismertetésére is.

A vizsgált település a Palócföld délkeleti részén elterülő Barkósághoz, azon belül pedig a Hangony-patak völgyéhez tartozik. A térség történeti és néprajzi kutatása főként az 1930-as évekre nyúlik vissza, de már 1870-ből is találunk régészeti témájú tanulmányt Domaházára vonatkozóan. A Hangony-völgy falvait (Domaháza, Kissikátor, Hangony) 300–400 méter magasságú hegyek határolják, melyeket túlnyomórészt még ma is (kocsánytalan) tölgyes és bükkös erdők borítanak. Mezőgazdasági munka csak a völgyekben és a lankásabb hegyoldalakon tudott kialakulni, a földek gyenge minőségűek és nehezen művelhetők. Nagyobb jelentőségre az állattenyésztés, ezen belül a szarvasmarha- és juhtenyésztés, továbbá az erdőgazdálkodás tett szert. Jellemző továbbá az üledékes kőzetekből felépített, homokos, agyagos, kevésbé termékeny talaj, valamint a számukat tekintve egyre kevesebb, bő- és édesvízű forrás.

Bár a Barkóság a XIX. század végéig többnyire alacsony lélekszámú (1000 fő alatti) kisfalvakat foglalt magában, kevés volt ezek közül olyan település, melynek lakónépessége nem érte volna el az 1000 főt. Látványos növekedést az Ózd és Borsodnádásd közelében fekvő helységek (például Sajóvárkony, Uraj, illetve Csépany, Járdánháza) mutattak, ahol – főként a bevándorlóknak köszönhetően – kibővült az ipari munkások és ezzel együtt a bejáró dolgozók köre. A Hangony-völgy települései közül Sikátor (Kissikátor) és Domaháza csak jóval később, az 1920-as évektől adott ipari munkásokat az ózdi vasgyárnak, mivel a naponkénti bejárást addig nem tudták kellőképpen megoldani az itt élők. A kuriális nemesség elparasztosodásával és a társadalmi átrétegződés (őstermelőkből ipari munkás) késésével Domaházán a lakosság legnagyobb részének az életvitelét a XX. század elején is a földművelés és az állattenyésztés határozta meg, miközben más – kevésbé elzárt – barkó falvakban már ekkor kezdetét vette az iparban és bányászatban dolgozók részarányának gyors növekedése. A faluban az 1900-as népszámlálás idején az 549 kereső közül mindössze 1 fő dolgozott az iparban, holott az ózdi vasgyár megindulása (1846) óta már több mint fél évszázad telt el. 1920-ra ez az arány nőtt ugyan, de még mindig nem volt számottevő: a 469 kereső alig 4%-át (18 főt) látjuk az ipari szektorban tevékenykedni.²

Az adatok tanulmányozása során a mezőgazdaságból élők túlsúlya egyértelmű a századforduló táján, holott a Barkóság ezen része már a kora újkorban is a megye egyik legszegényebb vidékének számított, ahol a földművelés többnyire csak az önellátást tudta biztosítani. A II. József kori népszámlálás (1784–1787) idején viszonylag magas volt itt a nemesek aránya. A borsodi települések közül hatnál kimutatható, hogy a lakosság több mint fele, Gelej és Domaháza esetében pedig közel 70 %-a (393, illetve 181 fő) nemesi címmel rendelkezett. Utóbbiak a tisztán kurialisták (egytelkes nemesek) által lakott falvak közé tartoznak.

¹ Orosz István: A falusi társadalom kutatásának forrásai a dualizmus korában. In: Erdmann Gyula (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 2. Gyula, 1987. 360. old.

² A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 42. kötet. Bp., 1912.; Az 1920. évi népszámlálás. Második rész: A népesség foglalkozása és a nagyipari-kereskedelmi vállalatok, községenként. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 71. kötet. Bp., 1925.

Domaházán a nemesi címet három „had”³ az Elek, a Holló és a Kisbenedek nemzetség családjainak leszármazottai viselték, akik a vezeték- és keresztnévük közé berakott ragadványnevekkel különböztették meg egymást a hadon belül. A szomszédos Kissikátor ugyancsak „hadas település”-nek számít.

Domaházán az osztatlan közös tulajdonban lévő területek (szántó, rét, legelő, erdő) közösségi használatára fenntartására, valamint a közös ügyek intézésére – más kurialista falvakhoz hasonlóan – közbirtokosságot (compossessoratust) hoztak létre. A nemesi közbirtokosságokon belül a közös tulajdon megállapítására, valamint a jogosult személyek erdőhasználati mértékének meghatározására az ún. arányosítási eljárás szolgált, melynek alapja az aránykulcs volt. Ennek értelmében azokon a helyeken, ahol a szervezet az öröklés folytán jött létre, az örökösök osztályrésze számított mérvadóknak, ahol pedig nem az örökösödés szolgált alapul, ott a belső telkek számát, a belső és külső birtok nagyságát és a terhekben való részvétel vették számításba a közös jogokból való részesedést meghatározó aránykulcsoknál. Domaháza tagosítás előtti (1897) és tagosítás utáni (1905) földkönyvei⁴ alapján a községben az első verzió mutatható ki.

A földkönyvek forrásértéke vitatható, mivel kataszteri holdban megadott adatai meglehetősen alacsony értékeket mutatnak például a megbízhatóbb forrásnak tekintett 1895-ös, illetve az 1935-ös agrárstatisztikának a földterületek nagyságára vonatkozó, külön kötetekben közölt adataival szemben. A Történeti Statisztikai Kötetekben az 1895 és 1984 közötti időszak községsoros számértékeit⁵ vizsgálva szintén ez a helyzet, tehát feltételezhető, hogy a két domaházi földkönyv bár kataszteri holdban számolt, mégis szükséges valamilyen szorzószám használata ahhoz, hogy a valódi értékeket megkapjuk. Az 1897-es földkönyvből és kataszteri térképről kiolvasható, hogy egyes birtokosok szántóföldje gyakran több mint 30, olykor pedig 60 (!) tagban feküdt. A telki földek ilyen nagy mértékű szétaprózódásában az örökléseknek domináns szerepük volt. Természetesen a földrajzilag szétszórt, sok tagban fekvő birtokok értéke igen alacsony volt, hiszen terméktöbblet előállítására ezek szinte képtelenek bizonyultak.

A tagosítás Domaházán több hullámban zajlott le. Ennek kezdete az 1900. év, amikor feldarabolták a nemesi közbirtokosság érdekét. Ezt követően a barkó falvak nagy részében az addigra már teljesen paraszti szinten élő kisnemesek a falu határában saját tulajdonú erdőkhöz jutottak, melyek nagysága a módosabb gazdáknál figyelemreméltó. Amíg a Mátrában és a Zempléni-hegységben a közösen vásárolt erdők, addig a Sajó és a Hangony völgyében (így Domaházán is), valamint némely Heves megyei kurialis nemesi falvakban a magánerdők voltak a gyakoribbak.⁶ A változások nem hozták magukkal a közbirtokosság megszűnését, azonban – a már idézett – 1898. évi XIX. tc. és az 1913. évi X. tc. értelmében önálló erdőbirtokosságokká alakult át, mellette pedig megjelent a legelőtársulat saját legelőrendtartással. Utóbbi állapította meg, hogy „hány számos állatot bír el a legelő, és ezzel a számmal elosztva a legelő területét, megkapták, hogy egy legelőjogra mennyi legelő jut.”⁷

A birtokvizsnyok további alakulásáról azok a kataszteri birtokfelvevők nyújtanak információt, melyek összesítését az 1909. évi V. tc. rendelte el a földadókataszter kiigazítása céljából. Ennek felülvizsgálatát Domaháza esetében 1912 novemberében végezték el Kassán, az iratokat pedig a mezőcsáti fióklevéltárban őrzik.⁸ Érdekes, hogy ezek feldolgozásánál már nem szembesülhetünk azzal a problémával, mely a földkönyvekre volt jellemző; itt már az országos felmérések községsoros adataival nagyjából megegyező – vagyis a valóságnak megfelelő – értékek szerepelnek. A faluhatár (összesen 5008 kat. hold 927 négyzetgölg) megoszlása ennek

³ A kifejezés a rokonsági csoport megnevezésére szolgál, miután a nemzetségek több ágra tagolódtak.

⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (további hivatkozásokban B.A.Z. m. Lt.) VII-1/c 50. doboz. A Miskolci Királyi Törvényszék iratai – úrbéri törvényszéki iratok 1760–1948.

⁵ Földterület. Községsoros adatok 1895–1984. Történeti Statisztikai Kötetek. Bp., 1988.

⁶ *Petercsák Tivadar*: Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásához (XVIII–XX. század). *Studia Folcristica et Ethnographica* 30. Debrecen, 1992. 75. old.

⁷ *Petercsák Tivadar*: Paraszti gazdasági közösségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc, 1999. 935. old.

⁸ B. A. Z. m. Lt. VI-101/b. 29–30 doboz.

megfelelően a következőképpen alakult: szántóföld: 39,09%, kert: 0,72%, rét: 2,48%. szőlő: 0,03%, legelő: 24,96%, erdő: 25,41%, földadó alá nem eső terület: 7,31%, összes termőterület: 92,69%, összes terméketlen terület: 7,31%.

A birtokívek egyértelműen jelzik a társas birtoklás elterjedtségét: a közös birtokosok száma a 70-et is meghaladta a településen. A birtokrészek mellett az iratok alapján már az ún. kataszteri tiszta jövedelemről⁹ (koronában és fillérben kifejezve) szülő kimutatásokat is elemezhetjük az ingatlanulajdonosok körében.

A birtokos parasztok mellett az agrártársadalom peremén élők helyzetéről is fontos szót ejteni. Ezen átmeneti rétegek közé sorolták Magyarországon a mezei munkásságot és a házi cselédséget, akik az újabb kori bérmunka megjelenítői. Domaházán az állandó – konvenció – cselédek száma meglehetősen kevés volt; ez természetesen a nagyobb uradalmak hiányával magyarázható. Mivel általában mindenki saját maga szerette művelni a földjeit és gondozni jóságait, rendszerint a család tagjai egymás között osztották fel az elvégzendő feladatokat. Molnár Balázs 1951-ben három idős falubelitől jegyezte fel az alábbiakat a munkamegosztásra vonatkozóan: „Egy családban, pl. az öreggazda rendszerint birkákkal foglalkozott. A vő, fia vagy menyje, az a ló gondját-baját látta el. Családbeli gyermekek vagy esetleg fogadott gyermekek, az liba, disznópásztorkodással vagy marhalegeltetéssel foglalkozott. Családbeli gyermekek, iskolás gyermek a növedékmarhát őrizgette, legeltette. Legfeljebb iskolakötelezettsége miatt a család valamelyik nőtagja váltotta fel a legeltetésben.”¹⁰ A mezőgazdasági munkácsúcsok idején, továbbá az állatok gondozására a módosabb gazdák azonban alkalmaztak – nőtlen (vagyis családdal nem rendelkező) – napszamosokat és alkalmi munkásokat. Például a 43 kat. hold földdel, s 6-8 szarvasmarhával rendelkező Kisbenedek György Bertalan szerint csaknem mindig tartott cselédeket időszakos munkákra.

Domaházán ebben az időszakban a rendelkezésünkre álló információk szerint a hadak a XIX. század elején még külön-külön legeltették állataikat. Ennek megfelelően például külön kondások volt az Elekeknek, a Hollóknak és a Kisbenedeknek. Az állattartáson belül a legeltető marhatartásnak két fajtáját szükséges megkülönböztetni: amíg a *csorda* (szláv eredetű kifejezés) a fejőstehenek és kisborjaik naponta kijáró csoportját, addig a *gulya* (egyres helyeken ehelyett a *barom* szót használják) a tartós ideig ridegen tartott marhaállományt jelenti, amely a távoli legelőkön vagy az erdőkben tanyázott még késő ősszel is. Özv. Kiss Vendelné tsz-nyugdíjas ökörgyűjára és kigulyára emlékszik, melyek közül az utóbbit az Asztag-völgybe hajtották ki.¹¹ A falunak ugyanakkor három csordája volt, melyekre a természetben bérezett, sorkosztot (5/4 rész vagy 1 véka gabona és 1 Ft) kapó csordások vigyáztak. A csordákat többnyire a Keselyűs bikk, Kaba-völgy, Benedek-völgy, illetve a Szoros-völgy, Sózó, Miklós fája nevű határrészekeken legeltették. A szarvasmarhafajták közül a borsodi Bükk-hegység más falvaihoz hasonlóan itt is a szürke magyar fajtájú marha volt a domináns, amit később a „verestarka” tehén követett. Utóbbit az 1870–1880-as években az arlói Fáy Manó terjesztette el a környéken a Rima völgyéből behozva, Domaházán azonban csak a két világháború között jelentek meg az első példányok. Bár a mindenkori csordások számára nincs adatunk, feltételezhető, hogy – akárcsak a vidék más településein – Domaházán is két csordás őrizte a teheneiket.

A sertésnyájakat őrző kondások száma szintén kettő volt a faluban, bár korábban az egyes hadak – az előző esethez hasonlóan – saját alkalmazottal rendelkeztek. Eredetileg a *konda* a tavasztól ősziig legelőn tartózkodó sertések csoportjának elnevezése, de használatos volt rájuk a *nyáj* kifejezés is. Az 1894-ben született mezőrendőrségi törvény (XII. tc.) értelmében a sertések legeltetését megtiltották azokon a legelőkön, melyeken juhok, lovak és szarvasmarhák tartózkodtak. A fogalmak közül utolsó a *csürhe* kifejezés, ami a csürhész felügyelate mellett tavasztól

⁹ Változó mértékben ezeknek kb. 18-25 %-át földadó címen szedte be az államhatalom. Valójában már a földből nyerhető tiszta jövedelem mérnöki felmérés során történő megállapítása is egy viszonylag objektív mérce kialakítását szolgálta az adóztatás céljából. Kiss József-Eke Judit-Farkas Attila: A földkataszteri iratok forrásértéke, kutatási-feldolgozási lehetőségei. In: Erdmann Gyula (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom 2. Gyula, 1987. 364. old.

¹⁰ Molnár Balázs: Vegyes néprajzi gyűjtés (Arló, Domaháza). Kézirat. Néprajzi Múzeum EA: 2516. 1951. 20. old. (Adatközlők: Elek csank András, Elek tope István, Holló kande Géza.)

¹¹ Interjú özv. Kiss Vendelnével (sz.: 1923). Készítette: Alabán Péter. Domaháza, 2002. március 23.

őszig naponta kijáró nyájra vonatkozott. A csürhés bére kb. 45 kg. búza és 70–80 Ft lehetett ekkor. A Domaháza környéki erdőségek nagy számának köszönhetően a faluban (továbbá az Északi-középhegység nagy részén) az extenzív sertésenyésztésnek a főképp erdei legeltetésből és makkoltatásból álló tartásmódja terjedt el. A makkoltatás általában a késő őszi hónapokban (október, november) vette kezdetét, amikor az állatokat felhajtották a saját vagy bérelt erdőbe, ahonnan gyakran csak az újév után tértek vissza.

A falusi kondásoknak – Molnár Balázs kéziratban fennmaradt feljegyzéseinek köszönhetően – még a nevét is ismerjük az 1890-es évekből: például az Elek sor kondása Szabó duricskó János volt, aki három fiával őrizte a kb. 250–300 darabból álló nyáját. „Régen kisasszony napján [szeptember 8-án] hajtották ki, s minden második héten hazahajtották, azért, hogy számbavegyék a nyáját és sózzanak.”¹² (A sózás azt jelentette, hogy a disznó korpából álló moslékadagjába sőt is kevertek. Más területeken e helyett már állati eredetű anyagokat használtak az etetés során.) Az előzőekben már utaltam rá, hogy Domaházán a sertésnyájakat még a századforduló táján is nemzeti alapon szervezték meg. Az Elek had kondása 1890 körül Tajti József, a Holló hadé Holló leleszi Sándor, a Kisbenedeké Novák István, míg a falu csürhése Kurucz László (korábban bojtár) volt. Életmódjukat és a konda legelőjárását jól szemlélteti az alábbi elbeszélés: „Éjszaka 3 óra körül indultak el a tanyáról [többnyire egy – gulibanak is nevezett – kunyhóból, s gallyakból összetákolt karámból állt – A. P.], s volt 10–11 óra, amikor visszaérkeztek. De már 3 órakor talpon voltak. A határból a kondával csak karácsony környékén, sokszor később tértek haza [a faluba].”¹³

A teletetés során az állandóan szabad ég alatt háló nyáj nagy területeket járt be: Fáy Barna kondája például először Váraszóba (Domaházától délnyugatra) tanyázott, majd a Rima-völgybe vonult.¹⁴ A sertésfajták közül a XVIII. század végétől a mangalica volt az uralkodó. A XIX–XX. század fordulóján Domaházán az igen hamis vörös szőrű, nagy testű szalontai sertést tenyésztették, amely jól bírta a telet, így a leghidegebb időben is a szabadban hált; olykor pedig fagallyakból készítettek számára fedetlen karámot.

Szarvasmarha és sertés mellett a falusiak jelentős hányada tartott juhokat, annak húzáért, gyapjáért és nem kis tejhozamáért. A vásárokon eladott bőrökből szintén jelentős hasznuk származott. A domaházi határban szinte kizárólag merinói birkák legeltek, mely fajtán belül Magyarországon leginkább a fésűs merinó honosodott meg. A faluban a paraszti juhtenyésztés tipikus formája valósult meg, melynek értelmében a juhokat (is) tartó gazdák közösen fogadtak juhász irányításával szerveztek nyájukat. Ezek általában tavasztól (Szent György napjától, április 24-től) őszig (egyes feljegyzések szerint néha még télen is, egészen karácsonyig) tartózkodtak a határban. A vagyonosabbaknak 100–200, némelyiküknek ennél is több juhuk volt. Szintén Molnár Balázs kutatásaiból tudjuk például, hogy a betyárkodásairól elhíresült Petkó István mintegy 500 felesjuhot tartott, melyek számára először egy gróftól bérelt legelőt két éven át, majd özv. Holló Bálintnál volt, akinek évi 600 Ft ún. zöldbért fizetett. Végül 1914-ben Csobánkópusztára költözött, ahol rövid idő alatt újabb hat ház épült. Csobánkón egyébként az 1912. április 22-én kelt Domaháza község házjegyzékében már 180 bejegyzett házsám szerepelt. Répáspusztáról 1926 szeptemberéből van hasonló adatunk az ingatlanulajdonosok névjegyzéke alapján: itt 96 házsámot tüntettek fel.

Lótartásról Domaházán nem igazán beszélhetünk. Ezt bizonyítja, hogy a határban soha nem volt ménes, vagyis mindenki (már aki tartott) a saját magáét őrizte. Az ökörfogat jelentősége korszakunkban végig (de később is) döntően meghaladta a lófogatét. A tenyésztett állatok számára vonatkozóan az 1895. évi első magyarországi általános mezőgazdasági összeírás (az 1895/VIII. tc. alapján) az egyetlen forrásunk. Ennek tanúsága szerint a faluban ebben az évben a lófogatok száma összesen csupán 13 (ebből egyes: 4, kettes: 8, hármas: 1), az ökörfogatoké viszont 60 (ebből kettős: 47, négyes: 13) volt.

A földművelés jelentőségét a Barkóság egész területén csökkentette az a tény, hogy a falusi lakosság önellátását sem tudta minden időben kielégíteni. A XIX. század derekán a község ha-

¹² Molnár Balázs: i. m. 14. old.

¹³ Molnár Balázs: ugyanott

¹⁴ Ilyen messzi területen történő teletetésre a falusiak ma már nem emlékeznek. Nyilvánvalóan ebben a határmódosításoknak is szerepük van.

tárának kb. kétharmadát borította erdő, így a szántók területe elenyésző volt. Fényes Elek 1851-es Geographiai Szótárában mindezek ellenére szorgalmas földművelőnek nevezi az itt élőket, akik kellő mennyiségben tudnak ezen a vidéken – mintegy 760 holdon – természeti búzát, kukoricát, árpát, zabot és burgonyát (a 3183 kat. hold kiterjedésű határban a szántókhoz 1809 hold erdő, 539 hold rét és 75 hold belsőség tartozott).¹⁵

A megoldást az irtásos gazdálkodás jelentette, hiszen gyakorlatilag ez volt az egyetlen módja a szántóterület bővítésének. Paládi-Kovács Attila kimutatásai szerint azonban néhol az 1920-as évekig elhúzódó erdőirtás mégsem a megművelhető földért zajlott elsősorban, sokkal inkább a kivágott fákért, melyek egy részét szekereken Ózdra vagy a mai Szlovákia területén fekvő Ajnácsköre szállították, másik részét pedig felvidéki szlovákok faszénnek égették ki és vitték azután a csetneki kohóba és az emődi malomba. A faluban mindenki részt vett a munkában kb. 1 holdnyi területet felvállalva, melyen az erdőt kivágta és a következő évben megművelte. Mindez már egybeesett a palóc nagycsaládok felbomlásának időszakával.¹⁶ Az erdőirtásnak káros hatásai is voltak: a talajt voltaképpen szabadon pusztíthatta az erózió, emellett fokozatosan visszaszorult a vadászat.

Az 1890-es években (és még legalább 60 évig) a domaházi határ művelése háromnyomásos rendszerben történt (őszi gabona – tavaszi gabona és kapás növények – ugar), s a faluközösségi szervezetnek megfelelően a kötött gazdálkodás (nyomáskényszer) volt a jellemző. A földet rendszeresen trágyázták, ami az állattartás jelentőségét figyelembe véve nem meglepő. A XIX. században az aratás még sarlóval történt, s főleg asszonyok végezték a férfiak segédletével. Ezután a gabonát cséplették (kézi cséplésről van szó) és lóval, esetleg tehénnel, ökörrrel nyomtatták (vagyis a gabonaszemeket kitapostatták); a szekérral történő nyomtatással itt nem találkozhatunk. A nyomtatásos eljárás a jószágra hárította a munka jelentős részét és termelékenyebbnek bizonyult a kézi cséplésnél. A faluban mindkettőt alkalmazták, habár a cséplés inkább a síksági részekben volt igazán megfigyelhető. 1900 körül a sarlós aratás végleg eltűnt és a későbbi tagosítások is újabb változásokat hoztak a gazdálkodásban. A gabonát a Rima-völgyben található vízimalmokra (például Serke, Rimasimonyi, Feled) hordták örölni; Domaházán volt ugyan vízi- és szárazmalom, ezek azonban az 1890-es években eltűntek (előbbi a víz hiánya miatt).

Korszakunk falusi társadalomtörténetének egyik központi kérdése a kisnemesi réteg és a parasztság közötti választóvonal fokozatos eltűnése volt, melynek révén a paraszti sorsra jutott nemesség múltját ma már csak néhány helyi tényező alapján követhetjük nyomon. Ilyenek például az egy-egy település lakosságának körében elkülöníthető településformák, a jól megfigyelhető építészeti vagy viseleti különbségek, házassági kapcsolatok, valamint a kultúra és mentalitás terén megnyilvánuló eltérések. Szabad György pontosan e paraszti társadalomba beolvadt réteg kapcsán hívja fel a figyelmet arra a jelenségre, miszerint a birtokrendezést követően Magyarországon a köznemesség számarányának megfelelően és viszonylag gyors ütemben tagozódott be a törpebirtokosi réteg soraiba, viszont társadalmi tagozódása – a nemesi falvak tágasabb határával, a nemesi telkek nagyobb mérvű szétaprózódásával – meghaladta a jobbagyorból szabadult parasztságét is.¹⁷ A tanulmány e társadalmi csoport életmódjának, korabeli életviszonyainak kutatásához próbált adalékokat nyújtani egy sajátos – kisnemesi többségű – település vizsgálatán keresztül.

Alabán Péter

¹⁵ *Fényes Elek*: Geographiai Szótár. Pest, 1851. reprint. Bp. 1984. 273. old.

¹⁶ *Paládi-Kovács Attila*: Az irtásos gazdálkodás nyomai Domaházán. Kézirat. Herman Ottó Múzeum NA: 3270. 1960. 6. old.

¹⁷ *Szabad György*: Az abszolutizmus kora, Magyarország története IV. Bp., 1972. 66. old. (Idézi *Paládi-Kovács Attila*: Kisnemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX–XX. század)). In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. VII. 1981. 163. old.

Tanulmányút Kossuth zempléni emlékhelyein

A sátoraljaújhelyi székhelyű Kazinczy Társaság elnöke, Fehér József június 22–23-án dicséretes programot szervezett, a 200 éve született Kossuth Lajos tiszteletére. Mint ismeretes, a „kuruc álmok fényes istensége” – ahogyan Szekfű Gyula nevezte – sok szállal kötődik Zemplénhez. Monokon született, Tállyán keresztelték, Olaszliszkán volt kicsiny gyermek, Újhelyen diák, majd pályakezdő politikus, Patakon jurátus.

A tanulmányút színhelyül azok a helységek „választattak ki”, amelyekben a hálás utókor múzeummal, szoborral is megörökítette az emlékét.

Újhelyen a Kossuth szobornál Oláh Tamás történész-levéltáros a városhoz kapcsolódóan a diákéveire és a közszereplésének első mozzanataira hívta fel a figyelmet. *Sárospatakon* az ősi kollégiumbeli dombormű előtt Dienes Dénes gyűjtemény-igazgató a joghallgató Kossuthra emlékezett.

Olaszliszkán – ahol 1803–1808 között élt – a postamester nagyapa hivatalánál Kiss Endre József lelkész-könyvtáros idézte a helyi hagyományt és a tényeket. A társaság ugyanitt megtekinthette a család 1756-os datálású, most felújítás alatt álló szép lakóházát is.

Erdőbényén a református templom előtt, a megye első Kossuth-szobránál Fehér József múzeumigazgató mondott méltató szavakat. A *monoki* Kossuth Emlékmúzeumban Tamás Edit történész-muzeológus volt a szakavatott vezetőnk a gazdag anyag megtekintésében.

A *tállyal* evangélikus templomban Fehér József és Tamás Edit azzal ismertette meg a résztvevőket, miként él „Kossuth apánk” a zempléni néphagyományban. A Kazinczy Társaság valamennyi emlékhelyen elhelyezte koszorúit.

A tanulmányút résztvevői késő délután bekapcsolódtak a VI. Abaúji Szabadegyetem programjába. A *fonyi* önkormányzat művelődési termében részesei voltunk a *helyismereti könyvek* impozáns bemutatójának. Az elmúlt évek meglepően gazdag könyvterméséről, falumonográfiák soráról hallhattunk. Terjedelmi korlátok miatt csupán háromra hivatkozhatunk. Bojtorné Toókos Uzonka fonyi könyvét Tózsérné Márton Ida ismertette. Czifrák András a kistérség tizennégy községének ötödik éve megjelenő *havilapját* mutatta be. A talán legfigyelemreméltóbb könyvet – a Sátoraljaújhely művelődéstörténetét – feltáró lexikont, Kováts Dániel értékelte.

A rendezvény kedves színfoltja volt az a kiállítás, melyen Szabó Zsuzsa gyöngyfűző-gyöngyszövő, és Szabó Sándorné hímzőmunkáit csodálhattuk meg.

Másnap a fonyi református templomban Bojtor István ígéhirdetése után, Kováts Dániel szépirodalmi ihletettséggű előadása hangzott el, „Kossuth Lajos üzenete” címmel.

A kétnapos program a sátoraljaújhelyi Lavotta kamarazenekear – vezetője: Dombóvári János – szívet-lelket gyönyörködtető hangversenyével fejeződött be.

Dr. Varga Gábor

A XXII. Ózdi Honismereti Pályázat eredménye

2002. november 9-én lesz 40 esztendeje, hogy létrejött az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör, illetve annak jogelődje, a Borsod Megyei Múzeumok Baráti Körének Ózdi Csoportja. A Honismereti Kör első vezetője Czákó Gyula, az Ózdi Kohászati Üzemek előadója volt. Halála után, 1979-ben Nagy Károly tanár vette át a kör irányítását, amit az évek folyamán országos hírűvé tett. 2001 októberében bekövetkezett halála után néhány hónapra Kurucz János, a kör vezetőségi tagja vette át az irányítást. Végül Tuzáné Mák Zsuzsanna, a József Attila Gimnázium fiatal tanára kapott megbízást a kör vezetésére, aki időközben a Megyei Honismereti Szövetség elnökségének is tagja lett.

Nagy Károly sajnos nem érthette meg a kör 40. évfordulóját, de egykori szorgos tevékenységének kisugárzása most is jelen van.

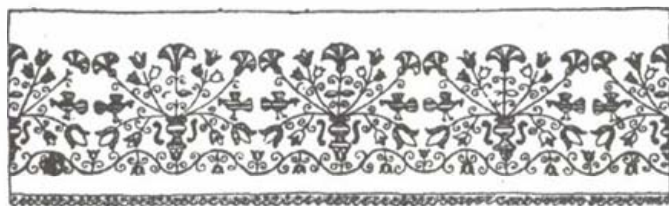
A közelmúltban lezajlott XXII. Ózdi Honismereti Pályázat eredménye méltó a jubileumhoz. Dr. Veres László megyei múzeumigazgató lektori véleményében egyebek között ezeket írta: „...Ózdon nemcsak megyei, hanem országos tekintetben is egyedülálló, több mint két évtizedes múltra visszatekintő gyűjtőpályázat létezik, amelynek legjobb dolgozatait önálló kötetben, illetve tanulmánykötetekben megjelentettek és megjelentetnek. A mozgalom jelentőségét nagyon jól ismerik Ózd város vezetői, tisztában vannak azzal, hogy komoly szellemi termékek születnek, amelyek nincsenek arányban az elnyerhető összegekkel. Sajnos szerények a díjak, ennek ellenére mégis csodálatraméltó az a lelkesedés és szorgalom, amely a pályázók körében évről évre megnyilvánul. Csodálatraméltó Ózd város és a Bükk Művelődési és Vendéglátói Ház patrónus szerepe, amit a pályázatok életben tartásáért vállal.”

A Lajos Árpád Honismereti Kör 2002. évi pályázatára tizennégy pályamunkát küldtek be. Ötöt ifjúsági, kilencet pedig felnőtt kategóriában. Az ifjúsági kategóriában benyújtott dolgozatok összterjedelme 185 oldal szöveg és 121 oldal melléklet. A felnőtteké 432, illetve 222 oldal, a melléklet főként fotódokumentáció. Látható tehát, hogy a kutatók hatalmas, időigényes munkát végeztek, s nem is szólva arról, hogy költségeseket is maguk vállalták.

Felnőtt kategória: I. díj *ifj. Vass Tibor*: Ózd úszósportja. (A monumentális sporttörténeti munka a maga nemében egyedülálló megyénkben. Teljes részletességgel mutatja be a város 8 évtizedes úszósportjának történetét.) II. díj *Kellóné Mezőtúri Márta*: A pedagógus egyetlen jutalma a rá nevető gyermekszem. (A tanulmány megható szeretettel mutatja be egy testnevelő tanár, Kelló József sokoldalú tevékenységét.) III. díj *Lakatos Mihály*: Szegény ember patikája. (A dolgozat a növényvilág újjáéledésének bizonyítéka, szakszerű, leíró munka.)

Ifjúsági kategória: I. díj *Alabán Péter*: Gazdálkodás és társadalom Domaházán a XIX–XX. században. (A pályamunka Domaháza társadalmi és gazdasági viszonyait hűen bemutató munka, egy a szakirodalomban rendkívül járatos, a kutatói módszert, technikát kiválóan ismerő szerző logikusan felépített műve.) II. díj *Gyuricza Kitti*: Visszaemlékezés a holocaustra. (A szerző munkája azért tekinthető többnek az eddigi publikációknál, mert az ismert adatokat személyes visszaemlékezés-anyaggal teszi szemléletessé.) III. díj *Hossó Ramóna*: Visszaemlékezések a II. világháborúra. (A pályamunka döntően személyes visszaemlékezéseken alapuló leíró mű. Satai, baktakéki és sajóládi eseményeket rögzít.)

Kerégyártó Mihály

Komáromy András emlékkonferencia Tiszapéterfalván

A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége, az Anyanyelvi Konferencia, valamint a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület rendezésében emlékkonferenciára került sor Tiszapéterfalván (Kárpátalja, Szőlősi járás), amit a falu nagy szülöttjének *Komáromy András*nak szenteltek. A Tisza menti településen 1861. november 18-án született tudós főként a XVI–XVII. század, a Hajdúság és részben szűkebb pátriája, Ugocsa megye történetével és családtörténetével foglalkozott. Levéltáros, történész volt, 1885-től a MTA tagja. Dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában. Szerkesztette a *Történelmi Tár* című folyóiratot. Főbb művei: *Magyarországi boszorkányperek* (1910), *Báthory Gábor történetéhez* (1896), *A szabad hajdúk történetére vonatkozó kutatások* (1898), *Balassa Bálint hítlenségi peréből* (1897).

Az emlékkonferencia, valamint a kapcsolódó helytörténeti és néprajzi fórum előadóit, a szépszájú hallgatóságot Illyés István, a falu polgármestere köszöntötte, majd Pomogáts Béla, az Anyanyelvi Konferencia elnöke ecsetelte a falukutatás helyzetét és feladatait, melyhez szorosan kapcsolódott Botlik József főiskolai tanár, történész előadása, aki a határon túli helytörténeti és néprajzi kutatások helyzetét és eredményeit ismertette, szaktanácsokkal látva el a hallgatóságot, az érdekelteket.

Keresztény Balázs, tanár és helytörténész nagy ívű előadásban ismertette Komáromy András életútját és tevékenységét. Érdeklődéssel kísért helytörténeti és néprajzi kutatási eredményekkel léptek a közönség elé Kárpátalja ismert kutatói, közírói, néprajzosai: *Zubánics László*: Gut történetéből, *Horváth Sándor*: Rát szociográfiai rajza, *Minya József*: Hagyományörzés és kutatás Tiszaháton, *S. Benedek András* és *Szöllősy Tibor*: Máramaros az évszázadok tükrében, *Vári Fábián László*: Tiszaháti népballadák.

A polgármesteri hivatal üléstermében lezajlott elméleti eszmecsere Homoki Béla, tiszapéterfalvi festőművész zömében a Tiszahát falvait bemutató festményei tették hangulatosná.

Kora délután sor került Komáromy András márvány emléktáblájának felavatása a Magyar Tannyelvű Középiskola falán, melyen ez olvasható:

EBBEN A HELYSÉGBEN SZÜLETETT
KOMÁROMY ANDRÁS
(1861–1931)
levéltáros, történész, a MTA tagja
Áll. a M. É. K. K., az Anyanyelvi Konferencia
a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület
2002

A nagy tudós emlékét, tevékenységét Illyés István polgármester, valamint Gortvay Erzsébet irodalomtörténész méltatták. Szólt a falu szülöttjéről Tóth István, a HTMH osztályvezetője, majd lehullt a lepel és koszorúkat helyezett el a Magyar Köztársaság ungvári konzulátusának képviselője, a szervezők, a helybéliek. Ezek után a résztvevők ellátogattak a Képtárba, valamint megtekintették a Tiszaháti Tájmuzeum anyagait.

A zsúfolt, de érdekesítő program befejezéséig gyülekezésre invitált a Kárpátaljai Történelmi Jurttábor kürtje, melyben kétszáz fiatal, a korábbi helytörténeti, néprajzi versenyek, pályázatok győztesei és helyezettei „élnek a múltban”, eszményien szép környezetben, a falu határában lévő cserfa erdőben, jurttáborban. Itt Komlós Attila budapesti református lelkész hirdetett ígét, majd kezdetét vette az Alkotók fóruma, bemutatkozott az újjászületett „Együtt”, a kárpátaljai irodalmárok fóruma, valamint könyvbemutatók voltak.

„A komisz vacsora tiszaháti kumisszal” után a hatalmas táborúzné a Credo együttes, a Nárcisz népi táncegyüttes, valamint a regősök koronázták a feledhetetlen napot.

Dr. Szöllősy Tibor

Dr. Rédey Pál

(1923–2002)

A Farkasréti temetőben búcsúztattuk 2002. április 17-én dr. Rédey Pál nyugalmazott evangélikus lelképásztort, a Budapesti Honismereti Társaság elnökét és a Társaság lapjának szerkesztőjét. Lelkésznek készülve a Soproni Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karán végezte tanulmányait. A kerület evangélikusainak volt a lelkésze, ám közben íróként is lapudósítóként is egyaránt dolgozva, csakhamar ismertté vált a fővárosban, és tevékenysége folytán csakhamar ismertté vált a honismereti mozgalom területén is. Így vált a Budapesti Honismereti Társaság munkásává, ahol is a szervezet alapításának 1991-től elnökeként segítette a mozgalom munkáját. 1993-ban már emléklappal, 2000-ben pedig Honismereti Munkáért emlékéremmel tüntették ki. Az 1999. évi tisztújításon pedig a Honismereti Szövetség alelnökévé választották meg.

Hármas arcú tevékenységében a lelkész funkció mellett az Evangélikus Élet című hetilapnál és a Lelképásztör című havi lapnál is dolgozott. De tanított az Evangélikus Főiskolán is. Számtalan publikációt és kötetet írt, dolgozott az Új Tükörben, a Magyar Nemzetben és a Dunakanyar folyóiratában is. A MUOSZ ebbeli tevékenységéért 1992-ben az Aranytoll kitüntetésben részesítette. Közéleti tevékenysége következtében temetésén, a ravatalán a Jókai lepel borította koporsóját.

Írásaiban a nemzet iránti elkötelezettsége mindig a hazafiságáról tanúskodott. A Hazafias Népfront lokálpatriótáinak előadójaként is a nemzeti törekvéseknek volt népszerű előadója.

1985-ben dedikálta számomra: *Miért reszketnek a csillagok?* című regényét, amelyet azzal a szép gondolattal indított, hogy édesanyja minden vasárnap a kapuig kísérte fiát, aki fehér ingben indult a templomba, magát a legbüszkébb anyának tartva a faluban.

A kötet nyitó jeligéjében is Adyt idézte a gyermekszeretet szépségéről. Az édesanya szeretetére büszke fiú csakhamar azt szerette volna, hogyha megnő, akkor harangozónak adja. Noha félt a temetőtől és nem értette, hogy miért reszketnek a messze látott csillagok.

Érdekelte később a falu népe is és 1918 őszén már kezdte összeszámolni, hogy mikor jönnek haza a háborúból az élve maradt katonák. Mintha megérezte volna, hogy felnőtt korában, amikor a honismereti mozgalomnak közkatonája lesz felnőtt fejjel, akkor is kell a nemzet háborús pusztulásával törődnie a honismereti mozgalomnak, emléktáblák és szobrok felállításával.

Rédey Pál a szószéken és az előadói pódiumokon, de könyveiben is a nemzettudat kérdései és az ifjúság nevelésének az ügye izgatták. Ezért hirdette prédikációiban is, hogy „ne szégyelljen a mai ifjúság szeretni és lelkesedni! Ne szégyelljen megváltó eszméket dédelgetni! És merjen vállalni áldozatot, áldozatos életet.” Járják a nehéz történelmi utat. Ez volt regénye utolsó mondata is. Így váltak szép gondolatai a sugárzó honismereti mozgalomról és a hazaszeretetről írott vallomásává.

Kedves Pali! Lám még annak is örülök koporsód mellett, hogy amikor tragikus hirtelen-haláloz után búcsúztattunk, akkor munkatársaid még a nekrológgal együtt betehették a Budapesti Honismereti Híradóba azt a folytatásos esszédet, amelyet a főváros kiváló díszpolgáiról: közöttük Széchenyiről, Kossuthról, Jókairól és Podmaniczky Frigyesről írtál életed utolsó aktusaként. Igaz honismereti teljesítmény volt. Requiescat in pace!

Kanyar József

Gémes Balázs

Budapest, 1939 – Szekszárd, 2002.

Kisebb-nagyobb rendszerességgel kaptuk a híreket arról, hogy az elkötelezett szakember, a cigányság hagyományának lelkes gyűjtője és kutatója, kedves kollégánk, barátunk súlyos beteg. Mint ilyenkor lenni szokott, ennek ellenére bizakodtunk, hogy az orvostudomány mégis elodázza a közeli vég biztosnak látszó bekövetkeztét. Hittük, hogy szervezete legyőzi a csúnya kórt, legalábbis abban a macacsságban bízunk, mellyel végigdolgozta, olykor harcolta az életet. Bízunk – írom, pedig az elmúlt nyáron talán koraőszen rendezett, szokott romológiai konferenciánkon láttuk, mily nehéz részére a karosszékben ülni, s onnan beszélni, irányítani, gondolatokat közvetíteni. De betegségét meghazudtoló módon emelkedett, talán kapaszkodott ki kényszerű helyzetéből, amikor a minisztérium képviselője dr. Gelencsér Katalin a Kulturális Örökség Minisztériuma főosztályvezetője a miniszter elismerő-kitüntető levelét átnyújtotta számára. Örültünk. Örömről kétszeres volt, hiszen láttuk, akik ott ültünk, hogy le tudja, lebírija küzdeni a kórt, örültünk, hogy elismerést kiérdemlően dolgozott, elismerte a legfőbb illetékesség a romológia terén kifejtett munkáját. S bízunk abban, hogy ez mindössze egy kezdet, amelyet majd valamilyen esemény apropójából egy újabb „csillogóbb” követhet. Majd. De hát nem így lett! Az élet rácăfolt reményeinkre.

Azon a május eleji estén telefonon kaptam a hírt szeretett családjától, hogy 2002. május 5-én megszűnt létezni Balázs, zokogta immár az özvegy, a vonal másik végén. Tehát elvesztettük a szellemi irányítót, a lelkes munkatársat. Pedig hallhatatlan energiával szervezte a Romológiai Kutató Intézetet. Folytatván a gyulai „romokon” a szervezést, a kutatást. De vajon ki is volt Gémes Balázs?

Az egyes szakmában szinte általános az a gyakorlat, hogy a szakemberek egymást már kiforrott, szinte „mester”-ként ismerik meg. A gyermek- és ifjúkor alig ismerik. Nos, így voltam magam is Gémes Balázs-zsal, akivel egy szakmai továbbképzésen találkoztam először. Mindjárt megállapítottam róla, hogy ő nem az ún. tanult néprajzosok közül való. Ő nemcsak tanulta, hanem meg is élte a paraszti világot, mely már akkoriban jobbra csak tankönyvekben volt tanulmányozható. Így fogalmazta meg ezt a gondolatkört: „Egész életemre meghatározó élmény volt, hogy belülről láttam – éltem meg – a Kiss Lajos által megírt »célszerű szegény embörök« életét, valamint az, hogy középiskolásként tagja lehettem egy NÉKOSZ-szellemet továbbéltető kollégiumnak, miközben a legkiválóbb pedagógusoktól tanulhattam.”

Gémes Balázs Budapesten 1939. május 13-án született, a második világháború előestéjén. Édesapja Hódmezővásárhelyről felkerülve géplakatossegédként dolgozott és Kiszpesten élt családjával. Anyai nagyszülei Szatmárnémetiből költöztek a fővárosba a trianoni békeszerződés után. Budapestről az ostrom után visszatelepültek a vásárhelyi pusztára. A Gémes szülők az Alföld két jellegzetes települése, Orosháza és Hódmezővásárhely határán lettek tanyás parasztok, így iskolai tanulmányait a fehértóparti általános iskolában kezdte, majd az orosházi Táncsics Mihály Gimnázium tanulója lett. A két település akkoriban még két, jól elhatárolható világot jelentett. Orosháza Darvas József szerint „Magyarország legnagyobb faluja” egyfelől, Hódmezővásárhely pedig az igazi város másfelől. Két település, kétféle típusú mentalitás, amely homlokegyenest ellenkezett egymással. A lakodalmban, az ún. *készülőben* a *meghívottak* által összehordott étkeket, s mindenekelőtt az akkor divatos lett tortát, az orosházi meghívottak nem bocsátották a vendégnép közös „használatába”. Ellenkezőleg, ki-ki a tortáját számon tartotta, maga vágta fel, majd akit akart, azt kínálta meg belőle. A maradékot pedig visszacsomagolta és hazavitte. Nem így a vásárhelyiek: ők a tortát a *közösbe* adták, s nem törődtek vele, hogy a továbbiakban ki eszik belőle, s ki nem. Jellemző volt az is, hogyha a vásárhelyi pusztá nepe Orosházára akart szekerezni, akkor úgy fogalmazott, hogy „megyünk a városba”. Ha pedig Hódmezővásárhelyre szándékoztak menni, akkor úgy mondták: „megyünk haza”. Noha ekkor már e családoknak aligha volt lakóháza a városon, illetve élt ott rokonsága.

A fehértóparti elemi iskola nyolc osztályának elvégzése után Gémes Balázs az orosházi Táncsics Mihály Gimnáziumba iratkozott be. Ha az alma materről emlékezett, később is min-

dig elsőként emlegette Juhász Antal gimnáziumi igazgató nevét, akit apjaként tisztelt és sokat tanult tőle. A kollégiumban Révész Pál igazgató vette szárnyai alá. Sokat kellett tanulnia és célirányosan válogatnia, hogy versenyre kelhessen az iskola szerencsésebb körülményei között nevelkedett diákjaival. Maga választotta a felsőfokú továbbtanuláshoz az ELTE-t, ahová felvételt is nyert a néprajz-történelem szakra. Egy év elteltével kiegészítette tanulmányait a régészettel. Az ELTE-n kiváló professzorok (Tálas István, Ortutay Gyula, László Gyula, Banner János, Oroszlán Zoltán) irányításával képezte magát.

1964-ben kapott diplomát, de már 1962-től dolgozott a székesfehérvári István Király Múzeumban. Részt vett a tác-gorsiumi feltáráson, a csókakői vár, a dunaujvárosi intercisai és az alapi temető ásatásain. Itt sokat tanult Fitz Jenőtől, B. Vágó Esztertől, Kralovánszky Alántól. Ezután családjával Kecskemétre került, s a Katona József Múzeum munkatársa lett. Ekkor kezdte a pásztorépipémények kutatását. Amikor Varha László egyetemi tanár tervei alapján a Bugaci Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény kiviteli munkái megindultak, ezeket a tapasztalatokat felhasználva irányította az építkezést. (Sajnos ez az épüleategyüttes a későbbiek során leégett.) A család anyagi problémái arra kényszerítették, hogy pályát módosítson: öt évig tanított Kecskeméten. A rendelkezésére álló vakációk idején pedig néprajzi gyűjtőutakra indult. Szakmai érdeklődése – a juhászat mellett – az egész társadalmat foglalkoztató demográfiai problémák felé irányult. Bejárta Mezőföld, Somogy, Zala, Göcsej, Hetés és Bodroghköz legelőit. Hatalmas anyagot gyűjtött mindkét témakörből. Ebből a gyűjtésből született első komoly dolgozata (*A juhászok ládája és a juhászcséh kérdése a Mezőföldön a XVIII–XIX. században*. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyv 1975–1976.) A gondosan összeállított tanulmányban nyomon kísérhetjük Gémes Balázs munkamódszerét: a terepen felgyűjtött anyagot jól egészítette ki a múzeumi tárgyakkal, illetve ezzel párhuzamosan levéltári kutatást is végzett. Ennek segítségével sikerült tisztázni a juhászcséh kérdéskörét. Dolgozatában megállapítja, hogy a juhászláda nem lehet a hazai juhászat tartozéka, a német nyelvterületről kerülhetett hozzánk egy-egy birkás család állandó bútordarabjaként.

Használó módszerrel közelítette meg a népi születésszabályozás témakörét is. A kutatómunka folyamán azonban világossá vált számára, hogy a vizsgált terület rendkívül széles, ezért azt leszűkítve elsősorban a születésszabályozás egyik módozatát, a magzatelhajtást vizsgálta. Intenzíven gyűjtött terepen és kérdőíves módszerrel is. A recens anyag mellett a történeti forrásokat (levéltári, bírósági és kórházi irattárak anyagát) is kutatta.

A csókakői vár ásatása közben értesült egy tragikus hírről, mely végképpen a születésszabályozás témakörére irányította figyelmét. Egy parasztasszony éppen ekkor halt meg – mint kiderült – magzatelhajtás okozta vérmérgezésben. Ezekre az évekre estek a média „nemzethalál”-ról szóló eszmecseréi, riportjai. Egész sorozatokat szenteltek ennek a kérdésnek. Gémes Balázs kereste, kutatta e szomorú tények társadalmi okait, a születésszabályozás paraszti gyakorlatát. Vizsgálta az alkalmazott szerek, eszközök, eljárások hatásmechanizmusát. Számos közlemény mellett a témakör feldolgozásának első kötete 1987-ben jelen meg (*A népi születésszabályozás [magzatelhajtás] Magyarországon a XIX–XX. században*. I. Documentatio Ethnographica, 12.) E téma kínálta disszertációja anyagát is (*A népi orvoslás-kutatás aktuális problémái Magyarországon*. 1982.)

Eközben a szekszárdi – akkor még – Béri Balogh Ádám Múzeum munkatársa lett, feleségével, Vámos Máriával együtt. S itt találkozott egy újabb néprajzi feladattal. Úgy tetszett, hogy a Bugaci Szabadtéri Néprajzi Gyűjteménnyel megkezdett munkát – a népi építészeti kutatását – folytathatja immár Tolna megyében; a sióagárdi, majd a szakályi tájház létrehozását, berendezését, később rekonstrukcióját. Az egyébként nehézkesen induló szakmai programot végül is példamutatóan megoldotta.

Közben a nyolcvanas évek közepétől egy kérdőíves gyűjtésbe kezdett. A *Népi orvoslási topográfia* ezer külső munkatárssal dolgozott, s nemcsak a magyar, hanem az összes hazai kisebbségi anyagát regisztrálta, gyűjtötte, beleértve a cigányságot is. Csak sajnálni lehet, hogy anyagi okok miatt a munka félbeszakadt.

A hetvenes évek végétől ismét egy másik jelentős társadalmi problémára, a cigánykérdésre irányult figyelme, mely Glatz Ferenc megfogalmazása szerint napjainkban Magyarország és Közép-Európa társadalmi feszültségeinek egyik kikerülhetetlen forrása. 1979-ben bekapcsolódott a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban szerveződött Országos Cigánykutató Munkakö-

zösség munkálataiba. Miután ez 1984-ben kimondta feloszlását, tevékenységét annak Tolna megyei regionális csoportja folytatta az ő vezetésével. Ez a csoport 1991-ben Cigány Hagymányokat Kutató Egyesületté alakult át. Az egyesület törekedett arra, hogy a munkájához szükséges technikai és intézményi háttérét megteremtse. Ezért hozta létre 1997 elején a Romonológiai Kutatóintézetet, mely ma Magyarországon a legnagyobb cigányadatbázissal rendelkezik.

Hatalmas energiával, ugyanakkor széles körű adatgyűjtéssel, páratlan lelkesedéssel működtette mindkettőt Gémes Balázs. A veszteség fölötti fájdalmas eszmélés pillanataiban csak arra tudunk gondolni, hogy meg fogjuk őrizni, meg kell őriznünk munkássága pótolhatatlanul szép emlékét.

Bencsik János

Búcsú Nagy Gézától

Friss sír domborodik a karcsai temetőben, az Árpád-kori templom közelében: megtért őseihez Nagy Géza, a Bodroglóköz tudósa. Kőhajításnyira pihen most az egykori, ősi családi portától; oda hullott vissza, ahonnan a sors fölropfította, ahová tartozott, ahonnan voltaképpen soha el nem távozott. Fia volt, krónikása lett a hazai rögnök, s 72 évnyi földi pálya után most átköltözött az örökkévalóságba. Meg tudott küzdeni, mostanáig sikerrel küzdött meg az őt próbára tevő testi bajokkal, a gyermekbénulás, a szívműtét, az agyergörccs következményeivel, de 2002. augusztus 5-én hirtelen megállt a szívverése. Már csak a miénk, barátaié, tisztelőié dobog szaporábban, amikor tőle búcsúzunk.

1930. június 9-én látta meg a napvilágot egy hagyományörző gazdacsalád hajlékában. Mozgásán nyomot hagyhatott a gyermekkorában még nehezen gyógyítható kór, környezetének életformáját gyökeres változásokra kényszeríthette a politikai mozgás, őt mégsem tartotta vissza semmi attól, hogy végighaladjon kijelölt útján. Igaz, nem lett lelkész, nem lett orvos, ahogyan ifjan elgondolta, de lett nevelő, lett etnográfus, aki mindenkinél jobban ismerte népének lelki és testi állapotát. Nem a szószék, nem a rendelő lett munkálkodásának színtere, hanem az iskola, a könyvtár, a múzeum. Meg az a sok falusi otthon, ahová magnetofonjával beült, meg az otthoni asztal, amelyen gyűjtéseit közleményekké, könyvekké formálta. A falujában elkezdett elemi fokú tanulmányoktól a sárospataki református kollégiumon át az egri tanárképző főiskoláig mindenütt talált mestereket, akik tudását megalapozták, érdeklődésének formálódását elősegítették. Román János, Újszászy Kálmán, Bakos József állt a fiatalember mellé, hogy hivatására rátaláljon, tennivalójára felkészüljön. Balassa Iván, Végh József és Morvay Péter már értelmiségi szerepkörében lett tanácsadója, igazi professzora a gyakorlat egyetemét oly buzgalommal végző Nagy Gézának, aki páratlan szorgalommal merült el a karcsai paraszti közösség süllyedő világának megörökítésében. Feleségével, Erzsikével – a hagyomány számbavételében is segítő társával – nyugodt önálló családi otthont teremtett a Karcsa vize közelében, a Pácín felé vezető út mentén, s a benne fölnevelt két fiút főiskolai diplomával indította önálló útjára.

Nagy Géza magatartását és életútját az örökölt elszántság és küzdeni tudás, a szülőföldhöz való hűség, a mestereitől tanult használni akarás jellemezte. Ennek megfelelően cselekedett az iskolában, mozgósított a szakkörében, mutatott utat a könyvtárban, segített a közéletben, tevékenykedett a társadalmi szervezetekben, vállalt szerepet a múzeumalapításban, s ennek jegyében ült írógépe mellé, lett szerzővé, szerkesztővé. Alaphivatását két munkahelyen szolgálta: 1959-től a karcsai általános iskolában, 1987-től 1993-ig pedig a szomszéd községben, a pácini Bodroglóközi Kastélymúzeumban. Akik pályáját hosszabb időn át figyelhették, tudják, milyen igényesség hatotta át az etnográfia, a helytörténet művelésére készülődés éveit. Már 1950-ben diákként megismerkedett a gyűjtőmunka gyakorlatával, az 1960-as évek elején segédkezett Balassa Iván mellett a folklórkutatásban, de csak 1966-ban jelentkezett első nyomtatott publikációjával, hogy azután 1970-től teljes felkészültséggel foglalkozzon tanulmányok hosszú sorában a Bodroglóköz szellemi, anyagi és társadalmi néprajzával, a helyi nyelvjárással, a névtannal, társadalom- és gazdaságtörténeti kérdésekkel, s gazdagítsa velük a tudományt, a

honismeretet. Csaknem kétszáz publikációja között olyan alpművek kerültek ki keze alól, mint a *Karcsai népmesék* két kötete (1985), a *Bodrogi tájszótár* (1992), *A magyarországi Bodrogi földrajzi nevei* (1994), a *Bodrogi balladák* két gyűjteménye (1996, 1997), valamint *A Bodrogi helytörténeti bibliográfiája* (I-II. 1999). Ezeknek a sorát gazdagítja majd kiadásra váró értékes bodrogi gyermekjáték-gyűjteménye. Erejéből arra is telt, hogy kiruccanjon egy számára új területre, s az államalapítás millenniuma tiszteletére megírja *Nemesbikk krónikája* című művét (2000).

Kevés hozzá hasonlíthatóan szorgalmas és céltudatos embert ismerek. Olyan ember volt – s ilyen marad hatása által ezután is –, aki rendületlenül ösztönző példát ad nekünk, amikor erőtlenség, kishitűség uralkodik el rajtunk. Sokan tekintjük életünk szép ajándékának, hogy barátai lehettünk, hogy közös feladatvállalásokban osztozhattunk, hogy azonos nemzeti ügyekért fáradozunk a honismereti mozgalomban, a Néprajzi Társaságban, a Comenius Társaságban, a Kazinczy Ferenc Társaságban. Nagy Géza elszántságát és tartását az sem bénította meg, hogy az utóbbi hónapokban időről időre kórházba kényszerült. Amikor otthon lehetett, folytatta éppen esedékes munkáját. S a Teremtő azzal jutalmazta, hogy időt adott neki a Karcsa történetét és népeletét monografikus igényességgel bemutató könyvének befejezésére. Igaz, a sajtó alatt lévő jelentős mű könyvvé formált példányát már nem vehette kezébe, pedig készült arra, hogy azt a szeretett karcsaiaknak átnyújtsa. Mégis: nagyszerű érzés lehetett pontot tenni ennek az összegezésnek a végére annak tudatában, hogy teljes életet élt, mert teljesítette minden vállalt feladatát. Most már a mi dolgunk, hogy – amíg ehhez az erő megadatik nekünk – fölmutassuk az eltávozott barátunk által összegyűjtött és teremtett értékeket, hogy folytassuk a munkát, hogy őrizzük emlékezetét.

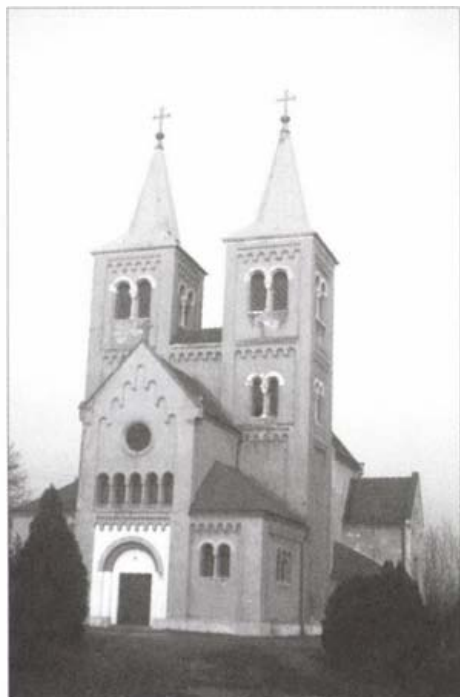
Kováts Dániel

Elment a Garam menti krónikás*

*„Egy ajtó bezárul itt lenn a földön,
s egy ajtó kinyílik ott fenn az égen – ez a halál”*

Fájdalmában alkotta Isten a halált. Az ember bűnéért érzett fájdalmában. Igen ezt is az Úr alkotta mindenki számára. Nagyhét szerdáján Jézus szenvedésének hetében *Csókás Feri bácsinak* is eljött az utolsó éjszakája, hogy annál nagyobb legyen számára a fény. Pontosan azon a napon, mikor hét évvel ezelőtt szeretett párját, feleségét Juli nénit temették.

Feri bácsi halálhíre bennünket, akik szerettük, tiszteltük, mélyen megrendített. Azóta szinte filmszerűen peregnék szemem előtt az együtt töltött percek, órák, napok: a néprajzi táborokról, nemzetközi konferenciákról, gyűjtőútjainkról. Több mint 30 éve összeforrott életünk a Csemadok munkában. Sok-sok felejthetetlen órát töltöttünk mi együtt a nagy család színpadán Pozsonytól Gombaszögig, határon innen és túl. Az általa rendezett és szervezett Csemadok ünnepek, az általa szervezett hagyományőrző csoportok, a kurtaszok-

A bényi templom (Halász Péter felvétele)

* Elhangzott Csókás Ferenc temetésén Bényben 2002. április 2-án.

nyás falvak kulturális feltámadása, sok száz és ezer embernek szerzett közösségi élményt, alkotott értéket a magyar kultúra területén.

Fáklyavivő volt ő a szó legnemesebb értelmében. Hosszú lenne felsorolni tetteit, cselekedeteit, hisz a Kárpát-medence minden táján, ahol magyarok élnek volt ismerője, tisztelője! Mély és szilárd hitével tanúságtévő imádságos életével példát mutatott. Életművét összegezni talán Serédi Jusztinián bíboros végrendeletéből idézve tudnám, amely így szól: „Minthogy bennem teljesen összeforrt magyar és katolikus mivoltom, úgyhogy egyik a másikat soha el nem nyomta, hanem inkább mindig előmozdította: azért római katolikus anyaszentegyházamat és magyar hazánkat mindig egyszerre, egyformán, igazán és önzetlenül akartam szolgálni, abban a biztos tudatban, hogy így összefonódva tökéletes a szolgálat, míg különválasztva, sokszor tökéletlen, sőt néha veszélyes is lehet.”

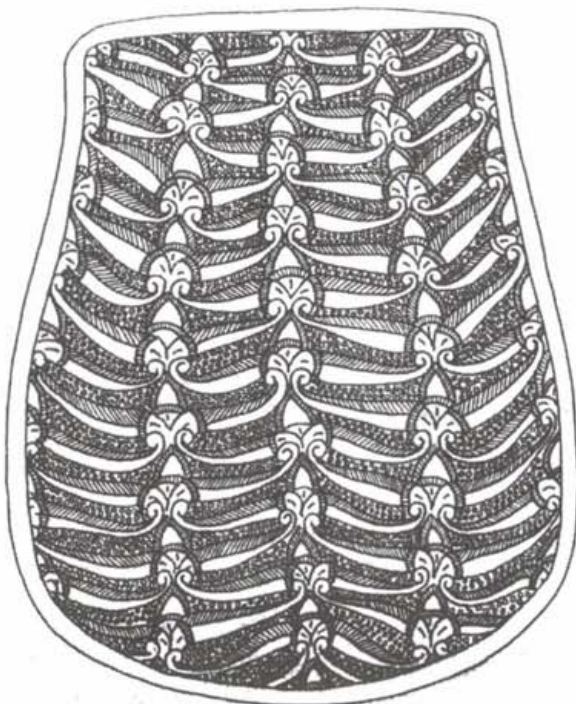
A közélet még nem talált ki semmiféle civil kitüntetést a csöndes jóságosoknak. Kitüntetés helyett az emléküik fénylik fel olykor-olykór, homályos ragyogással. Tőlük, miattuk, általuk vagyunk magunk is talán valamivel jobbak.

Új sír domborul a bényi temetőben – kezdi egyik versét Feri bácsi. S lám most az Ő sírjánál állunk fájó szívvel. Szeretett Feri bácsink embertársai iránti szeretete, tisztelete – örökség, hagyatéka az utókornak. Olyan örökség ez, mely mindannyiunkat kötelez a cselekedetre, elkötelezettségre, hitünk, nemzetünk érdekében.

„Mi ez az evilági élet? Egy kis göröngy a lét Himalájához képest! Egy pillanat egy évmilliárd mellett! Nem ott kezdődik-e az igazi Valóság a Nagy kapun túl? Te vársz ott miránk, te egyedül! A többi semmi tehozzád képest Istenem! Utolsó ajtó Ő: mögötte vár a Boldogság. Mindörökre.

Örök tisztelet és hála Feri bácsi emlékének, mi, akik szerettük, soha nem feledjük.”

Dániel Erzsébet

A bodrogvécsi tarsolylemez. (Hornyaák László rajza)

KÖNYVESPOLC

G. TÓTH ILONA:

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban

A Csongrád Megyei Levéltár Szeged és a dél-alföldi régió egyik meghatározó tudományos műhelye. Az intézmény az elmúlt húsz évben két sorozatot indított útjára: a Tanulmányok Csongrád megye történetéből (1977 óta) 31., a Dél-alföldi Évszázadok (1985-től) 17. köteténél tart jelenleg. A kiadványok a magyar történelem ezer évét ölelik fel. Találunk dolgozatokat (monográfiákat, forrásközléseket, emlékezéseket) például a középkori településszerkezetről, a dohánytermesztő kertész-közsegekről, a XX. század politikai és szellemi életéről, a török kori közigazgatásról stb. A visszaemlékezések, memoárok a közelmúlt megismerését segítik elő, s rámutatnak a történelem személyes, szubjektív jellegére is. Az utóbbi néhány évben a forráskiadás örvendetesen fellendült, így a kutatók és érdeklődők könnyebben juthatnak hozzá a nélkülözhetetlen kútfőhöz.

G. Tóth Ilona nemrégiben, Blazovich László szerkesztésében megjelent könyve a Tanulmányok Csongrád megye történetéből sorozat 28. darabja. A kötet csaknem ötszáz oldalas forrásgyűjtemény, teljességre törekvő válogatás az 1848–1849. évi szegedi események dokumentumaiból. Szeged forradalom és szabadságharc alatti történetét sokan kutatták. Már Reizner János – A régi Szeged című könyvében (1884) – részletesen írt róla, a Szeged története Farkas József szerkesztette 2. kötetében (1985) pedig Szántó Imre ismertette, aki kutatási eredményeit több tanulmányban és egy önálló monográfiájában tette közzé (Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. Szeged, 1987.). Helyi történészek, várostörténeti kutatók is vizsgálták az 1848–1849. év eseményeit (pl. Ruzsoly József, Péter László, Marjanucz László, Zakar Péter, Sávai János). A márciusi események 150. évfordulójára jelent meg Vass László összeállításában egy értékes, gazdagon illusztrált, forrásokat közreadó könyv (Három hét a szabadságharc történetéből. Szeged, 1998.).

G. Tóth Ilona forrásgyűjteménye csaknem nyolcszáz, 1848. március 15. és 1849. július 30. között íródott dokumentumot és regesztát tesz közzé. A levelek adalékot szolgáltatnak Szeged 1848–1849-es történetéhez, bepillantást engednek a szabadságharc mindennapjaiba. Találunk iratot a honvédség és a nemzetőrség szervezéséről, a postaszolgálatról és a közlekedésről, a szegedi egyházakkal és nemzetiségekkel (szerb, német), az oktatásügygel és a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatban. Terjedelmi korlátok miatt az össze-

állító több, egymással szorosan összefüggő levelet, jegyzőkönyvrészletet összevont. A dokumentumok pontos levéltári jelzete, illetve esetenként a kapcsolódó iratok lelőhelye gondosan fel van tüntetve. A könyvet, az érdeklődőket eligazító és a további kutatást elősegítő irodalomjegyzék, valamint a használatát megkönnyítő hely- és névmutató zárja. Utolsó lapjain korabeli hivatali pecsétek (minisztérium, kormánybiztosi hivatal, püspöki hatóság stb.) és a jelentősebb politikusok aláírásai láthatók (Kossuth Lajos, Klauzál Gábor, Deák Ferenc, Eötvös József, Lonovics József, Vécsey Károly stb.). A forradalom és szabadságharc szegedi eseményei 1849. augusztus 2-án értek véget. 1849 augusztusának helyi történéseit legutóbb Géczy Lajos írta meg (Szeged 1849 augusztusában. Szeged, 1999. 7. sz. 32–36. old.)

G. Tóth Ilona így fogalmazta meg forráskiadványa célját a könyv előszavában: „E kötetben egyrészt azért szerettem volna a levéltárban fennmaradt iratokat közzétenni, hogy ezek alapján az olvasók maguk alakíthassák ki képüket eme időszak eseményeiről, másrészt, az egy-egy tanulmányban feldolgozott témákhoz megtalálhassák a hivatkozott iratokat, mivel a tanulmányok csak az iratokból levonható következtetéseket tartalmaznak. Segédeszköznek is szántam iskolák, civil szervezetek és mindazok számára, akik minden évben megemlékeznek a forradalom évfordulójáról, hogy tudjanak válogatni, illetve éppen azt emeljük ki a források közül, amelyekre szükségük van, továbbá korabeli idézetekkel tehessék színesebbé a megemlékezést.” A kötet tehát egyaránt szól kutatóknak és érdeklődőknek. Részletesen bemutatja a szabadságharc szegedi hétköznapjait, szereplőit, eseményeit, a polgárok igyekezetét és összefogását a modern Magyarország megteremtésére. A gyűjtemény minden bizonnyal a további hely- és családtörténeti kutatások kiindulópontja lesz, s segítségével minden Szeged XIX. századi története iránt érdeklődő bővítheti ismereteit. (Szeged, 2000.)

Miklós Péter

DOBOS GYULA:

A Perczelek története

Az 1232-től számon tartott bonyhádi Perczel család címere ékesíti azt a művet, amely az értékes tartalomhoz méltó külsővel jelent meg. Az oknyomozó feltárás évtizedes eredményeként ismerjük meg, hogy a család vagyoni helyzete szinte sohasem tette lehetővé a földbirtokosság amúgy gondtalannak vélt életét. A kiemelkedést a hivatali szol-

foglalásként a szerző a Rétköz fejlesztési lehetőségeit, kitérési pontjait fogalmazza meg tematikusan csoportosítva (mezőgazdaság, életkörülmények, környezetvédelem stb.).

A 131 ábrát, 133 táblázatot, 60 képet és számos térképet tartalmazó kiadvány részletes, jól szerkesztett, körültekintő munka, melynek legnagyobb erénye – amellet, hogy a legfrissebb adatokra támaszkodva ismerteti a tényeket – az, hogy feldolgozza a Rétközről eddig készült tanulmányokat és más munkákat, beépítve saját kutatási eredményeit. Kormány Gyula könyvét a geográfusok, a társadalomkutatók és minden olyan érdeklődő figyelmébe ajánljuk, aki a Rétköz kistáj természeti adottságait és társadalmi viszonyait szeretné mélyebben is megismerni. (Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza, 2000.)

Kerényi Attila–Bujdosó Zoltán

Veszprém Megyei Lexikonok¹

Az elmúlt néhány év kerek évfordulói alkalmat szolgáltattak arra, hogy ki-ki letegye tisztelgő megemlékezését az elődök emlékére. Így volt ez Veszprém megye vezetői, honismereti, helytörténeti munkásai részéről is. 1998-ban megjelent a Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon, mely az akkori megye területéről gyűjtötte össze azoknak a személyeknek az életét, munkásságát bemutató adatokat, információkat, akik az eltelt ezer esztendőben érdemeket szereztek arra, hogy az utókor őket megismerje. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc tiszteletére kiadott kötetbe azok kerültek, akik már nem éltek a kötet zárásának időpontjában. Nem volt könnyű feladat összegyűjteni ezer év jeles megyei személyiségeit. A munkát Varga Béla főszerkesztő fogta össze és az általa vezetett szerkesztőbizottságban hat fő, míg a konkrét munkát végző szerkesztőségben húsz személy vett részt. Már itt meg kell jegyeznem, hogy a munkát a Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése finanszírozta. Ugyanígy a következő lexikont is, melyről a későbbiekben lesz szó. S talán meg kell említeni, hogy a szerkesztők munkája nem volt előzmény nélküli, hiszen a XX. században megjelent pár összefoglaló, lexikon jellegű munka e téren. Néhányat említve ezek közül: *Veszprém megyei fejek* (1929), *Veszprém város az irodalomban és művészetben* (1932), *Dunántúli kultúrmunkások* (1941). De megemlíthetem az 1987-ben Münchenben kiadott *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai* című összeállítást. De soroljuk fel az előzmények között az 1967-ben, majd utána még többször kiadott *Veszprém*

megye irodalmi hagyományai, vagy az 1996-ban megjelent *Emlékhelyek Veszprém megyében* című kötetet. Ezek mellett több kéziratot, illetve helyi jelleget munkára is támaszkodhatott a szerkesztő gárda. Mint említettem, voltak előzmények, mégis óriási feladat volt összeállítani a megye ezer évének jeles személyiségeit. Természetesen át kellett nézni az országos általános és szaklexikonokat is, hogy abból is kigyűjtsek a megyei vonatkozású személyek anyagát. A felhasznált irodalomban a főszerkesztő 27 művet említ, ahonnan adatokat kellett gyűjteni. Így állt össze az 569 oldal terjedelmű lexikon, mely mint említettem csak a zárás napjáig, 1997 őszéig tartalmazta a neveket. „Csak befejezett, végleg lezárult életpályákat mutattunk be – írja a Bevezetőben a főszerkesztő – azokról az általunk fontosnak tekintett személyekről (irtunk), akik életükkel, tevékenységükkel és alkotásaikkal... kötélnének a jelenlegi megyéhez, annak tájegységeihez vagy településeihez.” A lexikon 2000 példányban jelent meg, így eljutott a megye összes közgyűjteményébe, sok magánszemélyhez és tartalékként a megyei könyvtárban ma is megvásárolható.

Az életrajzi lexikon mintegy kezdete volt annak a munkának, mely már a szerkesztés első napjaiban megfogalmazódott, hogy folytatni kell, a ma élő, neves Veszprém megyei személyek életrajzának összeállításával, az adatok megjelentetésével. A Megyei Önkormányzat Közgyűlésének támogatásával 1999 elején megkezdődött a gyűjtés. A főszerkesztő által megfogalmazott koncepciót megtárgyalta a szerkesztő gárda –, mely lényegében azonos az előző lexikon szerkesztőivel – s elfogadta, hogy nem a szokásos, napjainkban elterjedt *Ki kicsoda* jellegű lexikont állítanak össze, hanem a fő hangsúly a folyamatosság lesz. Vagyis, az előző lexikon folytatása a cél, kerüljenek be a lexikonba mindazok a személyek, akik élnek és a megye életében a XX. században jelentős szerepet tölthettek be. Az élő személyeket bemutató lexikon összeállítása – mindenki tudja – sokkal több kritikát válthat ki, mint az elhunytaké. A főszerkesztő vállalta ezt a felelősséget, mondván lehetőség lesz a pótlásra, – egyrészt a pótkötetek kiadása révén, másrészt az összeállítás lezárása után az adatbázis felkerült az internetre, ahol a kiegészítések, módosítások, pótlások szinte naponként elvégezhetőek.

Talán nem fölösleges néhány gyakorlati tapasztalatot is elmondani.

Első lépésként a szerkesztők összeállítottak egy névsort, mely mintegy 5000 nevet tartalmazott, ezt több alkalommal is megvitatta a gárda, s végül a főszerkesztő döntött, hogy ki kerüljön be a lexikonba. Az összeállított adatlapot 3800 címre küldték meg a szerkesztők, azzal a kéréssel, hogy ha a címzett is akarja, töltsé ki és küldje vissza, s így bekerül a lexikonba. Mint várható volt, többen nem küldték vissza, nem is indokolták döntésüket. Többen többszöri kérés ellenére sem jelentek meg, néhányan indokolták késésüket, esetleg távolladásukat. A kötet zárásakor – 2000. december 31-én – 2208 személy adatlapja állt rendelkezésre.

¹ Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerkesztő: Varga Béla. Veszprém. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése. 1998. 569 old. – Veszprém megyei kortárs lexikon. 1–2. kötet. Főszerkesztő: Varga Béla. Veszprém. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése. 2001. 1114 old.

A szerkesztőség fontosnak tartotta, hogy az előző életrajzi kötet lezárása után meghaltak is szerepeljenek a mostani kötetben, ezért ezt kiegészítette 85 elhunyt személy adataival, azokéval, akik a két dátum között haltak meg.

Az egységes szerkezetben, a rövidítéseket egységesen tartalmazó szócikkek áttekinthető formában közlik az adatokat, a lexikon használata egyszerű. Oldja a monotonitást, hogy néhány életrajz kivételével a szerkesztőknek fotót is sikerült közlőzteni. A főszerkesztő több alkalommal is hangsúlyozta, hogy a válogatás természetesen *szubjektív*, vannak akik kimaradtak, holott ott lenne a helyük, vannak olyanok, akik a szerkesztők szimpátiája révén kerültek bele. De mindezt tudomásul kell venni egy élő lexikon szerkesztésénél, annál is inkább, mert nem lezárt életművekről van szó, és a javításra van lehetőség.

A kiadás mellékterméke az az adatbázis, melyet a megyei könyvtárban helyeztek el, ahol a beküldött kérdőíveket és a fotókat őrzik, ahonnan az életművek későbbi kutatói teljesebb adatokhoz is hozzáférhetnek, hiszen több esetben válogatni, szűkíteni kellett a közzétehető információkat.

A recenzens tehet-e mást, mint közli a tény, hogy Veszprém megye – a szerkesztők szerint – neves személyiségeiről rendelkezésre áll az olvasóknak egy összeállítás, melyből megismerik a megye történelmének kiváló alakjait és jelenének formálói. Ha bírálatot mond, az éppolyan *szubjektív* lehet, mint egyes esetekben a válogatás. Azt bátran állíthatom, hogy a megye helytörténetészei ezzel a két lexikkal méltó módon fejezték ki tiszteletüket az 1848–1849-es évforduló és millenniumi ünnep alkalmából. Dicséret illeti a megyei közgyűlést, amely a kiadás költségeit vállalta.

Ezzel a két általános lexikon kiadásával olyan tevékenység indult el a megyében, melynek már van folytatása is: egyes városok, illetve szakterületek lexikonjainak a kiadása. S ehhez a mostani szerkesztő gárda a szakmai hozzáértést biztosítja.

Tóth Dezső

KATONA ISTVÁN:

A Kalocsai érseki egyház története I.

Ford.: *Takács József*. A fordítást szakmailag ellenőrizte és sajtó alá rendezte, az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta: *Thoroczkay Gábor*. Szerk.: *Romsics Imre*.

Példamutató vállalkozásba fogott a Kalocsai Múzeumbarátok Köre, amikor tagjai elhatározták, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium és a Viski Károly Múzeum támogatásával kiadják Takács Józsefnek (1901–1975), a kalocsai gimnázium egykori tanárának *Katona István*: *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae* című, eredetileg szintén Kalocsán, 1800-ban megjelent munká-

jának magyar fordítását. A levéltári forráskutatáson alapuló történetírás gyakorlatát idehaza meghonosító jezuita historikusok művei közül ezt megelőzően ugyanis magyar nyelven egy sem volt olvasható. Jelen kötet Katona monumentális munkájának első részét, vagyis a kalocsai érsekség középkori történetét öleli fel. Historiográfiai jelentőségén túl az előszó és a fordítás szövegéhez mellékelt gazdag jegyzetanyag egyben a főgyűjtemény történetének korszerű összefoglalásává is teszi. A kötetet tizenhat fekete-fehér fényképtábla illusztrálja – kár, hogy a két fotóblokkot a nyomdai eljárás során fordított sorrendben fűzték be. A műhöz tartozó térképmelléletek, valamint a személynév- és a helynévmutató a munka 2002-re ígért második kötetében kapnak helyet.

Thoroczkay Gábor bevezető tanulmánya elsőként Katona Istvánnak (1732–1811) a nógrádi Ipolybolyktól a kalocsai éneklőkanonoki stallumig vezető életútját és tudományos munkásságát mutatja be, különös figyelmet fordítva történészprofesszori működésére a nagyszombati, majd budai egyetemen. Ezután a kalocsa-bácsi érsekség 1800-ig terjedő történetének szakirodalmát tekinti át, röviden értékelve többek között Városey Gyula, Winkler Pál és Udvardy József munkásságát. Az előszó harmadik fejezetében a főgyűjtemény korai történetének legfontosabb kérdéseiről olvashatunk: a tanulmány szerzője itt napjaink kutatóinak eltérő álláspontjait ismerteti a főpapi szék XI. századi történetével kapcsolatban. Szól mindenképp előtte a kalocsai egyházmegye létrejöttének körülményeiről: vázolja Kristó Gyula azon elméletét, mely szerint az alapítás 1009-re tehető és összefüggésben áll az eredetileg részben muszlim hitű, részben pogány dél-dunántúli fekete magyarok megtérítésével és a pécsi püspökség felállításával. Thoroczkay azonban valószínűbbnek tartja, hogy Szent István még korábban, talán már 1002-ben főpapi széket létesített a Vajas mellett. A kalocsai püspöki szék érseki rangúvá tételének időpontja és az első kalocsai érsek életrajza körül zajló viták szorosan összekapcsolódnak, hiszen a főgyűjtemény legkorábbi történetére elsősorban éppen abból a néhány szóból következtethetünk, amelyeket Szent István király Hartvik püspök tollából származó legendája oszt meg velünk a beteg Sebestyén esztergomi érseket három esztendeig helyettesítő Asrik-Anasztáz kalocsai püspökről szólva. Thoroczkay a Hartvik-legendá közlését elfogadva bizonyítottan látja Asrik-Anasztáz kalocsai működését, s az érsekség kialakulását 1006 tájékkára helyezve a dél-magyarországi térítéssel hozza azt kapcsolatba. Vitába száll Koszta László ún. autokefalitási elméletével, amely Kalocsát egyfajta címzetes érsekségként képzei el történetének korai szakaszában. A főgyűjteménye bácsi szék-helyével kapcsolatban a szerző röviden összefoglalja Makk Ferenc, Kristó Gyula és Koszta László eredményeit, majd ezek alapján megállapítja: a főpásztori szék délebbre költöztetését Szent László király kezdeményezte az 1080-as évek második fe-

leben. Kristóra hivatkozva bemutatja, hogy a kalocsai székhely ennek ellenére sem veszítette el teljesen a jelentőségét, sőt a XIII. század végétől a két központ lassan egyenrangúvá vált, s ezzel kialakult a főegyházmegyét az egész középkorban jellemző sajátos kettős szervezet. Mind Kalocsán, mind pedig Bácscon állt székesegyház, létezett káptalan és hiteleshely is. Az előszót a könyv magyar fordításának története, majd a sajtó alá rendezés és a jegyzetelés szempontjainak ismertetése zárja.

Katona munkája rövid földrajzi bevezetés után a főegyházmege területének „ösi” – vagy a mi fogalmaink szerint: népvándorlás-kori – lakóit veszi számba a metanaszta jazigoktól a honfoglaló magyarokig, majd vázlatosan szól Kalocsa városáról. „Egyházi előjáróságok” cím alatt olvashatunk az érsekség területén létezett szerzetesházakról, majd egy újabb fejezet tekinti át a kalocsai főegyházmege plebániáinak az eredeti mű megszületésekor fennálló, XVIII. század végi viszonyait. A *Kalocsai érseki egyház történetének törzsét* az egyes főpásztorok kronológiai rendbe foglalt életrajzai adják: az első kötet a főpapi szék megalapításától a mohácsi csatáig tekinti át az érsekek sorát. A fordítás jól sikerültnek mondható, a recenzens legfeljebb néhány lényegtelen apróságot vitathat: pl. hogy Ammianus Marcellinus *de moribus Hunorum* értekezve inkább a hunok szokásait tárgyalja, mintsem „erkölcsüket” – hiszen a Katona által hivatkozott *locusban* ételeikről, viseletükről, életmódjukról és hadrendjükéről van szó. Hasonlóképpen, amikor az eredeti szöveg szerint „*Carthuius in litteras fideliter retulit*” Asztrik római követjárásának történetét, szerencsésebb a határozószót *híven* formában visszaadni a Takács magyar fordítása által kínált *hűségesen* helyett.

A fordításhoz fűzött kiegészítő jegyzetek áttekinthető szerkezetbe rendezett, bőséges mennyiségű információval látják el azokat az érdeklődőket, akik arra is kíváncsiak, hogy milyen megoldásokat kínál a modern történettudomány a kétszáz esztendő munka által is érintett problémákra. Kifogással itt is csak néhány esetben élhetünk. Bár Thoroczky minden egyes érseknél gondosan összefoglalja az életútjukra vonatkozó újabb szakirodalmat, s azoknál, akik egykor peregrinus diákként külföldön is megfordultak, szól egyetemjárásukról is, e lábjegyzetekből azonban rendre hiányzik az itáliai egyetemek Veress Endre által összegyűjtött, magyar vonatkozású anyakönyvi bejegyzéseire való hivatkozás. A kommentárok szerzője az előszóban érzékelteti, hogy a Katona által idézett források újabb kiadásait feltüntetve nem törekedett mindig a legfrissebb *editiók* használatára, megítélésünk szerint ez az eljárás mind egyes antik auktorok, mind néhány középkori kútfő esetében vitatható. H. L. Jones a maga Sztrabónjához nem mellékelte kritikai apparátust, és a szöveghez fűzött jegyzetei is meglehetősen szűkösek, így a görög nyelvű szövegkiadások közül inkább vagy a G. Krämer neve által fényjeltett *Strabonis Geographica-t* (I–III. Berlin, 1844–1852), vagy a

Budé-sorozatban megjelent, G. Aujac, F. Lasserre és R. Baladie által gondozott változatot (Strabon: *Géographie*. I–IX. Paris, 1966–1989) kellett volna citálni a *Geographika* hetedik könyve kapcsán. Ugyanígy azon oklevelek esetében, amelyek megbízhatóbb kiadásban (pl. Smičiklas *Codex diplomaticusa*) is rendelkezésünkre állnak, pusztán Fejér okmánytáraira hivatkozni nem a legcélravezetőbb. Apróbb következetlenség, hogy F. Romhányi Beatrixnak a kötet végi rövidítésjegyzékbe „F. Romhányi: Kolostorok” címszó alatt felvett *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* című művére a lábjegyzetek kivétel nélkül „F. Romhányi: Szerzetesrendek” formában hivatkoznak. Kár, hogy a jegyzetanyagban között dátumfeloldásokba több helyen hiba csúszott: így pl. „*Keresztelő Szent János ünnepének vigíliáján*”: június 13., helyesen: június 23.; –, „*az Úr születésének előnapján*”: december 23. – helyesen: december 24. Ezeket a hibás redukciókat a majdan megjelenő második kötetben célszerű lenne tételesen korrigálni.

Mindent egybevetve elmondhatjuk: a *Kalocsai érseki egyház története* első kötete mind historiográfiai, mind történeti szempontból értékes könyv. A bevezető tanulmány világos szerkezetben, lényegre törően foglalja össze mindazt, amit a főegyházmege legkorábbi történetéről tudunk: nagy erénye, hogy Thoroczky sehol sem tekinti saját teóriáját az egyetlen lehetséges megoldásnak, s minden esetben részletesen ismerteti más kutatók eltérő véleményét. Katona latin nyelvű munkáját korrekt magyar fordításban vehetjük kézbe, s a szöveghez fűzött kiegészítő jegyzetek széleskörűen tájékoztatják az olvasót a modern kutatás eredményeiről. A Kalocsai Múzeumbarátok Körének kiadványa nemcsak a helytörténészek számára jelent majd nélkülözhetetlen alapművet: haszonnal forgathatja mindenki, aki a középkori Magyarország történetéről s ezen belül az egyháztörténet iránt érdeklődik. (Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2001.)

Körmendi Tamás

DOCTRINA ET PIETAS

Tanulmányok a 70 éves Barcza József tiszteletére

Tudományos életünkben nem szokatlan, hogy egy-egy jeles tudóst pályatársai, kollégái és tanítványai tanulmánykötettel köszöntenek tisztességes életkoruk elérésekor. A Debreceni Református Hit tudományi Egyetem, a Győrspataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei és a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára közös kiadásban vállalkozott Barcza József professzor tudományos munkásságának méltatására.

Bölcskei Gusztáv református püspök tisztelegő köszöntésében szól az arról az emberről, akit ismerünk és szeretünk és akinek örömmel hallgatjuk

zsörtőlödéseit, méltatja a tudóst, aki életét a magyar református egyháztörténet kutatására fordította. „Legendás cédulagyűjteménye a megbízhatóság tárháza (...) Forrásszeretete és kezelése példamutató. Sárospatak és Debrecen református szellemi örökségének őrzője és továbbadója testesül meg alakjában kritikus szeretettel és felelős féltéssel.”

Dienes Dénes és Szabadi István szerkesztők vázlatos életrajzából kibontakozik a gazdag életút. Dögén kezdte segédlelkészként, majd Sárospatakra került és a Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtárának munkatársa lett. Az edelényi lelkészi évek után, tudományos főmunkatársra lett a Magyarországi Református Egyház Doktorainak Kollégiumában. Így került Debrecenbe, ahol megbízást kapott a Közép-keleturópai Reformáció-történet Kutató Intézetének vezetésére. Rövid ideig irányította a Tiszántúli Református Egyházkerült Levéltárát, 1994-től a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékét vezette.

Doktori fokozatot és kutatóprofesszori rangot 1981-ben kapott. A református egyháztörténet-írás jeles nemzedékéhez tartozik. Zoványi Jenő, Révész Imre és mások nevével fémjelzett örökséget vett át és művelt tovább magas színvonalon.

A kiadvány szellemiségét tükrözi, hogy szerzői sorában debreceni, sárospataki, budapesti, pápai, szegedi és üllői tudósok, lelkészek találhatók. A kötetben a következő tanulmányok jelentek meg.

Debrecen: *Ifj. Fekete Károly:* A Vécsei Szövetség, *Lenkeyné Semsey Klára:* A gyülekezeti tisztségviselők választásának kritériuma, *Gaál Botond:* Etnicitás, egyház és Európai Unió, *Győri L. János:* *Kegyességi sikerkönyve a XVII. században, Szabadi István:* „Flacco, quod plerique fabulant...”, *Molnár János:* A Mindszenty-ügy Csanád vármegyében, *Kun Mária:* Tanítványból barát – Montaubantól Budapestig, *Marjovszky Tibor:* Hit és ismeret, *Fazekas Sándor:* Egyház és politika a rendszerváltás után *a Magyarországi Református Egyházban, Hodossy-Takács Előd:* Jövendölés Tíruszról: Ezékiel mint hamis próféta.

Sárospatak: *Hörcsik Richárd:* A debreceni és a sárospataki kollégiumok kapcsolata, *Győri István:* Pedagógiai lehetőségek a cserkészletben, *Horváth Erzsébet:* A Sárospataki Református Kollégium mint a magyar népfőiskolai mozgalom otthonteremtője, *Szentimrei Mihályné:* Próbák tüzeiben, *Dienes Dénes:* Egy elfelejtett imádságszerző.

Pályatársak: *Péter Katalin:* Pataki diákok a Sárospataki Református Kollégiumban 1671-ig, *Rácz István:* A Debreceni Tractus prédikátorainak létszáma és társadalmi státusza (1725–1814), *Fabiny Sándor:* Az Evangélikus Teológiai Fakultás az Erzsébet Tudományegyetemen, *Ladányi Sándor:* Ecsetvonások egy főgondnok arcképéhez, *Márkus Mihály:* Gondolattörédek egy XIX. századi prédikáció olvastán.

A kötetet *Baráth Béla Levente* által készített Barcza József műveinek bibliográfiája és a szerzők névsora zárja. (Debrecen–Sárospatak, 2002.)

Gazdag István

FEJÉR LÁSZLÓ (szerk.):

Vizeink Krónikája

Az elmúlt másfél évtizedben sorra láttak napvilágot a színvonalas ismeretterjesztést szolgáló Krónika sorozat kötetei. A népszerűen megírt, de az általános tájékoztatást jól szolgáló rövid összefoglalók a hozzájuk kapcsolt gazdag illusztrációs anyaggal, valamint a kronológiai adatsor az adott témában tájékozatlan olvasót egyszerre részesítik a lexikon, a monográfia és az enciklopédia előnyeiben.

Nincs ez másként az elődeihez képest csak méreteiben szerényebb Vizeink Krónikája esetében sem. A szerzők nagy vállalkozásba fogtak a kötet anyagának megírásakor. Jóllehet a kötet a hazai – szélesebb történeti tekintetben az egész Kárpát-medence vizeinek – történetéről szól, tudnunk kell, hogy nem a vizeknek van „krónikája”, hanem az embereknek, a népeknek és a nemzeteknek.

A könyvben foglaltak tehát elsősorban az emberekről, az emberi társadalmakról szólnak, arról az igen fontos kérdésről, milyen történeti kapcsolatot alakított ki a Kárpát-medencében élő ember a sorsát mindenkor döntően meghatározó természeti elemmel, a vízzel. Miként élt a folyók és állóvizek mentén, hogyan használta őket, miként élt vissza a természet adta lehetőségekkel, hogyan próbálta a beavatkozása során okozott károkat utóbb csökkenteni stb.

A Vizeink Krónikája tehát elsősorban az itt élő népek, s különösen a magyarság történetének vizekkel kapcsolatos eseményeit veszi számba, s próbál feltárni készíteni az ország összessége számára fontos, vagy a kisebb régiók életét meghatározó vízmunkákról.

Talán nem tűnik túlzásnak, amikor a szerkesztő az ország történetében egy-egy vízmunkát kiemelten kezel, hiszen a magyarság sorsát nemcsak a csaták, a háborúk, a szabadságküzdelmek, napi politikai fondorlatok alakították, hanem a mindennapi megélhetést lehetővé tevő munka, a gazdálkodás, amely a politikai felszín alatt a nemzet túlélését is lehetővé tette. A köztudatban erről per sze kevés ismeret rakódott le. Nyilván színesebb a kép, ha abban a lánnglelkű apostolok és gáncstalan hazafiak, s az általuk mozgósított lelkes tömeg a főszereplő. A könyv gazdag tartalma segít abban, hogy a munkájukat becsületesen, de különösebb glória nélkül végző kubikosok, mérnökök, természettudósok, esetleg helyi közigazgatási szakemberek alakjának felvillantása ne csak a szürke hétköznapokat jelentsék az olvasók számára.

A 360 oldalas kötetben közreadott csaknem 3000 kronológiai adat, valamint 250 magyarázó cikk elsősorban az emberi alkotások történetére helyezi a fő súlyt. Ezt teszi a kötetet bevezető „Ember és természet” címmel írott széljegyzetében *Glatz Ferenc* is, aki az embernek nem csupán a természettől, hanem a technika mindenhatóságától való féltreírásról is szól és ennek megszüntetése érdekében a közgondolkodásban szükséges új szintézis megteremtését sürgeti.

A szócikkek legtöbbször új kutatási eredményeket is tartalmaz. A római kor történetével foglalkozók általában készpénznek veszik, hogy Galerius császár idején az itteni telepések zsilipet építettek Siófok környékén a Balaton vízállásának szabályozására. A tüzetesebb kutatások során azonban kiderült, hogy ez a tévhit a XIX. század második felében született, s azóta tartotta magát a régészek között is. Ha már a régészetről tartunk, arra is fény derül a lapokon, hogy miként működhetett a budai vár vízemelő szerkezete Zsigmond király idejében, s hogy a mai Budán működő elegáns Várkert Casino több mint száz évvel ezelőtt a királyi palota vízművének szivattyútelepe volt. A környezetvédelmi mozgalomban szilárdan tartja magát az a meggyőződés, hogy a nagy vízszabályozások előtti ártéri gazdálkodás egyfajta természetvel való lágy harmóniát jelentett a vizek mentén élők számára. A történeti források azonban azt valószínűsítik, hogy a „fokok” segítségével üzött sokoldalú gazdálkodási forma eltartóképesége elsősorban a túléléshez volt elegendő, s korántsem jelentett idilli állapotot. Amint a népesség növekedése a vízszabályozásokkal kombinált szántóföldi gazdálkodás elterjedését tette szükségessé, ezen – a természetnek ugyancsak „kitett” – életmód visszaszorult, s a XIX. század második felében eltűnt a történelem bugyriának. Sokan hiszik, hogy Vásárhelyi Pál irányította a Tisza-szabályozás hatalmas munkáját, de ez sem állja meg a helyét. Igaz, hogy Vásárhelyi volt a szabályozási koncepció kidolgozója, de még az első kapavágás előtt meghalt, s a részletes tervek csak a kivitelezés során készítették el utódai, hol ragaszkodva a koncepció előírásaihoz, hol pedig jelentősen eltérve attól. A cikkek között tallózva megtudjuk, hogy a Duna jegéből is meg lehetett élni, s hogy a vízszabályozások előtti századokban erősen tartotta magát az a külföldi utazóktól származó híradás, mely szerint a Tiszának csak a kétharmada víz, a maradékot a halak teszik ki. Manapság is sok szó esik az úgynevezett „közműöllő”-ről. A könyv lapjain választ kapunk arra, mit is kell értenünk ezalatt, s a káros helyzet hogyan alakulhatott ki. Ha már a károknál tartunk megtudhatjuk azt is, milyen hatása volt a bányászatnak a dunántúli karsztvizekre, miként sikerült a Velencei-tó vízpótlását megoldani 1993–1995 között, s természetesen külön részletes összefoglaló ismerteti meg az olvasót a „rendszer váltás trójai falova”-ként aposztrofált bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer történetével. A jelen, s valamiképpen a jövő sem marad ki a kiad-

ványból, hiszen az európai uniós csatlakozás küszöbén információkat kaphatunk a közösség „Vízügyi Keretirányelv”-éről, valamint a Tisza utóbbi árvízének kapcsán nagyon időszerű „új Vásárhelyi terv”-ről.

A fentiekben csak néhány érdekességet szereztünk a gazdag tartalomból, bízván abban, hogy a figyelmet ráterelhetjük erre a hasznos kiadványra, amelyet a Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvtár gyűjtemény jelentetett meg az elmúlt év végén.

Károlyi Judit

GYURÁ CZ FERENC:

Bük

Száz Magyar Falu Könyvesháza

A Honismeret 2000. évi 6. számában Csorba Csaba részletesen beszámolt arról a nagyarányú szellemi vállalkozásról, amely célul tűzte ki, hogy a millennium tiszteletére elkészíteti száz magyar falu kismonográfiáját. Nem volt könnyű a válogatás, egyrészt azért, mert ügyelni kellett arra, hogy a magyar nyelvterület megfelelő arányban legyen képviselve határainkon belül és kívül egyaránt, másrészt a szerzők kiválasztása is gondot okozott, mert a megjelenési határidő kemény munkát követelt meg azoktól, akik vállalkoztak egy-egy könyv megírására.

Ennek a sikeres sorozatnak egy már nyomtatásban is megjelent természet szeretőm röviden bemutatni, Gyurácz Ferenc monográfiáját a nyugati határszélen található, gyógyfürdőjéről messze földön ismert Bük községről. Elsőként talán érdemes utalnunk arra, hogy szerencsésen találtak össze a millenniumi szándék és a szerzői szakértelem, hiszen a Vasi Szemle főszerkesztője életének jelentős részét Bükön töltötte, családi környezetben halmozódta föl benne a falu jelenkori történetére, lakóira vonatkozó tapasztalatok. Persze egy ilyen monográfia megírásához nem elegendő a helyismeret, nagyarányú levéltári, könyvtári kutatásra volt szükség ahhoz, hogy igényes kiadvány kerüljön az érdeklődő közönség asztalára.

A könyv három részre oszlik. Az első 64 oldalon áttekinti a község és a tágabb régió történetét a honfoglalás előtti időszakról napjainkig. A Répce völgye már az magyarok megjelenése előtt is hosszabb-rövidebb ideig szálláshelye volt illíreknek, keltáknak, rómaiaknak, germánoknak, avároknak, esetleg szlávoknak is, hiszen az Ablánc-patak neve és az egykori Ablánc falunév egyértelműen szláv eredetre utal. A honfoglaló magyarok már 900 körül benyomultak a Répce völgyébe, és az egész későbbi Sopron vármegyét birtokukba vették.

A község nevének első említése jelenlegi ismereteink szerint egy 1265-ben kelt oklevélből származik. Hosszú évszázadokon át Vizlőbük, Egy-

házasbük, Mankóbük, ritkábban Tivánbük néven szerepelt a történeti forrásokban. A három falu, Felsőbük, Középbük és Alsóbük közigazgatási egyesítésére 1902-ben került sor.

Az első birtokosok föltehetően a Bükiek lehettek, akiknek említésével a XIII. századtól egyre több oklevélben találkozunk. A magyar történelem viharos évszázadai alatt itt a nyugati végeken is sokat szenvedett a lakosság a háborús események miatt. A XV. században német csapatok törtek be a Répce-vidékre, 1454-ben Hunyadi János vonult át Bükön, hogy a Csepregben garázdálkodó huszitákat megfékezze. Átmenetileg csak Mátyás király győztes nyugati hadjáratai hoztak némi nyugalmat. Az 1520-as évektől a Batthyányak horvátokat telepítettek a faluba, akik később magyarrá váltak, de a Francsics, Szedenics, Görbicz, Dugovits családnevek még máig is őrzik emléküket. A XVI. századtól új családok tűnnek föl a falu életében: a Mankóbüki Baloghok, Horváthok, Hetyésyék, Mesterházyak és a Herényiek.

A történeti források közül kiemelkedő Felsőbük kuriális helység 1650. május 15-én kelt statútuma, amely 11 pontban rendelkezik a falu lakóinak jogairól és kötelességeiről. A reformáció idején Bük lakosságának túlnyomó része evangélikus lett, mintegy 70 évre az ősi templomot is birtokukba vették. Saját templomot 1784-ben II. József türelmi rendeletének nyomán építettek maguknak, ennek ellenére azonban a XIX. századra a katolikusok ismét többségbe kerültek a településen. Bük lakossága a szabadságharc idején nemzetőröket állított, számos férfi csatlakozott a szabadságharc seregéhez, akik között tiszti rangban levőket is találunk, Baranyay Mihály honvéd századost és Hetyésy Pál honvéd hadnagyot. Három hősi halált halt honvédról is vannak feljegyzések.

A polgárosodás évszázada jelentős fejlődést hozott a falu életében. Az 1860-as években Felsőbükön cukorgyár épült, amely az 1917-ben történt leégéséig nemcsak a hárombüki szegényeknek, hanem sok környékbelinek is állandó vagy időszakos munkát adott. 1865-ben adták át a Sopron-Nagykanizsa közötti vasútvonalat, amely Bükön haladt keresztül. A mezőgazdaság fellendülését hozta az egyik legnevesebb magyar arisztokrata család, a Szapáryak megjelenése a faluban. Az 1920-as években gróf Szapáry György – gróf Szapáry Gyula (1832–1905) magyar királyi miniszterelnök fia – feleségül vette Csermeki Markovics Mária-t, és ezáltal a felsőbüki kastély a majorokkal, földekkel együtt a Szapáryaké lett. A volt cukorgyári földeknek korszerű gazdálkodást alakítottak ki. Szomorú eseményként tartjuk számon, hogy a II. világháború alatt a falu zsidóságát elhurcolták, akik nagyrészt elpusztultak, nem tértek vissza szülőhelyükre.

Új korszak nyitányát jelentette a település történetében az 1957-es év, amikor szénhidrogén-kutatás közben melegvíz tört föl a falu határában. Erre épült az elmúlt évtizedekben a világhírű gyógy-

fürdő, amely százezreket vonz évente a fürdőtelepre, az ott lakóknak pedig jó lehetőséget nyújt anyagi javak szerzésére.

A könyv második nagyobb fejezete szintén kronológiai sorrendben tekinti át a népesség változását, a gazdasági élet fontosabb eseményeit, az egyházi életet, a faluban tartott zsinatokat, a fontosabb épületeket. Az utcák külső képét jelentős mértékben átalakította az idegenforgalom. Például Alsóbükön, a Kossuth Lajos utcában üzletek, kis szállodák, éttermek sora épült fel nem mindig szerves, hagyománytisztelő módon. (A helyi önkormányzat jó szándékát bizonyítja az a törekvés, hogy néhány megőrzésre érdemes szép házat védetté nyilvánított, és anyagilag is támogatja állaguk megőrzését.)

Viszonylag részletesen foglalkozik a könyv a hagyományos kultúra emlékeivel. Elsősorban a nemrég elhunyt Szabó József munkásságára támaszkodik, aki a falu történetének, kultúrájának jeles kutatója volt, minden évben értékes anyagot küldött az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők megyei és országos pályázataira. Igen gazdag a népi líra kincsestára: a pásztoralokat, balladákat, a pogány kori regőlést idező rítuséneket, a Lucázás rigmusait még az utolsó pillanatokban sikerült megmenteni a gyűjtőknek.

A záró függelék rész mintegy adattárként egészíti ki az eddig elmondottakat. Bemutatja többek között a nevezetes családokat, lajstromok alapján a nemeseket, jobbágyokat, háztulajdonosokat, a Szapáry-uradalom alkalmazottait, a népességszám alakulását 1785-től a legutóbbi népszámlálásig.

Részletesen foglalkozik a falu jeles szülöttivel, egyéniségeivel. Közülük néhányat nekünk is érdemes megemlítenünk. Felsőbüki Nagy Pál ugyan Fertőszentmiklóson született, de a XVII. században Bükön feltűnt család sarja. Alsóbükön született Gyurácz Ferenc evangélikus püspök, író, főrendiházi tag. Dr. Horváth Tibor 57 évig volt köztisztviselőnek örvendő orvosa a községnek. Felsőbükön született vitéz Szarka Géza író, tanár. Felsőbüki sokgyermekes családból származik dr. Csóka J. Lajos bencés szerzetes tanár, történész. 1937-ben lett a büki katolikus iskola tanítója, tanára majd igazgatóhelyettese a már említett Szabó József, aki számos helytörténeti munkával gazdagította a község irodalmát.

Gyurácz Ferenc könyve tanulságos olvasmány elsősorban a bükieknek, akik büszkéik lehetnek múltjukra, őseikre, falujukra. Használhatják természetesen azok is, akik szeretnének megismerkedni a nyugati végek egy sikertelepülésével, amely évszázadok viharait átvészelve jutott el odáig, hogy Európa kedvelt üdülőbázisává lett. (Bp. 2001.)

Balogh Lajos

Öcsöd nagyközség oklevelei és fontosabb iratai (1297–1738)

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága immáron hatodik dokumentum kötetét teszi közzé forráskiadvány sorozatában, Benedek Gyula fordításában. Ez a kötet minden eddigénél nagyobb terjedelmű, csaknem háromszáz oldalas. A 91 közzétett történeti forrás közül mindössze 14 a Mohács előtti oklevél. Az 15–66. számú 1711 előtti, a 67–91-es sorszámot viselő XVIII. századi. Az időrendi megoszlás jelzi azt is, hogy milyenek az alföldi települések forrásanyagai.

A XIX. század második felében induló nagy forráskiadási hullám a XX. században bizony meglehetősen „lecsendesedett” Magyarországon, majd helytörténeti tekintetben az 1960-as évektől a megyei történeti olvasókönyvek kiadása révén indult újabb sorozat. Néhány település-monográfiához is csatoltak forrásszövegeket, de inkább csak kuriózumként. Bács-Kiskun megyében az elmúlt évtizedekben Kőhegyi Mihály szorgoskodása révén indult meg (és halálával úgy tűnik, meg is szakadt) egy községi sorozat. Hajdú József Déványa forrásainak kiadásába kezdett. Más megyékből is vannak elszórt kísérletek (pl. a somogyi Marcaliban). A honismereti oktatáshoz kapcsolódóan az utóbbi években jelennek meg iskolai felhasználásra összeállított forráskiadványok.

Ez a rövid áttekintés is jelzi azt, hogy nyilvánvaló, ahány kiadvány, annyiféle. Egyesek csak a már kiadott szövegekből szemelgetnek, mások vegyesen közölnek kiadottat és kéziratot forrást. Különbség van abban a tekintetben is, hogy a teljes forrásszöveget közlik, vagy annak csak egy részét, illetve tartalmi kivonatát. A szövegközlés jellege is különböző: némelyik tudományos igényű, mások az ismeretterjesztés célját szolgálják elsősorban. Egyes kiadványok magyar nyelvű szövegeket fotómásolatban (még gyakrabban fénymásolatban) tesznek közzé, s bizony jelentős részüket még szakember számára is nehezen olvasható (a reproduktív színvonal miatt). Gyakorta tapasztalja az olvasó, hogy a forrást vagy egy részét képen is bemutató melléklet szinte (vagy teljes egészében) használhatatlan, méretaránya miatt, vagy elmosódott stb. Ilyesfajta „illusztrációknak” valójában nemigen van értelme.

Kérdés, hogy a forráskiadás sokszínűsége tudományos szempontból hogyan ítéhető meg. Nyilvánvaló, hogy egyetlen nagy, központilag szervezett, irányított forráskiadási tevékenység lehetőségének felvetése csak illúzió lehet. Az átfedések kiszűrése is nehéz. Nem lehet központilag „előírni”, hogy először a „fontos” források jelenjenek meg, s csak azok után kapjanak helyet a „kevésbé jelentősek”. Örülünk kell minden forráskiadványnak, s kiemelten támogatunk kell a szak szerű, tudományosan is jól használható köteteket, s még inkább a sorozatokat. Az Alföld közepén fekvő megye kezdeményezése igazán mintaszerű. Különösen Tolnay Gábor buzgólkodásának

köszönhető, hogy sikerül újra és újra megteremteni a pénzügyi lehetőségeket a munkálatokhoz. Csak remélhetjük, hogy a sorozat még hosszasan folytatódni fog.

Az öcsödi kötet összeállítója (Benedek Gyula) utal arra, hogy Vass Előd és Szabó Ferenc már korábban is tett közzé a település történetére vonatkozó dokumentumokat. Ezeket kritikai szempontból is elemezte, s megállapította, hogy több forrás korábbi helyazonosítása megkérdőjelezhető. Kitér arra is, hogy még vannak olyan levéltári forráscsoportok, amelyekben további adatokra számíthat a kutató.

A kötet a szövegeket teljes egészében, magyar nyelven közli. A közléstől akkor sem tekint el, ha a forrásszöveg korábban (akár többször is) megjelent. Ezt indokolja a régi kiadványok nehéz hozzáférhetősége, s az, hogy az új kiadás olvasatai, fordításai a korábbinál pontosabbak.

Kérdéses természetesen az, hogy hosszabb terjedelmű dokumentumok (pl. összeírások) esetében, ha településenként csupán az adott helységre vonatkozó néhány sort közöljük, akkor a nagyobb összefüggésekből mesterségesen kiszakított forrásszöveg hogyan értelmezhető? A kutatás szempontjából célszerűbb lenne, ha a kiadványok nem a mai településhatárok szerint felparcellázva tennek közzé a szövegeket. Nagyobb tájegységek vagy egész vármegyék oklevéltáráinak megjelenítése azonban egészen más szervezési feladatot igényel, s éppen az egyes önkormányzatok pénzügyi támogatását nehéz lenne megnyerni. Hiszen miért támogasson egy település olyan vasos, akár ezernyi oldal terjedelmű kiadványokat, amelyben csak eldugva, néhány sorban vagy néhány lapon találja meg a saját múltjára vonatkozó elszórt utalásokat.

Jelen kötet a korábbiaktól abban különbözik, hogy igen részletes személynév és földrajzinév mutató is járul hozzá, amely megkönnyíti a használatát. Az ideális az lenne, ha e kötetek anyaga CD-n, illetve az interneten is hozzáférhető lenne, ezzel segítené a kutatást, hiszen a helyi kiadványokkal az a legnagyobb gond, hogy terjesztésük mindmáig megoldatlan. Gyakran mire az érdeklődő tudomást szerez róluk, már elfogytak. (Latinból fordította és közreadta *Benedek Gyula, Szolnok, 2001.*)

Csorba Csaba

A Hajdúdorogi Főesperesi Levéltár iratainak lajstroma és mutatója.

Egyházi levéltáraink némelyikének repertóriumma még a szocializmus évtizedeiben megjelent, amennyiben olyan híres és jól gondozott gyűjteményről volt szó, mint az Egri Főegyházmegyei Levéltár, amelynek Soós Imre tollából megjelent jegyzéke talán a legszínvonalasabb a hasonló kiadványok között. Kiemelhetjük még az avatott

levéltárosok munkái közül a Székesfehérvári Püspöki Levéltár jegyzékét, színvonalas bevezetője gondos szerkesztését. Azt sem szabad elhallgatnunk, hogy az Országos Levéltár rengeteg egyházi levéltári repertóriumot mikrofilmre is vett.

Mégis voltak olyan archívumok, amelyekről nem rendelkezünk mutatóval, noha sok esetben szinte lehetetlen a helyszínre utazva, szűk időkorlátok keretei közt kotorászni valamely rendezetlen anyagban. Ilyen hiányt pótol a most ismertendő Hajdúdorogi Főesperesi Levéltár *lajstroma is*, amely a *Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai* sorozat 3. számában jelent meg. Az ilyen jegyzéknek perdöntő jelentősége van a kutatás megszervezésében: sok esetben csak postán kérhet xeroxot a kutató (ugyan ki fizeti meg a helyszínre utazás és a szállás költségeit a mindenkor szegény kutatóknak?), így különlegesen nagy gondossággal, átlagon felüli alaposággal kell összeállítani a hasonló jegyzékeket.

Mint a kötethez előszót író *Udvari István* professzor kiemeli, a hajdúdorogi kerület, majd 1873-tól külhelynökség nemcsak a jelenlegi Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspökség elődjeként, hanem a Munkácsi Püspökség legfontosabb kerületeként is több szempontból érdemes a kutatásra (az egyháztörténeten túl művelődéstörténeti, nyelvészeti, iskolatörténeti és más aspektusokban). Részletesen szól Udvari a jegyzéket összeállító Bányai Antalról is, aki 1826-ig sajátkezűleg bővítette a jegyzéket. Éppen ebben rejlik a kiadvány értéke és fogyatékosága egyaránt: híven tükrözi a bemutatott fond egykori állapotát, amely ma is külön egységet képez a Nyíregyházán található Hajdúdorogi Püspöki Levéltárban (mint ismeretes, a szobanforgó görög katolikus püspökség székhelye annak létrejöttétől kezdve nem Hajdúdorogon volt, hanem néhány debreceni év után folyamatosan Nyíregyházán). Így a korai állapotokról, főként a XVIII. századról pontos képet kaphatunk. Ez azért is fontos, mert Mária Terézia jóvoltából nyerték el önállóságukat a görög katolikus egyházmegegyék (a munkácsi, fogarasi, szvidnikikörösi), és a XVIII. században a ruszin népesség számára mind az önálló nemzeti tudat kialakulását, mind a saját kultúra megteremtését, mind a bárminemű saját felsőbb társadalmi osztály létrejöttét az egyházi unió, illetve az uniót követő másfél százados küzdelem után az önálló görög katolikus püspökség jelentette. Különleges helyet foglalt el a hajdúdorogi főesperes a Munkácsi Görög Katolikus Püspökségen belül, amit az a példa is mutat, hogy a legnagyobb formátumú vezető püspök-egyéniség, Bacsinszky András főpásztori kinevezése előtt Hajdúdorogon szolgált. (Erre viszont az Előszó nem utal, noha épp Udvari professzor egyik alapvető kutatási területe Bacsinszky püspök működése.)

A forráskezeléshez nélkülözhetetlen kiadvány értékét emelik a mutatók: nevek, helységek és tárgyszavak szerint kereshetünk benne. Hasznos lett volna még *nyelvi* mutató is, amennyiben az ira-

tok tetemes része a magyaron kívül egyházi szláv, ruszin, lengyel és más nyelvű, és éppen ilyen szempontból nyújt becses kutatási témát (amint ezt Udvari előszava is kiemeli). Legégetőbb hiány azonban a latin eredeti teljes mellőzése. Mind a bevezetőben jelzett példáink (Eger és Székesfehérvár), mind más archívumok az eredeti latin nyelvű címjegyzékek adják közre. Egyenesen groteszk megoldás, hogy a latin eredeti címeinek betűrendjében adja közre az iratok témáit magyar fordításban a jegyzék. (Így kerülnek az Egerrel kapcsolatos anyagok A betű alá, merthogy Agriensis, Agriae, ...) Dícséretes ugyan a fordítói ambíció (*Lakatos László*), ám azt mégsem gondolhatják talán komolyan a közreadók, hogy a gyűjteményt felkereső kutató papok, egyháztörténészek vagy filológusok mindennemű latintudás nélkül fogják azt vizsgálni?!? Érdemes lett volna tehát a *kétnyelvű* megoldást követni, hiszen az egyes kisteleplülések helytörténéseinek talán hasznos a magyar fordítás, ám a latin eredeti teljes mellőzése rontja a komoly kutatás érdekében történő hasznosítást. Megjegyzendő, hogy a kisteleplüléseken is működik pap, a helytörténészek pedig sok esetben még alaposabb felkészültségűek, mint a szocializmusban nevelkedett és magasabb polcra avasztalt szakemberek. (Ne felejtsük el, hogy mind a négy hazai tudományegyetemen képeznek latin szakosokat.) Ezt a tényt az Előszóban illet volna hangsúlyozni, annál is inkább, mert aki egy ilyen kiadványhoz előszót ír, különösen, ha aláírása szerinti „az MTA doktora, egyetemi tanár...”, az nyilván avatott egyháztörténész, ergo kiváló latinista. Nyilván ezért kérték őt fel.

Mint kiváló latinistától és egyháztörténészről, ennél is többet várhattunk volna Udvari professzortól, az előszó szerzőjétől. Jelesül azt, hogy a Hajdúdorogi Főesperessé, majd Külhelynökség, illetve századunkban Püspökség történetét röviden mutassa be. Ahogyan ezt valamennyi, általunk fentebb már példaként jelzett, és valamennyi nem jelzett egyházi levéltári fondjegyzék publikálójá teszi. Taxatív felsorolva az alapítástól a jelenkori állapotokig a főbb állomásokat. Ehhez mérten a repertórium összeállítója kap aránytalanul nagy teret, ami nem lenne gond, ha ugyanilyen terjedelemben kaphatnánk némi egyháztörténeti összefoglalót.

Abban viszont egyetérthetünk Udvari professzorral (és ez minden latintudástól függetlenül is belátható), hogy, idézzük: „Kívánatos lenne, ha a (...) feldolgozásba bevonnák (...) az 1830-as évektől a dorogi külhelynökség létrejöttéig (1873) terjedő (...) irateggyűttest is...”. Tehát: a jelen kötet úttörő, ám több szempontból elhamarkodott, hiányos vállalkozás, egy terjedelmesebb mű ígéretes, ám csonka előzményének tekintendő. (Nyíregyháza, 1999.)

Földvári Sándor

KALOCSAI PÉTER–MOLNÁR JÓZSEF:

„Balra tarts, jobbra előzz!” Magyarország városi közlekedés régi képeslapokon

133 év telt el azóta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában, a világon elsőként, forgalomba hozták az első levelezőlapokat (1869. október 1.). 1878. június 1-én Párizsban, a nemzetközi posta-forgalmi konferencián fogadták el hivatalos postai küldeménynek a levelezőlap képpel ellátott változatát. Ezzel újtára indult az emberi kapcsolattartásnak egy máig népszerű formája. Tartózkodási helyünk nevezetességeit ábrázoló képeslapot küldeni annyi, mint megosztani vizuális élményeinket másokkal.

A dualizmus korában bekövetkezett életmód-változás kedvezett a képeslapok gyors elterjedésének. A fejlődő fotótechnikának köszönhetően az üdvözlőkártyákon megjelentek a modernizálódás és urbanizálódás eredményeit bizonyító nevezetes építmények, és az adott település életképességét bizonyító mozgalmas utcaképek – a hozzájuk tartozó közlekedési eszközökkel.

Kalocsai Péter és Molnár József e képes levelezőlapokból válogatva állította össze a „Balra tarts, jobbra előzz!” című színes albumot, amely a nyolcvan-száz évvel ezelőtti Magyarország városi közlekedéséről nyújt átfogó képet. Munkájukat különösen értékesíti az a tény, hogy a kötetben szereplő valamennyi képeslapot magángyűjtők féltve őrzött archívumaiból közölték. Az album alapvetően Molnár József gyűjteményéből készült, a 283 közölt képeslap mintegy ötödét hét másik gyűjtő bocsátotta közre.

Akkor tudjuk igazán értékelni a szerzők gyűjtőmunkáját, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon 1910-ben 138 városi rangú települést tartottak nyilván, ugyanakkor az albumban 119 városi rangú, vagy városi szerepkört betöltő településről találunk közlekedéstörténeti értékű képeslapot. Minden olyan város szerepel, amelyben 1896 és 1920 között valamilyen kötőpályás közhasználatú személyszállító eszköz működött.

Az igényes küllemű, dekoratív kivitelű, átgondoltan szerkesztett kötetet képeslaptörténeti fejezet, angol nyelvű összefoglaló, ajánló bibliográfia, helységnevmutató, rövidítésjegyzék, két térkép valamint a dualizmus kori modernizáció, urbanizáció és városi közlekedés kapcsolatát tagláló adatgazdag tanulmány emeli ki a szokványos képeslapalbumok sorából. A tudományos igényű, ugyanakkor olvasmányos stílusú, képekkel illusztrált bevezető fejezetek számos szakmai kuriózumot tartalmaznak. Külön hangsúlyt kaptak azok a közlekedéstörténeti tények, amelyekre ma is büszké lehetünk (néhányat kiemelve: a budapesti földalatti vasút, az Erzsébet-híd és a temesvári Liget úti vasbeton híd világhíressége, az Osztrák-Magyar Monarchiában elsőként Nagyváradon létesített városi gőzvasút és az első két troliszióját Tátrafüreden és Nagyszébenben).

A bemutatott képeslapok zöme 1896 és 1920 között, néhány darab 1920 és 1938 között jelent

meg. Látható a székesfehérvári omnibusz, a szege-di lovasút, a debreceni gőzvasút, a békéscsabai benzin-elektromos motorkocsi, a szombathelyi villamos, a pozsonyi trolibusz, a zágrábi sikló, az aradi autóbusz stb. Külön fejezetet szentelt a szerzőpáros az utaknak, hidaknak, alututaknak, a gyalogos és a lóhátton való közlekedésnek, a kerékpár-, a motorkerékpár- és az autóközlekedésnek. Rendkívül érdekes, olykor megmosolyogtató az „Elképzeltem jövő” című, a Verne-regények illusztrációit idéző fejezet. Zepelinek, égen járó szekerek, Ikarosz nyomdokait követő repülő alkalmazosságok, sohasem volt autók mobilok nyüzsgőnek a földön és a levegőben.

Nem csak a szakmai és esztétikai szempontok szerint kitűnően válogatott képeslapok teszik érdekes böngésznielvé a különleges forrásközlő munkává a kötetet. Két történeti forrástípus, képeslap és az újsághír kerültek itt egymás mellé. A szerzőpáros a fotótechnika segítségével megragadott és a korabeli hírlapok írásaiban fellépő pillanatképek egymás mellé helyezéssel mutatja be a letűnt világvárosi közlekedésnek ma már csak a játékfilmekből ismert mozgalmasságát. A színes képeslapok szemet gyönyörködtető és szívet melegengető látványok között szerényen bújnak meg a gondosan válogatott hírlapi idézetek, amelyeket összegyűjteni óriási munka lehetett – de megérte a fáradságot! 49 hírlap csaknem 120 idézett cikkel öleli körül a történeti Magyarországot a „Nagyszabeni Újság”-tól a „Pécsi Napló”-n át a „Rába-vidék”-ig, a „Győri Hírlap”-tól a „Szepesi Lapok”-on és a „Nyírvidek”-en át egészen a „Máramaros”-ig. Beszámolnak a korszak impozáns új létesítményeiről, a hidak, városi villamosvasutak átadásáról, üzembe helyezéséről, „nagy automobil elgázolásokról” és más közlekedési balesetekről, vagy a városi hatóságok közlekedéssel kapcsolatos szigorú rendelkezéseiről.

Manninger Jenő, a Közlekedési és Vízügyi Minisztérium politikai államtitkára az albumhoz írott ajánlásában így fogalmaz: „Tágas terek, műves épületek, pompás köztéri szobrok, patinás üzleti portálok és feliratok, kecsesen libbendő úrhölgyek, délceg urak, fáradtan baktató bácsikák, kíváncsiskodó gyerkőcök – megannyi apró részlet, amely a polgári lét fejlettségét és életerejét bizonyítja. Minden lap egy bonyolult kis külön világ, amely eltűnt és mégis él. Nyugalmas csendes esték-e könyv segítségével újra felidézhetjük.” (B. K. L. Kiadó Szombathely, 2001.)

Tóth Kálmán

SZÉNÁSSY ÁRPÁD:

A népi élelmiszerelőállításról az ipari feldolgozásig Komárom megyében 1945-ig

Szenássy Árpád könyve a tényközpontúság és a tisztánlátás jegyében fogant. A szempontok gondos összeválogatásával, szelektálásával, ellenőrzé-

sével és rendszerezésével a komáromi térség gazdaságtörténetének egyik fejezetét mutatja be.

A szerző kutatói feladatul a mezőgazdasági ipartörténet, az élelmiszerfeldolgozás témakörének és ezek gazdasági-műszaki jellemzőinek vizsgálatát tűzte ki. Az olvasó világosan elrendezett, jó érzékkel megtervezett munkát vehet a kezébe, amely a tájainkon háttérbe szorult gazdasági tárgyú helytörténetírás egyik szép teljesítménye. Vezérfonala, hogy egy régió sajtósági agrár- és géptörténeti „látleleteit” hozza felszínre. Külön értékelendőnek tartom, hogy módszertani-elméleti problémákat vet fel, vállalja az ellenőrizhetőséget és a kritikát, mikor anyagfeltárási módját, stratégiáját szemlélteti. Ugyanakkor a szükségesnek ítélt és alkalmazott segédeszközök listáját (helyszínbejárás, interjúk, fényképdokumentáció stb.) is vázolja.

Szerkezetére a horizontális és vertikális irányultság egyaránt jellemző. Horizontálisan a közigazgatási-földrajzi tényező (Komárom megye, komáromi régió) pontos körülhatárolása (az 1920 előtti és utáni gazdasági körzetek, hegy- és vízrajzi adottságok), míg vertikális irányban az agrár- és ipartörténeti területek egymásra épülése fedezhető fel.

Az élelmiszergazdaság fejlődésének technikai-technológiai összetevőit három főcsoportban (állati- és növényipari termékeket, élvezeti cikkeket előállító iparágak) vizsgálja. Figyelmet szentel a komáromi és a környékbeli ipartörténeti emlékek feltárása és dokumentálása mellett a műszaki bázis (pl. gőzgépek, villanymotorok) kialakulásának és fejlődésének is.

A kötet az élelmiszeripar előzményeivel, a népi iparral és a kézművesiparral szintén foglalkozik. A megyei élelmiszeripar kezdeteit a XIX. század elejére teszi. Az osztrák-cseh tartományok földrajzi közelségét, a térség mezőgazdaságának fejlődését előmozdító, segítő tényezőnek tekinti. A kedvező hatást az ipari forradalom hazai jelentkezésében látja.

A tulajdonképpeni élelmiszeripar kialakulása a céhes ipar eltűnésével, lemorzsolódásával, illetőleg a nagyüzemi termelésre való áttéréssel függött össze. A vasútpéptés, amely a regionális iparosítás hajtóerejének is tekinthető, az ipar feltételeinek létrejöttét kedvezően befolyásolta. Az iparágakat előbb magyarországi viszonylatokban, majd helyi keretben elemzi. Ezt a historiográfiai módszert végig tudatosan alkalmazza. Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert ez a módszer a szlovákiai magyar helytörténeti munkák többségéből – természetesen a tárgyalt témát figyelembe véve – hiányzik. A múlt homályából olyan felvidéki érdekességeket villant fel, mint például az 1830-ban alapított bátorkeszi cukorgyárat, amely Közép-Európában is a legelső volt, vagy a komáromi „seripar” XVII–XVIII. századi megszületését, hanyatlott sorsát, majd gyors megszűnését.

A történelem szakos pedagógusok is haszonnal forgathatják. Felhasználhatják az oktató-nevelőmunkában, hiszen olyan ősi, népi feldolgozási

munkafolyamatokat és technológiákat mutat be, melyekről a fiatalabb nemzedéknek hiányos ismeretei vannak, mára már kivesztek a hétköznapi világából (pl. a kenderfeldolgozás, a selyem előállítás). Másrészt a modernizált ipari feldolgozás alpmunkálatait is bemutatja (pl. a pálinkafőzés munkamenetét, az ecet készítését, a dohányzsüretet).

A szerző néhány megállapítását azonban pontosítanom.

Utal az „arisztokraták(?) bankjainak” iparfejlesztő tevékenységére, mely során az ipari üzemeknél befektetett tőke növekedett. A XIX. század első felében Magyarország nemcsak az ipar, a kereskedelem, hanem a bankügy területén is a fejletlen országok közé tartozott. Kialakulatlan tőkepiac, hitelhiány jellemezte. Az éppen formálódó magyar ipar csekély tőketámogatására csak az 1840-es évek második felében került sor. Az ipar tőkésüzemléte csupán a XIX. század második felében növekedett. Érdemes lett volna foglalkoznia a komáromi pénzüzetek helyi iparkapcsolataival – ha egyáltalán voltak ilyenek –, hiszen az első városbeli takarékpénztár már 1845-ben megnyitotta kapuit. Jobban szét kellett volna választania a különböző történelmi-gazdaságtörténeti korszakokat, valamint a régió szempontjából meghatározó, a hatalomváltások okozta határváltozások lokális közgazdasági következményeit (1918–1920, 1938–1939, 1945).

Természetesen elkerülhetetlen volt a munkafolyamatokat, gépeket jelölő idegen szakkifejezések használata, ezért ajánlatos lett volna ezeket külön feltüntetni és megmagyarázni.

A kötet földrajzi- és névmutatót tartalmaz, azonban a sajtó- és levéltári források jegyzéke megkönnyíthette volna az olvasó tájékozódását, mivel az irodalomjegyzékből nehezen visszakereshetők. Egy szlovák és egy idegen nyelvű tartalmi kivonat hiánya is érezhető.

A szerző a jelen helyi társadalmának gazdasági boldogulására próbál cselekvési, tájékozási mintákat bemutatni. Közben hangsúlyozza az 1890-es évekbeli határokon átnyúló regionális gazdasági-kereskedelmi egymásratalálást, mely folyamatnak megvoltak a több mint kétszáz esztendővel ezelőtti előzményei és indikátorai. Munkája nem a cáfolhatatlan, megkérdőjelezhetetlen tények „igézetében” született. Tisztában van vele: új tények figyelembevételével az adott kérdéskörrel új vélemények szülehetnek. (KT Kiadó. Komárom, 1997.)

Gaucsik István

VESZPRÉMI SZEMLE Várostörténeti folyóirat

A 2001. év végén igazi kulturális eseménynek számított a Veszprémi Szemle új, 7. számának megjelenése. Utoljára 1997 decemberében vehették kézbe a hatodik számot. 1993-ban indult a fo-

lyóirat, s bár rendszertelenül, de a kiadási nehézségek ellenére újra és újra megörvendeztetni a város olvasó polgárait. Jelölése szerint már hat évfolyamot ért meg a periodikum. A polgármesteri hivatal kiadványát indulásától *Tölgyesi József*, a Veszprémi Egyetem tanára, a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság vezetője, kiváló helytörténetkutató szerkeszti.

Az 1993 novemberében megjelent első számban *Dióssy László* polgármester köszöntötte az olvasókat. Kiemelte, hogy Veszprém – mint érseki székhely – azoknak a rangos városoknak a sorába tartozik, „amelyek a nemzeti és az európai kultúra hordozóinak, közvetítőinek feladatát vállalták magukra”. Megfogalmazta ezzel az induló folyóirat szerepét is a hagyományok megőrzése, ápolása és a hagyományteremtés terén. Egy olyan szellemi-kulturális alkotást vélt látni a várostörténeti kiadványban, amely évszázadok időfolyamán át visszanyúl példaértékű történelmi eseményekhez, kiemelkedő alkotó személyiségekhez, de szól a jelenről is olyan módon, hogy az eljövendő idők veszprémi polgárai büszkén, elismerően, erőt és méltóságot adóan tekinthessenek majd vissza rá.

Veszprémi Szemle címmel indult már egy folyóirat a városban, mégpedig 1957-ben. Erről *Tóth Dezső* emlékezett az 1994 márciusában megjelent cikkében. E lap indítása körül főképpen *Thiery Árpád*, az akkori Középdunántúli Napló munkatársa és *Páldy Róbert*, a megyei könyvtár igazgatója szorgoskodtak. Elsősorban olyan „sugallat” mozgatta őket, hogy „az új irodalom képviselői érzik, hogy a ma kérdésért meg kell fogalmazni és ki kell mondani”. (1957)

A megyei könyvtárban megalakult Eötvös Károly Munkaközösség „a helytörténeti kutatás megyei összefogását, az irodalmi hagyományok gyűjtését és feldolgozását vette munkatervébe”, amelyet a helyi politikai vezetés is támogatott, és a lap gazdájaként a Hazafias Népfront megyei bizottságát jelölte ki. Olyan helyi és társadalmi lapot kell szerkeszteni – idézte *Tóth Dezső Páldy Róbert* –, amilyenre még nem volt példa: legyen benne szépirodalom, sőt emellett minden tudományág kapjon helyet benne, de – Mesterházi Lajos szerint – „ne váljanak a fővárosi írók menedékhévé” (ti. ezek az induló vidéki lapok). Az „univerzálisnak” induló lap rögtön az első számában közölte *Kodolányi János*, a másodikban pedig *Déry Tibor* írását. Komlós János elmarasztaló kritikát tett közzé a Veszprémi Szemléről a Magyar Nemzet 1957. december 22-i számában, aminek hatására aztán 1958-ban nem is adták meg a kiadási engedélyét.

E névokon folyóirat így egészen rövid életű volt. De hát valóban csak névokon volt, hiszen az irodalmi, kritikai, kulturális közlések szerepét másfél évtizede az Új Horizont vállalta (újabb, negyedéves irodalmi vállalkozások is vannak), a megyei helytörténeti tanulmányokat pedig a Veszprém megyei honismereti tanulmányok közli (jelenleg *Tóth Dezső* szerkesztésében) immáron huszadik évfolyamát jegyezve.

Így a mostani Veszprémi Szemle tiszta profillal – olvasói közönsége megelégedésére – megmaradt a várostörténeti tanulmányok közreadásánál.

Szerzői között találjuk *Tóth Dezső* nyugalmazott könyvtárost, országosan is ismert (kitüntetett) helytörténetkutatót, *Veress D. Csaba* történészt, *Praznovszky Mihály* irodalomtörténészt, *Hudi József* levéltárost, tudományos kutatót, hogy csak néhány nevet említsék. Általában muzeológusok, tanárok, könyvtárosok, levéltárosok, lelkesek publikálnak a folyóiratban, akik valamennyien elkötelezett helytörténeti kutatók, és frásikaival a Veszprémi Szemlén kívül más városi, megyei és országos periodikumokat is megtisztelnek, önálló tanulmányköteteket adnak közre.

A Veszprémi Szemle közleményeit témájuk szerint vizsgálva szinte minden területet felölelnek: történelmi eseményeket, iskolatörténetet, egyesületek történetét. A természet- és műszaki tudományok területéről viszonylag kevés dolgot látott napvilágot: eddig csak Veszprém meteorológiai viszonyairól, Veszprém Madárfaunájáról és a Veszprémi Szövő- és Kötőgyár Rt. történetéről szóló tanulmányokat olvashattuk.

Érthetetlen módon ritkaság a lapban a könyvtártörténet (eddig egyetlen tanulmányt közölt az 1995. évi számban *Solymosi László* A veszprémi székesegyházi könyvtár és kölcsönzői a középkor végén címmel), de hiányolhatjuk Veszprém csodaszép műemléki épületeiről, ezek megővási, felújítási munkálatairól szóló értekezéseket is. Annál is inkább, mivel a város legrégebbi alapítású szakközép- és szakiskolájában magas színvonalú műemléki technikusképzés is folyik.

Természetesen a jelen eseményei közül a város krónikájába kívánczoló eseményekről is tudósít a lap, pl. a veszprémi Gizella-napokról, a város kiemelkedő személyiségeiről, helyi irodalmi körképet ad, és minden számban találunk aktuális könyv- és folyóirat recenziókat is. Különösen értékes összeállításnak tartom a folyóirat hetedik számát, talán „könyvcentrikussága” miatt.

A lap szerkezete indulása óta változatlan. Első részében nagyobb lélegzetű tanulmányokat közöl, indításként *Lichtneckert András* tollából Veszprém város 1745. évi státutumainak eredete címmel. Ezt követi igazi kuriózumként *Hogya György* Gizella-díjas helytörténetkutató tanulmánya a veszprémi zsidó temető történetéről, a temetkezési szokásokra is kitérve. Ezt követően három nyomdászattörténeti értekezést is közöl a szerkesztő. Igaz, kiváló nyomdászattörténeti tanulmányok születnek korábban is Veszprémben (*Szegleti Illdikó*: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1978. 427 old.; *Bándi László*: A veszprémi nyomdászat két évszázada. Veszprém. Pannon ny., 1989. 194 old.), de a most közölt három tanulmány tovább bővíti ismereteinket a kuriosum nyomdászattörténetéről. *Bándi László* – akinek korábban publikált művéről már esett szó –, most a veszprémi nyomdák történetét tekinti át a kezdetektől, 1789-től az 1996-ban

alakult, igényes munkájáról híressé vált Faa Produkt Bt. megalakulásáig. *Pálmann Judit* a köz-tudatban talán legnépszerűbb régi veszprémi nyomda és könyvkereskedés, Pósa Endre műhelyének történetét dolgozza fel a nyomda megalakulásának századik évfordulója alkalmából. *Praznoszky Mihály* a fiatal, 1986-tól működő Prospektus Nyomdát mutatja be, mint a veszprémi tradíciók igényes folytatóját.

A Kisebb tanulmányok rovatban *Tóth Dezső* két írását találjuk, amelynek egyike a Veszprémi lapok 1994-ben különösen értékes információkat közöl, hiszen az utóbbi években igencsak megszo-rodottak a periodikumok, s némelyik csak tisztavirág életűnek bizonyulván, az utókorra se híruk, se hamvuk nem marad számbavételük nélkül. (Nagyobb összefoglaló a megyei időszaki kiadványokról *Nagy László*: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém Megyei Könyvtár. Veszprém, 1957. 171 old. kiad-vány.)

A Megemlékezések rovatban a 2001 tavaszán 87 éves korában elhunyt id. Borsi Lőrinc igazgató-ra, Jármái Ervin bányamérnökre, kiváló bibliográfusra és Boda József református lelkipásztorra, a veszprémi református népfőiskola megalapítójára emlékeznek a szerzők. Mindhárman kiemelkedő személyiségei voltak a város oktatásának, művel-ődésének, tudományos életének.

A Veszprémi könyvek rovat is – mint már ko-rábban megjegyeztem – bizonyítja e folyóiratszám könyvcentrikusságát. Tizenhat, terjedelmükben változó recenziót közöl a közelmúltban Veszprém-ben megjelent könyvekről. Ugyancsak ebben a rovatban kapott helyet Veszprém helytörténeti bibliográfiája 1991–2000. A tízéves kumuláció, amelyet *Csiszár Miklósné*, az Eötvös Károly Megyei Könyvtár helytörténeti könyvtárosa állított össze, 255 tétele. A szerzők, vagy ennek hiányában a címek betűrendjében közli a nyomtatásban, önálló kiad-ványként megjelent műveket, térképeket, prog-ramfüzeteket, kiállítási katalógusokat. A bibliog-ráfia 1999–2000. évi kiadású nyomtatványai beke-rültek a Veszprém megyei honismereti tanul-mányok XX. kötetének 346 tételes megyei helytörté-neti bibliográfiájába is, amely ugyancsak *Csiszár Miklósné* összeállításában jelent meg.

A Veszprémi Szemle utolsó rovat a Veszprémi panteon, amelyben most *Ács Anna* irodalomtörté-nész, muzeológus Endrődi Sándorra (1850–1920), a veszprémi születésű költőre emlékezik, és mélt-atja munkásságát.

A folyóirat tartalmas, gondos szerkesztésű he-tedik számának – hasonlóan az előzőekhez – di-csereendő a szép nyomdai kivitelezése, a gazdag képanyaga. Az illusztrációk egyrészt régi városré-szi képeslapok, fotók, korabeli kiadványok, nyom-dász segédlevelek, egykori és mai modern nyom-dai gépek és berendezések fényképei.

Kolozs Barnabásné

BARSI ERNŐ:

Daloló Bükkalja*

Ez a könyv, amit a kezemben tartok olyan, mint a kemencéből kivett kenyér. Ünnepi éték, amely a millennium évében készült el, és Bükkalja dalai-nak hatalmas „szeletet” tartalmazza. Aki „megíz-leli”, annak lelke megelhet az északi táj zamatos népköltészetével.

Barsi Ernő könyvével hajt fejet szülőfaluja Sály, és az azt körülölelő Bükkalja előtt. Az előtt a táj előtt, amelyen Árpád honfoglaló népei jártak, ahol Őrs úr várat épített, és a vár tövében épült falut a XIX. századig Váraljának, majd ettől kezdve Lator-útnak nevezik (ma Sályhoz tartozik). Az előtt a táj előtt, ahol az Őrs nemzetség utolsó sályi férfi tagja, Sályi Tibold Zsigmond élt, és akinek felesége Kakasfalvi Csuda Zsuzsanna özvegyen maradv a férjhez ment a korabeli kurucmozgalom jeles alak-jához, Négyesi Szepessy Pálhoz. Később a Sze-pessy családba nősült Eötvös József nagyapja, Eöt-vös Ignác, és az író-reformpolitikus édesapja is Sályban született. Nem csoda, hogy 1895-ben már járt itt Vikár Béla Edison találmányával, és a gyűj-tők listáján más neves egyéniségek, például Lajtha László, Vígh Rudolf neve is szerepel. Lajos Árpá-dot (Borsodi fonó) itt nyűgözte le a fonóbeli dalok és játékok világa, és Kiss József is erről a vidékről jegyez le számos matyó népdalt és játékokat. Eötvös József írta A falu jegyzőjében, hogy aki egyszer itt jár szívesen tér vissza. Aki olvassa ezt a könyvet, az a nép lelkének lírai megnyilvánulásai által tér-het erre a vidékre.

Ez a könyv, amelyet kezemben tartok félezer dallamot, mondókát tartalmaz. Barsi Ernő a fél év-század alatt itt gyűjtött másfélezernyi dallamból 430-at közöl, hozzátéve az elődök és utódok gyű-jtéseit, 12 lelkes gyűjtő kincseit, akik között találjuk a népzene gyűjtés már nem élő nagyjait (Vikár Bé-la, Lajtha László, Lajos Árpád) és jelenlegi gyűjtőit (Barsi Boglárka). A kiadvány, ahogy a szerző írja családi összefogás eredménye, hiszen a kiadás csaknem teljes költségét Juhász Gergely és családja fedezte. Barsi Ernő leánya Hajna és veje, Kecskés Péter fotóival, Botond unokája a kottagrafikák egy részének elkészítésével, Attila pedig a szöveg szá-mítógépes szedésével segítette a könyv megszüle-tését. A Hazánk Kiadó igazgatója, Szabó József maga is tanítvány, a mives borítóterv – Járdán Jó-zsef egykori sályi festőművész-plébános akvarell-jének felhasználásával – Dávid fia keze nyomán született. A kottagrafikák készítőinek sorában je-len van a szerző unokája Barsi Botond és Beyer Ist-ván zenetanár kolléga, valamint Csiszár László és Huszár Ágnes.

Barsi Ernő tudja, hogy a dal ízét, miként a ke-nyér ízét is készítője, a táj, a helyi nyelvezet teszi még szebbé. Többször idézi adatközlőinek ízes, él-vezetes beszédét. A bükkaljai tájra jellemző szavak

* Elhangzott Győrött, 2002. június 9-én, a könyv bemu-tatóján.

is gazdagítják a kiadványt: „gang” – tornác, „citruska” – egyszerű zöld, „herőce” – sütemény, „paszujka” – maskara, „tájú” – toll.

Barsi Ernő – „ahogy a nagykönyvben meg vagyon írva” – beépíti szintézisébe a már nem élő, de megszállottat jelentős nótáinak dalkincsét. Így a híres pásztor Tarjáni András repertoárját, amely disszertációjának témája, s amely úttörő jelentőséggel bír az egyéniség- és repertoárkutatásban. (A zene egy sályi pásztor életében. Bp., 1984.). Nagy öröm volt számomra a másik sályi nótafa, Horváth Dániel dalainak kottáit olvasni, ugyanis tanítványaiból összegyűlt kis kórusunk, a Melodiárium, Sályban ott lehetett, amikor Barsi Ernő A mi falunk: Sály (1996/4.) egyik kötetében kezébe adta a róla írott, de még kiadatlan népzenei monográfiának néhány dallal is illusztrált életrajzi részét. Ez a kis gyűjtemény is jeles évfordulóra, a honfoglalás ezeregyezredik évfordulójára jelent meg Sályban. Ott van a nótafák között még Gari Takács Margit, akivel Fél Edit készített életrajzi interjút és a híres kétlet francia nyelven jelent meg 1983-ban Párizsban.

A szerző előszava után megismerhetjük Bükkalja népdalkincsének jellemző zenei elemeit. Megtudhatjuk, hogy kevés ugyan a jeles napi, de annál gazdagabb az alkalomhoz nem kötött dalok száma.

Arról sem feledkeznek meg Barsi Ernő, hogy a régi daltanulási, dalolási alkalmakat lejegyezze: „A parasztember szántás közben akkor kezdett el dalolni, mikor a legszebben szólt a pacsirta” – vallja Horváth Dániel. A mai helyzetről is képet kapunk: „Most már, hogy gyött a tévé, mindenki abba búvik” (Lecsó Gyula), „A régi lakodalomban nem harsogott még az elektromos úton felerősített, a nép lelkétől merőben idegen zenét bömbölből, szinte elviselhetetlen városi zenekar, amely mellett a szomszédok még egymás szavát sem hallják, s beszélgetni sem tudnak, nemhogy énekelni” – írja a szerző. Horváth Dániel szerint Sályban a kocsmába sem azért mentek, hogy az „emver sokat itt vóna, hanem azért, mert ott danolhatott szabádon, nyugodtan.”

A könyv fő részében a dalokat műfajok szerint találjuk meg, például: gyermekjátékdalok, párosítók, betyárdalok, balladák.

A gyermekjátékdalok szép és egyedi nyelvezte elbűvöli a műfaj ismerőjét: „Csucsujj baba, csucsujj baba, elmént anya a malomba / Egy kis darab cipőt hagyott, azt is elviszi a cica.” (Cserépfalu, 1999.). „Aludj baba, hajsó, hajsó, zárva van a pitvar ajtó, Lám milyen jó a napocska, elaludt már mosolyogva. / Aludj té is a jó nappal, Szállj té égből té szép hajnal.” (Sály, 1967.). Az állatúzők és hívogatók között is szép variánsokat találunk: „Gólya, gólya gerlice, mitől vérés a lábad? / Német gyerek elvágta, magyar gyerek gyógyítja / Sippal, dobbal, nádi hegedűvel / csicsijgatja, bubujgatja, tóba mártogatja.” (Sály, 1967.). „Csipi csóka, vak varjúcska, / Félakasztott róka, kakas parancsolta / Hëss el, hëss el té kakas, vigyén el a fazékas!” (Sály, 1967.).

A gazdag játékműanyag az egyszemélyes daloktól a körjátékokig, a mondókáktól a kiolvasókig a tájon élő nép gazdag költészetéről tanúskodik.

Az ünnepek dalai között főleg a karácsonyi ünnepek költészeté gazdag (sályi és mezőkövési betlehemes). De a bogácsi pünkösddől szövege is figyelemre méltó: „Mi van ma, mi van ma? / Piros pünkösöd napja. / Holnap lesz, holnap lesz a második napja. / Ide gyött Katus asszony kisgombos szoknyába / Látom nyári aranyalmát gyugta kebelébe. / Hazavitte a fiának, Fehér Andornásznak / Andornász, Andornász, né csipégted, né csatogtasd / A pünkösdi rózsát, a pünkösdi almát.” (Bogács, 1962.).

A gyűjtemény a népdalok gazdag tárházát tárja elénk a párosítók, szerelmi dalok, lakodalmas énekek segítségével. A legényélet küzdelmeiről adnak képet a katonadalok fejezetben sorjázó nóták. A közismert dalok: „Kimegyek a doberdói harctérre...” és egyéni ízt adó nóták megférnek egymás mellett: „A miskolci kaszárnya, de magos a teje / Ráhajlik a csérszényefa levele / Cserebogár, csipd el annak levét / Le ne törje sejhaj, a rezes csákóm tejét.” (Sály, 1958.).

A hétköznapiokhoz is sok népdal fűződik. Barsi Ernő felsorakoztatja a pásztorélet, a mezőgazdasági munkák dalait: „Sály faluban ismertem egy bacsó jányt / Szürke szamarháton hurcolta magát / Szürke számár, vasas koci utána / Tied leszék bacsójány nem sokára.” (Sály, 1955.).

A balladák és betyárdalok, a rabénekek ritka variációi is gazdagítják a gyűjteményt. Természetesen a variálódás törvényeinek megfelelően, itt a sági bírónéből „Csáti bíró asszony”, a Szedri báró „Endre báró”-vá változik. A dobba esett lány balladáját pedig érthetően így éneklük: „Hallottátok-e Sály faluban mi történt?”

A tréfás, mulató dalok a bükkaljai nép örömeiről, a panaszos dalok az itt élők bánatáról adnak lírai hírt.

Több helyen találkozhatunk a könyvben fontos megjegyzéssel, információkkal, például: „Ez az öreg Takács János (1873) nótája volt...” (253), „3. uszak. Kisfaludy Károly folklorizálódott verse. (208)

Barsi Ernő egyik nagy érdeme, hogy nem elégszik meg a dalok rögzítésével, hanem a néprajzi hátterét, előadási, játszási módját is közzéteszi. A mintegy 40 oldalnyi adattár ezt a célt is szolgálja. Innen sok információt gyűjthetünk népünk életéről. Például megtudhatjuk, hogy „bégres”-nek hívták a kezdő udvarlót, azt hogy Sályban pünkösdkor állították a májusfát, illetve pünkösdi kosarat küldtek édesanyjukkal a legények a kedvesüknek. Azt is – a szimbolikus válasznak megfelelően –, hogy milyen színű virágot kell belekötöni a kérő bokréttájába. Ebben a fejezetben megjelhetjük a lakodalom szertartásvezetőjének, a vőfélynak köszöntő szavait is (vőfélyversek).

A gyűjtemény 17 falu zenei anyagát öleli fel. A dalok lelohelyei cím alatt meg tudjuk keresni, hogy hol történt a gyűjtés. Természetesen ebben a nemes versenyben Barsi Ernő szülőfaluja, Sály viszi el a pálmát, 324 dallammal. Ez annak is kö-

szönhető, hogy legtöbbször odahaza, a szülőfaluján volt alkalmá gyűjteni, és az ott lejegyzett mintegy ezer dallamból válogathatta a kötetben közlőket. A gyűjtés ideje is figyelemre méltó, nagy időszakot ölel fel: 1929 és 1998 közé esik.

Az adatközlők között találunk XIX. században születetteket is: Ujlaki Kovács István (Sály, 1873), Fodor András (Bogács, 1877), Emődi János (Sály, 1877), Szeberin József (Bogács, 1877), özv. Nagy Mátyásné Sályi Anna (Sály, 1888), Molnár Borbála (Sály, 1888). Berec Alajos (Bogács, 1888), valamint kalákamunkában dolgozókat, akik a dalok lejegyzésekor éppen a finom lakodalmi tésztát készítették („csigacsinaló asszonyok”, Sály, 1966).

A dalok közötti eligazodást a könyvben a szövegkezdet, valamint a zenei mutató segíti.

A könyv gazdag dalanyaga mellett számos képet tartalmaz, amelyek bemutatják a Bükkalja táját, falvainak régi és jelenlegi életét. Látnak itt olyan archív felvételeket, amelyek értéke koruknál fogva felbecsülhetetlen és dokumentum értékű fotókat. Megelevenednek a szokások: betlehemes, menyecske-tánc, lakodalom, temetési menet. A függelékben szereplő képek bemutatják a dalok előadóit, többek között Tarjáni András munká és estéli ima, Csathó Sándor mesélés, Hoviváth Dániel fafaragás közben, a dalok mögött rejtőző régi (Gárdonyi Géza legkedvesebb játszóhelye, sövényoromzatok házak, lyukpince, földműves munkák, a kenyérsütés és süret mozzanatai, ember alakú sírkő, játszó gyerekek), és mai világot (emlékművek, honismereti ház berendezései, folklórfesztivál, Sályi Pávákör).

Olyan Barsi Ernő könyve, mint ahogy az egyik képen látjuk: „Egy »karaj« házi kenyér”, amely nélkül szellemünk és lelkünk nem tud igazán élni. Barsi Ernő írja: „Nagy ajándék az is, hogy immár csaknem fél évszázada, 1955 óta rendszeresen gyűjthettem Sálynak, sőt környékének, Bükkalja falvainak népzenejét”. Úgy hiszem nekünk is nagy ajándék Barsi Ernő, Ernő bácsi, hogy itt él közöttünk, és hogy ezt a kapott kincset számunkra is átadja.

A könyv dedikációjában ez áll: „Szülőföldemnek mélyszéges hállával és szeretettel.” Ezt a szép gondolatot kölcsönözve mondhatjuk el: mélyszéges hállával és szeretettel köszönjük Ernő bácsinak a bükkaljai nép dalainak egy nagy „karéját”.

Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna

SISA BÉLA:

A Kárpát-medence fatornyai

Sisa Béla könyvét, Szendrőné dr. Font Erzsébet építész-mérnök és dr. Füzes Endre néprajzkutató mutatta be az elmúlt év decemberében a budavári Litea Könyvszalonban. A „fatornyok” természetesen a Kárpát-medence haranglábaira utalnak, melyek összegyűjtésére, ismertetésére vállalkozott nemrégben megjelent művében a szerző.

Sisa Béla könyve, több mint harminc esztendei kutató- és gyűjtőmunka eredménye, amit könyv-, illetve levéltárakban, valamint utazásai során végzett.

„A Kárpát-medencében viszonylag nagyszámú campanile-szerű harangláb-harangtorony maradt fenn, melyek szervei részei, csúcsteljesítményei az európai ácsmesterségnek. Bár külső megjelenési formájuk csak erre a nagytájra jellemző, egészük mégis szervesen kapcsolódik a környező területek faépítési kultúrájához” – írja könyvének bevezető fejezetében.

Európa első tornyai valóban az itáliai campanile-k, vagyis a templomok mellett, függetlenül felépített harangtoronyok voltak. Elnevezésük is az olasz *campana* harang szóból ered és az első ilyen az itáliai Campagnán, Nola városában épült fel. Magyarországon természetesen a kereszténység felvételével és Szent István rendelete nyomán, amely minden tíz falut kő, illetve téglá, egyezőval szilárd anyagú templom építésére kötelezett, kezdődött el a harangtoronyok emelése. Az első adat erre vonatkozóan 1094-ből való, mely a Szentjóbbon végzett munkálatokról számol be. A korai templomok nagy részének ekkor ugyanis még nem volt harangozásra alkalmas tornya. A harangozás ritusa viszont már ebben az időben is hozzátartozott a keresztény szertartásokhoz, így épültek fel sorra a Kárpát-medence fatornyai, melyek külön egységet alkottak Európa építészetében. Készítők valóban kivételes tehetségű hazai ácsmesterek voltak, akik e fatornyok szerkezeti felépítésének esetében is követni tudták a szilárd anyagú campanile-k mintáját. Az építmények alapját négyzet formájú „gerendarács” alkotta, függőleges szerkezeti elemeik helyét pedig a triangulák, vagyis az egyenlő szárú háromszögek metszéspontjai elvén szerkesztették. Számos fatorony épült a Kárpát-medencében a török hódoltság utáni időkben, mivel az erősödő ellenreformáció egészen az 1781-es Türelmi rendeletig tiltotta a protestánsoknak a szilárd anyagú templomok emelését, így azok gyakran nem csupán harangtoronyait, hanem templomaikat is fából készítették. A fatornyok építésének középkori mintájú technikája egyébként még sokáig tovább élt e térségben, megőrizve ezzel a gótika és a reneszánsz építészeti elemeit egészen a XIX. század elejéig.

A Kárpát-medencében található fatornyokkal Balogh Ilona, 1935-ben megjelent Magyar fatornyok című könyve foglalkozott is már. Sisa Béla, könyvének szerkezeti felépítésében e munkát követve – a bevezető Toronytörténet című részen kívül – további öt nagy fejezetre osztotta. Ezek egy-egy tájegység, vagyis a Dunántúl, az Alföld, a Felvidék, a Tiszántúl, valamint Erdély területén ismertetik a fatornyok előfordulási helyeit, illetve azok történetét, építészeti jellemzőit. Tartalmát tekintve Sisa Béla műve azonban már nem fedi Balogh Ilona alkotását. A szerző szerint a két munka inkább kiegészíti egymást és együttesen használható.

Sisa Béla az öt nagy fejezetben belül, abc sorrendbe állítva ismerteti azon települések neveit,

ahol egy, esetleg több fatorony áll. Ezek mellett minden esetben az is megtalálható, hogy milyen felekezet használja őket, valamint hogy most Magyarország határain belül, vagy kívül helyezkednek-e el. Ez utóbbi esetben a helységek magyar, illetve külföldi nevét is közli a szerző. A határainkon belül található településeknél megtalálhatjuk továbbá, hogy az illető harangláb most melyik megyében fekszik, a határainkon túliak esetében pedig azt, hogy az 1920 előtt melyik magyar vármegyéhez tartozott. A könyvet térkép is kiegészíti, amelyen a szerző kis számozott tornyokkal utal vissza műve szöveges részeire, így bárki könnyedén elhelyezheti a tornyokkal kapcsolatosan ismertetett helységeket a térképeken is.

Először a haranglábak településen belüli elhelyezkedését, építésének időpontját, későbbi történetét ismerteti röviden a szerző, melyet ezután a tornyok építészeti leírása követ. Ezekből megtudhatjuk például, hogy milyen az adott építmény alapszerkezete, vagyis talpgerendarácsa, középső, vagyis „szoknyarésze” és lefedése, más szóval toronysisakja. Az ismertetéseket régi rajzok, illetve fotók és alaprajzok egészítik ki, mely utóbbiakat részben a szerző, részben munkatársai készítették.

A könyv elsőként a Dunántúl régiójával foglalkozik, mely térséget főleg kisméretű haranglábak jellemeznék. A Dunántúl egyik legnagyobb, de még mindig csupán közepes nagyságúnak mondható haranglába a Zala megyei Nemesnépen áll. A második régióban, vagyis az Alföldön nem maradtak fenn még ekkora méretű haranglábak sem. Ezek hajdani létezésére viszont ma is utalnak régi írásos feljegyzések. A most is látható kisméretű építményekből azonban számtalan felfedezhető itt. A harmadik régióban, a felvidéki Kisazaron áll a Kárpát-medence legkorábbi, már pontosan da-

tált, 1619-ben épült haranglába. A Felvidéken ezen kívül nagy számban maradtak fenn kőből, vagy téglából készült harangtornyok is. A negyedik régió, a Tiszántúl, amely erdőkben gazdag terület volt, így számos igen nagyméretű fatorony épült itt, többek között Nyírbátorban, Zsurkon, Lónyán. A könyv utolsó, ötödik régiója Erdéllyel foglalkozik. E terület kimagasló faépítészete természetesen az itt emelt haranglábakon is felfedezhető, hiszen ezek igényesen, egyedien kidolgozott építmények.

Sisa Béla bevallása szerint, különös érdeklődése a fatornyok iránt 1970-ben, a villámsújtotta tiszacsécei harangtorony munkálatai során kezdődött, amikor az akkori Országos Műemléki Felügyelőség munkatársaként, neki jutott a feladat, hogy megtervezze az épület helyreállítását. Később azután még részt vett számos más harangláb tervezési munkálataiban is, majd első nagyobb összegzésként, 1974-ben, Egerben tartott előadást addig elért eredményeiről. További felmérései, kutatásai nyomán készítette el, sok egyéb mellett, a nyíregyházi Sóstói Múzeumfaluban felállított tivadari harangláb rekonstrukcióját, s jelent meg most a Kárpát-medence fatornyairól írt összefoglaló munkája.

E csaknem 400 oldalas mű két nyelven, magyarul és angolul olvasható, ami a szerző szerint első-sorban azért is fontos, mert így könnyebben kapcsolódhat össze és alkothat egységet a Kárpát-medence más országaiban e témában már megjelent, vagy esetleg majd a későbbiek során kiadásra kerülő hasonló munkákkal. Hiszen a Kárpát-medence fatornyai e térség egyedülálló építményei, melyek az itt élők közös kincseiként, egyszer talán a világörökség részeivé válnak majd.

Mezősi Kamilla

Mezőcsávás, a református templom cinteremfalának kapuja
(Sisa Béla: Erdélyi képek c. könyvéből (1996).

Honismereti Bibliográfia

Adatok a Vas Megyei Pedagógiai Intézet tevékenységéről. Összeáll.: Kovács Eszter. Vas Megyei Ped. Int. Szombathely, 2001. 56 old.

Balázs Katalin Judit: „Mikoron az Úr Jézus a földön járt...” Az apátfalvi népköltészet. *Bíbic-könyvek.* Kiadja az Önkormányzat. Apátfalva. 2001. 109 old.

Bernád Ilona: Egészségünkért. Uránia Kiadó. Sepsiszentgyörgy. 2002. 251 old. – Magyar népi gyógyászat, Hagyományos orvoslások, Természetgyógyászat, Tanulmányok.

Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. *Dél-Alföldi Évszázadok 17.* Csongrád Megyei Levéltár. 2002. 269 old.

Gál József: A Vas megyei TIT története. Kiadja a Vas Megyei Tud. Ismeretterjesztő Egyesület. Szombathely. 2002. 227 old.

Göncz László: A muravidéki magyarság, 1918–1941. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2001. 367 old.

Halász Péter: „Bokrétába kötögetem vala” A moldvai magyarok néprajzához. Európai Folklór Intézet. Bp., 2002. 439 old. – Előszó; Az Etelközben élő magyarokról; Eredmények és feladatok a moldvai magyarok néprajzi kutatásában; Szent István király templomai a régi Etelközben; A protestáns vallások szerepe Moldvában; Csángó falvak helyneveinek néhány településtörténeti tanulsága; Az 1866-os földosztáskor készült onyesti névsor; Csángók Románia Nagy Földrajzi Szótárában; „Hogyan ment ki tátám a nyomorúságból?” „Merre tekeregyünk immá’...?” – Egy csángó család útja Moldvából Baranyába; A moldvai magyarok táji-etnikai tagolódásáról; A csángó falvak társadalmának néhány vonása; „A templomot a nép tartja el” – Egyházi jövedelmek a Románvásár környéki csángó falvakban a XX. század elején; A moldvai csángók magyarságtudatáról; Vetemény, veteményezés; Szőlőtermelés, bornyérés; „Olyan lovaim voltak, úgy húztak, mint az ökör...!” – A ló és a szarvasmarha gazdasági jelentőségéről; Az emberi erővel végzett teherhordás; Adatok a csángók áruterelésének és árucseréjének néprajzához; A kender természetése és feldolgozása; Egy régi étel, a zsufa; „A honcsánt szappan” – Házi szappanfőzés a moldvai magyarokról; A leányság, a házaselet és a terhesség; A csángók kecskemaszkos játékaról; A tavaszi ünnepkör; A „vízbevető hettő”; Bibliográfia; A tájszavak magyarázata.

Haraszi Mihály: Tata. Egy kisváros Európában. Színes fotóalbum. Agora Könyv-Fotó. Tata, é. n. 64 old.

Helytörténeti gyűjtemények és tájházak a Jászságban. Szerk.: Kiss Erika. *Jászsági Füzetek 31.* A Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány kiadványa. Jászberény, 2002. 63 old. – A tartalomról: *Alattán:* Gecse Árpád Emlékház; *Jászágo:* Helytörténeti és

néprajzi gyűjtemény, Iskolatörténeti gyűjtemény; *Jászapáti:* Vágó Pál Emlékház, Tanyamúzeum; *Jászárokszállás:* Tájház; *Jászdózsa:* Tájház; *Jászfény-szaru:* Kiss József Helytörténeti Gyűjtemény; *Jászkóháza:* Horváth Péter Helytörténeti Gyűjtemény; *Jászkiár:* Csete Balázs Helytörténeti Gyűjtemény; *Jásztelek:* Tájház.

Jászberény századfordulós levelezőlapokon. Jász Múzeum. Jászberény, 2002.

A Jászság népviselete. Kiállításvezető. Rendezte és írta: H. Bathó Edit és Kókai Magdolna. Szerk.: Kiss Erika. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. Jászberény, 2002. 28 old. – A keletről hozott örökség (XIII–XV. század); Jász viselet a török hódoltság idején (XVI–XVII. század); A XVIII–XIX. századi parasztpolgári viselet; A jász viselet újjászületése.

Király Lajos: „Híres betyár vagyok...” A betyár alakja a somogyi népköltészetben. Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 2002. 206 old.

Kovacsics József: Szülőfalum Vasszentmihály és környéke. Belügyminisztérium. 2000. 211 old.

Kovács-Buna Éva: Körmend város utca nevei. Csaba József Honismereti Egyesület. Körmend, 2001. 93 old.

A középkori Kőszeg. *Kőszeg évezredei 1.* Jurisich vár Műv. Közp. Kőszeg, 2001. 367 old.

Lükő Gábor: A magyar lélek formái. *Lükő Gábor művei 1.* Szerk.: Pozsgai Péter. Táton Kiadó. Bp. 2002. 353 old.

Lükő Gábor: A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. *Lükő Gábor művei 2.* Szerk.: Pozsgai Péter, Heilig Balázs. Táton Kiadó. Bp. 2001. 381 + XLIV. old.

Mukics, Dusan: Fückaj, fückaj, fanticek moj; sto ljudskih pesmi iz Porabja. Zveza Slovencev na Madzarskem. Szombathely, 2001. 102. old. – Népdalgyűjtemény.

Múltunk emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Főszerk.: B. Bartal Mária. Komárno, 2002. 1. sz. 22 old. – A tartalomról: *dr. Szénássy Zoltán:* 180 éve halt meg a földrajztudomány magyar úttörője, Katona Mihály; *dr. Batári Gyula:* Jókai Mór legkedvesebb olvasmányai; *Motesiky Árpád:* Vadászmuzeum Nagyapponyban; *dr. Szénássy Árpád:* Berecz Gyula köztéri szobrai; *Petrovay Reško Sándor:* A pusztuló felsőszemerédi kastély; *Tökölly Gábor:* A rozsnói Kossuth-szobor; *Wittinger Zoltán:* A borsi Rákóczi-kastély; *Köteles László:* A kassai Honvéd-szobor története; *Csütörtöki László:* Új kereszt Csallóközarányoson; *Petrovay Reško Sándor:* Kastély helyett szupermarket [a rózsahegy Szent Zsófia-kastély]; Örökségvédelmünk három nagy felvidéki alakja: Henszmann Imre, Rómer Flóris, Ipolyi Arnold; A

csúzi kastély – a Csúzy család központi székhelye; Inám, Marcelháza, Szepesi; *Benyák Mária*: Séta a Traun menti városban; *Vízy László*: Újra felújították Batthyány-mauzóleumot; Millenniumi ünnepek Deákin; *dr. Csáky Károly*: Emlékezés egy palásti csatára és Sberdelatti Ágostonra; *Uő.*: Palást község néprajzi anyaga; *dr. Danter Izabella*: Kosuth Lajos emlékkiállítás, Muzeológiai konferencia, A szalma varázsa.

Nemes-Népi Zakál György: Eörségnek Leírása, úgymint: Annak Természete, Története, Lakosai ezeknek szokásai, nyelvszokása, a' mellyeket összevaz szedetett Nemes-Népi Zakál György: 1818-dik Esztendőben. 2. bővített kiadás. – S. I. Fertő-Hanság nemzeti Park Igazg. 2002. 90 + XVII old. – Az eredeti kézirat fénymásolata és a mai betűtípussal történt az átirása.

Ötvenedik Hunyadi: egy cserkészcsapat krónikája, 1920–2000. Szerk.: *Husz Endre*. Szerzői kiadás. Szombathely, 2000. 134 + XV. old.

Polgárdy Géza: Tatatóváros és környéke kalauza. Bp. 1939. Reprint. Móróc Zsigmond Városi Könyvtár, Tata. 1998. 16 old.

Pozsonyi József: A semsei Semsey család története. *Régi Magyar Családok I.* Szerk.: *Pozsonyi Ferenc*. Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. Debrecen. 2002. 127 old.

Pozsony Ferenc: Ceangăii din Moldova. Asociația Etnografică Kriza János. Cluj, 2002. 207 old. – A román nyelvű kiadvány tartalma: A csángó népelnevezésről; A csángók eredete; A csángók Moldva történetében; Egyházi élet, A csángók történeti tudata; A csángók magyar nyelvű népköltészet; A moldvai csángók nyelvújítása; A csángó identitás változása; A csángó falvak társadalomszerkezete; A csángó falvak gazdasági élete; A 1989 utáni jog- és érdekvédelmi törekvések kronológiája; A helynevek jegyzéke.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2002. 4. 20 old. – A tartalomról: *Korcso Imre*: Ha megfújják a trombitát; *KE*: A népi építészeti ritkaságok tudosa; *Sisa Béla*; *Cseh János*: Régészeti leletmentés Fegyvernek határában; *Benedek József*: A Honismereti Akadémián történt; *S. Laczkovits Emőke*: Selmeczi Kovács Attila köszöntése; *Flórián Mária*: A jászok történetéről és öltözködéséről; *KE*: Csángó Fesztivál Jászberényben; *Gömöri Árpád*: Nyelvészeti konferencia; *Győri János*: Egy elfeledett példakép: Kádár András tanító; *S. A.*: Ki a magyar, ki a jász?; *Literáti Erzsébet*: Kerékpárral a Tápíó mentén; *Szülle Katalin*: Nemes Gerzson emlékezete; *Füvessy Anikó*: Csuheba álmódott naiv szobrászat; *Rüblein Richárd*: Élmények Jászapátin 1951-ben I.

A sárvári Kossuth Lajos Művelődési Központ első ötven évének története. Szerk.: *Tóth Ferenc*. Kiadja a Műv. Közp. Sárvár, 2002. 80 old.

Söptei István: A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum ötven éve: 1951–2001. *A Nádasdy Ferenc Mú-*

zeum Kiadványai, 6. Kiadja a Nádasdy Ferenc Múzeum és a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Sárvár-Szombathely, é. n. [2002] 82 old.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Mező András*. Kiadja a Móróc Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 2002. 3. 249–376. old. – A tartalomról: *Piti Ferenc*: I. Lajos király Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékre vonatkozó oklevelei a Vay család berkeszi levéltárában (1367–1382); *Balogh István*: Egy néhai hajdúkapitány és támogatója (Kércsy István pere, 1610–1614); *Hamar Péter*: Vázlatos megjegyzések Petőfi személyiségének egy elhanyagolt vonásáról.

Tata Helytörténeti Egyesület évkönyve. Tata, 2002. 104 old. – *Haraszi Mihály*: Beköszöntő; *dr. Greiner Tibor*: A Tatai Honismereti Egyesület megalakulása; *Haraszi Mihály*: Eszterházy Miklós Ferenc intézkedése a tatai Szent Kereszt templom mellékolatárának ügyében; *Streit Géza*: A Tatai (vadászó) Diána eredeti tervének bemutatása; *dr. Greiner Tibor*: Befejeződött a várudvari fészület felújítása; *Lippai Sándor*: Tatai Millenniumi ünnepek, rendezvények; *Tné dr. Menczel Zsuzsanna*: 235 éves a tatai gimnázium; *Kéring Veronika*: Száz léve született Dobroszláv Lajos; *Kerekes Lászlóné*: A Berta-malom ma Sport- és Szabadidő Központ; *dr. Géring Tibor*: Gyöngyház Bevásárlóközpont a szőnyeggyárból; *Musciz László*: Visszatérnek a tatai források; *Streit Géza*: Requiem a szilfákért; *Vámosi László*: Tatai Éremgyűjtők Egyesülete; *Kaszál Lászlóné*: Tíz éves a Fellner Jakab Kulturális Egyesület; *Juhász László*: A Zsigmond Király Borlovagrend.

Tortjay Valter: A szentmártoni temető késő barokk és historizáló síremlékei. M.J.V. Önkormányzata és a Tourinform Iroda. Szombathely 2002. 16 old.

Török Tibor: Mérföldkő: harmincöt éve a Vas megyei utakért. Kiadja a Vas Megyei Állami Közútközvetelő Kht. és az Állami Közúti Műszaki és Információs Kht. Szombathely–Bp. 2002. 157 old.

Turán. A magyar eredetkérdéssel foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergály Előd*. 2002. 3. sz. 116 old. – *Andráshely Bertalan*: A magyarok régi ártéri gazdálkodásáról; *Pataki László*: „Attila kincse”; *Z. Tóth Csaba*: A hun-magyar eredet-hagyomány kérdése III.; *Mesterházy Zolt*: A pilisszántói villámkeresztes kő; *Földes Attila*: Gondolatok a magyar–mongol eredethez; *Frigyessy Ferenc*: Nem magyar anyanyelvű jegyezte le a Halotti Beszédet?; *Erdélyi István*: A szakák; *Molnár V. József*: „Nem én segítők...”; *A Sárga Császár belső könyve* (folytatásban); *Esztergály Zsófia Zita*: Az élő Kárpát-medence: interjú dr. Henkey Gyulával; *Itthon a nagyszentmiklósi aranykincs*; *Horoáth Imre*: A fejfák bálványok?

A világ terhe. Csernik Sándorné Galo Ilona [ipolyvarbói parasztaasszony] önéletrésa. Szerk.: *Végh József*. Mikszáth Kiadó. Horpács, 1997. 83 old.

Honismereti évfordulónaptár, 2003.

1003.	I. (Szent) István győzelme az erdélyi Gyula fölött.	x 1728.	Csizi István költő († Tokaj, 1805. február 5.)
1028 k.	I. (Szent) István győzelme Ajtony fölött.	x 1753.	Czirjék Mihály (Szarazberek) testőríró († Cegléd, 1797. március 14.)
† 1278.	Bancsa István érsek, kancellár (x?)	x 1753.	Gabelhofer János Gyula (Freystadt, Ausztria) piarista pap, könyvtárigazgató († Pest, 1794. február 7.)
† 1278.	Rátót Lóránd nádor (x?)	x 1753.	Pasquich János (Bécs) csillagász, matematikus, egyetemi tanár († Bécs, 1829. november)
† 1353.	Lackfi István hadvezér (x?)	x 1753.	Szalkay Antal (Buda) műfordító, politikus († Buda, 1804.)
1378.	Velemér templomát freskókkal díszíti a stájerországi származású Aquila János	x 1753.	Az egri líceumban csillagvizsgáló obszervatórium kezd meg működését.
† 1478.	Mikó János (Bécsújhely) üvegfestő (x?)	1778.	Huszár Mátyás (Kiskeresteyén) mérnök († Nagyvárad, 1843. március 10.)
† 1503.	Antonio Bonfini (Buda) olasz humanista, történetíró (x Ascoli, 1434.)	x 1778.	Kemény János színész (?) († Nagybánya, 1850. január 27.)
† 1503.	Geréb Péter nádor (x?)	x 1778.	Molnos Dávid (Nagyajta) író, tanár († Kolozsvár, 1836.)
† 1528.	Peremarton Mihály (Bécs) orvos, egyetemi tanár (x?)	† 1778.	Fosztó István (Bágyon) unitárius lelkész (x?)
1553.	Megkezdődik a sümegi vár építése.	1803.	Megkezdődik a kolozsvári kőszínház építése.
x 1553.	Losonczy Anna, Balassi Bálint szerelme (†?)	1803.	Megkezdődik az 1802-ben leégett debreceni református kollégium építése.
† 1553.	Mekcsey István (Sajóvárkony) birtoikos nemes (x?)	x 1803.	Balla Károly (Sály) színész, színigazgató († Mezőcsát, 1881. szeptember 7.)
1578.	Kolozsváron megjelenik az első magyar nyelvű botanikai munka, a Melius Juhász Péter által írt Herbarium.	x 1803.	Bohus Jánosné Szögyéni Antónia (?) a művészet, irodalom és a növevelés támogatója († Budapest, 1890. január 5.)
† 1578.	Purkircher György (Pozsony) orvos, botanikus (x Pozsony, 1530 körül)	x 1803.	Gonzeczky János (Buda) táborigazgató († Pest, 1849. október 8.)
1603	Szenczi Molnár Albert magyar–latin és latin–magyar szótárt készít Alt-dorfbán.	x 1803.	Radnótfáy Nagy Sámuel (?) kancelláriai tisztviselő, a Nemzeti Színház igazgatója († Pest, 1869. október 9.)
x 1628.	Komáromi Csipkés György (Komárom) református prédikátor, egyházi és nyelvészeti író († Debrecen, 1678. október 6.)	x 1803.	Tentzer Károly (Pest) mérnök († Pest, 1860 után)
x 1628.	Pósaházi János (Sárospatak) tanár, filozófiai író († Gyulafehérvár, 1686. május 3.)	x 1803.	Zitterbarth Mátyás (Pest) építész († Pest, 1867. november 14.)
1653.	Nádasdy Ferenc barokk freskókat festet sárvári várába.	† 1803.	Grossinger János (Komárom) jezsuita természettudós (x Komárom, 1728. szeptember 27.)
1653.	Utrechtben megjelenik Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája.	1828.	Megalakul a kolozsvári kaszinó.
x 1653.	Fiáth János hajdú őrnagy, alispán, helyhatósági tanácsos († 1727.)	1828.	Megkezdődik a kaposvári és a szekszárdi vármegyeháza építése.
x 1653.	Illésházy István, gróf kancellár (†1723.)	1828.	Pesten megalakul a Magyar Tudós Társaság.
1678.	Kiszélesedik a kuruc mozgalom.	1828.	Leichl Ferenc hermaneci papírgyára megkezd működését.
x 1703.	Lázár János, gróf (Segesvár) író, főkor-mányszéki hivatalnok († Gyalakút, 1772. november 26.)	x 1828.	Dolleschall Lajos (Vágújhely) rovar-tani kutató († Amboina, Kelet-India, 1859.)
x 1703.	Pápai-Páriz András (Nagyenyed) orvos, természettudós († Kolozsvár, 1763.)	x 1828.	Ferenczy Teréz (Szécsény) költő († Szécsény, 1853. május 22.)
† 1728.	Bencsik Mihály (Nagyszombat) jogtanár (x Jászberény, 1670.)		

- x 1828. Hatsek Ignác (Vágújhely) kartográfus († Budapest, 1902. március 5.)
- x 1828. Lewin Jakab (Pest) közgazdász, statisztikus († Budapest, 1884. július 30.)
- † 1828. Kun János (Miskolc) építész (x Miskolc, 1775.)
1853. Megjelenik Jókai Mór Török világ Magyarországon és Egy magyar nábob című regénye.
- x 1853. Bánffy György báró (Szilágynagyfalu) politikus, zeneszerző, író († Bécs, 1889. március 31.)
- † 1853. Bangó Péter (Arad) író, ügyvéd (x Kiskunhalas, 1824. február 3.)
- x 1853. Fái Jakab Béla (Nagyvárad) újságíró, műfordító († Budapest, 1904. december 21.)
- x 1853. Fischer Sándor (Buda) irodalomtörténész († Budapest, 1888.)
- x 1853. Hajós Sámuel (Mágócs) mérnök, hidrológus († Budapest, 1927. február 8.)
- x 1853. Klein Ödön (Bihar) újságíró († Budapest, 1924. szeptember 24.)
- x 1853. Meinig Artúr (Waldheim) építész († Budapest, 1904. szeptember 14.)
- x 1853. Meixner Károly (?) építész († 1895.)
- x 1853. Tábornszky Ottó (?) múzeumigazgató, gépészmérnök († Budapest, 1902. április 6.)
- x 1853. Wolf Vilmos (Törökkanizsa) ügyvéd, jogi író, szerkesztő († Budapest, 1925. október 3.)
1878. Budapesten megalakul az Országos Régészeti és Embertani Társulat.
1878. Megindul a Történeti Tár című folyóirat.
1878. Tolnai Lajos Marosvásárhelyen megalakítja a Kemény Zsigmond Társaságot.
- † 1878. Chappon Lajos (Kolozsvár) 48-as főhadnagy, vívómester (x 1802.)
- x 1878. Dániel Arnold (Tata) közgazdász, közíró († Leatherhead, Nagy-Britannia, 1968. február)
- x 1878. Kaiblinger Fülöp (Budapest) tanár, nyelvész, tankönyvíró († Budapest, 1955. február 9.)
- x 1878. Kiss Géza (Budapest) építész († Budapest, 1944. április 11.)
- x 1878. Knittelhoffer Ferenc (Budapest) politikus, szerkesztő, miniszter († Budapest, 1838. október 29.)
- x 1878. Lácza-Fritz Oszkár (Ürményháza) építész († Budapest, 1958. január 29.)
- x 1878. Lányi Zsigmond (Temesvár) újságíró († Budapest, 1950. december 24.)
- x 1878. Vajda László (Budapest) filmforgatókönyvíró († Berlin, 1933. március 10.)
1903. Először használ szikratávíró a magyar posta.
1903. Első alkalommal használnak postai gépkocsikat levélgyűjtéshez.
- x 1903. Péter András (Budapest) művészettörténész († Budapest, 1944. december 9.)
- x 1903. Vadász János (Debrecen) filmoperatőr († Debrecen, 1977. március 16.)
- † 1903. Appel Gusztáv földbirtokos, jószágkormányzó (x Ürmény, 1804.)
1928. A Kisfaludy Társaság megindítja a „Magyar Klasszikusok” című könyvsorozatot.
1928. Megalakul a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség.
1928. Megindul az Erdélyi Helikon című folyóirat.
1928. Megjelenik Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar történet című munkájának 1. kötete.
- † 1928. Gordon Róbert vasúti gépészmérnök (x Ercsi, 1877.)
- † 1928. Révész Sámuel (Budapest) építész (x Budapest, 1977.)
1953. Megkezd működését a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó.
1953. Beregszászban és Nagydobronyban magyar nyelvű középiskola nyílik.
1953. Rév-Komáromban megalakul a Magyar Területi Színház.
- † 1953. Bágyi János (Bözöd) erdélyi mesemondó, énekes (x Bözöd, 1876.)
- † 1953. Borbély Mihály (Egyházaskér) mesemondó (x Beodra, 1882.)

JANUÁR

1453. Hunyadi János lemond a kormányzóságról.
- x 1903. Rosta László (Miskolc) jogász († Párizs, 1963.)
1. 1853. Megindul a Budapesti Hírlap című lap.
1. 1853. Simonyi Zsigmond (Veszprém) nyelv-tudós, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1919. november 22.)
1. x 1878. Geszti József (Budapest) gépészmérnök, geofizikus († Budapest, 1944. december 28.)
1. x 1878. Sebők Imre (Budapest) író, római katolikus paptanár († Budapest, 1917. december 5.)
1. x 1903. Koszó Jánosné Ferch Irma (Arad) zeneszerző († Budapest, 1977. október 15.)
1. x 1903. Nagy Miklós (Szolnok) bíró, ügyvéd, jogtanácsos († Budapest, 1975. február 28.)
2. 1853. Megindul a Délibáb című lap.
2. x 1903. Mártonfi László (Szamosújvár) gyógyszerész, egyetemi tanár († Marosvásárhely, 1973. október 20.)

2. † 1978. Csillik Bertalan, id. (Szeged) könyvtáros, irodalomtörténész (x Tiszanána, 1889. december 28.)
2. † 1978. Huber Frigyes (Székesfehérvár) római katolikus áldozópap, zeneitanár (x Budapest, 1896. március 4.)
3. x 1903. Homoki Ferenc (Veszprém) költő, író († Budapest, 1965. július 25.)
3. x 1903. Kende Judit (Iháros) keramikus († Budapest, 1979. április 3.)
3. x 1903. Mezey Ferenc (Budapest) kertész, kutató († Budapest, 1972. január 26.)
3. † 1978. Kertész Dániel (Budapest) újságíró, szerkesztő (x Debrecen, 1907. november 13.)
4. † 1828. Kőszeghy László (Temesvár) római katolikus püspök (x Szeged, 1745. június 27.)
4. x 1928. Csermák János (Kisköre) pincér, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1959. október 28.)
4. † 1978. Kazinczy László (Budapest) gépészmérnök (x Szakálháza, 1892. május 6.)
5. † 1903. Dégen Gusztáv (Budapest) jogakadémiai tanár, politikus, jogi író (x Pest, 1834. május 24.)
5. † 1953. Hincz Károly (Budapest) bábjátékos (x Budapest, 1885. május 13.)
6. x 1903. Szántó Judit (Budapest) szavalóművész, József Attila élettársa († Budapest, 1963. április 25.)
6. 1978. Cyrus Vance, az USA külügyminiszterre átadja Magyarországnak a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket.
7. † 1878. Nagy Elek (Kolozsvár) jogász, politikus (x Kolozsvár, 1816. január 13.)
7. † 1953. Back Bernát (Gyón) nagyiparos, politikus (x Szeged, 1871. november 4.)
8. x 1903. Baranyai Aurél (Eszék) gyógyszerész, tudománytörténész († Pécs, 1983. március 30.)
8. x 1903. Haraszti István (Sátoraljaújhely) gépészmérnök († Budapest, 1968. január 18.)
8. † 1953. Fallenbüchl Ferenc (Budapest) tanár, történetíró (x Budapest, 1873. szeptember 2.)
9. † 1778. Bercsényi László, gróf (Luzancy, Franciaország) marsall, a francia huszárság megszervezője (x Eperjes, 1689. augusztus 3.)
9. x 1878. Bárány Gerő (Dés) jogász, jogi író († Budapest, 1939. május 2.)
9. x 1878. Szablya-Frischauf Ferencné Lohwag Ernesztin (Bécs) festőművész († Budapest, 1940. március 18.)
9. x 1878. Rudnay Gyula (Pelsőc) festőművész († Budapest, 1956. január 4.)
9. † 1953. Tomits Iván (Budapest) fizikus (x Budapest, 1886. március 11.)
9. † 1978. Szezlér Ferenc (Bukarest) költő, író (x Székelyudvarhely, 1906. április 3.)
10. x 1853. Barcza Elek (Nemescső) építész († Budapest, 1913. március 23.)
10. x 1853. Flatt Károly (Szekszárd) botanikus, mezőgazda († Újpest, 1906. február 10.)
10. † 1878. Fogarasi János (Budapest) jogász, nyelvtudós, szótáríró, akadémikus (x Felsőközmárc, 1801. április 17.)
10. † 1978. Lengyel Lajos (Budapest) könyvművész, fotografikus, tipográfus (x Makó, 1904. december 5.)
11. † 1678. Bársony György (Kassa) római katolikus püspök (x Péterfalva, 1626. március 13.)
11. x 1903. Dékány András (Kecskemét) író († Budapest, 1967. május 30.)
12. x 1878. Molnár Ferenc (Budapest) író, hírlapíró († New York, 1952. április 2.)
12. x 1903. Fábián István (Szombathely) irodalomtörténetíró († Pécs, 1961. augusztus 4.)
12. † 1978. Knézy Pál (Baja) mérnök (x Hódság, 1908. június 17.)
12. † 1978. Nagyajtai Teréz (Budapest) jelmeztervező (x Zalatna, 1897. augusztus 7.)
13. x 1903. Nemesszeghy István (Kecskemét) gordon- és gordonkaművész († Budapest, 1987. június 4.)
13. † 1953. Fábián Gáspár (Budapest) építész (x Székesfehérvár, 1885. január 2.)
13. † 1953. Péterfi Tibor (Budapest) orvos, szövettani kutató, egyetemi tanár (x Dés, 1883. június 22.)
13. † 1978. Gergely Tibor (New York) festő, grafikus (x Budapest, 1900. augusztus 2.)
14. x 1903. Sándor Kálmán (Újpest) író, újságíró († Budapest, 1962. december 24.)
15. x 1903. Incze Gyula (Nyújtód) igazságügyi orvostani kutató, egyetemi tanár († Budapest, 1955. január 30.)
15. † 1928. Kohl Medárd József (Esztergom) római katolikus pap (x Radafalva, 1859. november 5.)
16. † 1903. Engelbrecht Károly (Budapest) szölgész, a filoxéra elleni küzdelem egyik hazai irányítója (x Bábolna, 1860. május 10.)
16. † 1928. Szent-Istváni József Gyula (Sopron) bányamérnök, főiskolai tanár (x Gőlnicbánya, 1854. április 6.)
17. † 1803. Fleisshacker János (Úrmény) jogi író, tanár, ügyvéd (x Galgóc, 1740. március 20.)
17. x 1828. Knorr Alajos (Nagyvárad) bíró, jogi író († Budapest, 1911. november 29.)
17. x 1828. Reményi Ede (Miskolc) hegedűművész, zeneszerző († San Francisco, 1898. május 15.)

17. † 1953. Roxy József (Budapest) grafikus (x Ozora, 1909. május 13.)
18. x 1903. Bisztray Gyula (Fogaras) irodalomtörténész, könyvtáros, egyetemi tanár († Budapest, 1978. január 3.)
18. † 1953. Szentirmay Ödön (Budapest) jogi író (x Arad, 1876. október 1.)
18. † 1978. Ádám György (München) római katolikus pap, pápai prelátnak (x Budapest, 1912. november 24.)
18. † 1978. Halász Stefánia (Budapest) gyermek-tüdőgyógyász (x Tolna, 1914. március 13.)
19. x 1903. Rimanóczy Gyula (Bécs) építész († Budapest, 1958. december 19.)
19. † 1928. Sass Béla (Debrecen) egyházi író, egyetemi tanár (x Albis, 1865. január 20.)
19. † 1878. Szigligeti Ede (Budapest) drámaíró, színész, rendező, akadémikus (x Váradolaszi, 1814. március 8.)
20. † 1928. Kern Aurél (Budapest) zeneíró, zenekritikus, zeneszerző (x Pest, 1871. május 17.)
20. † 1978. Németh Gyula (Budapest) orvos-ezredes, belgyógyász (x Budapest, 1907. július 30.)
21. x 1928. Fekete Ferenc (Hajdúsámson) közgazdász († Kaposvár, 1998. május)
21. † 1953. Strelitzky Dénes (Szabadka) politikus, ügyvéd (x Baja, 1888. július 3.)
21. † 1978. Szabó Dénes (Szeged) orvos, sebész (x Kőröspatak, 1901. december 17.)
22. † 1578. Petheő János főispán, kapitány (x?, 1525.)
23. † 1928. Kiss Károly (Nagyigmánd) lelkész, református egyházi író (x Pozba, 1841. október 18.)
22. † 1978. Kiss Jenő (Sopron) evangélikus teológus, egyetemi tanár (x Szombathely, 1889. július 1.)
22. † 1978. Monostori-Moller Pál (Budapest) festőművész (x Szolnok, 1894. február 8.)
22. † 1978. Wagner Lilla (London) író, pszichológus (x Budapest, 1903. szeptember 16.)
23. x 1853. Fröhlich Izidor (Pest) fizikus, akadémikus († Budapest, 1931. január 24.)
23. † 1978. Baranyai Gyula (Budapest) gordonkaművész, tanár (x Szeged, 1897. augusztus 11.)
23. † 1978. Derzsi Sándor (Budapest) költő (x Somogyom, 1919. szeptember 27.)
24. x 1953. Csengey Dénes (Szekszárd) író († Budapest, 1991. április 8.)
24. † 1978. Huszár Andor (Kolozsvár) gazdasági szakíró, szociológus (x Kolozsvár, 1926. július 10.)
25. x 1903. Benedekfalvi Gáspár (Debrecen) levéltáros († Miskolc, 1970. január 21.)
25. x 1903. Vargha László (Berhida) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1971. július 1.)
25. † 1903. Kuncz Ignác (Kolozsvár) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (x Réde, 1841. július 31.)
25. † 1903. Mitrovics Gyula (Debrecen) református lelkész, tanár (x Sátoraljaújhely, 1841. május 16.)
25. † 1953. Rédey Tivadar (Budapest) könyvtáros, irodalomtörténész, akadémikus, színikritikus (x Budapest, 1885. június 18.)
25. † 1978. Palló Imre (Budapest) operaénekes (x Mátisfalva, 1891. október 23.)
26. x 1878. Flórián Károly (Eperjes) közgazdász, jogász, tanár († Kassa, 1941. augusztus 15.)
26. † 1978. Kacziány Aladár (Budapest) festőművész, tanár (x Cserhátsurány, 1887. október 15.)
27. 1528. I. Szapolyai János és I. Szulejmán szövetsége
27. x 1803. Rombauer Tivadar (Lőcse) kohómérnök, gyárigazgató († New-Buda, 1855. november 12.)
27. † 1953. Márton Lajos (Budapest) festőművész, rajzoló (x Székelyudvarhely, 1891. február 27.)
28. † 1853. Fuchs Vilmos (Belgrád) geológus, bányamérnök (x Lőcse, 1802.)
28. † 1928. Babik József (Tornaszentmiklós) egyházi író, irodalomtörténész (x Mezőtúr, 1862. január 28.)
28. † 1953. Farkass Kálmán (Budapest) gépészmérnök (x Lovasberény, 1859. november 17.)
28. † 1953. Serényi Gusztáv (Budapest) újságíró (x Nagyvárad, 1880. szeptember 2.)
29. x 1928. Lászlóffy Kata (Budapest) színész, műfordító († Párizs, 1962. március 20.)
29. x 1928. Szántó Tibor (Pécs) író († Budapest, 1970. február 26.)
29. † 1953. Fülöp Árpád (Ungvár) író (x Nyárádszentbenedek, 1863. március 9.)
29. † 1978. Hauser Arnold (Budapest) filozófus, művészettörténész, akadémikus (x Temesvár, 1892. május 8.)
30. x 1928. Vámos László (Budapest) rendező († Budapest, 1996. február 3.)
30. † 1978. Hir Sári (Budapest) zongoraművész, pedagógus (x Budapest, 1896. január 14.)
30. † 1978. Nagy László (Budapest) költő, műfordító (x Felsőiskáz, 1925. július 17.)
30. † 1978. Szemes Piroska (Budapest) újságíró (x Ikkvár, 1926. február 19.)
31. x 1903. Kákay Szabó György (Tenke) festőművész, restaurátor († Budapest, 1964. január 26.)
31. † 1978. Erdélyi Gyula (Kolozsvár) pedagógus (x Holtmaros, 1909. július 25.)

FEBRUÁR

- x 1878. Kertész Ella (Budapest) drámai színész († Budapest, 1936. június 24.)
1. x 1878. Hajós Alfréd (Budapest) építész, első magyar olimpiai bajnok († Budapest, 1955. november 12.)
1. x 1878. Madzsar Imre (Nagykároly) történész, akadémikus († Budapest, 1946. augusztus 3.)
1. † 1928. Szabó Imre (Budapest) politikus, miniszter (x Szeghalom, 1877.)
2. † 1953. Hettyey Aranka (Budapest) drámai színésznő (x Budapest, 1878. március 9.)
3. † 1878. Palotásy János (Jászberény) zeneszerző (x? 1831.)
3. x 1903. Gertvai György (Budapest) orvos, belgyógyász († Budapest, 1969. július 5.)
3. x 1928. Feuer Istvánné Tóth Rózsa (Zalaegerszeg) művészettörténész († Budapest, 1985. április 27.)
3. † 1978. Martsa István (Budapest) szobrász (x Pozsony, 1912. június 23.)
4. x 1828. Kenessey Albert (Gerjen) hajózási szakíró, akadémikus († Brod, 1879. július 15.)
4. † 1928. Rejtő Sándor (Budapest) gépészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus (x Kassa, 1853. augusztus 21.)
4. † 1953. Méhely Lajos (Budapest) zoológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Kisfaludszögi, 1862. augusztus 24.)
5. x 1853. Barna János (Pusztaberki) naiv művész († Nőtincs, 1931. április 15.)
5. x 1878. Visnya Aladár (Pécs) tanár, botanikus, zoológus († Kőszeg, 1959. március 22.)
5. † 1903. Ráth Mór (Budapest) könyvkereskedő, könyvkiadó (x Szeged, 1829. június 29.)
5. x 1928. Tarsoly Elemér (Berekböszörmény) színész († Budapest, 1986. április 10.)
6. x 1903. Benoschofsky Imre (Budapest) főrabbi († Budapest, 1970. július 5.)
6. † 1903. Daniel Gábor (Budapest) politikus, földbirtokos (x Árkos, 1824. április 21.)
7. † 1953. Rabinovszky Máriausz (Budapest) művészettörténész (x Budapest, 1895. december 14.)
9. x 1903. Udvarhelyi Károly (Nyárádmagyarós) geográfus, tanár († Budapest, 1992. március 1.)
9. x 1928. Erdélyi Miklós (Budapest) karmester († Budapest, 1993. szeptember 2.)
9. † 1978. Nagygellért János (Újvidék) színész (x Újvidék, 1922. március 25.)
10. 1853. Megkezdődik a Budai Vár alatti alagút építése.
10. † 1878. Havas József (Budapest) jogász, egyetemi tanár, szőlész, borász (x Valeszka, 1796. június 20.)
10. † 1878. Heckenast Gusztáv (Pozsony) könyvkereskedő, könyvkiadó, nyomdász (x Kassa, 1811. szeptember 2.)
10. † 1903. Mayer Emil (Debrecen) malomigazgató (x Vihnye, 1838. április 11.)
10. † 1978. Báchkai Béla (Walley Stream, USA) lapszerkesztő, műfordító (x Palánka, 1904. május 30.)
11. x 1878. Sebestyén Géza (Kurd) színész, színigazgató († Budapest, 1936. április 2.)
11. x 1903. Antal Lóránd (Budapest) festőművész, tanár († Budapest, 1975. május 9.)
12. x 1878. Beniczky Ödön (Zólyom) politikus, miniszter († Budapest, 1931. január 20.)
12. x 1903. Rideg Sándor (Törtel) író († Budapest, 1966. február 8.)
12. † 1953. Bodon Pál (Soltvadkert) zeneszerző, zenepedagógus (x Horka, 1884. augusztus 7.)
12. † 1953. Somogyvári Gyula (?) író (x Füles, 1895. április 21.)
13. körül Bethlen János (Nagyszeben) kancellár, történetíró (x Kisbun, 1613.)
13. † 1928. Krolopp Hugó (Budapest) közgazdász, egyetemi tanár (x Nagyszombat, 1873. március 23.)
14. x 1928. Süpek Ottó (Marcaltó) irodalmár († Marcaltó, 1995. március 29.)
14. † 1978. Goiten (Zsigmond) Frigyes (Budapest) hegedűművész (x Budapest, 1913. március 22.)
15. x 1903. Illa Bálint (Kunszentmiklós) történész, levéltáros († Budapest, 1975. augusztus 17.)
15. x 1903. Zsigrai Julianna (Törökszentmiklós) író († Kiskunhalas, 1987. február 21.)
15. † 1903. Miletz János (Rákospalota) tanár (x Tápiógyörgye, 1841. szeptember 8.)
15. † 1953. Balogh Jenő (Budapest) jogász, politikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Devecser, 1864. május 14.)
15. † 1978. Gáspár Simon Antal (Halásztelek) néprajzi gyűjtő (x Istensegits, 1895. április 1.)
16. x 1828. Tóth Sándor (Debrecen) zoológus, orvos, tanár, akadémikus († Pest, 1862. november 22.)
16. x 1878. Ágner Lajos (Szécsény) irodalomtörténész, pedagógiai író, orientalista († Budapest, 1949. április 30.)
16. x 1878. Schmidt Ferdinánd József (Laibach) rovtartani kutató (x Sopron, 1791. február 20.)
16. x 1903. Tedesco Anna (Budapest) grafikus († Budapest, 1969. július 11.)
16. † 1978. Kardos Pál (Kecskemét) kóruskar-nagy, főiskolai tanár, zenei író (x Cegléd, 1927. február 9.)

16. † 1978. Mécs Alajos (Budapest) író, újságíró (x Máramarossziget, 1893. május 20.)
17. † 1978. Nádassy László (Budapest) színpadi szerző (x Budapest, 1907. május 30.)
18. † 1703. Zrínyi Ilona, grófnő (Nikomédia) II. Rákóczi Ferenc anyja (x Ozalj, 1643.)
18. 1853. Libényi János sikertelen merényletellen Ferenc József ellen.
18. x 1903. Varga Béla (Börcs) politikus († Budapest, 1995. október 13.)
18. † 1978. Bedő Rudolf (Budapest) művészeti író, műgyűjtő (x Budapest, 1891. május 31.)
18. † 1978. Böröcz István (Budapest) gépészmérnök (x Kassa, 1913. szeptember 20.)
18. † 1978. Görgényi Dániel (Budapest) gépészmérnök, honvéd vezérőrnagy (x Szászrégen, 1898. április 9.)
19. x 1803. Hieronymi Ottó Ferenc (Győr) mérnök († Buda, 1850. április)
20. x 1778. Dombay Márton (Hosszúpályi) ügyvéd († Pest, 1864. május 11.)
20. x 1853. Biczó Géza (Nagykőrös) festőművész, rajztanár († Budapest, 1907. november 4.)
20. † 1978. Lakatos Vince (Budapest) filmrendező, író (x Mikelaka, 1907. január 21.)
21. x 1903. Zugor István (Székesfehérvár) református lelkész, szótáráró († Budapest, 1984. július 1.)
22. x 1903. Rothschild Klára (Budapest) divattervező († Budapest, 1976. november 13.)
23. † 1828. Fazekas Mihály (Debrecen) költő, botanikus (x Debrecen, 1766. január 6.)
23. † 1878. Sándor Móríc, gróf (Bécs) földbirtokos (x Bajna, 1805. május 23.)
23. x 1928. Antoni Ferenc (Budapest) orvos, biokémikus († Budapest, 1991. október 8.)
23. x 1928. Szántó Pálné Stanescu Lívia (Sepsiszentgyörgy) pedagógus, újságíró († Budapest, 1974. március)
23. † 1953. Várdai Béla (Budapest) irodalomtörténész, esztéta (x Németszentmihály, 1879. július 1.)
23. † 1978. Mollinár Gizella (Budapest) költő, író (x Budapest, 1896. szeptember 7.)
24. x 1878. Pili Lajos (Kalocsa) író, újságíró († Budapest, 1918. szeptember 6.)
24. † 1953. Hegedűs Sándor (Budapest) író (x Budapest, 1875. augusztus 21.)
24. † 1953. Kardos György (Budapest) építész, egyetemi tanár (x Szombathely, 1902. december 31.)
24. † 1978. Szepesváry Iván (Budapest) mérnök (x Mezőberény, 1883. október 18.)
26. † 1853. Libényi János (Bécs) szabósegéd, merényletet kísérelt meg Ferenc József ellen (x Csákvár, 1831 v. 1832.)
26. † 1978. Bak László (Budapest) zongoraművész, tanár (x Marosvásárhely, 1914. március 12.)
27. x 1928. Füzesi Ottó (Debrecen) színész († Budapest, 1988. július 15.)
28. x 1728. Benczúr József (Jeszenova) publicista, történetíró († Pozsony, 1784. augusztus 31.)
28. † 1878. Kátai Gábor (Kunszentmárton) gyógyszerész, orvos, szakíró (x Karcag, 1831. október 4.)
28. x 1928. Vágó Eszter (Debrecen) régész († Dunaujváros, 1970. június 18.)

MÁRCIUS

1828. Pesten megindul a Koszorú című folyóirat.
- † 1603. Huszár Péter végvári kapitány (x?)
1. † 1553. Serédi Gáspár nagybirtokos (x?)
1. x 1853. Pákay Lajos (Kolozsvár) építész († Kolozsvár, 1921. április)
1. x 1903. Pártos István (Budapest) hegedűművész († Amszterdam, 1920. február 4.)
1. x 1928. Kocsis Sándor (Kiskunfélegyháza) rendőrtizedes, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1957. szeptember 4.)
2. 1853. Az úrbéri pátenz kiadása.
2. x 1903. Basilides Barna (Tornalja) festőművész († Budapest, 1967. február 12.)
2. x 1903. Sályi Gyula (Békéscsaba) állatorvos, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1982. október 13.)
2. † 1978. Jánossy Lajos (Budapest) fizikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Budapest, 1912. március 2.)
2. † 1978. Zsigmondi Boris (Budapest) rendező (x Nemeskürtt, 1908. június 17.)
3. † 1853. Noszlopy Gáspár (Pest) szabadságharcos (x Vrácsik, 1822.)
3. † 1978. Koncz Antal (Budapest) újságíró (x Csánytelek, 1920. január 13.)
3. x 1903. Halmai János (Nyitra) gyógyszerkémikus, egyetemi tanár († Budapest, 1973. július 23.)
3. x 1903. Jánossy Lajos (Komárom) evangélikus lelkész, teológiai tanár († Budapest, 1976. november 21.)
3. x 1903. Ritter Aladár (Erzsébetfalva) újságíró, újságtervező, sajtótörténész († Budapest, 1993. május 20.)
4. x 1753. Zichy Károly, gróf (Pozsony) nagybirtokos, országbíró, miniszter († Bécs, 1826. szeptember 28.)
4. x 1878. Fleischmann László (Tahitótalu) orvos, fül-orr-gégész († Budapest, 1962. július 4.)

4. x 1928. Elek László (Kemenesmihályfa) kerétszerműnök († Budapest, 1965. december 14.)
4. x 1928. Pászti Miklós (Budapest) karnagy, zeneszerző († Budapest, 1989. február 12.)
5. x 1828. Jekelfalussy Lajos (?) politikus († Budapest, 1899. október 10.)
6. † 1878. Szalai István (Szentes) református lelkész, filozófiai író, akadémikus (x Somogyvisonta, 1816. június 9.)
6. x 1903. Boldog Balázs (Berlin) műfordító, könyvtáros († Budapest, 1975. március 15.)
6. x 1903. Kisjő Sándor (Kecskemét) újságíró, humorista († Budapest, 1973. június 21.)
7. † 1903. Bittó István (Budapest) politikus, miniszterelnök (x Sárospatak, 1822. május 3.)
7. x 1903. Szandai Sándor (Szolnok) szobrász († Budapest, 1978. október 1.)
7. † 1978. Király Kelemen (Detroit) ferences szerzetes (x Szent-Fülöp, 1893. április 24.)
7. † 1978. Kollár Endre (Budapest) zenekritikus (x Budapest, 1919. december 11.)
8. † 1878. Rákóczy János (Rákóc) ügyvéd, földbirtokos, politikus (x Tápiószele, 1821 körül)
8. x 1903. Brunswick Egon (Budapest) pszichológus, egyetemi tanár († Berkeley, USA, 1955. július 7.)
8. † 1928. Fekete József (Budapest) újságíró (x Kecskemét, 1854. november 19.)
8. x 1928. Parádi Nándor (Budapest) régész (†?, 1997. október)
9. x 1878. Hettyey Aranka (Budapest) drámai színésznő († Budapest, 1953. február 2.)
9. † 1978. Molnár C. Pálné Gstettner Alice (Budapest) énekes (x Korneuburg, Ausztria, 1894. október 15.)
9. † 1978. Polzovics Iván (Budapest) jogász, közgazdász, szerkesztő (x Budapest, 1909. június 4.)
10. x 1503. I. Ferdinánd (Alcala de Henares, Spanyolország) Magyarország királya († Bécs, 1564. július 25.)
10. 1603. Ítéletet hirdettek Illésházy István hűtlenségi perében.
10. x 1853. Kanyerszky György (Nemesmilitics) orientalista, egyházi író, egyetemi tanár († Visegrád, 1920. május 23.)
10. † 1978. Czabai Istvánné Tapolcsányi Margit (Kalocsa) hímezőasszony (x Szakmár-Alsóerek, 1912. október 26.)
11. † 1928. Bársony István (Budapest) újságíró, vadászíró (x Keresztes, 1855. november 15.)
12. x 1928. Babér István (Záhony) vasutas, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1959. február 13.)
13. x 1753. Fabchich József (Kőszeg) költő, műfordító († Győr, 1809. december 23.)
13. x 1878. Grabovszky Miklós (Ungvár) agrárszociológus († Budapest, 1932. február 19.)
13. † 1928. Körösi Sándor (Budapest) író, nyelvész, szótáríró, tanár (x Nagykőrös, 1857. június 27.)
13. † 1978. Baranyi Károly (Újvidék) szobrász (x Újvidék, 1894. november 3.)
13. † 1978. Haracsi Lajos (Sopron) erdőmérnök, egyetemi tanár (x Toponár, 1898. április 9.)
14. x 1903. Alaksza Ambrus (Nagysenkőc) költő, műfordító, kritikus († Budapest, 1983. június 27.)
15. x 1803. Dósa Elek (Marosvásárhely) jogász, tanár, akadémikus († Pest, 1867. november 17.)
15. x 1853. Sobó Jenő (Hodrusbánya) vaskohómérnök († Sopron, 1920. október 31.)
15. † 1903. Vékony Antal (Máramarossziget) író (x Tiszaujlak, 1848. június 20.)
15. 1928. New Yorkban felavatják a Kossuthszobrot.
15. † 1953. Baskai Ernő (Budapest) vegyész mérnök, egyetemi tanár (x Budapest, 1900. december 10.)
15. † 1978. Turai Mihály (Budapest) karmester, zeneszerző (x Szakcs, 1886. szeptember 10.)
16. x 1903. Sándor Vilmos (Budapest) gazdaságtörténész († Budapest, 1962. július 7.)
16. † 1928. Chován Kálmán (Budapest) zongorapedagógus, zongoraművész (x Szarvas, 1852. január 18.)
16. † 1978. Baksa-Soós György (Budapest) szobrász (x Budapest, 1908. szeptember 17.)
17. x 1903. Pallay József (Szabadbattyán) festőművész († Székesfehérvár, 1967. december 30.)
17. † 1903. Tóth Lőrinc (Budapest) író, jogtudós, akadémikus (x Komárom, 1814. december 17.)
17. † 1978. Erdélyi Éva (Budapest) úszó, testnevelő tanár (x Eger, 1943. szeptember 15.)
18. † 1978. Császár Ferenc (Budapest) mérnök (x Kispeszt, 1904. április 30.)
19. x 1903. Dávid Károly (Budapest) építész († Budapest, 1973. november 30.)
19. † 1978. Hárs László (Budapest) költő, író, újságíró (x Budapest, 1911. május 7.)
20. 1553. Oláh Miklóst I. Ferdinánd kinevezi esztergomi érseknek.
20. † 1828. Barczafalvi Szabó Dávid (Sárospatak) író, szerkesztő, nyelvújító (x Bodrogkeresztúr, 1752.)

21. x 1878. Medvigy Gábor (Beregszász) ügyvéd, jogi író († Zalaegerszeg, 1946. március 16.)
21. x 1878. Tomcsányi Móric (Temesvár) jogász, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1951. június 12.)
21. † 1928. Ferenczy József (Budapest) irodalomtörténész (x Baja, 1855. április 29.)
21. † 1978. Treer József (Szeged) fül-orr-gégész (x Pétervárad, 1889. november 4.)
22. x 1928. Hamar Matild (Tordas) orvos († Budapest, 1976. február 6.)
22. † 1978. Bölcsházy Kálmán (Budapest) állatorvos, egyetemi tanár (x Szirák, 1901. augusztus 11.)
22. † 1978. Koroda Miklós (Budapest) író, újságíró (x Budapest, 1909. június 6.)
22. † 1978. Ortutay Gyula (Budapest) művelődéspolitikus, miniszter, néprajztudós, akadémikus (x Szabadka, 1910. március 24.)
23. † 1903. Csiby Lőrinc (Selmecbánya) erdőmérnök, főiskolai tanár (x Ditró-Csík, 1849. augusztus 6.)
23. x 1928. Deák Tamás (Arad) író, műfordító, szerkesztő († Budapest, 1986. január 24.)
23. † 1953. Beleznai László (Budapest) úszó, vízilabdázó, sportvezető (x Budapest, 1891. november 16.)
23. † 1953. Flesch Ármin (Budapest) orvos, gyermekgyógyász (x Aszaló, 1878. május 17.)
24. † 1728. Kapy Gábor (Pozsony) jezsuita hitszónok, egyházi író (x Kapi, 1658. augusztus 28.)
24. x 1928. Koczor Sándor (Káptalanfa) porcelántervező iparművész († Hollóháza, 1982. február 11.)
25. x 1828. Borszéký Soma (Almásmező) jogi író († Nagyszeben, 1913. január 17.)
25. † 1853. Kiss Bálint (Szentes) református lelkész, egyházi író, akadémikus (x Vésztő, 1772. december 9.)
25. x 1878. Quirin Leó Lipót (Dillingen) vaskohómérnök, vállalatigazgató, politikus († Budapest, 1943. október 16.)
25. † 1978. Lárencz László, ifj. (Bácsbokod) gyógyszerész, vegyész (x Budapest, 1909. április 6.)
26. † 1828. Szemere Pálné Szemere Krisztina (Pest) meseíró, költő (x Lasztóc, 1792.)
26. x 1878. Layer Károly (Budapest) művészettörténész († Budapest, 1937. július 21.)
26. x 1903. Gözsy Béla (Csíkszereda) gyógyszerész, egyetemi tanár († Montreal, 1979. január 10.)
26. x 1928. Gyurkó Géza (Budapest) újságíró, szerkesztő († Eger, 1984. június 2.)
26. x 1928. Zolnay Pál (Budapest) filmrendező († Budapest, 1995. október 17.)
26. † 1978. Dési Frigyes (Budapest) meteorológus, egyetemi tanár, politikus (x Budapest, 1912. január 11.)
27. x 1853. Márki Sándor (Kétegyháza) történetíró, egyetemi tanár, akadémikus († Gödöllő, 1925. július 1.)
28. † 1828. Kutsár István (Pest) író, szerkesztő, színigazgató (x Révkomárom, 1760. szeptember 16.)
28. x 1878. Bayer Róbert (Nádfő) pedagógus († Mezőkövesd, 1953. november 16.)
28. † 1878. Darmay Viktor (Kozma) költő (x Darma, 1850. december 2.)
28. x 1903. Kurelec Viktor (Budapest) mezőgazdász († Budapest, 1984. január 1.)
28. † 1928. Dessewffy Aurél, gróf (Budapest) politikus, akadémikus (x Pest, 1846. január 16.)
29. † 1803. Huszty Zakariás Teofil (Pozsony) orvos (x Ruszt, 1754. március 13.)
29. x 1903. Borsos László (Székesfehérvár) építész, építészettörténész († Budapest, 1975. január 3.)
29. † 1903. Dankó Pista (Budapest) nótaszerző (x Szeged, 1858. június 14.)
29. † 1928. Kristóffy József (Budapest) politikus (x Makó, 1857. szeptember 7.)
30. x 1903. Glaser Lajos (Rétság) geográfus († Gombos, 1944.)
30. x 1903. Péter György (Budapest) matematikus, közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár († Budapest, 1969. január 4.)
30. † 1978. Köpeczi Bócz István (Budapest) díszlet- és jelmeztervező (x Budapest, 1919. november 11.)
30. † 1978. Sütő Jánosné (Hatvan) pedagógus (x Hont, 1927. május 15.)
31. † 1978. Kálmán Kata (Budapest) fényképész, fotóművész (x Korpona, 1909. április 25.)
31. † 1978. Rajczy Imre (Buenos Aires) kardvívó olimpiai bajnok (x Szombathely, 1912. november 8.)
31. † 1978. Szukováthy Imre (Budapest) orvos, főiskolai igazgató (x Budapest, 1888. augusztus 9.)
31. † 1978. Tóth László (Budapest) tanár, pedagógiai szakíró (x Tard, 1920. október 25.)

ÁPRILIS

1. † 1928. Szél Kálmán (Debrecen) református esperes, Arany János veje (x Báránd, 1838. május 22.)
1. † 1978. Ignotus Pál (London) publicista író, szerkesztő (x Budapest, 1901. július 1.)
2. † 1978. Szentkirályi János (Budapest) újságíró (x Zarkaháza, 1921. december 26.)
3. † 1703. Radonay Mátyás (Pécs) római katolikus püspök (x Dubrovica, Horvátország, 1630. február)

3. x 1903. Daróci Lajos (Zilah) író, újságíró († Nagyvárad, 1970. május 14.)
3. x 1903. Palásti László (Budapest) újságíró, író († Budapest, 1979. szeptember 15.)
4. x 1853. Zipernowsky Károly (Bécs) gépészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1942. november 29.)
4. x 1928. Szilágyi Eta (Nagymihály) színész († Budapest, 1986. április 9.)
4. † 1978. Kishegyi Árpád (New York) operaénekes (x Budapest, 1922. november 16.)
5. x 1903. Hidas Frigyes (Budapest) újságíró, gépészmérnök († Budapest, 1984. május 25.)
5. x 1928. Demény Ottó (Budapest) költő († Budapest, 1975. december 12.)
5. x 1928. Erő János (Budapest) fizikus († Budapest, 1997. január 2.)
6. † 1778. Perliczy János Dániel (Apátfalva) orvos (x Késmárk, 1705. október 29.)
6. x 1928. Balassa Béla (Budapest) közgazdász († Washington, 1991. május 10.)
6. † 1928. Somogyi Manó (Budapest) szociálpolitikai író (x Pest, 1866. július 12.)
6. † 1978. Turcsányi Tibor (Szekszárd) gondorkaművész (x Budapest, 1952. október 24.)
8. x 1853. Szathmáry Sándor (Kiskunhalas) gyümölcsstermesztő, tanár († Kiskunhalas, 1912. március 23.)
8. x 1903. Szabó Samu (Hódmezővásárhely) színművész († Pécs, 1966. november 22.)
8. † 1978. Rónay György (Budapest) költő, író, műfordító, irodalomtörténész (x Budapest, 1913. október 8.)
9. † 1553. Istvánfi Pál (Németi) költő, alispán (x Kisasszonyfa, ?)
9. † 1803. Bruckenthal Sámuel, báró (Nagyszében) politikus, erdélyi kormányzó (x Újgyház, 1721. július 26.)
9. † 1978. Frey Tamás (Budapest) villamosmérnök, matematikus, egyetemi tanár (x Pécs, 1927. június 23.)
9. † 1978. Inokai János (Budapest) gépészmérnök, politikus (x Szombathely, 1910. augusztus 28.)
9. † 1978. Kapi-Králik Jenő (Budapest) zeneszerző, zenepedagógus, orgonaművész (x Sopron, 1906. szeptember 23.)
9. † 1978. Ráskai Zoltán (Budapest) asztrogeodéta mérnök (x Nagyenyed, 1903. július 25.)
10. x 1853. Nikó Lina (Kunszentmiklós) színész († Budapest, 1905. július 26.)
10. † 1928. Bogyó Samu (Budapest) matematikus, szakíró, tanár (x Paptamási, 1857. január 7.)
10. † 1928. Juba Adolf (Budapest) iskolaorvos, egészségügyi tanár (x Újvidék, 1864. június 23.)
10. † 1978. Barta István (Budapest) villamosmérnök, egyetemi tanár, akadémikus (x Budapest, 1910. május 22.)
10. † 1978. Sfk Endre (Budapest) diplomata, jogász, író, történész, miniszter (x Budapest, 1891. április 2.)
12. x 1878. Gárdos Aladár (Budapest) szobrász († Budapest, 1944.)
13. x 1903. Spanyol Pál (Szekelyudvarhely) élelmiszerkémikus († Budapest, 1980. április 29.)
13. † 1928. Kubik Gyula (Budapest) mérnök (x Eger, 1863. május 17.)
14. † 1903. Füssi Tamás Alajos (Zalapáti) történész (x Zimony, 1825. április 11.)
14. x 1928. Csekő Ágoston (Hatvan) újságíró, szerkesztő († Budapest, 1983. október 13.)
15. † 1903. Hóman Ottó (Budapest) klasszika-filológus, egyetemi tanár (x Magyaróvár, 1843. szeptember 30.)
15. † 1978. Reischl Antal (Budapest) építészmérnök, egyetemi tanár (x Budapest, 1916. december 30.)
16. † 1928. Telegdi-Róth Lajos (Budapest) geológus (x Brassó, 1841. szeptember 10.)
16. † 1978. Balássy Gyula (Dombóvár) fafaragó (x Olthévíz, 1912. szeptember 27.)
18. x 1903. Korbuly György (Nemesócsa) orvos, orvostörténész († Chicago, 1981. november 14.)
18. x 1828. Kassay Adolf (Vác) ügyvéd, jogi író († Budapest, 1903. május 29.)
18. † 1978. Varga Nándor Lajos (Budapest) festőművész, grafikus (x Losonc, 1895. január 1.)
19. x 1828. Zsolnay Vilmos (Pécs) keramikumművész († Pécs, 1900. március 23.)
20. x 1928. Bágyoni Attila (Kunszentmiklós) orvos, író († Budapest, 1985. július 11.)
20. x 1928. Hardy Gyula (Budapest) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1988. október 22.)
20. † 1953. Schütz Antal (Budapest) piarista egyetemi tanár, filozófus, akadémikus (x Kistószeg, 1880. október 26.)
21. 1328. Pelsőc és Csetnek Korpona város jogát kapja.
21. † 1928. Tóth Károly (Budapest) jogász, egyetemi tanár (x Kiskunhalas, 1876. szeptember 28.)
21. † 1978. Nádas Béla (Budapest) zeneszerző, szövegíró, zongoraművész (x Budapest, 1908. május 15.)
23. x 1853. Komlóssy Ferenc (Nagytapolcsány) prépost, történész († Pozsony, 1915. október 3.)
23. x 1878. Scitovszky Béla (Budapest) politikus, miniszter, nagybirtokos († Budapest, 1959. augusztus 20.)

23. x 1928. Havasi Gyula (Munkács) röplabdázó, edző, sportvezető († Budapest, 1978. április 12.)
24. x 1703. Repszeli László (Szombathely) író, teológus, jogász, egyetemi tanár († Budapest, 1763. április 24.)
24. x 1828. Szénássy Sándor (Ákos) tanár, akadémikus († Pest, 1872. november 29.)
24. x 1853. Orbók Mór (Kövend) pedagógus († Budapest, 1930. május 9.)
24. x 1903. Forfota Erik (Kolozsvár) orvos, radiológus, egyetemi tanár († Santa Barbara, USA, 1966. október 21.)
25. x 1878. Fodor Ernő (Csabdi) zenepedagógus († Budapest, 1944. október 15.)
25. x 1928. Batonai István (Cegléd) targoncavezető, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1957. február 5.)
25. † 1953. Csárszky István (Esztergom) protonotárius, kanonok, nagyrépost (x Egbeil, 1870. december 13.)
26. x 1877. Miklós Jenő (Nagyappony) író, újságíró († Budapest, 1934. január 14.)
26. † 1903. Kisfaludy Árpád Béla (Budapest) egyházi író, egyetemi tanár (x Gyömöre, 1847. május 31.)
- † 1978. Debreczeni József (Belgrád) író, költő, drámaíró, műfordító, újságíró (x Budapest, 1905. október 13.)
27. x 1878. Szódy Szilárd (Nagykátá) szobrász, éremművész († Budapest, 1939. február 24.)
27. x 1903. Jancsó Miklós (Kolozsvár) egyetemi tanár, gyógyszer-tani kutató, akadémikus († Szeged, 1966. április 16.)
27. † 1928. Alpár Ignác (Zürich) műépítész (x Pest, 1855. január 17.)
28. † 1928. Kövér Ilona (Budapest) író (x Pest, 1862.)
29. † 1903. Szárnovszky Ferenc (Budapest) szobrász, éremművész (x Pest, 1863. december 23.)
29. 1928. Megkezdí a mősorsugárzást a lakihegyi rádióadó.
30. † 1953. Csiszér János (Budapest) szobrász (x Héjjasfalva, 1883. április 28.)
30. † 1978. Angyal János (Budapest) pedagógus (x Hódmezővásárhely, 1888. november 1.)
30. † 1978. Mády Gyula (Budapest) református lelkész, esperes (x Újpest, 1896. augusztus 15.)
1. † 1878. Haberlandt Frigyes (Bécs) mezőgazdász, szakíró (x Pozsony, 1826. február 21.)
1. † 1903. Vass Mátyás (Szeged) tanító (x Kiskundorozsma, 1837. február 20.)
1. x 1928. Garics János (Tiszapüspöki) színész († Budapest, 1984. május 5.)
1. † 1978. Z. Gács György (Budapest) festőművész, iparművész, egyetemi tanár (x Budapest, 1914. október 18.)
2. x 1878. Goldberger Leó (Budapest) textilgyáros († Mauthausen, 1945. május 5.)
2. x 1878. Lénárd Jenő (Krefeld) buddhizmus-kutató († Bécs, 1924. december 2.)
2. x 1903. Lászlóffy Waldemar (Kolozsvár) hidrológus († Budapest, 1984. január 16.)
3. † 1978. Kürthi Sári (Budapest) színész (x Kallócsa, 1874. szeptember 29.)
4. † 1603. Zrínyi György (Vép) tárnokmester (x 1549.)
4. † 1978. Szemere Samu (Budapest) filozófiai író, esztéta, akadémikus (x Zsirovnica, Macedónia, 1881. december 13.)
5. x 1853. Bartha Miksa (Baja) biztosítási szakember († Budapest, 1930. augusztus 18.)
5. x 1903. Kellér Andor (Budapest) író, újságíró († Budapest, 1963. augusztus 20.)
5. x 1928. Varga József (Kiskunfélegyháza) segédmunkás, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1957. január 22.)
5. † 1978. Herczeg István (Balatonfüred) jogász (x Budapest, 1910. február 26.)
6. 1703. II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós brezáni kiáltványa.
6. x 1828. Ráth György (Szeged) történelmi, jogi és művészettörténeti író, régiséggyűjtő († Budapest, 1905. július 7.)
6. x 1903. Possonyi László (Nagyvárad) író, szerkesztő († Budapest, 1987. július 17.)
6. † 1978. Csalog József (Budapest) régész, néprajzkutató (x Pancsova, 1908. március 13.)
6. † 1978. Csepreghy Jenő (Maribell, Spanyolország) filmrendező (x Budapest, 1912. január 29.)
6. † 1978. Péterfi István (Mexikóváros) biológus, növényfiziológus, egyetemi tanár (x Déva, 1906. március 8.)
7. † 1653. Lónyay Zsigmond, (?) báró nagybirtokos, diplomata (x? 1593.)
7. † 1953. Szűcs István (Budapest) művelődéspolitikus (x Szirák, 1867. július 23.)
8. x 1878. Csilléry Dezső (Kecskemét) mérnök († Budapest, 1955. október 5.)
8. x 1878. Pentelei Molnár János (Dunapentele) festőművész († Gyula, 1924. november 10.)

MÁJUS

1. x 1828. Katona Zsigmond (Vámfalu) gyógyszerész, szőlész, gyümölcskertész († Kecskemét, 1902. március 18.)
1. x 1853. Tölgyessy Artúr (Szeged) festőművész († Budapest, 1920. február 2.)

8. x 1878. Rónai Gyula (Zagyvaróna-Inászó) gépészmérnök († Budapest, 1943. augusztus 7.)
8. † 1878. Ferenc Károly (Bécs) Habsburg főherceg (x? 1802. december 7.)
10. 1328. Sárvár városi jogot kap.
10. † 1878. László József (Kolozsvár) színész (x Fugyivásárhely, 1808.)
10. † 1928. Harsányi István (Sárospatak) teológus, irodalomtörténész, könyvtáros (x Abaújszántó, 1874. február 1.)
10. † 1953. Lénárt Zoltán (Budapest) orvos, gépész, egyetemi tanár (x Nagytapolcsány, 1870. december 31.)
12. † 1953. Faludi Sándor (Budapest) filmvállalat-vezető (x Budapest, 1896.)
12. † 1978. Bartha Ferenc (Budapest) orvos (x Dunaharaszti, 1923. július 5.)
13. † 1853. Dobosi Mihály (Szentés) református lelkész, író (x Szentés, 1780. május 13.)
13. † 1978. Guzsál Ernő (Budapest) állatorvos, anatómus (x Hörnyék, 1925. április 11.)
14. x 1903. Vajkai Aurél (Kolozsvár) etnográfus († Budapest, 1987. november 29.)
14. † 1978. Kincs Elek (Budapest) irodalomtörténész (x Szamosújlak, 1897. június 10.)
15. x 1853. Strausz Adolf (Cece) közgazdász, etnográfus, egyetemi tanár († Budapest, 1944. március 1.)
16. x 1878. Szily Pál (Budapest) orvos, biokémiai kutató († Magyaróvár, 1945. augusztus 18.)
16. x 1928. Béres András (Rozsály) etnográfus, koreográfus († Debrecen, 1993. november 14.)
16. † 1978. Tóth Lajos (Budapest) református lelkész (x Kisújszállás, 1913. június 11.)
17. x 1853. Mihály József (Kolozsvár) újságíró, orvos, tanár († Budapest, 1927. május 15.)
17. x 1878. Feiks Jenő (Kaposvár) festőművész, grafikus († Budapest, 1939. szeptember 25.)
17. x 1878. Flesch Ármin (Aszaló) orvos, gyermekgyógyász († Budapest, 1953. március 23.)
17. † 1878. Kovács Sebestyén Endre (Budapest) sebész, akadémikus (x Garamvevény, 1814. szeptember 27.)
18. † 1828. Beregszászi Nagy Pál (Beregvégardó) nyelvtudós (x Nagyrusaly, 1750 körül)
18. † 1978. Király Kálmán (Budapest) bőrgyógyász, egyetemi tanár (x Ragály, 1919. október 14.)
18. † 1978. Petőházi Gábor (Gödöllő) agrármérnök (x Körmen, 1922. április 22.)
19. x 1903. Dobolyi Tibor (Százcsanak) vízépítő mérnök († Budapest, 1983. június 26.)
19. x 1903. Németh Antal (Budapest) színházi rendező, kritikus, esztéta († Balatonfűred, 1968. október 28.)
19. † 1978. Bólya Lajos (Budapest) jogász, költő, egyetemi tanár (x Kolozsán, 1905. január 9.)
19. † 1978. Mühlbacher István (Budapest) építész (x Szigetújfalu, 1917. augusztus 5.)
20. 1803. Az első löverseny Pesten.
20. 1878. Megnyílik a Temesvár-Karánsebes-Orsova közti vasútvonal.
21. x 1853. Zachár Gyula (Edelény) tanár, közgazdasági író († Budapest, 1910. május 26.)
21. x 1878. Szilády Zoltán (Budapest) zoológus, természettudományi író († Grosspösn, Németország, 1947. április 15.)
21. † 1928. Czeiner Nándor (Budapest) szőlőtermesztő (x Zirc, 1850. május 25.)
22. † 1853. Ferenczy Teréz (Szécsény) költő (x Szécsény, 1828.)
22. x 1903. Jenei Károly (Budapest) levéltáros († Budapest, 1983. április 25.)
22. x 1903. Ölvédi László (Érsekújvár) költő († Budapest, 1931. június 21.)
23. † 1978. Szabó József (Budapest) jogász (x Szeghalom, 1930. szeptember 3.)
24. x 1853. Malina Gyula (Esztergom) mérnök († Szeged, 1919. december 2.)
24. x 1903. Tamás Lajos (Szered) költő († Budapest, 1960. december 27.)
25. x 1803. Baldácsy Antal (Novaj) nagybirtokos, politikus († Pest, 1878. augusztus 7.)
25. x 1903. Friedmann Dénes (Budapest) rabbi, judaikakutató († Auschwitz, 1944. július)
25. † 1953. Baranski Gyula (Budapest) ügyvéd, gyorsíró (x Zólyom, 1867. február 5.)
26. x 1903. Bély Béla (Baracs) újságíró, politikus († Torontó, 1975. június 30.)
26. x 1903. Bölöny József (Kismarton) jogász, történész († Budapest, 1990. augusztus 21.)
26. † 1953. Höllrigl József (Budapest) régész, művelődéstörténész (x Nyitra, 1879. március 19.)
26. † 1953. Trautmann Róbert (Ózd) építézmérnök, botanikus (x Bécs, 1873. december 9.)
27. x 1878. Imre János (Nyíregyháza) mérnök († Nyíregyháza, 1957. február 15.)
27. x 1903. Ormos Imre (Budapest) kerttervező, egyetemi tanár († Budapest, 1979. február 26.)
27. † 1978. Andrásofszky Tibor (Marosvásárhely) orvos, szakíró (x Kolozsvár, 1914. július 31.)
28. x 1878. Cserey Irma (Budapest) színész († Budapest, 1965. október 8.)

28. x 1878. Lengyel Miklós (Újfehértó) irodalomtörténész, író († Budapest, 1952. július 22.)
28. x 1928. Szécsi Margit (Budapest) költő († Budapest, 1990. november 22.)
28. † 1978. Simor Ferenc (Pécs) klimatológus (x Siklós, 1901. november 26.)
28. † 1978. Szalóky Sándor (Csobánka) festőművész (x Nemesszalók, 1921. november 11.)
29. † 1903. Kassay Adolf (Budapest) ügyvéd, jogi író (x Vác, 1828. április 18.)
30. † 1828. Bodor Pál (Kolozsvár) gyümölcsstermesztő (x Kolozsvár, 1773. január 31.)
30. x 1878. Friedreich Endre (Mártonfalva) történetíró, kegyesrendi tanár († Budapest, 1952. január 29.)
30. † 1928. Seemann Gábor (Szombathely) tanár (x Boldogkiszfalud, 1854. június 18.)
31. 1303. VIII. Bonifác pápa Károly Róbertet ismeri el magyar királynak.
31. x 1928. Szűcs Jenő (Ócsa) orvos-alezredes, sebész († Budapest, 1978. október 13.)
31. † 1928. Baumgarten Sándor (Budapest) építész (x Dunaföldvár, 1864. január 24.)

JÚNIUS

1. 1803. Brunszvik Teréz grófnő megalakítja Budán az első magyarországi kisdudót, az Angyalkertet.
1. x 1828. Divald Adolf (Selmecbánya) erdész, szakíró, akadémikus († Szombathely, 1891. november 12.)
1. x 1903. Csaba József (Nagycsákány) néprajzkutató, nyelvész, ornitológus († Csákánydoroszló, 1983. október 31.)
2. † 1903. Eisenhut Ferenc (München) festőművész (x Németpalánka, 1857. január 26.)
2. † 1978. Brodszky Dezső (Budapest) gépészmérnök, egyetemi tanár (x Budapest, 1910. február 6.)
3. 1328. Kőszeg kiváltságainak megerősítése és bővítése.
3. † 1903. Fenyvessy Ferenc (?) publicista (x Eger, 1855. szeptember 9.)
3. † 1903. Hauch Antal (Budapest) kohómérnök (x Koss, Galícia, 1823. június 8.)
3. † 1928. Szügyi József (Békés) író, zeneszerző, énektanár (x Hódmezővásárhely, 1857. december 31.)
3. † 1978. Kopeczky Ferenc (Balatonalmádi) erdómérnök (x Dolnji Miholjac, 1911. december 9.)
4. † 1978. Szalay Gyula (Budapest) történetíró, tanár (x Kézdivásárhely, 1889. december 8.)
5. x 1928. Ordas Iván (Budapest) újságíró († Budapest, 1998. március 28.)
6. 1778. A Temesi Bánságot visszacsatolják Magyarországhoz.
6. x 1853. Vágó Pál (Jászapáti) festőművész († Budapest, 1928. október 15.)
6. x 1878. Éber Sándor (Ráckeresztúr) festőművész († Baja, 1947. december 15.)
6. x 1903. Kovásznay István Zsigmond (Mezőhegyes) mezőgazda, felfaláló († Budapest, 1960. február 7.)
6. x 1928. Czako András (Nagykátá) könyvelő, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1959. május 22.)
7. 1703. Károlyi Sándor Dolhánál szétveri a tiszaháti felkelőket.
7. x 1853. Berzeviczy Albert (Berzevice) művelődéspolitikus, esztéta, történetíró, akadémikus († Budapest, 1936. március 22.)
7. x 1903. Tapolczai Gyula (Budapest) színész († Budapest, 1954. április 17.)
7. † 1953. Róheim Géza (New York) etnográfus, pszichoanalitikus (x Budapest, 1891. szeptember 12.)
8. † 1978. Dienes Valéria (Budapest) táncpedagógus, filozófus (x Szekszárd, 1879. május 25.)
8. † 1978. Dományi Aladár (Budapest) malomigazgató (x Budapest, 1901. június 14.)
9. 1703. II. Rákóczi Ferenc Drozdowicéből Magyarországra indul.
9. † 1878. Balogh Zoltán (Tokaj) költő, író, festőművész (x Pest, 1833. február 7.)
9. † 1878. Skalnitzky Antal (Budapest) építész, egyetemi tanár, akadémikus (x Lak, 1836.)
9. x 1928. Csehi Károly (Budapest) festő, mázó, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1959. július 30.)
9. † 1953. Bodnár Jenő (Budapest) színész (x Szekszárd, 1889. május 11.)
10. † 1878. Kayser Gusztáv Adolf (Nagyszeben) gyógyszerész, botanikus (x Nagyszeben, 1817. szeptember 29.)
10. x 1903. Reichard József (Ungvár) ortopédsebész († Budapest, 1977. augusztus 27.)
10. x 1903. Sugár Mihály (Budapest) színész, táncoskomikus († Budapest, 1976. október 6.)
10. † 1978. Berzsényi Ralf (Budapest) orvos, sportlövő (x Fiume, 1909. december 26.)
11. † 1953. Fabinyi Tihamér (Boston) ügyvéd, politikus, miniszter, akadémikus (x Hísnóvíz, 1890. augusztus 7.)
11. † 1953. Meszlényi Zoltán (Budapest) egyházjogász, címzetes püspök (x Hatvan, 1892. január 2.)
11. † 1978. Bartos István (Budapest) mérnök (x Rákosszentmihály, 1912. december 6.)

12. x 1728. Molnár (Ker.) János (Csécsény) fizikus, író, jezsuita tanár († Szepesváralja, 1804. február 15.)
12. † 1953. Sándy Gyula (Budapest) építész mérnök, műegyetemi tanár (x Eperjes, 1868. július 25.)
12. † 1953. Schmidt Sándor (Budapest) bányamérnök (x Felsőbánya, 1882. március 12.)
12. † 1978. Keviczki Istvánné Józsa Margit (Szécsény) szövőd népművész (x Nagylaác, 1925. május 13.)
12. † 1978. Horlay Béla (Budapest) belgyógyász, tüdőgyógyász (x Arad, 1914. március 9.)
12. † 1978. Szalay Miklós (Budapest) mérnök, egyetemi tanár (x Budapest, 1924. február 25.)
12. † 1978. Zámbo Pál (Miskolc) kohómérnök (x Hegykő, 1919. szeptember 22.)
13. x 1828. Hidasy Kornél (Komárom) római katolikus püspök, filozófiai író († Szombathely, 1900. október 11.)
14. x 1753. Chudy József (Pozsony) zeneszerző, karmester, feltaláló († Pest, 1813. március 4.)
14. † 1903. Corzan Avendano Gábor (Budapest) matematikus, akadémikus (x Szomolnok, 1827. augusztus 20.)
14. x 1903. Steiner Lajos (Nagyvárad) nemzetközi sakknagymester († Sydney, 1975. április 22.)
14. † 1978. Kovács Lajos (Miskolc) geológus, egyetemi tanár (x Csákvár, 1908. június 14.)
15. 1928. Kassán megalakul a Szlovákiai Magyar Kultúregyesület.
16. 1703. II. Rákóczi Ferenc Magyarország területére lép, a felkelés élére áll.
17. † 1853. Szász Károlyné Szász Paulina (Nagykőrös) költő (x Vízakna, 1831. február 17.)
17. x 1878. Kerntler Jenő (Budapest) zongoraművész, zeneszerző († Budapest, 1938. november 15.)
17. † 1878. Szőnyi Pál (Budapest) pedagógus, tanügyi író, akadémikus (x Debrecen, 1808. április 22.)
17. † 1928. Semayer Vilibald (Budapest) antropológus, etnográfus (x Bánfalva, 1868. július 6.)
18. x 1903. Csajághy Gábor (Balatonfüred) vegyész mérnök († Budapest, 1972. július 23.)
18. † 1903. Surányi János (Győr) filozófiai író, egyetemi tanár (x Okka, 1835. július 20.)
18. x 1928. Osváth Pál (Kisvárd) orvos († Budapest, 1999. május 9.)
18. † 1928. Hudovernig Károly (Budapest) elmeorvos, kórházigazgató (x Budapest, 1873. szeptember 12.)
18. † 1978. Holdampf Gyula (Budapest) erdőmérnök (x Sütőd, 1895. november 19.)
19. x 1828. Than Mór (Óbecse) festőművész († Trieszt, 1899. március 11.)
19. † 1978. Fábián László (Budapest) ügyvéd, zeneíró (x Igló, 1892. szeptember 3.)
20. x 1803. Asbóth Lajos (Keszthely) honvédtábornok, akadémikus († Budapest, 1882. május 6.)
20. † 1953. Matolcsy Mátyás (Budapest) agrárpolitikus, képviselő (x Budapest, 1905. február 24.)
20. † 1978. Hankó Zoltán (Marosvásárhely) gyógyszerészeti szakíró (x Kolozsvár, 1910. január 12.)
20. † 1978. Kapusy Antal (Előpatak) orvos, lélektan szakíró, műfordító, szerkesztő (x Temesvár, 1929. április 13.)
20. x 1978. Majdik Ferenc (Veszprém) vegyész mérnök (x Sárospatak, 1925. október 1.)
21. x 1903. Béky Zoltán (Hernádszentandrás) református lelkész, püspök († Washington, 1978. november 26.)
21. x 1928. Thiery Árpád (Budapest) író, újságíró († Budapest, 1995. május 9.)
21. † 1978. Auer Pál (Párizs) publicista, jogász, politikus (x Budapest, 1885. október 3.)
21. † 1978. K. Kovács István (Budapest) színész (x Budapest, 1925. március 10.)
22. x 1903. Dulovits Jenő (Budapest) filmoperatőr, fotóművész, feltaláló († Budapest, 1972. július 24.)
23. † 1878. Böhm Gusztáv (Újpest) karmester, zeneszerző (x Pest, 1823. június 23.)
23. † 1978. Babi Tibor (Pozsony) költő, író, műfordító, újságíró (x Báb, 1925. október 23.)
23. † 1978. Láng János (Budapest) közgazdász, néprajzkutató (x Battonya, 1907. április 29.)
24. † 1953. Soós Károly (Stündorf, Ausztria) tábornok, politikus, miniszter (x Nagyszében, 1869. július 28.)
25. x 1803. Kún Kocsárd, gróf (Algyógy) földbirtokos, művelődéspolitikus († Szászváros, 1895. január 11.)
25. x 1803. Zlamál Vilmos (Morsitz, Morvaország) állatorvos, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1886. november 11.)
26. x 1878. Siklós Albert (Budapest) zeneszerző, zeneíró († Budapest, 1942. április 3.)
26. x 1878. Wekerle Sándor (Budapest) politikus, miniszter († Budapest, 1963. december 23.)
27. 1903. Megalakul gróf Khuen-Héderváry Károly kormánya.

27. † 1928. Sas Ede (Budapest) újságíró, író (x Pest, 1869. december 23.)
- 27-28. 1953. Az MDP Központi Vezetőségének ülése és a „júniusi határozatok”.
28. 1928. Horthy Miklós kezdeményezi a nyolcosztályos népiskolák bevezetését.
28. † 1928. Ferenczy Ida (Bécs) Erzsébet királyné kísérője (x Kecskemét, 1839. április 7.)
28. † 1978. Bordy Bella (Budapest) balettáncos (x Gyula, 1909. november 21.)
28. † 1978. Rosta Ferenc (Székesfehérvár) püspök (x Buzsák, 1913. október 31.)
29. x 1903. Hantos Gyula (Kolozsvar) földrajz-kutató, egyetemi tanár († Budapest, 1945. december 21.)
30. x 1828. Nyáry Albert, báró (Bagonya) történész, akadémikus († Budapest, 1886. január 1.)
30. x 1853. Király Pál (Komárom) archeológus (x?)
30. x 1878. Kruppka András (Nagyvárad) film-technikus (†?, 1950. május 24.)
30. † 1978. Juhász László (Budapest) belsőépítész (x Újpest, 1906. szeptember 6.)

JÚLIUS

1578. Megkezdődik Károlyváros (Zágráb vm.) építése
- † 1978. Harangozó Tibor (Opatija) asztaliteniszező, edző, szakíró (x Szabadka, 1922.)
1. x 1828. Huber Károly (Varjas) hegedűművész, zeneszerző, pedagógus († Budapest, 1885. december 19.)
1. x 1853. Medveczky Zsigmond (Buda) folyamszabályzó mérnök († Budapest, 1942. június 3.)
1. x 1928. Kálmán Árpád (Sajószentpéter) bányamérnök, diplomata († Budapest, 1974. február 15.)
1. x 1928. Szabó János tehergépkocsi-vezető, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték (†?, 1960. március 2.)
1. † 1978. Perczel János (Nagyrada) fadaragóművész (x Zalaszentpéter, 1888. augusztus 30.)
2. x 1928. Galambosi László (Berkesd) költő, író, gyógypedagógus († Pécs, 1999. március 11.)
3. x 1803. Wetter Antal (Velenice, Itália) honvéd altábornagy († Budapest, 1882. július 26.)
3. † 1953. Komjáti Károly (Budapest) zeneszerző, karmester (x Budapest, 1896. március 8.)
4. x 1903. Szervátiusz Jenő (Kolozsvar) szobrász († Budapest, 1983. szeptember 15.)
4. 1928. Weintráger László (Mosonmagyaróvár) fodrászsegéd, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Győr, 1958. január 15.)
4. † 1928. Bartóky József (Budapest) író, politikus (x Békéscsaba, 1865. november 27.)
4. 1953. Megalakul Nagy Imre kormánya.
5. x 1778. Széchy Ágoston (Sárospatak) tanár, neveléstaníró, piarista pap, akadémikus († Pest, 1852. március 6.)
5. x 1853. Csontváry Kosztka Tivadar (Kisszeben) festőművész († Budapest, 1919. június 20.)
5. x 1903. Kemmerer Mária (Keszthely) festőművész († New York, 1970. július 19.)
5. x 1903. Kőműves Imre (Budapest) könyvkereskedő, antikvárius, író († Budapest, 1986. június 26.)
5. † 1978. Görgényi Ferenc (Budapest) jogász, filozófus (x Gyula, 1942. március 5.)
6. x 1828. Nagy Lajos (Nyáradgálfalva) tanár, szerkesztő, népköltészeti gyűjtő († Kolozsvar, 1910. május 19.)
6. x 1903. Vágó Márta (Budapest) író († Budapest, 1976. április 22.)
6. † 1903. Pauler Gyula (Badacsonytomaj) történérfőnök, főlevéltárnok, akadémikus (x Zágráb, 1841. május 11.)
6. † 1978. Balogh Ambrus (Budapest) sportlövő, edző (x Csengerújfalva, 1915. augusztus 12.)
7. x 1753. Alber Nep János (Magyaróvár) piarista rendfőnöki tanácsos, egyetemi tanár († Pest, 1830. június 11.)
7. x 1853. Halaváts Gyula (Zsepa) bányamérnök, geológus, paleontológus († Budapest, 1926. július 28.)
7. † 1978. Petrovics Jánosné Karikás Margit (Vásárosnamény) hímező népművész (x Tamásváralja, 1910. szeptember 3.)
8. x 1853. Bellaagh Aladár (Pest) irodalomtörténész († Budapest, 1924. március 10.)
8. 1928. Budapesten megnyílik a Millenáris Sportpálya.
8. † 1978. Vajda József (Vác) római katolikus püspök (x Újpest, 1912. augusztus 28.)
8. † 1978. Zoltán Aladár (Marosvásárhely) zeneszerző (x Homoródszentmárton, 1929. május 31.)
9. x 1578. II. Ferdinánd (Graz) Magyarország királya († Bécs, 1637. február 15.)
9. x 1903. Petrányi Győző (Budapest) gyermekgyógyász († Budapest, 1969. május 8.)
9. x 1903. Taraba István (Budapest) gépészmérnök, főiskolai tanár († Budapest, 1970. május 7.)
11. † 1953. Fári László (Vác) vegyész-mérnök (x Hódmezővásárhely, 1898. július 2.)
11. † 1978. Braun Géza (New York) vegyész-mérnök, gyógyszerkémikus, egyetemi tanár (x Eger, 1896.)

11. † 1978. Gyelmics Lukács (Budapest) festőművész (x Szabadka, 1899. szeptember 9.)
11. † 1978. Sztinyai Zoltán (Salzburg) író (x Selmecbánya, 1893. május 27.)
12. x 1878. Kerekes István (Nyíregyháza) kúriai elnök († Budapest, 1958. december 12.)
12. x 1903. Sántha Kálmán (Nagybecskerek) elme- és idegyógyász, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1956. december 12.)
12. x 1928. Csics Miklós (Budapest) építészmérnök († Budapest, 1985. október 29.)
12. † 1978. Maklár Zoltán (Budapest) színész (x Budapest, 1896. április 16.)
12. † 1978. Páhi Ferenc (Szentés) főlevéltáros (x Szentés, 1903. szeptember 2.)
13. † 1903. Kállay Benjámin (Bécs) politikus, történétíró, akadémikus (x Pest, 1839. december 22.)
13. x 1928. Geleji Frigyes (Belgrád) vegyész-mérnök († Budapest, 1999. május)
13. x 1928. Nagy Jánosné Nagy Katalin (Zenta) tanár, író († Budapest, 1988. július 13.)
13. x 1928. Szűcs Jenő (Debrecen) történész, egyetemi tanár († Leányfalu, 1988. november 24.)
14. x 1903. Mátyás Kálmán (Nagyvázsony) festőművész, grafikus, rajztanár († Kecskemét, 1960. január 4.)
15. x 1903. Bodó Béla (Budapest) újságíró, író († Budapest, 1970. október 12.)
15. x 1903. Jankó Gyula (Zsáka) gyógyszerész, gyógyszerészettörténész († Győr, 1972. január 19.)
16. x 1853. Dongó-Gyárfás Géza (Kiskunfélegyháza) levéltáros, újságíró († Sátoraljaújhely, 1928. szeptember 2.)
16. x 1903. Dévény Jenő (Budapest) karnagy, zeneszerző († Budapest, 1964. július 18.)
16. x 1903. Lengyel Béla (Budapest) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1990. március 11.)
16. x 1903. Marék Antal (Mezőtúr) orvos, író († Budapest, 1983. szeptember 1.)
16. † 1953. Gimesi Nándor (Budapest) növényfiziológus, hidrobiológus, egyetemi tanár, akadémikus (x Kiskomárom, 1892. december 3.)
17. † 1603. Székely Mózes (Brassó) erdélyi fejedelem (x Lővéte, 1550 körül)
18. 1703. Rákóczi hadaival Naménynél átkel a Tiszán.
18. x 1903. Gerecs Árpád (Zsámbék) vegyész-mérnök, szervekémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1982. január 27.)
18. x 1903. Holló István (Arad) gépészmérnök († Budapest, 1984. február 26.)
18. x 1903. Horusitzky Zoltán (Pápa) zeneszerző, zongoraművész, zongoratanár, költő († Budapest, 1985. április 25.)
18. † 1978. Tallián Ferenc (Budapest) geográfus, térképész (x Pécel, 1901. január 5.)
18. † 1978. Török István (Budapest) mérnök (x Zalaegerszeg, 1920. szeptember 4.)
19. † 1953. Laczó Aranka (Budapest) színész (x Kassa, 1861.)
20. † 1978. Murányi Mihály (Budapest) pszichológus, filozófus, valláskutató (x Budapest, 1933. május 20.)
21. † 1803. Fekete János, gróf (Fót) író, költő, tábornok (x Csabrendek, 1741. november 10.)
21. † 1978. Beke László (Mosonmagyaróvár) állatorvos, főiskolai tanár (x Csobánka, 1905. december 4.)
22. x 1878. Grabner Emil (Gyula) növénynevelőtudós († Mosonmagyaróvár, 1955. január 13.)
22. x 1903. Pirk János (Galánta) festő († Szentendre, 1989. február 28.)
22. † 1928. Rejácsevich Tivadar, gróf (Bécs) horvát politikus, miniszter (x Našice, 1855. szeptember 24.)
23. x 1853. Lakatos Károly (Győr) ornitológus, vadászati író († Budapest, 1914. április 15.)
23. † 1853. Borsiczky Dénes (Pest) jogász, tanár (x Nagykároly, 1806. szeptember 6.)
24. x 1803. Zsoldos Ignác (Pápa) politikus, akadémikus († Veszprém, 1885. szeptember 24.)
24. † 1828. Czövek István (Buda) ügyvéd, jogi író (x?)
24. x 1903. Baskay Tóth Bertalan (Varsány) agrármérnök, egyetemi tanár († Gödöllő, 1976. december 8.)
24. x 1903. Pálházi Ferenc (Hernádnémeti) kazánfűtő, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1959. május 10.)
24. † 1953. Pekár Dezső (Budapest) geofizikus, akadémikus (x Arad, 1873. november 17.)
25. x 1903. Ajtay Andor (Fogarás) színész († Budapest, 1975. május 9.)
25. x 1903. Jancsó Béla (Marostújvár) író, orvos († Kolozsvár, 1967. július 28.)
25. x 1903. Ráskai Zoltán (Nagyenyed) asztrogeodéta mérnök († Budapest, 1978. április 9.)
25. x 1903. Vaszy Viktor (Budapest) zeneszerző, karmester, zeneti igazgató († Szeged, 1979. március 12.)
25. † 1953. Geyer József (Budapest) orgonatervező, orgonaszakértő (x Budapest, 1887. április 19.)
25. † 1953. Székely Sándor (Balatonmárfiafürdő) író (x Sarkadcsákisziget, 1877. július 13.)
26. x 1678. I. József (Bécs) király († Bécs, 1711. április 17.)

26. + 1853. Hetényi János (Ekel) református lelkész, filozófiai író, akadémikus (x Ekel, 1786. július 26.)
26. x 1878. Simon Blanka (Arad) újságíró († Budapest, 1959. szeptember 27.)
26. x 1903. Szabó László (Középpalója) pedagógus, geográfus († Budapest, 1976.)
26. x 1928. Pál Gyula (Kállósemlén) festőművész, rajzpedagógus († Nyíregyháza, 1981. április 1.)
26. 1953. Minisztertanácsi határozat az internálásokról és kitelepítések megszüntetéséről
26. + 1953. Sándorfi Kamill (Budapest) jogi író (x Veszprém, 1880. április 6.)
27. x 1853. Bedőházi János (Szászvevesszős) tanár, író († Marosvásárhely, 1915. június 23.)
27. + 1928. Steinhardt Antal (Budapest) építész (x Pest, 1856.)
28. + 1928. Cserey Adolf (Budapest) botanikus, rovarkutató (x Besztercebánya, 1851. október 28.)
29. 1878. Megkezdődik Bosznia-Hercegovina okkupációja.
29. + 1928. Kassai Vidor (Vác) komikus, jellemszínész (x Gyála, 1840. február 16.)
29. + 1978. Szolnoki János (Budapest) mikrobiológus (x Rákospalota, 1920. október 16.)
31. + 1553. Sibrik Gergely (Nagyszombat) birtoikos nemes, jogtudós (x?)
31. + 1928. Vigyázó Ferenc, gróf (Bécs) politikus, jogi író (x Bécs, 1874. április 5.)

AUGUSZTUS

1. x 1878. Rausch Aladár (Budapest) nagykereskedő, politikus († Budapest, 1932. szeptember 5.)
1. x 1903. Soó Rezső (Székelyudvarhely) botanikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1980. február 10.)
1. + 1928. Edelsheim-Gyulai Lipót, gróf (Budapest) festőművész (x Salzburg, 1863. november 1.)
1. x 1953. Torkos Veronika (Szikszó) szociológus († Budapest, 1996. március 12.)
1. + 1953. Osvát Kálmán (Budapest) író, szerkesztő (x Nagyvárad, 1880. január 18.)
2. + 1803. Nagy János (Szany) költő (x Nagyvárad, 1732. június 17.)
2. x 1903. Padányi-Gulyás Béla (Técső) földbirtokos, politikus († Genf, 1988. december 23.)
2. + 1928. Leszkay András (Budapest) színigazgató (x Sámson, 1863. július 1.)
2. + 1978. Bede István (Bad Schachen) diplomata, szerkesztő (x Trebinje, 1904. január 27.)
3. x 1903. Balassa Gyula (Bánffyhyunyad) jogász († Budapest, 1974. április 6.)
3. x 1903. Békésy Miklós (München) mezőgazda, gyógynövény-nemesítő († Budapest, 1980. november 25.)
3. + 1903. Püspöki Imre (Debrecen) színész (x Nagybánya, 1850.)
3. + 1903. Szakáll Gyula (Magyarrégen) állatorvos (x Bana, 1872. május 8.)
3. x 1928. Fehér Ferenc (Nagyfénypuszta) költő, író, műfordító († Újvidék, 1989. július 31.)
3. + 1978. Levitzky Károly (Budapest) evezős, főorvos (x Dorgos, 1885. május 1.)
4. x 1903. Heves Ferenc (Máramarossziget) közíró († Monatanca, 1973. augusztus 26.)
4. + 1953. Kérészy Zoltán (Feketeerdő) jogász, egyetemi tanár (x Sárospatak, 1868. július 3.)
4. + 1978. N. Sebestyén Irén (Szeged) nyelvész, műfordító (x Nagyenyed, 1890. május 27.)
5. x 1878. Kóris Kálmán (Miskolc) tanár, néprajzkutató († Budapest, 1967. január 14.)
5. x 1928. Petz Ferenc (Csepel) ütőhangszeres művész, zenetanár († Budapest, 1994. november 1.)
5. + 1928. Bakó László (Budapest) színész (x Sárközújlak, 1872. november 21.)
6. + 1928. Róna Béla (Budapest) író, újságíró, kritikus, műfordító (x Acsa, 1871. november 13.)
7. + 1878. Baldácsy Antal (Pest) nagybirtokos, politikus (x Novaj, 1803. május 25.)
7. + 1953. Martos Viktor (Budapest) elektromérnök, néprajzi gyűjtő (x Budapest, 1873. október 15.)
8. x 1903. Vermes Magda (Budapest) műfordító († Budapest, 1986. május 3.)
9. x 1903. Palla Ákos (Arad) orvostörténész, könyvtáros († Budapest, 1967. május 29.)
9. + 1978. Keresztes Lajos (Budapest) birkózó (x Parajd, 1900. április 28.)
10. 1703. A kurucok Kővárt ostromolják.
10. x 1878. Grossmann Gusztáv József (Budapest) gépészmérnök, röntgenfizikus († Budapest, 1957. január 17.)
10. + 1953. Fáy István (Buenos Aires) politikus, főispán (x Pozsony, 1881. január 5.)
11. x 1903. Mikus Sándor (Sződ) szobrász, művészpedagógus († Budapest, 1982. szeptember 17.)
11. x 1903. Sárközi Géza (Pöstyén) gépészmérnök († Budapest, 1985. június 1.)
11. x 1928. Putnok Jenő (Szeged) tanár, pszichológus († Budapest, 1982. december 22.)
11. + 1953. Tánccs Gábor (Hajdúnánás) lovassági tábornok (x? 1872. január 22.)
11. + 1978. Simándy Pál (Budapest) író, újságíró (x Igric, 1891. január 5.)

12. + 1928. Endre Béla (Mártélyfürdő) festő- és iparművész (x Hódmezővásárhely, 1870. november 19.)
12. x 1928. Juhász Ferencné Szeverényi Erzsébet (Medgyesegyháza) irodalomtörténész († Budapest, 1972. december 14.)
12. + 1978. Nagy Tibor (Budapest) újságíró (x Seprős, 1913. május 2.)
13. x 1878. Pogány Móric (Nagyenyed) építész († Budapest, 1942. július 4.)
13. x 1903. Farkas Mátyás (Budapest) atléta, jégkorongozó, gyéplabdázó, edző († Debrecen, 1981. június 1.)
13. x 1928. Juhász István (Rákospalota) oboaművész, zenei rendező († Budapest, 1980. november 30.)
13. + 1953. Lauber László (Budapest) építészmérnök (x Pécs, 1902. május 21.)
13. + 1978. Kiss Ferenc (Budapest) színész (x Székesfehérvár, 1892. április 15.)
13. + 1978. Török Gábor (Szeged) gyermekgyógyász (x Szolyva, 1896. június 9.)
14. x 1878. Szalay Gábor, báró (Budapest) politikus, postavezérigazgató († Bodrog-szegi, 1956. február 15.)
14. + 1953. Szöllösi Zsigmond (Budapest) író, újságíró (x Tiszaszőlős, 1872. augusztus 15.)
14. + 1978. Féja Géza (Budapest) író, publicista, szociográfus, kritikus (x Szentjánospuszta, 1900. december 19.)
14. + 1978. Ordass Lajos (Budapest) evangélikus püspök (x Torzsa, 1901. február 6.)
15. x 1878. Liber Endre (Budapest) Budapest alpolgármestere († Budapest, 1936. szeptember 26.)
15. + 1978. Katona Jenő (Budapest) író, újságíró, politikus (x Vámosmikola, 1905. július 3.)
17. x 1853. Nagy Ernő (Székesfehérvár) jogász, egyetemi tanár, akadémikus († Kishantos, 1921. augusztus 29.)
17. + 1978. Kapusy Imre (Seattle) közgazdasági író (x Szászrégen, 1884. június 18.)
17. + 1978. Szécsy György (Budapest) orvos, enzimológus (x Petrilla, 1920. november 5.)
18. x 1903. Genthon István (Budapest) művészet-történész, akadémikus († Eger, 1969. május 30.)
18. + 1953. Buchinger Manó (Budapest) politikus (x Nyitra, 1875. május 15.)
18. + 1978. Szedő Miklós (Budapest) operaénekes (x Budapest, 1898. június 8.)
18. + 1978. Tölgyesi Júlia (Los Angeles) népdal- és magyarnóta-énekes (x Nyírbátor, 1914. november 16.)
19. + 1878. Horváth Mihály (Karlsbad) történetíró, püspök, kultúrpolitikus, akadémikus (x Szentes, 1809. október 20.)
19. x 1928. Konok István (Békéscsaba) zoológus († Palermo, 1964. június 10.)
19. + 1928. Weber Artúr (Berlin) irodalomtörténész (x Késmárk, 1888. augusztus 18.)
20. 1953. Budapesten felavatják a Népstadiont.
21. x 1778. Gedő József (Abrudbánya) politikus († Kolozsvár, 1855. augusztus 29.)
21. x 1853. Rejtő Sándor (Kassa) gépészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1928. február 4.)
21. x 1878. Remete Géza (Tata) színész, színigazgató († Budapest, 1937. július 18.)
23. x 1878. Kismarty-Lechner Jenő (Budapest) építész, szakíró († Budapest, 1962. február 26.)
23. + 1928. Tóth Imre (Budapest) rendező, a Nemzeti Színház igazgatója (x Pest, 1857. november 29.)
23. + 1978. Szász Kálmán (Budapest) gyógyszerész, egyetemi docens (x Sepsiszentgyörgy, 1910. október 7.)
24. x 1903. Peskó Zoltán (Zsolna) orgonaművész, zeneszerző, zenepedagógus († Budapest, 1967. április 17.)
24. x 1903. Zathureczky Ede (Igló) hegedűművész († Bloomington, USA, 1959. május 31.)
25. x 1778. Vitkovics Mihály (Eger) író († Pest, 1828. szeptember 29.)
25. x 1853. Déry Károly (Pápa) statisztikus († Budapest, 1919. február)
26. 1278. Morvamezei csata, I. (Habsburg) Rudolf német és IV. (Kun) László magyar király győzelme a cseh II. Ottokár fölött.
26. + 1703. Batthyány Ádám, gróf (?) országbíró, horvát bán (x 1662. szeptember 13.)
26. x 1903. Nádas József (Igló) festőművész, grafikus († Budapest, 1975. augusztus 24.)
26. + 1978. Lágyi István (Budapest) térképész (x Aranyosmarót, 1901. szeptember 19.)
27. + 1853. Lunkányi János (Sopron) Széchenyi István nevelője (x? 1775. július 14.)
27. x 1903. Keserű Ferenc (Budapest) vízilabdázó, olimpiai bajnok († Budapest, 1968. július 16.)
27. x 1903. Vendég Vince (Kéménd) orvos, egyetemi tanár († Marosvásárhely, 1974. július 7.)
27. + 1978. Bertalan Károly (Budapest) geológus (x Veszprém, 1914. november 13.)
28. 1703. Vetési pátens, melyben II. Rákóczi Ferenc mentesíti a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól a hadba vonuló jobbágyokat.
28. x 1928. Kovalcsik János (Medgyesegyháza) fuvolaművész († Budapest, 1987. december 15.)
28. + 1978. Lázár György (Budapest) szerkesztő, tanár, műfordító (x Nikolsz-Usszurijszk, 1924. január 13.)

29. x 1903. Leszler Antal (Szombathely) belgyógyász, radiológus († Budapest, 1966. június 7.)
29. x 1903. Szabó István, id. (Cered) szobrász (†?, 1992. július 5.)
29. † 1953. Mihály Dénes (Berlin) gépészmérnök, feltaláló (x Gödöllő, 1894. július 7.)
29. † 1978. Abay Neubauer Gyula (Budapest) közgazdász, akadémikus (x Budapest, 1891. augusztus 15.)
29. † 1978. Főnyad Zoltán (Miskolc) matematikus, mérnök (x Budapest, 1932. szeptember 1.)
30. x 1903. Bán Antal (Baranyabánya) politikus, miniszter († Zürich, 1951. augusztus 25.)
30. † 1978. Debreczy Sándor (Kolozsvár) pedagógiai író (x Kászonújfalú, 1907. február 23.)
31. x 1878. Sajó Géza (Pécs) színész († Budapest, 1918. január 17.)
31. x 1903. Sövegjártó János (Pozsony) vegyész-mérnök († Budapest, 1986. július 16.)

SZEPTEMBER

- † 1928. Beketow Mátyás műlovar, cirkuszigazgató (x Ovel, 1867. november 16.)
1. † 1903. Hetey Sámuel (Karlsbad) római katolikus püspök (x Hetye, 1845. szeptember 22.)
1. † 1928. Bokor Elemér (Budapest) zoológus (x Sátoraljaújhely, 1887. január 19.)
1. † 1978. Bági László (Budapest) irodalomtörténész, egyetemi tanár (x Budapest, 1909. február 11.)
2. 1478. A gátas malom első ismert magyar nyelvű okleveles ismertetése.
2. x 1853. Hajós József (Dömsöd) bankár, politikus († Budapest, 1917. március 17.)
2. † 1853. Gasparich Mark Kilit (Pozsony) ferences szerzetes (x Cirkovlyán, 1816. április 2.)
2. x 1903. Páhi Ferenc (Szentés) főlevéltáros († Szentés, 1978. július 12.)
2. x 1903. Pertis Jenő (Miskolc) cigányprimás († Budapest, 1971. április 29.)
2. † 1928. Dongó-Gyárfás Géza (Sátoraljaújhely) levéltáros, újságíró (x Kiskunfélegyháza, 1853. július 16.)
3. 1853. Megnyílik a Cegléd-Kiskunfélegyháza közötti vasútvonal.
3. † 1903. Szabados Géza (Budapest) zenetanár, dalszerző (x Pest, 1839. július 31.)
3. x 1903. Vujicsics Dusan (Dunaszekcső) egyházi vezető (†?, 1990. március)
4. † 1978. Béres Károly (Budapest) orvos, aneszteziológus (x Nyíregyháza, 1933. július 29.)
4. † 1978. Pap Károlyné Pap Hedvig (Budapest) író (x Alsómogyoród, 1891. november 10.)
5. x 1903. Kemény János, báró (Pittsburgh) író, irodalomszervező, színházigazgató († Marosvásárhely, 1971. október 13.)
5. x 1903. Szepes Béla (Igló) atléta, képzőművész († Budapest, 1986. június 20.)
5. x 1928. Magyar József (Zarkaháza) filmrendező († Budapest, 1998. szeptember 14.)
6. x 1903. Kadosa Pál (Léva) zeneszerző, zongoraművész, egyetemi tanár († Budapest, 1983. március 30.)
7. 1703. Rákóczi kiadja Edictum Militare című katonai szabályzatát.
7. x 1828. Beniczky Irma (Alsómcinye) író († Újpest, 1902. február 20.)
7. † 1928. Sántha Károly (Budapest) evangélikus lelkész, költő, egyházi író (x Kecskemét, 1840. október 22.)
8. † 1903. Révy Géza Viktor (Királyhelmece) vízépítő mérnök (x Ikervár, 1845. november 26.)
8. 1853. Orsovánál megtalálják a Szent Koronát.
8. † 1928. Nagy Ferenc (Röjtökmuzsaj) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (x Verőce, 1852. március 17.)
9. x 1878. Turchányi Olga (Budapest) színész, énekes († Budapest, 1937. október 18.)
9. 1928. Asbóth Oszkár találmánya, az első helikopter levegőbe emelkedik Budapesten.
10. † 1978. Krencsey Józsefné Vizi Anna (?) népi iparművész (x Budapest, 1904.)
10. † 1978. Vitéz Mátyás (Budapest) festőművész (x Nagylomnic, 1891. november 8.)
10. x 1903. Szádeczky-Kardoss Elemér (Kolozsvár) geológus, geokémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1984. augusztus 23.)
1. x 1878. Légrády Ottó (Budapest) újságíró, kiadó, a Pesti Hírlap főszerkesztője († Budapest, 1948. július 3.)
11. x 1903. Marchalkó Lajos (Hajdúböszörmény) újságíró († München, 1968. május 20.)
11. † 1978. Hartányi László (Szarvas) mérnök (x Sarvas, 1911. május 22.)
11. † 1978. Pázmánné Kasper Gizella (Budapest) színész (x Budapest, 1888. január 29.)
12. † 1928. Szász Nándor (Budapest) kertész-közgazdász (x?, 1879. március 22.)
13. † 1853. Elenyák György (Pest) tanár (x Hodermark, 1784. január 21.)
13. x 1878. Volny József (Osgyán) bányamérnök († Szepesolaszi, 1819.)
13. x 1878. Walek Károly (Pécs) bányamérnök, matematikus, egyetemi tanár († Sopron, 1952. szeptember 3.)

13. x 1928. Kemény György (Budapest) dramaturg, színházi kritikus, újságíró († Budapest, 1972. július 10.)
13. † 1978. Réz Ádám (Budapest) műfordító, kritikus, publicista (x Arad, 1926. június 4.)
16. x 1828. Bexheft Ármin (Nagyszalók) újságíró († Budapest, 1896. április 4.)
16. x 1878. Réz Mihály (Maroscsapó) közjogász, egyetemi tanár, akadémikus († Genf, 1921. május 26.)
16. x 1903. Wagner Lilla (Budapest) író, pszichológus († London, 1978. január 22.)
16. † 1903. Jantyk Mátyás (Békés) festőművész (x Békés, 1864. május 10.)
17. x 1853. Czirbusz Géza (Kassa) földrajztudós, kegyesrendi pap, egyetemi tanár († Budapest, 1920. július 10.)
19. x 1703. Lipsicz Mihály (Magyaróvár) jezsuita tanár († Győr, 1766. augusztus 23.)
19. x 1878. Latabár Árpád (Miskolc) színész († Budapest, 1951. augusztus 22.)
19. x 1878. Sipőcz Jenő (Budapest) főpolgármester, ügyvéd († Budapest, 1937. január 1.)
21. 1703. A kurucok beveszik Szolnokot.
21. † 1828. Lácza Szabó József (Sárospatak) egyházi író, református lelkész (x Sárospatak, 1764. július 14.)
21. † 1978. Weltner Andor (Budapest) jogász, egyetemi tanár (x Pápa, 1910. október 19.)
22. x 1878. Kardeván Károly (Lőcse) tanár, irodalomtörténész († Budapest, 1962. november 16.)
22. x 1903. Vidor Gáborné Sommer Katalin (Zalaegerszeg) műfordító († Ny-Berlin, 1976. június 7.)
22. † 1978. Villing Ferenc (Cegléd) mezőgazdász (x Alberti, 1914. június 10.)
23. x 1878. Szentpétery Imre (Középpalóta) történész, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1950. július 14.)
23. x 1903. Fülöp Ferenc (Marosbogat) néptáncos († Budapest, 1986. december 27.)
23. † 1928. Faragó Géza (Budapest) festőművész, grafikus (x Budapest, 1877. június 25.)
23. Dévény István (Szeged) vízépítő mérnök (x Budafok, 1890. július 25.)
24. † 1928. Geőcze Sarolta (Budapest) szociológus, pedagógiai író (x Bacsó, 1862. december 27.)
25. x 1903. Közi-Horváth József (Agyagos) római katolikus pap, újságíró, író († Oberhaching, 1988. május 26.)
25. x 1903. Papp László (Hajdúszoboszló) régész, néprajzkutató († Budapest, 1973. május 22.)
25. x 1903. Vörös Imre (Győr) gépészmérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1984. augusztus 24.)
25. † 1978. Antal István (Budapest) zongoraművész, főiskolai tanár (x Budapest, 1909. január 27.)
26. x 1928. Hársfalvi Péter (Ófehértó) történész, szerkesztő, főiskolai tanár († Nyíregyháza, 1985. január 8.)
26. x 1928. Nemeskéri István (Sátorlajújhely) tanító († Budapest, 1986. augusztus 19.)
26. † 1953. Gajzágó László (Budapest) diplomata, egyetemi tanár, akadémikus (x Karcag, 1883. augusztus 1.)
26. † 1978. Koncz István (Budapest) villamosmérnök (x Kolozsvár, 1907. december 7.)
27. x 1728. Grossinger János (Komárom) jezsuita, természettudós († Komárom, 1803.)
27. † 1878. Greguss Mihály (Pozsony) főiskolai tanár, író (x Pusztafödemes, 1793. július 1.)
27. † 1978. Ladányi Antal (Budapest) könyvtáros, építészmérnök (x Budapest, 1901. március 15.)
28. † 1353. Kotromanié István bán (x?)
28. x 1903. Magasi Artúr Ernő (Celldömölk) bencés szerzetes, paptanár, költő, irodalomtörténész († Budapest, 1959. június 10.)
28. x 1928. Nagy Elemér (Sopron) építészmérnök, építészettörténész († Budapest, 1985. szeptember 3.)
28. † 1978. Tahi-Tóth Nándor (Budapest) festőművész, pedagógus (x Budapest, 1912. január 1.)
29. † 1978. Bodrits István (Újvidék) újságíró, szerkesztő, műfordító (x Szabadka, 1919. március 11.)
30. † 1903. Kobler Ferenc (Budapest) táncpedagógus (x Németország, 1826. május 28.)
30. x 1828. Samassa József (Aranyosmarót) egyházi író, bíboros-érsek, akadémikus († Eger, 1912. augusztus 20.)
30. † 1978. Tóth János (Budapest) építész, festő, szakíró (x Zalaegerszeg, 1899. december 12.)

OKTÓBER

1203. Imre király fogságába kerül András herceg.
- † 1903. Gegus Dániel (Budapest) bíró, jogi író (x Tállya, 1815. szeptember)
1928. Átadják a csepeli nemzetközi szabadkikötőt.
- x 1928. Mangold Henrik (Vágújhely) orvos, fűrdőügyi szakember († Budapest, 1912. február 12.)
1. x 1878. Krüger Aladár (Nagyvárad) ügyvéd, politikus (†?)
1. † 1953. Váry Albert (Csengőd) ügyvéd, politikus (x Makó, 1875. december 8.)
1. † 1978. Szandai Sándor (Budapest) szobrász (x Szolnok, 1903. március 7.)

2. x 1878. Kristóf György (Sáromberke) irodalomtörténész, egyetemi tanár († Kolozsvár, 1965. október 15.)
2. x 1903. Maszlay Lajos (Budapest) vívó, katonatiszt († Budapest, 1979. december 1.)
2. † 1928. Roszner Ervin, báró (Telekes) jogi író, miniszter (x Varsány, 1852. december 19.)
2. † 1953. Szép Ernő (Budapest) költő, író (x Huszt, 1884. június 30.)
2. † 1978. Iványossy Géza (Budapest) evezős, edző (x Nagyvárad, 1903. április 1.)
3. x 1928. Boros Ferenc (Szentés) geográfus († Budapest, 1998. július 31.)
3. x 1928. Harkányi László (Budapest) evangélikus lelkész, szerkesztő († Budapest, 1984. június 18.)
3. x 1928. Németh József (Szenna) festőművész († Hódmezővásárhely, 1994. augusztus 2.)
3. † 1953. Vass Károly (Budapest) filmoperatőr (x Budapest, 1896.)
4. x 1928. Kövendi Judit (Debrecen) újságíró († Budapest, 1987. május 26.)
4. † 1978. Erdélyi József (Budapest) költő (x Újbátortpuszta, 1896. december 30.)
5. x 1878. Szabó István (Sokorópátka) politikus, miniszter († Sokorópátka, 1938. december 1.)
5. † 1978. Szánthó Dénes (Fehr) újságíró, író (x Szeged, 1901. január 25.)
6. † 1678. Komáromi Csipkés György (Debrecen) református prédikátor, egyházi és nyelvészeti író (x Komárom, 1628.)
6. † 1903. Szeredy József (Pécs) egyházi író, kanonok (x Szekszárd, 1831. március 3.)
7. † 1728. Hellenbach János Gottfried, báró (Selmecbánya) orvos, kamaravezető (x Selmecbánya, 1659.)
7. x 1828. Falk Miksa (Pest) publicista, politikus, akadémikus († Budapest, 1908. szeptember 10.)
7. x 1853. Károlyi Árpád (Pest) történétíró, akadémikus († Budapest, 1940. október 26.)
7. † 1953. Gazsi Mariska (Budapest) színész (x Nagyharsány, 1879. július 22.)
8. x 1903. Nagy Ferenc (Bisse) politikus, miniszterelnök († Farifax, USA, 1979. június 12.)
8. † 1978. Serly Tibor (London) zeneszerző, karmester (x Losonc, 1901. november 25.)
8. † 1978. Szathmári (Sauerwald) Géza (Szeged) karmester, zeneszerző, tanár, kritikus (x Nagybecskerek, 1897. március 1.)
9. † 1928. Magyary Géza (Budapest) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (x Alsólóc, 1864. szeptember 16.)
9. † 1953. Hegedűs Gyula (Budapest) újságíró (x Szeged, 1887. március 22.)
9. † 1978. Kelen Imre (Bécs) karikaturista, író (x Győrsziget, 1896. december 22.)
10. † 1853. Szirbik Miklós (Makó) református lelkész (x Makó, 1781. április 3.)
10. x 1878. Julier Ferenc (Nagyvárad) ezredes, katonai író († Budapest, 1944. április 25.)
10. 1903. Megnyílik a budapesti Erzsébet-híd.
10. x 1928. Farkas Mihály (Gyula) honvédtiszt, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték (†?, 1957. február 2.)
10. x 1928. Gyulai György (Zalaborsfa) ejtőernyős világbajnok, testnevelő tanár († Budaörs, 1961. október 17.)
11. † 1303. Bicskei Gergely (Anagni) érsek (x?)
11. x 1853. Rátkay László (Gönyöd) népszínműíró, politikus († Dunaföldvár, 1933. október 2.)
11. x 1903. Útő Andre (Nagykanizsa) színész, díszlettervező (†?, 1978. december 13.)
12. x 1878. Gorka Sándor (Ungvár) biológus, zoológus, egyetemi tanár († Budapest, 1945. április 10.)
12. x 1903. Galyasi Miklós (Hódmezővásárhely) költő, muzeológus († Hódmezővásárhely, 1974. június 3.)
12. x 1903. Müller Sándor (Arad) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1966. január 21.)
12. x 1928. Mészáros Mihály (Budapest) geológus († Budapest, 1997. április 3.)
13. † 1978. Rohmann Henrik (Budapest) hárfaművész (x Bápáti, 1910. augusztus 4.)
13. † 1978. Szűcs Jenő (Budapest) orvos-alezredes, sebész (x Ócsa, 1928. május 31.)
14. x 1878. Fodor Aladár (Gyömrő) rendező, színész, filmíró († Bécs, 1918. július 3.)
14. † 1953. Szőkefalvi-Nagy Gyula (Szeged) matematikus, egyetemi tanár, akadémikus (x Erzsébetváros, 1887. április 11.)
14. † 1953. Zsivny Viktor (Budapest) vegyész-mérnök, ásványtan-kutató (x Budapest, 1886. november 30.)
14. † 1978. Alexits György (Budapest) matematikus, akadémikus (x Budapest, 1899. január 5.)
15. † 1928. Vágó Pál (Budapest) festőművész (x Jászapati, 1853. június 6.)
16. † 1953. Nyíró József (Madrid) író (x Székelyzsombor, 1889. július 18.)
17. x 1803. Deák Ferenc (Söjtör) politikus, jogtudós, akadémikus († Budapest, 1876. január 28.)
17. † 1978. Kiss István (Budapest) könyvtáros, irodalomtörténész (x Mezőörs, 1922. október 12.)
18. † 1728. Gyulai Ferenc, gróf (Montova) altábornagy (x Torna, 1674. augusztus 11.)

18. x 1828. Koós Ferenc (Magyarrégen) református lelkész, emlékiratíró († Brassó, 1905. november 21.)
18. x 1928. Vámos Imre (Harasztfalu) orvos, fogorvos († Budapest, 1980. április 13.)
19. † 1778. Deccard János Vilmos (Sopron) orvos, botanikus (x Sopron, 1722. november 15.)
19. † 1953. Lehotay Árpád (Budapest) drámai színész (x Lőcse, 1896. április 27.)
19. † 1978. Beczássy Oláh Zoltán (Budapest) gépészmérnök, épületgépész (x Kerény, 1905. február 27.)
20. † 1828. Novák Krizosztom József (Pannonhalma) pannonhalmi főpát, történész (x Zalabér, 1744. április 5.)
20. 1878. Befejeződik a boszniai okkupáció.
20. x 1878. Barta Lajos (Kistapolca) író († Budapest, 1964. október 18.)
20. x 1878. Erekly Károly (Esztergom) politikus, gépészmérnök, közgazdasági szakember († Vác, 1952.)
20. † 1903. Tóth József (Nagykőrös) ügyvéd, író, újságíró (x Nagykőrös, 1851. március 17.)
20. † 1978. Kozák Gábor József (Budapest) zenekarvezető, cigányprimás (x Sepsiszentgyörgy, 1910. május 19.)
21. x 1878. Krúdy Gyula (Nyíregyháza) író († Budapest, 1933. május 12.)
22. x 1903. Latabár Árpád (Sátoraljaújhely) színész, énekes, táncoskomikus († Budapest, 1961. december 14.)
22. x 1903. Osvát Zsuzsa (Budapest) író, dramaturg († Budapest, 1980. június 23.)
23. x 1903. Szűcs Sándor (Biharnagybajom) etnográfus, író, múzeumigazgató († Debrecen, 1982. augusztus 2.)
23. † 1953. Detre László (Budapest) orvos (x Budapest, 1897. április 20.)
24. x 1853. Ballagi Aladár (Kecskemét) történész, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1928. június 21.)
24. † 1978. Márton Kálmán (Budapest) bőrgyógyász, egyetemi tanár (x Budapest, 1921. október 1.)
25. † 1603. Kakas István (Lahidzsán, Perzsia) erdélyi nemes, diplomata (x Kolozsvár, 1558 körül)
25. x 1853. Veres Imre (Orosháza) néprajzi gyűjtő, nyelvész († Budapest, 1879. február)
25. x 1903. Kosztolányi István (Tótmegyer) kanonok († Budapest, 1977. március 5.)
25. 1928. A mai Bródy Sándor utcában felavatják a Magyar Rádió új épületét.
25. † 1953. Szász Károly (Marosvásárhely) jogász, természettudós, politikus, akadémikus (x Vízakna, 1798. január 25.)
26. x 1828. Roboz István (Kötcse) költő, író, újságíró († Kaposvár, 1916. április 11.)
26. † 1903. Fadrusz János (Budapest) szobrász (x Pozsony, 1858. szeptember 2.)
26. x 1928. Mialkovszky Erzsébet (Miskolc) jelmeztervező († Dunaújváros, 1988. szeptember 29.)
27. x 1853. Schannen Ernő (Perjámos) építész († Budapest, 1916. április 22.)
27. x 1878. Iványi Béla (Nagykanizsa) történész, egyetemi tanár, akadémikus († Vonyarcvashegy, 1964. január 20.)
27. † 1903. Tóth Pál (Miskolc) pedagógus (x Miskolc, 1843. december 6.)
28. 1453. V. László magyar királyt Prágában Csehország királyává koronázzák.
28. x 1878. Falk Richárd (Debrecen) író, újságíró, filmdramaturg, rendező († Budapest, 1920. február 27.)
28. † 1928. Demjén Mari (Budapest) színész (x Karcag, 1857. április 3.)
28. † 1928. Forberger Vilmos (Pöstyén) festőművész (x Késmárk, 1848. május 28.)
29. † 1953. Bodnár János (Budapest) vegyész, akadémikus (x Nagyvárad, 1889. december 31.)
29. † 1978. Becsky Andor (Budapest) író (x Sárközújlak, 1898. február 28.)
30. x 1853. Fittler Kamill (Tata) építészmérnök, szakíró († Budapest, 1910. június 17.)
30. x 1853. Korda Imre (Kiskunhalas) tanár, újságíró (†? 1914.)
30. x 1928. Lakits Pál (Magyaróvár) irodalomtörténész, műfordító († Budapest, 1968. április 16.)
30. † 1953. Kálmán Imre (Párizs) zeneszerző, operettkomponista (x Siófok, 1882. október 24.)
30. † 1978. Dybisevsky Pál (Budapest) kerámikus (x Budapest, 1917. október 14.)
31. 1828. Filó Lajos (Losonc) református lelkész († Nagykovács, 1905. december 11.)
31. x 1903. Bartók Béláné Pásztor Ditta (Rimaszombat) zongoraművész († Budapest, 1982. november 21.)
31. x 1903. Schmidt Lajos (Érsekújvár) sebész, kórházigazgató († Szombathely, 1975. június 30.)

NOVEMBER

- † 1553. Révay Ferenc (Pozsony) nádori helytartó (x?, 1489.)
1. x 1903. Lengyel Gizi (Nagyvárad) színész († Budapest, 1984. július 3.)
1. † 1978. László Lajos (Gödöllő) agrármérnök (x Borsodnádásd, 1907. augusztus 3.)
3. x 1853. Angyal Armand (Eszterháza) zeneszerző († Győr, 1931. április 9.)
3. x 1878. Bernhard Miksa (Trencsén) ügyvéd, jogi író († Budapest, 1939. szeptember)
3. 1903. Megalakul Tisza István kormánya.

3. † 1953. Gruzda János (Zalatna) festőművész (x Tövis, 1881. november 18.)
3. † 1978. Bárdos Károly (Budapest) mezőgazdasági mérnök (x Magyarcsanak, 1933. január 14.)
3. † 1978. Tevan Margit (Budapest) ötvös (x Békéscsaba, 1901. január 18.)
4. x 1828. Abt Antal (Rézbánya) fizikus, egyetemi tanár, földmágnesség-kutató († Kolozsvár, 1902. április 2.)
4. x 1853. Vargha Gyula (Káva) statisztikus, költő, műfordító, akadémikus († Budapest, 1929. május 2.)
4. x 1903. Farkas Ferenc (Marosvásárhely) könyv- és hírlapkiadó, közgazdász, politikus († Budapest, 1966. január 22.)
4. † 1903. Thewrewk Árpád (Budapest) irodalomtörténész, kritikus (x Pozsony, 1839. december 30.)
4. x 1928. Füzesy László Miklós (Szeged) geológus († Regina Saskatchewan, Kanada, 1987. november 6.)
4. † 1953. Szendy Károly (Budapest) polgármester (x Budapest, 1885. szeptember 7.)
5. † 1853. Garay János (Pest) költő, akadémikus (x Szekszárd, 1812. október 10.)
5. † 1953. Mayer István (Budapest) geológus, paleontológus (x Vác, 1887. július 22.)
6. 1903. Budapesten megnyílik a Király Színház.
6. x 1903. Kapussy György (Torontálkeresztés) festőművész († Budapest, 1986. január 6.)
6. † 1903. Salamon Ödön (Budapest) író, újságíró (x Érsekújvár, 1864. február 17.)
7. x 1903. Lányi Ottó (Budapest) kiadói igazgató († Budapest, 1976. május 17.)
7. † 1928. Tóth Árpád (Budapest) költő, műfordító, újságíró (x Arad, 1886. április 14.)
7. † 1953. Pógyor István (Budapest) református ifjúsági vezető (x Sárosroszi, 1902. január 26.)
8. 1903. A budapesti Városligetben leleplezik Ligeti Miklós Anonymus szobrát.
8. † 1978. Sáska László (Arusha, Tanzánia) orvos, egyetemi tanár (x Nagyenyed, 1890. szeptember 26.)
8. † 1978. Werner Alajos (Budakeszi) római katolikus pap, zenetörténész, egyházkarnagy (x Tiszakécske, 1905. július 14.)
9. x 1853. Pulszky Károly (London) művészet-történész, író, akadémikus († Brisbane, Ausztrália, 1899. június 6.)
9. x 1878. Szemere Árpád (Brassó) operaénekes († Budapest, 1933. augusztus 2.)
9. † 1978. Hartmann Imre (Mexikóváros) karmazenenész, csellista (x Budapest, 1895. augusztus 26.)
9. † 1978. Mécs László (Pannonhalma) költő, premontrai rendi kanonok, lapszerkesztő (x Hernádszentistván, 1895. január 17.)
10. x 1828. Szeffi Mórné Kánya Emília (Pest) író († Fiume, 1905. december 29.)
10. x 1903. Csallány Dezső (Szentes) régész, múzeumigazgató († Nyíregyháza, 1977. március 31.)
11. x 1728. Domokos Lajos (Debrecen) politikus, író († Kóly, 1803. november 18.)
11. x 1878. Friedreich István (Gernyeszeg) újságíró († Budapest, 1914. március 1.)
11. † 1978. Domokos János (Budapest) kertész-mérnök, egyetemi tanár (x Budapest, 1904. szeptember 27.)
11. † 1978. Horváth Pál (Beszterce) népművelő, pedagógiai szakíró (x Resicabánya, 1932. március 13.)
12. † 1953. Roób József (Budapest) vaskohómérnök (x Meczenzéf, 1879. július 11.)
12. † 1978. Koref Oszkár (Budapest) orvos, gyógyszer-tanulmányozó (x Budapest, 1897. május 15.)
13. † 1953. Németh Andor (Budapest) író, kritikus, szerkesztő (x Celldömölk, 1891. december 28.)
14. x 1753. Péchy Imre (Álmosd) politikus, akadémikus († Pest, 1841. április 20.)
15. x 1878. Reinitz Béla (Budapest) zeneszerző († Budapest, 1943. október 26.)
15. † 1903. Bobula János (Budapest) építész, szakíró (x Liptóújvár, 1844. március 15.)
15. x 1928. Nógrádi Róbert (Dombóvár) rendező, színiigazgató († Pécs, 1989. január 18.)
15. † 1978. Nagy László (Budapest) régész, néprajzkutató, könyvtáros (x Jác, 1904. október 4.)
16. x 1853. Sándor József (Bukarest) politikus, író, szerkesztő († Kolozsvár, 1945.)
16. † 1953. Bayer Róbert (Mezőkövesd) pedagógus (x Nádfeő, 1878. március 28.)
17. † 1978. Guoth Gy. Endre (Budapest) állatorvos (x Kemenesszentmárton, 1885. december 11.)
18. † 1803. Domokos Lajos (Kóly) politikus, író (x Debrecen, 1728. november 11.)
18. x 1878. Radocsay László (Istvánföldre) jogász, főispán, miniszter, politikus († Budapest, 1968. november 14.)
18. † 1978. Barta Imre (Pécs) orvos, egyetemi tanár, hematológus (x Kecel, 1899. szeptember 30.)
19. x 1903. Szegegy-Maszák Aladár (Budapest) diplomata († Washington, 1988. március 25.)
19. x 1928. Pernye András (Újpest) zenetörténész, egyetemi tanár († Budapest, 1980. április 4.)
- † 1978. Fenyő Iván (Budapest) művészettörténész (x Budapest, 1905. november 30.)
20. x 1878. Molnár Béla (Budapest) ügyvéd († Budapest, 1922. szeptember 19.)

21. x 1878. Wurga László (Jászberény) építész-mérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1952. június 19.)
21. x 1928. Stefanik Irén (Békészaba) színész († Budapest, 1976. szeptember 15.)
22. x 1778. Wenckhein József, báró (Nagyszében) gazdasági szakember, lótenyésztő († Pest, 1830. március 1.)
22. + 1878. Rózsa Sándor (Szamosújvár) betyár, az 1848-1849-es szabadságharc résztvevője (x Szeged, 1813. július 16.)
22. x 1903. Dabólczi János (Bustyaháza) vízépítő mérnök († Budapest, 1985. február 7.)
22. x 1928. Büky Béla (Budapest) nyelvész († Budapest, 1998. április 2.)
22. + 1953. Balla Antal (Budapest) újságíró, történész, akadémikus (x Kiskunhalas, 1886. április 26.)
23. + 1928. Kubinyi Pál (Budapest) szülész-nőgyógyász, egyetemi tanár (x Nádasd, 1870. március 20.)
24. x 1803. Tatay András (Hegyközszentmiklós) tanár, református lelkész († Kecskemét, 1873. április 20.)
24. + 1928. Tornai Gyula (Budapest) festőművész (x Görgő, 1861. április 12.)
24. + 1978. Győry Elemér (Budapest) református püspök (x Takácsi, 1891. június 30.)
24. + 1978. Vihar Béla (Budapest) költő (x Hajdúnánás, 1908. május 23.)
25. x 1853. Kenedi Géza (Padé) ügyvéd, író, publicista († Budapest, 1935. május 15.)
25. + 1928. Erdőssy Béla (Budapest) festőművész, grafikus (x Ekel, 1871. április 6.)
26. + 1653. Pálffy Pál, gróf (Pozsony) nádor (x 1580-as évek vége)
26. x 1878. Massány Ernő (Kispalugya) meteorológus, csillagász († Budapest, 1946. június 3.)
26. x 1903. Oravec Paula (Budapest) író († Budapest, 1990. október 15.)
26. x 1928. Papp László (Békés) költő († Budapest, 1984. november 26.)
26. + 1978. Béky Zoltán (Washington) református lelkész, püspök (x Hernádszentandrás, 1903. június 21.)
26. + 1978. Szilárdy István (Békéscsaba) színész (x Budapest, 1949. április 22.)
27. 1328. Körnöcbánya város alapítása.
27. x 1853. Báthory Románicsik Mihály (Nagyvárad) színházi szakíró († Léva, 1888. január 19.)
27. x 1878. Farkas Pál (Budapest) író, szociológus, politikus († Budapest, 1921. április 23.)
27. + 1878. Kovachich József Miklós (Bécs) történész, forráskutató (x Buda, 1798. február 15.)
27. + 1903. Légrády Károly (Budapest) lapkiadó, szerkesztő, politikus (x Pest, 1834.)
27. x 1928. Kamondy László (Balatonmagyaród) író, drámaíró († Budapest, 1972. október 23.)
27. + 1928. Schmidt József (Budapest) jogász, közgazdász (x Előszállás, 1848.)
27. + 1978. Sándor Pál (Pápa) író, tanár (x Alcsút, 1881. február 21.)
28. x 1778. Pázmándi Horvát Endre (Pázmánd) költő, római katolikus plébános, akadémikus († Pázmánd, 1839. március 7.)
28. x 1853. Dengi János (Nagybánya) tanár, író († Lugos, 1903. december 20.)
28. x 1878. Ferenczy Károly (Budapest) színész († Budapest, 1945.)
28. x 1903. Retzler Ferenc (Nagybecskerek) malomtervező mérnök († Budapest, 1979. október 24.)
28. + 1903. Pintér Ákos (Moszkva) író, újságíró (x Budapest, 1874.)
28. + 1978. Novák István (Szeged) egyetemi tanár (x Nagyenyed, 1906. október 4.)
29. x 1828. Rózsafi Mátyás (Révkomárom) újságíró († Washington, 1893. május 8.)
30. x 1878. Márfy Ödön (Budapest) festőművész († Budapest, 1959. december 3.)
30. x 1903. Bene Lajos (Visegrád) statisztikus († Budapest, 1977. október 6.)

DECEMBER

- + 1328. Boleszló érsek (x 1280 körül)
- + 1853. Sepsy Károly (Szatmárnémeti) színész, színigazgató (x Szatmárnémeti, 1822.)
1. + 1953. Laczkó Géza (Budapest) író, újságíró, kritikus (x Budapest, 1884. december 3.)
2. x 1928. Kiss István (Panyola) nyomdai csiszoló, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1958. október 16.)
2. + 1953. Hrabéczy Ernő (Debrecen) festőművész (x Debrecen, 1894. december 19.)
3. + 1778. Maus Gellért (Pest) könyvkereskedő (x Köln, 1715.)
3. x 1828. Veress Sándor (Sarkad) mérnök († Bukarest, 1884. október 27.)
3. x 1853. Sima Ferenc (Nagykőrös) újságíró, politikus († Fairport, Ohio, 1904. június 1.)
3. x 1903. Neogrady Miklós (Budapest) festőművész, díszlettervező († Budapest, 1968. november 8.)
3. + 1928. Farbak István (Selmecbánya) bányamérnök, tanár (x Nyíregyháza, 1837. augusztus 15.)
3. + 1953. Vértes O. József (Budapest) pszichológus, gyógypedagógus (x Törökszentmiklós, 1881. március 24.)
4. 1703. A kurucok bevonulnak Lőcsére.

4. x 1878. Berkes Imre (Szigetvár) újságíró, író († Budapest, 1949. március 17.)
5. x 1928. Bánki Ferenc (Budapest) orvos, sebész († Budapest, 1989. március 18.)
5. x 1928. Erdélyi Miklós (Bábolna) mezőgazdasági gépész (Bábolna, 1977. augusztus 7.)
5. † 1928. Dezséri Gyula (Budapest) színész (x Takácsi, 1850. január 24.)
5. † 1953. Beck Lajos (Budapest) gazdaságpolitikus, közgazdasági író (x Budapest, 1876. július 12.)
6. x 1828. Péchy Tamás (Alsókázmárk) politikus, miniszter († Budapest, 1897. szeptember 17.)
6. x 1853. Berkeszi István (Berkesz) történész, tanár († Temesvár, 1922. április 3.)
6. x 1878. Révész Arnold István (Pápa) mérnök († Budapest, 1963. május 17.)
6. x 1928. Stettner Béla (Budapest) grafikus († Budapest, 1984. május 30.)
7. † 1803. Institoris Mihály (Pozsony) evangélikus lelkész, egyházi író (x Bisztricska, 1731. szeptember 29.)
7. x 1878. Isoz Kálmán (Budapest) zenetörténész († Rákosliget, 1956. június 6.)
8. † 1978. Hegyi Gyula (Budapest) sportvezető, politikus (x Budapest, 1897. október 11.)
8. † 1978. Szász Károly (Balatonfüred) rendező (x Hódmezővásárhely, 1912. augusztus 4.)
9. x 1903. Módis László (Szatmárnémeti) könyvtáros, református teológiai tanár († Debrecen, 1972. április 14.)
10. x 1903. Mészáros József (Bártfa) kertész († Budapest, 1982. március 28.)
10. † 1953. Zimányi Gyula (Budapest) piarista rendfőnök (x Makó, 1879. április 10.)
10. † 1978. Ságodi József (Budapest) költő, író (x Nagyláng, 1904. október 16.)
12. x 1903. Hornyák Endre (Miskolc) gépészmérnök, műegyetemi tanár († Budapest, 1989. április 6.)
12. † 1953. Feld Mátyás (Budapest) színiigazgató, színpadi rendező (x Budapest, 1876. október 28.)
12. † 1953. Schneller Károly (Szeged) jogász, statisztikus, egyetemi tanár (x Pozsony, 1893. július 12.)
12. † 1978. Görög Jenő (Budapest) vegyész-mérnök (x Budapest, 1920. június 20.)
13. x 1828. Bacsó László (Kiskunhalas) író, költő († Kiskunhalas, 1896. szeptember 8.)
13. x 1903. Kertész Gábor (Budapest) színész († Los Angeles, 1986. január 5.)
13. 1928. Budapesten megkezdik az utcai távbeszélő-hálózat felszerelését.
13. † 1978. Útő Endre színész, dizlettervező (x Nagykanizsa, 1903. október 11.)
14. x 1853. Sasvári Ármin (Tormás) újságíró, muzeológus († Budapest, 1924. február 3.)
14. x 1878. László Gábor (Budapest) ősnövénytan-kutató († Budapest, 1960. március 5.)
14. x 1878. Málnai Béla (Budapest) építész († Budapest, 1941. augusztus 31.)
14. † 1978. Solt Andor (Budapest) irodalomtörténész, tanár (x Budapest, 1904. május 26.)
15. † 1603. Borbély György (Kolozsvár) birtokos nemes, generális (x 1540 körül)
16. x 1803. Kossovich Károly (Ivánka) ügyvéd, jogi író, akadémikus († Nyitra, 1841. június 19.)
16. 1903. Megindul az Újság című lap
16. † 1978. Békés Rita (Budapest) színész (x Debrecen, 1925. július 26.)
16. † 1978. Demeter Tibor (Budapest) bibliográfus (x Budapest, 1912. december 23.)
16. † 1978. Kulcsár Viktor (Budapest) erdőmérnök (x Erdőtelek, 1931. július 2.)
16. † 1978. Nyilasi János (Budapest) vegyész, egyetemi tanár (x Szombathely, 1922. május 14.)
17. x 1878. Csősz Gyula (Péterréve) állatorvos († Budapest, 1959. április 20.)
17. x 1903. Porpáczy Aladár (Pápa) kertész, akadémikus († Budapest, 1965. február 15.)
17. x 1903. Schubert Ernő (Bácsfa) festőművész, grafikus, textiltervező († Budapest, 1960. október 15.)
17. x 1903. Zoltán József (Ókemenec) terményszakértő († Miskolc, 1968. szeptember 15.)
18. x 1903. Debreczeni László (Marosvásárhely) építész, grafikus, építészettörténész, műemlékvédelmi szakember († Kolozsvár, 1986. szeptember 20.)
18. x 1828. Czorda Bódog (Szabadka) politikus († Budapest, 1904. július 4.)
18. † 1953. Schmidt Henrik (Szeged) nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus (x Újverbász, 1877. október 14.)
18. † 1978. Ilosvai Varga István (Budapest) festőművész (x Kunhegyes, 1895. augusztus 31.)
20. † 1903. Ábrányi Kornél (Budapest) zeneszerző, zeneíró (x Szentgyörgyábrány, 1822. október 15.)
20. † 1903. Dengi János (Lugos) tanár, író (x Nagybánya, 1853. november 28.)
21. † 1978. Manninger Olga (Budapest) könyvtáros, történész (x Budapest, 1921. november 5.)
21. † 1978. Pető István (Budapest) zeneszerző, tánczenekar-vezető (x Budapest, 1911. június 17.)
22. x 1853. Schwartzter Ottó, báró (Buda) elmeorvos († Budapest, 1913. október 21.)

22. x 1878. Monay Ferenc (Nagybánya) minorita pap, tanár, történetíró († Vatikánváros, 1964. május 5.)
22. † 1878. Grundl Ignác (Dorog) római katolikus plébános, növénykutató (x Pest, 1813. július 31.)
22. x 1903. Tompa Sándor (Kézdivásárhely) színész († Budapest, 1969. december 18.)
22. † 1928. Márton Manó (Budapest) költő, újságíró (x Kaposvár, 1874. április 4.)
22. † 1953. Faragho Gábor (Kecskemét) altábornagy, politikus (x Kecskemét, 1890. február 16.)
22. † 1953. Fáy Frigyes (Salgótarján) festőművész, grafikus (x Budapest, 1889. március 16.)
23. x 1853. Czöglér Alajos (Mohács) fizikatanár, tudománytörténész († Budapest, 1893. november 22.)
23. x 1928. Kisházi Péter (Kaszaper) bányakutató mérnök († Budapest, 1988. július 12.)
24. x 1828. Vay Miklós, báró (Golop) szobrász († Golop, 1886. január 28.)
24. x 1853. Niedermayer Ádám (Almáskamarás) gépészmérnök († Budapest, 1914. április 26.)
24. x 1903. Orbán György (Budapest) röntgenfizikus, egyetemi tanár († Budapest, 1977. november 23.)
25. x 1828. Telepy Károly (Debrecen) festőművész († Budapest, 1906. szeptember 30.)
25. 1878. Megindul a Pesti Hírlap című lap.
25. x 1928. Harmincz István (Gyón) üzemi segédmunkás, részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharcban, kivégezték († Budapest, 1957. október 25.)
26. x 1878. Szamovolszky Ödön (Nagyberezna) szobrász († Budapest, 1914. december 28.)
26. † 1953. Vámosy Zoltán (Leányfalu) gyógyszer-tanár, egyetemi tanár, akadémikus (x Pest, 1868. december 15.)
26. † 1978. Jánosi Sándor Gyula (Győr) bencés szerzetes, tanár (x Nagykönyi, 1910. december 13.)
27. x 1903. Széchy Károly (Budapest) mérnök, egyetemi tanár, akadémikus († Budapest, 1972. május 22.)
27. † 1978. Belák Sándor (Keszthely) mezőgazdász, egyetemi tanár, akadémikus (x Enying, 1919. április 20.)
28. † 1853. Dobrossy István (Mezőkövesd) ügyvéd, újságíró (x Mezőkeresztes, 1810. november 12.)
28. x 1903. Heinemann Sándor (Szászvár) zenész († Budapest, 1975. október 26.)
28. x 1903. Neumann János (Budapest) matematikus, egyetemi tanár († Washington, 1957. február 8.)
29. x 1828. Szendrey Júlia Petőfi Sándorné (Keszthely) író († Pest, 1868. szeptember 6.)
29. † 1978. Bálint Zoltán (Kolozsvár) pszichológus, szakíró (x Temesvár, 1898. augusztus 21.)
29. † 1978. Franyó Zoltán (Temesvár) író, műfordító, szerkesztő (x Kismargita, 1887. július 30.)
30. † 1853. Apponyi Rudolf, gróf (Bécs) diplomata (x Appony, 1802. július 5.)
30. † 1928. Lévay Ede (Budapest) tanár, matematikus (x Nagyvárad, 1864. április 18.)
30. † 1953. Iványi Bertalan (Budapest) mérnök (x Alsólendva, 1879.)
30. † 1978. Honthy Hanna (Budapest) színész, operettprimadonna (x Budapest, 1893. február 21.)
30. † 1978. Kőmíves Erzsé (Budapest) színész (x Budapest, 1895. április 29.)
30. † 1978. Sándor Jenő (Budapest) zeneszerző (x Székelykeresztúr, 1891. június 30.)
31. x 1878. Mutschenbacher Emil (Budapest) mezőgazdasági és közgazdasági író († Budapest, 1945. május 23.)
31. x 1878. Szabó Árpád (Erzsébetváros) politikus, miniszter († Rákoshegy, 1948. július 31.)
31. x 1903. Kégl János (Monor) gépészmérnök, egyetemi tanár († Budapest, 1967. január 15.)
31. † 1928. Áldor Imre (Újpest) publicista, történelmi író (x Pest, 1838.)
31. † 1978. Miskolczy Dezső (Budapest) orvos, egyetemi tanár, akadémikus (x Baja, 1894. augusztus 14.)

Összeállította: Németh László

Csángóföld

Pământul Ceangăilor • Csángóland

Moldva

Moldova • Moldavia

térkép • harta • map

1 : 380 000

Magyar településnevekkel

TOPOGRAF

MEGJELENT A CSÁNGÓFÖLD TÉRKÉPE

A Topográf Térképészeti Kft. kiadásában megjelent a Csángóföld első részletes, kétnyelvű, színes térképe, amely 1:380 000-es méretarányban mutatja be a moldvai magyarság szállásterületét Bukovinától Galacig, valamint a gyimesi és barcasági csángó falvakat is. A térkép helyi tájékozódásra is alkalmas részletességgel ábrázolja a régió közlekedési és településhálózatát, megyéit. Névrajza teljesen kétnyelvű, mintegy 600 moldvai és bukovinai település magyar nevét is feltünteti. Színfokozatos ábrázolásmóddal foltszerűen kiemeli a katolikus lakosságú helységek területét, ahol piktogramok utalnak az egyház-igazgatási beosztásra (plébánia, leányegyház templommal vagy anélkül). A magyar nyelvismeret jelenlegi helyzete, illetve az 1950-es évekbeli állapota is leolvasható. A térkép feltünteti még az 1951. évi magyar iskolahálózatot is. A hátoldalon részletes névmutató segít az egyes településeket megtalálni, amely csaknem 1000 moldvai és gyimesi magyar, illetve katolikus vonatkozású településnek a térképi oldalon találhatónál jóval több magyar és román névváltozatát tartalmazza, az eddigi leg részletesebb összeállításban. Emellett magyar, román és angol nyelvű rövid fényképes, történeti, néprajzi, településföldrajzi ismertető is olvasható a csángókról. A térkép álló formátumú, mérete 58x82 cm.

Ára: hajtogatva, fóliatasakban 1390 Ft., lécezve falitérképként 1970 Ft.

Megrendelhető: Topográf Kft., 4400 Nyíregyháza, Selyem utca 20. Tel., fax: (36-42) 407-447, 404-896, mail@topograf.hu www.topograf.hu.

Megvásárolható: Nyír-Karta Térképbolt, 1053 Budapest, Királyi Pál u. 9. Nyitva: hétköznap 9-13 Tel.: (36-1) 266-2657; valamint a nagyobb térkép- és könyvesboltokban.

Tartalmi észrevételek, vélemények: Sasi Attila, Topográf Kft., 1063 Budapest, Szív utca 14. Tel., fax: (36-1) 322-14-10, 342-9170, sasi.attila@topograf.hu.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft

fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364.

Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....

aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft

fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364.

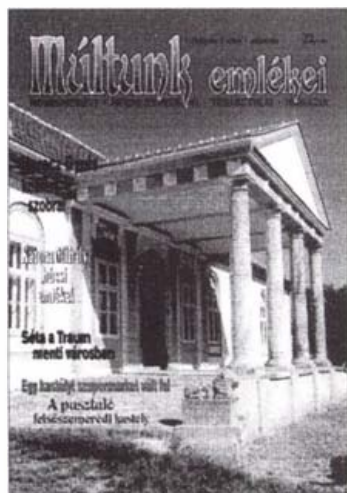
Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

.....

aláírás

Köszöntjük a *Múltunk emlékei* címmel indult, új, felvidéki honismereti, műemlékvédelmi folyóiratot

A jó hírnek mindig örülünk. Különösen akkor, ha a jó hír barátoktól és barátokról érkezik. Ezért hallottuk melegedő szívvel és örvendező lélekkel, hogy a révkomáromi Művelődési és Kultúrtörténeti Intézet, valamint a KT Lap- és Könyvkiadó Kft. keretében dr. Szénássy Árpád *Múltunk emlékei* címmel honismereti, műemlékvédelmi és turisztikai magazint indít. A magyarországi Honismereti Szövetség elnöksége és a Honismeret folyóirat szerkesztő bizottsága nevében őszinte örömmel és nagy megbecsüléssel köszöntöm a felvidéki magyarok értékes kezdeményezését. Elnökségünk és szerkesztőségünk immár több mint három évtizede folyamatosan figyelemmel kíséri a szlovákiai magyar honismereti munkások – néprajzkutatók, helytörténészek, műemlékvédők – tevékenységét és számos alkalommal adtunk publikációs lehetőséget számukra, beszámoltunk munkájukról, ismertettük kiadványaikat. Tettük ezt abból a meggyőződésből, miszerint a magyar történelem és a magyar művelődés határait nem a mindenkori politikai határok jelentik.

Ismerve és elismerve a szlovákiai magyar honismereti munkások tevékenységét, úgy érzem a *Múltunk emlékei* szerkesztőbizottságának nem lesz nehéz dolga, jó lapot fog szerkeszteni. Biztos vagyok benne, hogy olvasóközönsége is lesz, hiszen Csallóköz, Mátyusföld, Zoborvidék, Palócföld, Gömör, Bodroghöz, Ung-vidék, és a nagy történelmi tájegységeken kívül eső vidékek magyarsága jól tudja, hogy minél mélyebbre ereszti a fa a gyökerét, annál kevésbé aszalja az aszály, annál nehezebben dönti le a vihar. A honismeret és a helytörténet pedig nem más, mint történelmünk hajszálgöyökrézete.

Egy nemzetiségi sorban élő közösség számára készülő folyóirat nagy lehetőség és nagy felelősség. *Lehetőség*, mert kinyitja az íróasztalfiókokat, felszökenti a munkát halogatókat, közösségeket terel össze és a megjelenés lehetőségének megcsillantásával sok jó ügy mellett bábáskodhat. De *felelősség* is, mert a pontos ismereteket és a tisztességes emberi szándékokat kell szolgáltatnia. Ehhez kívánok a szerkesztőnek és a munkatársaknak sok jó cikket, értő, érdeklődő olvasókat.

Legyen a *Múltunk emlékei* magazin a felvidéki magyarság rangos honismereti műhelye!

Halász Péter

200,- Ft

Az egri vár kultusza 1552–2002

Az egri vár, előtérben a Dobó-szoborral (Lónyainé Nagy Éva felvételei)

Végyvári vigasságok történelmi fesztivál

